Stockholm 1973

Ebba Lindberg

STUDENTSVENSKA

1864 - 1965

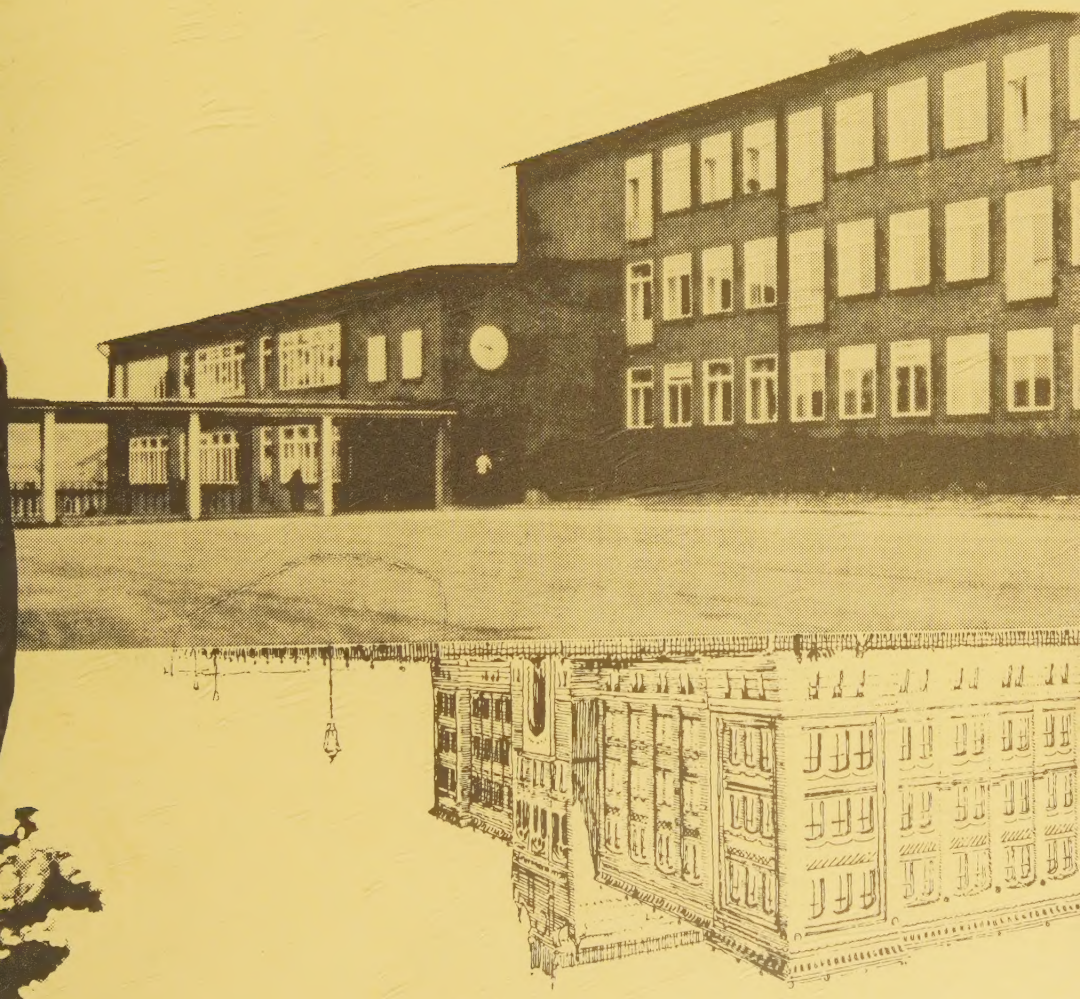

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41552722_0002

STUDENTSVENSKA

Studier i stockholmsabiturienters examensuppsatser 1864—1965

Ebba Lindberg

Akademisk avhandling som med tillstånd av humanistiska fakulteten vid Stockholms universitet för vinnande av filosofisk doktorsgrad framläggs till offentlig granskning onsdagen den 30 maj 1973 kl. 10.00, hörsal 9, hus D, Frescati.

STUDENTSVENSKA

Studier i stockholmsabiturienters
examensuppsatser 1864—1965

With a brief summary in English

Ebba Lindberg

SKRIPTOR

© Språkförlaget Skriptor AB, Stockholm 1973

UNIV.
LEIDEN
BIBL.

Omslagsbilden:

"Det nya står på det gamlas grund -
det gamla reflekteras i det nya".

Brännkyrka läroverk (foto Rolf Östman, 1973)
Norra reallläroverket (efter teckning av Oscar Keen, 1891)

Design: Avinash Talwar, Stockholm

Tryckt hos Tryckeri AB Allehanda, Trelleborg 1973

Handledare vid arbetet med denna avhandling har i initialskedet varit Carl-Ivar Ståhle och i slutskedet Sten Malmström.

Arbetet har sålunda kunnat ske i hägn av två utomordentligt kringsynta och stimulerande forskarpersonligheter. Carl-Ivar Ståhle angav arbetets allmänna inriktning, och på Sten Malmström föll uppgiften att granska mitt arbete och ge råd inför den slutliga utformningen. Jag tackar dessa mina vägledare inom forskningsarbetet för värdefull hjälp.

Viktiga synpunkter har också kommit mig till godo vid diskussioner med seminariekamrater och kolleger vid institutionen för Nordiska språk vid Stockholms universitet liksom även under diskussioner vid språksymposier med deltagare från svenska och finlandssvenska universitet. Jag vill uttrycka ett tack till alla dessa, som jag har fått "prata språk" med.

Stockholm i maj 1973. Ebba Lindberg

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

		Förteckning över tabeller m.m.	12
		Förkortningar	14
		Inledning	17
Kapitel	1	Materialet och dess användning	29
	1.0	Materialet	29
	1.1	Excerptmaterialet	29
	1.1.1	Urvalsprincip för excerptmaterialet	31
	1.1.2	Excerptmaterialets sammansättning	33
	1.1.3	Urvalet av uppsatser	33
	1.1.3.1	Kod för excerptuppsatser	36
	1.1.4	Excerptuppsatsernas användningsområde	37
	1.2	Textmaterialet	38
	1.2.1	Årgångar	38
	1.2.2	Uttagna texter	40
	1.2.3	Den enskilda texten	41
	1.2.4	(Tabell 4)	42
	1.2.5	Påpekanden till textmaterialets sammansättning	43
	1.3	Termer, definitioner. Principer i enskildheter.	45
Kapitel	2	Synpunkter på meningar; meningslängd	54
	2.0	Inledande anmärkning till kap. 2, 3 och 4	54
	2.1	Meningstyper	56
	2.2	Meningslängd i siffror	61
	2.2.1	Kommentar till meningslängder	65
	2.2.2	Textlängd	65
	2.3	Spridningen av meningslängder	66
	2.4	Meningslängd i ordantal, jämförd med syntaxlängd	70
	2.5	Kommentar till meningslängdens förändringar	72
	2.6	Situationen 1965	78
	2.7	Studentuppsatsens meningar jämförda med andra texters	82
Kapitel	3	Meningsbyggnad	84
	3.0	Presentation av beteckningssätten	84
	3.0.1	Exempel på lodrät illustrering	85
	3.0.2	Vågrät illustrering	88
	3.0.3	Symboler för speciella relationer	89
	3.0.4	Beskrivning av flerblockiga meningar	93

	3.1	Översikter av meningsbyggnaden i samtliga årgångar	94
	3.1.1	Anvisningar till årgångsöversikterna	95
	3.1.2	Exemplifierande modell	95
	3.1.2.2	Exempel på olika slag av fortsättningssyntagmer	98
	3.1.2.3	Radnumreringen. Vissa principfrågor till denna.	100
	3.2	Årgångsöversikter - Tabell 13 och 14	102
	3.2.1	Kommentar till Tabell 13 och 14	107
	3.2.2	Detaljgranskning av satslägena	110
	3.2.3	Redovisning av speciella syntaxtyper	114
	3.2.3.1	Kommentar till 3.2.3	116
	3.3	Översikt av blocktyper 1965 och 1870/71	118
	3.4	Syntaktisk längd	121
	3.4.1.1	Detaljbeskrivning av syntaktisk längd	122
	3.4.2	Sammanfattning av frågor angående syntaxlängd	127
	3.4.3.0	Två vikande syntaxtyper	127
	3.4.3.1	(Tabell 20)	130
	3.4.3.2	Några belysande exempel	131
	3.4.3.3	Textexempel på dikoli och trikoli	134
	3.5	Slutord till kap. 3	137
Kapitel	4	Satsläge och satsfunktion	139
	4.0	Inledande orientering	139
	4.0.1	Strukturbetingad ledställning	139
	4.0.2	Huvudlinjer i bisatsplaceringen	140
	4.0.3	Sammanfattande synpunkter på potentiella bisatslägen	142
	4.1	Satsinskott i sats	142
	4.2	Satsinskottens fyra platser	143
	4.2.1	Typ I. Postjunktionell klyvning	143
	4.2.2	Typ II. Prenexuell klyvning	145
	4.2.3	Typ III. Nexusklyvning	145
	4.2.3.1	Om s.k. kopulabalanserade satser med nexusklyvning	146
	4.2.4	Typ IV. Postnexuell klyvning	147
	4.2.5	Sammanfattning av klyvningstyperna I-IV	148
	4.2.6	Grupperingen av klyvningarna, sedd som system	149
	4.2.7	Grupperingen av satsklyvningarna i denna undersökning, jämförd med andra grupperingar	151
	4.2.7.1	Anmärkning om s.k. helsatsstatus	153

	4.3	Redovisning av texternas inskott	154
	4.3.1	Klyvning typ I	155
	4.3.2	Klyvning typ II	157
	4.3.3	Klyvning typ III	159
	4.3.4	Klyvning typ IV	161
	4.4	Inskottens antal och längd. Sammanfattning.	161
	4.4.1	Anmärkning till inskottsplatserna	163
	4.5	Specifika inskott och skenbara inskott	163
	4.6	Infogning och övriga bisatsplaceringar	165
	4.6.1	Differentiering inom de tre funktionella huvudtyperna	167
	4.6.2	Sammanställning av funktioner	172
	4.6.3.1	Funktion hos satser i läget inledande b1	174
	4.6.3.2	Funktion hos satser i läget efteransluten b1	174
	4.6.3.3	Procentuell andel av typerna inom de efteranslutna b1-satserna	175
	4.6.3.4	Sammanställning av satslägen på b1-nivån	176
	4.6.3.5	Satsfunktioner på lägre nivåer	178
	4.6.4	Sammanfattning av relationen läge - funktion	179
	4.6.4.1	Adverbiell funktion	180
	4.6.4.2	(Den allmänna relativsatsen)	181
	4.6.4.3	Exkurs om styrda adverbiella satser	182
	4.6.4.4	Nominal funktion	186
	4.6.4.4.1	Nominala satsers läge	187
	4.6.4.4.2	Objektssatsernas expansion	188
	4.6.4.5	Attributiv funktion	191
	4.7	Sammanfattande kommentar till de tre hypotaktiska funktionernas status i satsfogningen	196
	4.8.1	Begreppet rörlighet hos bisatser	197
	4.8.2	Principfrågor till rörlighetsbegreppet	199
Kapitel	5	Ordföljden i vissa satser	203
	5.0	Principöverväganden	203
	5.1	Att-satser och dessas ordföljdsprinciper	204
	5.1.1	Avvikelser från huvudprincipen	206
	5.1.2	"Bisats med fundament"	209
	5.1.3	Den s.k. hybridtypen i svenska jämförd med danska	209
	5.2	Den oklara normsituationen	211

	5.3.1	Allmänna att-satser	215
	5.3.2	Typbeteckningar för att-satsordföljd	216
	5.3.2.1	Analys av ordföljdsfall i textmaterialet	218
	5.3.2.2	Allmänna strukturfrågor	219
	5.3.2.3	Att-satsen som indirekt anföring	222
	5.4	Exempelsamling	224
	5.4.1	Kronologiska iakttagelser i exemplen ur excerptmaterialet	237
	5.4.2	Normkrisen	239
	5.4.2.1	Elevernas situation	241
	5.4.2.2	Test av ordföljdstyper	242
	5.5	Krafter bakom skeendet	247
	5.6	Synen på konklusivt så	258
	5.6.1	Teoretisk analys av konklusivfallen	259
	5.6.2	Konklusivt så i uppsatserna	261
	5.6.3	Lärarbedömning av konklusivt så	264
	5.7	Anmärkning om restförekomst av inversion i huvudsats efter parataktisk junktion	266
	5.8	Slutord till kap. 5	267
Kapitel	6	Satsflätan	269
	6.1	Iakttagelser av satsflätan som typ. Konstruktionens namn.	269
	6.2	Satsflätor i uppsatser före 1900	272
	6.3.1	Analysmodell för satsflätans struktur	274
	6.3.1.1	Schematisk modell för satsfläta	276
	6.3.1.2	Anmärkning till beskrivningsmodellen för satsfläta	277
	6.3.2	Om spetsledets bindning	281
	6.3.3	Upplysningar angående satsflätornas struktur	283
	6.4	Lärarreaktionerna på satsfläta	285
	6.5	Materialets samtliga satsflätor	289
	6.5.1	Kommentar till satsflätornas förekomst och typer	306
	6.5.2	Anmärkning till satsfläte-typerna och deras fördelning	307
	6.5.2.1	Subjektsspetsledens ökande frekvens	308
	6.6	Kommentar till lärarreaktionerna	309
	6.7.0	Undvikande av satsfläta	310
	6.7.1	Lärarna och de oklara normerna	314
	6.7.2	Normeringsbehovet vid satsfläta	318

	6.7.3	Satsflätan i modern grammatik	320
	6.8	Rudolv Körner om finit nexus (Exkurs)	323
	6.8.1	Historiska belägg för den debatterade typen	325
	6.8.2	Belägg i Dalins Argus	326
	6.8.3	Teoretiska anmärkningar	329
	6.8.4	Satsflätestrukturen i gammal och ny tid	330
Kapitel	7	Vissa språknormers art och roll	335
	7.1	Normeringsbehov och normeringsincitament	335
	7.2	Uppsatsrättarnas situation	336
	7.2.1	Konkurrerande språkmönster	341
	7.2.2	Den strandsatte eleven	344
	7.2.2.1	Ett föråldrat stilideal	346
	7.2.3	Skolans attityd till eleven - en interskandinavisk jämförelse	351
	7.3	Modern lingvistik och skolnormer	353
	7.3.1	Gleason och Diderichsen	353
	7.3.2	Svenska lärarreaktioner, sedda mot teoretisk bakgrund	359
	7.3.3	Nyare teorier om meningsstruktur	362
	7.4	Praktiska slutsatser	368
		Slutord till undersökningen	371
		Summary in English	373
		Källor och litteratur	378
		Textbilaga	I

TABELLER, FIGURER OCH NUMRERADE ÖVERSIKTER ÅTERFINNS PÅ FÖLJANDE SIDOR:

1	Tabell	Skolorna i excerperingsordning	30
2	"	Antal uppsatser i excerptmaterialet	32
3	"	Excerptuppsatsernas fördelning på skolor och årgångar	34
4	"	Textmaterialets omfattning och fördelning	42
5	"	Meningstyper i textmaterialet	56
6	"	Fördelning av frågetyper	59
7A	"	Antal enheter	62
7B	"	Medelvärden	63
7B1	Figur	Kurva över tendenserna i Tabell 7B	63
7C	Tabell	Omgruppering av Tabell 7B	64
8	"	Textlängd, antal ord	66
9	"	Kvartilavvikelse för meningslängd	67
10A	"	Grupperade meningslängder	69
10B	"	Extralånga och extrakorta meningar	69
11A	"	Satstal per mening	70
11B	"	Nivåtal per mening	71
12A	"	Andel av meningar med lägre och högre satstal	72
12B	"	Andel av meningar med lägre och högre nivåtal	72
13	"	Årgångsöversikter 1965-1870	102
14	"	Sammanfattande årgångsöversikt	106
14A	"	Sammandrag av Tabell 14	107
15	"	Speciella syntaxtyper	116
16	"	Blocktyper	120
17	"	Syntaktisk längd	121
18	"	Hypotaktiskt långa meningar	123
19	"	Satstalsmässigt långa meningar	124
20	"	Vikande syntaxtyper	130
21	"	Inskott på plats I	156
22	Figur	Inskott på plats II	158
23	"	Inskott på plats III	159
24	Tabell	Sammanställning av fig. 23	160
25	"	Inskott på plats III i bisats	160
26	Figur	Inskott på plats IV	161

27	Tabell	Inskotten i evalverade tal	162
28	"	Läget inledande b1	174
29	"	Läget efteransluten b1	175
30	"	Procentuell andel av typerna i Tabell 29	175
31	"	Satslägen på b1-nivån	177
32	"	Bisatser på lägre nivåer	178
32A	"	Procentandel av funktioner hos bisatser på lägre nivåer	178
33	"	Fasta och parentetiska relativsatser	192
34A	Översikt	Diderichsens satsscheman	205
34B	"	Satsschema, hybridtyp	209
35	"	Typbeteckningar för att-satsordföljd	217
36	Förteckning	Att-satsers emancipation	226
37	"	Ortodox ordföljd i elevens avfattning	235
38	Tabell	Tidsperspektiv på ordföljdsfallens normering	238
39	Förteckning	Studenters uppfattning av vissa ordföljdstyper	243
40	Översikt	Schematisk modell för satsfläta	276
41	Förteckning	Satsflätor i materialet	290
42	Tabell	Satsflätans frekvens 1900-1965	306
43	Översikt	Satsflätornas spetsledstyp	308
44	"	Frekvens av lärarreaktioner	309

FÖRKORTNINGSLISTA

a.a.	= anförda arbete
abs. (i tabeller)	= absolut tal (jfr ev.)
a.st.	= anförda ställe
EDG	= Elementær dansk grammatik (Diderichsen)
ev. (i tabeller)	= evalverat tal (jfr abs.)
b	= bisats
ffk	= frågeformad konditionalsats
FSlT	= Folkskolan - Svensk lärartidning
FT	= Folkskollärarnas tidning
FUMS	= Forskningskommittén Uppsala för modern svenska
H	= huvudsats
lr	= lärarreaktion
MATS	= Meddelanden från avdelningen för tillämpad nordisk språkvetenskap vid Lunds universitet
MLF(Å)	= Modersmålslärarnas förening(s årsskrift)
MS	= Modern svenska (Åkermalm)
RS	= Riktig svenska (Wellander)
SNSS	= Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård
TfSL	= Tidning för Sveriges läroverk
u-led	= underordnat led
ä	= ändrat, ändring
ö-led	= överordnat led

Övriga förkortningar är endera allmänt gängse (t.ex. dagstidningars initialer) eller förklaras i de särskilda sammanhang där de uppträder.

Anm.: Anvisning av typen 71:107 efter författarnamn hänvisar till tryckår och sida. Arbetets titel erhålls i litteraturförteckningen.

Rättelser och tillägg / Corrections and additions

s. 20 r. 2	(1960) → (1969)
s. 47 r. 2 nerifrån	Efter satsform tilläggs: "inte är obligatoriskt led i sin sats,"
s. 48 r. 10	Efter inskott, som tilläggs: "normalt"
s. 52 r. 9-10	Ordet subjektsgren ersätts med "sidoordnade subjekt med divergerande predikatshandlingar".
s. 52 r. 7 nerifrån	grenar → predikatsgrenar
s. 55 r. 12	länk → huvudsats
s. 59 r. 9 nerifrån	(37, 1) → (* 37, 1)
s. 63, tabell 7B, sp. 5	Medianvärdet skall vara: 1900:19 1890:18 1880/81:20
s. 64, tabell 7C	Under punkt 3 (medianvärde) insätts värdena 6 resp. 3 i spalterna (i st f 7 och 2)
s. 96 r. 10	Till vänster om det vågräta strecket på rad 2 under rubriken "Satsskelett" tilläggs H
s. 106, tabell 14	Lodrätt streck mellan kolumn 1965 och 1945 utgår
s. 107 r. 1 under tabell	Fluktuationerna i → Tendensen för obetydliga → oklar
s. 129 r. 20	Benz → Bendz
s. 130, tabell 20	Tillägg efter rubriken: 40 texter per årgång
s. 142 r. 12	(3.0 och 4.2) → (2.0 och 3.0)
s. 147 sista raden (ovanför not)	(något som → - något som
s. 222 r. 3	att-satser → bisatser
s. 241 r. 19	Efter ex. 53 tilläggs: "ursprungligen"
s. 265 r. 8	MLF → MLFÅ
s. 287 r. 6	Tillägg efter texten: (Grupp 7 avser endast A-fall.)
s. 387	Publiceringsår för Woggart, A. skall vara 1968

Textbilagan

s. XXI r. 5	Parentes → Klammer { } lärarens lydelse → ändrad lydelse
s. XXI efter texten tilläggs:	Snedstreck i textens vänsterkant markerar självständig fortsättningssyntagm, som inte räknats som sats.

Texterna:

65:37, 5	sista satsen fr. o. m. "som tjusar..." är b1 och skall stå på separat rad.
30:60, 2	representaternas → representanternas
00:36, 6 r. 3	nationeras → nationernas
90:9, 1 r. 3	Augusburg → Augsburg
90:36, 4	då flesta → de flesta
90:37	(svafvel) → { svafvel }
80:16, 3	naturligvis → naturligtvis
81:29, 5 r. 3	(1636) → {(†636)}
81:29, 5 r. 6	III → IV
81:32, 4	prickstreck i marginal insätts mellan r 1 och r 3
71:38, 1 r. 8	sedesförderf → sedeförderf

INLEDNING

Något om forskningshistorik och forskningsläge för undersökningens ämne

Den undersökning som här läggs fram, Studentsvenska, bygger på abiturientuppsatser från Stockholmsskolor och behandlar frågor inom nusvensk syntax. Den omfattar en rad årgångstvärsnitt som tillsammans bildar ett längdsnitt från 1870 till 1965. Den belyser sålunda en nusvensk språkart historiskt. Förskjutningar i meningslängd och meningsbyggnad beskrivs. Samspelet mellan satsfunktion och satsplats beaktas. Ett kapitel ägnas åt frågan om vissa bisatsers ordföljd, ett annat åt konstruktionen satsfläta. Eftersom dessa båda frågor har varit normativt kontroversiella, blir det naturligt att mot bakgrund av lärarreaktionerna på dessa två punkter ta upp en mer principiell diskussion om språknormering. Sålunda kan det sägas, att undersökningen rör sig inom områden som från skilda utgångspunkter tidigare bearbetats av forskare inom nusvensk syntax eller andra grenar av nusvensk språkforskning. Ändå innebär Studentsvenska kanske genom sättet att kombinera de undersökta faktorerna något nytt inom utforskningen av nusvensk sakprosa, särskilt dess syntax.

En forskningshistorik måste sålunda referera till gjorda vetenskapliga insatser inom tre huvudområden, nämligen för det första diakronisk nusvensk syntaxbeskrivning, för det andra forskning som berör just uppsatsspråk, och för det tredje vetenskapligt grundade språknormerande och normkommenterande insatser. Det torde sålunda stå klart att de insatser som gjorts är så omfattande att man måste nöja sig med att låta några av de allra viktigaste bidragen passera revy. Naturligt nog blir det en revy i vilken åtskilliga nummer är välkända inom en ganska vid krets av språkforskare och språkintresserade.

Den nusvenska syntaxforskningen i allmänhet är numera väletablerad. Till de standardverk där varje syntaxforskare har något att hämta hör Sven Engdahls Studier i nusvensk sakprosa (1962) och Gösta Holms handbok Epoker och prosastilar (1967).

Engdahl begränsar sig i sin undersökning helt till sakprosan. (Till denna genre räknar jag - med en viss generalisering - även studentuppsatserna.) Han behandlar å andra sidan även andra företeelser än syntaktiska. Hans översikter över meningslängd och meningsbyggnad lämpar sig för jämförelse med förhållandena i studentuppsatserna. Hans undersökning är liksom min diakronisk.

Gösta Holms ovannämnda välkända handbok, som i tiden omspänner hela den svenska skriftspråksepoken, har syntaxen som undersökningsobjekt - en viktig aspekt är syntaxen som stilmedel - men begränsar sig inte till sakprosan. Kapitlen 8, 9 och 10 i hans bok - om retorikens stilideal, om periodbyggnad hos Viktor Rydberg och om sakprosa 1860-1960 - har emellertid vart och ett på sitt sätt bakgrundsinformation att erbjuda läsaren av min avhandling.

Mer direkt relevanta jämförelser finns att göra med Lars Grahns undersökningar av tidningsspråk (1965; fullständig, otryckt rapport tillgänglig på Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet). Grahn undersöker delvis samma företeelser i tidningsspråket som jag undersöker i uppsatsspråket, och hans tidssnitt är åren 1890 och 1964, varför en jämförelse med mina resultat från årgångarna 1890 och 1965 ger likheter och skillnader mellan de två kategorierna och kan ge en viss uppfattning om hur uppsatsspråket ter sig bredvid tidningsspråkets olika genrer.

Bengt Heumans avhandling av 1960, Tendenser till fastare meningsbyggnad i prosatexter från svensk stormaktstid, behandlar - som titeln säger - inte alls nyare tidsskikt, men den behandlar i gengäld sakprosa, och författaren har undersökt meningsbyggnaden inom ett skede som kan

betraktas som väsentligt för grundläggandet av våra dagars begrepp om meningsstruktur.

En bred syntaktisk undersökning är Rudolv Körners Studier över syntaktisk nybildning i svenskan. Den utnyttjar både sakprosa och skönlitteratur ända från fornsvensk tid och fram till 1940-talet för att belysa hans avhandlings huvudtema, nämligen den syntaktiska nybildning som sker genom omtolkning av äldre konstruktioner. På en punkt har jag funnit anledning att söka vederlägga Körner, nämligen i fråga om satsflätan. Denna kritik av Körner avser självfallet endast det isolerade avsnitt jag tar upp i samband med min analys av satsflätan i min avhandling kap. 6.

Forskningen i skoluppsatsspråk är nästan helt ny, i varje fall om man avser vetenskapliga undersökningar med en fast dokumentation i bakgrunden och med fyllig redovisning av resultaten. Däremot har en rad samlingar av studentuppsatser getts ut. Samtliga dessa samlingar bygger på en kvalitetssållning - uppsatserna var avsedda att tjäna som förebilder, och därför valdes A-uppsatser. Först i denna genre var Carl Hugo Hernlunds samling av 1902, Från mogenhetsprövningen i modersmålet. Lättast tillgängliga i våra dagar av sådana samlingar är John Landqvists utgåvor, varav den sista kom 1966 under titeln A i svenska. (Denna samling är ett omtryck av 1964 års upplaga, endast med tillägg av de senast tillkomna uppsatserna.) För min undersökning har dessa samlingar haft betydelse som införing i uppsatsgenren; däremot har de givetvis inte kunnat utnyttjas som källmaterial. För mitt syfte har krävts dels originaluppsatser med lärarrättelser, dels ett urval som gjorts slumpmässigt och utan hänsyn till betyg. Landqvists inledande presentationer i samlingarna ger, liksom de orienteringar som ämnesvis ansluter sig till uppsatstexterna, synpunkter av stort intresse såväl undervisningshistoriskt som stilhistoriskt och allmänt kulturorienterande. De glimtar Landqvist ger av själva skolklimatet under äldre tider vidgas till ett större perspektiv för den som

också är bekant med den åsiktstradition som Herbert Tingsten belyser i Gud och fosterlandet (1960). - I denna undersökning har jag (av lätt insedda skäl) måst avhålla mig från renodlat innehållsliga kommentarer till de undersökta texterna.

En vetenskaplig undersökning av skriftlig uttrycksförmåga, dock inte i skoluppsatser, är Carl Cederblads stora undersökning Bevärings-svenska av 1940. De två huvudtyperna av skriftprestationer i Cederblads material är brev och uppsatser. Inte oväntat kan stora kvalitetsskillnader iakttas. Detta är kanske tydligast mellan grupperna "folkskolebeväringar" och "studenter och likställda", med beväringar från "annan skola" som mellangrupp. Dock är det tänkvärt att spännvidden inom dessa grupper också kan vara betydande. Cederblads arbete kan ses som en tidig språk-sociologisk undersökning, och som en synkronisk beskrivning av 1930-talets "privatsvenska" skrivstandard är hans verk ovärderligt. Den dia-kroniska aspekten saknas i Cederblads bok, men som kontrollmaterial vid uppsatsundersökningar i våra dagar fyller den givetvis en viktig funk-tion.

Det största projektet för undersökning av skoluppsatser i våra dagar är projektet Gymnasistsvenska, som ingår i det större projektet Skriv-syntax, lett av Avdelningen för tillämpad nordisk språkvetenskap vid Lunds universitet och finansierat av SÖ. Materialet för undersökningen är SÖ:s centrala prov - sålunda den typ av skriftliga prov som numera efterträtt abiturientuppsatserna. Skrivsyntaxen undersöks datamaskinellt. Tor Hultman svarar för undersökningen av uppsatsspråket, och Margareta West-man undersöker enligt samma metod tryckt informationsprosa, bl.a. läroböcker och tidningar, detta bl.a. för att uppsatsspråket - det språk som eleverna producerar - skall kunna sättas i relation till det skrivna språk som omger dem. Denna undersöknings resultat kan i vissa delar föreligga relativt snart. I projektet Talsyntax i Lund har (i serien MATS) även publicerats undersökningar av uppsatssvenska på grundskolenivå.

Min undersökning är helt fristående från projekten Talsyntax och Skrivsyntax. Lundaundersökningen med dess maskinella resurser kommer givetvis att ge mycket bredare information än det är möjligt att få fram i min undersökning, som bygger på manuell excerpering.

I pedagogiska och metodiska frågor har oerhört mycket skrivits i syfte att få fram en god och meningsfull uppsatsskrivning i skolan. Likaledes är handböcker med råd till elever talrika. Skrifter av denna art nämns inte här men citeras i sitt sammanhang, när deras uttalanden har relevans för frågor som jag behandlar. En mycket grundlig undervisningshistorisk genomgång av svenskämnet i läroverken ända från sekelskiftet 1800, sålunda mer än sex årtionden före studentexamens förläggande till läroverken, möter i Karin Tarschys´"Svenska språket och litteraturen". Hennes arbete ger en lång rad värdefulla upplysningar, speciellt om läroplaner och litteratur vid undervisningen, som språkläror och läseböcker, och därtill får man en bred orientering om det andliga klimatet och uppfostringsideologierna under skilda epoker.

Som rikslikare för skolornas språknormering har givetvis Modersmålslärarnas förening fungerat sedan sin start 1912. Dess position har varit viktig, därför att svenskläraren på fältet lätt identifierade sig med sin ämnesförening. Om Skolöverstyrelsens ställningstagande i en språkfråga var i sak detsamma som MLF:s, lade dock SÖ:s egenskap av kungligt ämbetsverk hinder i vägen för ett "kollegialt" samarbete. Skolöverstyrelsen grundades år 1905, då den startade som läroverksöverstyrelse. De enskilda ämneskonferenserna, inte minst vid de gamla provårsläroverken, hade sålunda en stark ställning som språknormerare - deras traditioner gick längre tillbaka än både MLF:s och SÖ:s. Att SÖ med sina censorer och eftergranskare av examensskrivningar sällan vållade någon märkbar principiell opposition bland lärarna i fråga om språknormering torde emellertid vara ett tecken på att normuppfattningen var ganska enhetlig i de båda lägren. SÖ kom att bli en mer konkret språkreglerande

instans i och med sina Anvisningar för rättande och bedömande av svenska uppsatser, som kom i sin första upplaga 1944. Det kan emellertid förmodas, att SÖ inte eftersträvade någon roll som allmän vädjoinstans för lärare i normtvister. Det var troligen signifikant att SÖ under 1940-talet undvek att ta direkt ställning i verbkongruensfrågan och i stället valde att följa det nya bruket genom att för första gången 1952 använda genomgående singulart predikatsverb i sina uppgiftstexter i studentexamen. I varje fall kan detta handlingssätt i efterhand tolkas som att SÖ inte ville ingripa i den normframväxt som gällde svenskan i dess helhet, dvs. som alla svensktalandes gemensamma egendom - för sådana ändamål fanns ju för övrigt sedan 1944 Nämnden för svensk språkvård. Däremot markerade SÖ genom sina rättningsanvisningar sin ställning som koordinerande instans för skolornas svensklärare.

Språknormeringen var - och är - givetvis i princip densamma i och utom läroverken. Det icke skönlitterära språket hölls länge inom stilarten normalprosa - utöver detta stilläge gjorde såväl uppsatsförfattare som tidningsmän och läroboksförfattare utflykter in på retorikens område. För 100 år sedan var ju det normala att den som i sitt vuxna liv uttryckte sig offentligt i skrift hade läroverksstudier bakom sig. De första nusvenska stillärorna tillkom också som hjälpmedel för gymnasiets "ynglingar". C. J. L. Almquist gjorde i sin Språklära ansatser till en stilpedagogisk framställning. När läroverken fick dimissionsrätt från 1864 byggde man dock inte vidare på denna grund utan tycks ha velat skapa något som var avpassat för den nya skolan. Det är betecknande för vår lärdomstradition att de två första vägledningarna i uppsatsskrivning för skolbruk båda är bearbetningar av tyska gymnasieläroböcker, nämligen Sjöberg-Klingbergs av 1870 och Carl Landtmansons av 1872. Inget av dessa båda arbeten sätter ambitionen högre än att gå gymnasiestuderande till handa. Dessutom är båda böckerna exklusivt inriktade på produkten skoluppsats; de allmänna språkreglerna fanns ju i språklärorna. Även Nils Linders betydligt mer

kända Regler och råd av 1882 var avsedd som handbok för uppsatsskrivning i gymnasiet. Den var ett helt självständigt arbete med hög ambitionsnivå - framför allt sökte författaren täcka ett stort fält av normativt intressanta språktyper.. Boken anges också i företalet vända sig (utom till läroverkens lärare och elever) till alla språkintresserade. Linders bok var länge ett standardverk; dess sista upplaga kom postumt 1908. Den har rykte för stränghet, delvis oförtjänt. Eftersom författaren i mycket var präglad av usus-principen avlägsnar han sig inte från det rimliga, när det gäller sakprosa. Efter Adolf Noreens, Esaias Tegnér d.y:s och Gustaf Cederschiölds framträdande bygger de språknormerande handböckerna i princip på den funktionella normen. Cederschiölds välkända arbete Om svenskan som skriftspråk (1897) användes länge vid både gymnasier och universitet, liksom den 20 år yngre Stilarter och språkriktighetsregler av C.A. Ljunggren. På 1910-talet breddas tillströmningen av elever till läroverken, och utbudet av läroböcker ökar. Beckmans språklära kom i sin första upplaga 1904, och Rebbes - som i huvudsak följde Beckman - kom 1912. Både de vetenskapliga och de pedagogiska insatserna inom svenskan tilltar starkt. Det är därför ogörligt att här referera till efter 1920 utkomna grammatiska och språknormerande arbeten, andra än de epokbildande stora handböckerna.

Man skulle kunna våga påståendet att Linders Regler och råd bildar grundval för normtraditionen både i och utom skolan. Som skolböcker räckte ofta något knapphändigare framställningar, som dock i mycket kunde utnyttja uppslagsrikedomen hos Linder; för allmännare bruk kunde underlaget för normsättningen behöva vidgas. Därigenom hände det att skolnormen inte blev tillräckligt nyanserad. Detta stod klart för bl.a. Natanael Beckman, som i arbetet Modersmålsundervisningen (1920) slår fast att skolnorm och vetenskaplig teori inte alltid stämmer helt överens. Han vädjar om förståelse för detta och skisserar hur en rimlig sammanjämkning skall kunna ske. Fortlöpande sammanjämkande insatser är givetvis nödvändiga för att inte skolnormen skall komma på efterkälken. Under

sin utbildning har en äldre generation av lärare gjorts förtrogen med Erik Wellanders Riktig svenska av 1939 eller Johan Palmérs Språkutveckling och språkvård av 1945, den senare företrädande en språksyn som nära ansluter sig till Wellanders. Numera är Åke Åkermalms Modern svenska i allmänhet normreglerande för den blivande svenskläraren, men denna bok kom först 1966, alltså då studentexamens dagar redan var räknade. De nämnda arbetena divergerar i enskilda fall i normsyn. Samtliga har den funktionella normen som bakgrund. Wellanders principiella anslutning till denna norm skyms dock ibland bort av historiska, logicerande eller estetiska överväganden, och dessutom får läsaren någon gång intrycket att anslutning till det "vårdade" språket ges prioritet över funktionsdugligheten, eftersom det otillräckligt definierade begreppet "vårdat språk" betraktas som ett gott i sig självt. Palmérs anslutning till den funktionella normen är mera uppenbar, men hans bok tyngs kanske något av den dubbla målsättningen: även rent deskriptiva moment ingår. Varken Wellander eller Palmér beaktar till fullo den principiella subjektivitet som kännetecknar språknormering till skillnad från språkbeskrivning. Åkermalm ger däremot klart besked i fråga om subjektivitetens roll, och han ansluter sig entydigt till den funktionella normen. Hans bok har sin utgångspunkt i nuet, och dess exempel är alltjämt aktuella. Dock ligger det i all språkvårds natur, att materialet ständigt måste följas upp med nya exempel; en fortlöpande bevakning måste alltid ske. Alla tre arbetena är emellertid fylliga och väldokumenterade redovisningar av allmänna normer, och de anknyter till sin tids språkvetenskapliga forskning.

Viktiga insatser för sammanförande av teori och praktik görs inom MLF (numera Svenskläraföreningen), SÖ och universitetens svenskinstitutioner, med allt tydligare inriktning på effektivt utbyte av erfarenheter.

Vill man skapa sig ett begrepp om hur en mera specifik skolnorm under vårt århundrade tett sig, blir källorna skolornas svenska språkläror,

som ibland har starkt normativa inslag, och de ända till 1950-talet flitigt brukade hjälpredorna för uppsatsskrivning - Edler, Isaacsson, Hagland/Hagbarth, Gullberg/Olofsson - som utöver råd om planläggning ger råd om enskilda uttryckstyper. Dessutom finns mycket av intresse att hämta i de enskilda skolornas ämneskonferensprotokoll; dock är informationen där givetvis ojämn. För det nyaste skedet ger gymnasiernas läroboksspaket viss upplysning om nu rådande normer. Lärarens självständighet har dock efter hand blivit allt större, liksom läroboksutbudet (och det massspridda språkutbudet) har blivit. Ett studium av läroböcker i svenska säger därför idag mycket mindre om vad som faktiskt lärs ut än det kunde säga ännu för 25 år sedan.

Palmérs ovan nämnda handbok har ordet "språkutveckling" i sin titel, något som kan anses symtomatiskt för 1940-talet, det årtionde då den mest genomgripande förenklingen skedde i nusvensk skriftspråksnorm, nämligen slopandet av predikatsverbets särskilda plurala kongruensformer. I denna fråga finns oerhört mycket skrivet, mest i lärarpress. Denna fråga är också ämnet för min licentiatavhandling, Den moderna verbböjningens genombrott i gymnasiet. Avhandlingen färdigställdes 1967 och kommer sannolikt att efter bearbetning publiceras. Stoffet från licentiatavhandlingen är inte medtaget i föreliggande undersökning; kongruensfrågan berörs endast ytterst marginellt. (De undersökta uppsatserna är däremot delvis desamma.) Därför förbigår jag i denna inledning sådan litteratur som endast behandlar verbkongruensfrågan. En god inblick i hur ett föränderligt språk efter hand medför justeringar av normen ger Rudolv Körners serie Nutida tendenser i svensk språkutveckling - en serie som inflöt som fyra separata artiklar om sammanlagt tolv paragrafer, i MLFÅ åren 1954, 1955, 1957 och 1961. Att 1950-talet var en period av många och snabba talspråksinbrytningar framgår, liksom i Körners serie, i föreliggande avhandling, framför allt i dess kap. 5 och 6.

Det framgår därtill av min avhandling, åtminstone av de konkreta

uppsatsexemplen från 1965, att omtänkandet i språkvårds- och stilfrågor kan komma att framtvinga djupare och radikalare grepp inom språknormeringen i skolan än de som hittills skett. Detta har man också beaktat inom SÖ. Det ovan nämnda projektet Skrivsyntax upptar sålunda också registrering och analys av s.k. feltyper. Denna inventering kan väntas ge utgångspunkt för en konkret normreglering på ny och fastare grund. Intresset för forskning av detta slag sammanhänger med inriktningen på tillämpad forskning överhuvud taget. I frågan om det egna modersmålets normering kan intresset måhända också sägas vara symtomatiskt för ett skede som i hela Västeuropa kännetecknas av skolgångens förlängning och breddning och därmed av utbildningens demokratisering. För tyskans del har ett ämne av hithörande slag för några år sedan behandlats i en licentiatavhandling, nämligen Arne Woggarts Sprachnorm und Sprachwirklichkeit im heutigen Deutsch (1968; otryckt, tillgänglig vid Tyska institutionen vid Stockholms universitet). Woggarts avhandling behandlar uppsatser från tyska gymnasier. Författarens syfte är helt och hållet att granska i vad mån normen och uppsatsspråket divergerar - sålunda samma syfte som jag uppställde för min licentiatavhandling. (Dessutom kunde jag där beskriva själva normskiftet.) I föreliggande arbete är kartläggandet av viss sådan divergens ett av syftena. Vid den akademiska undervisningen i ämnet Nordiska språk har vid Stockholms universitet under senare år några 2- och 3-betygsuppsatser om normering av skolornas uppsatsspråk utarbetats eller igångsatts, och vid andra universitet har likaledes skolans roll i språkformandet uppmärksammats vid valet av ämnen för uppsatser på det lägre akademiska stadiet.

Intresset för hithörande frågor sammanhänger till en del med att den funktionella normen brutit igenom och att det därför blivit meningsfullt att ställa frågan hur en norm bör vara beskaffad för att fungera, liksom det ligger implicit i beteckningen funktionell norm att det gäller en föränderlig norm, som alltså kräver kontinuerlig bevakning för undvikande av att

en "anonym praxis" tillåts bestämma uppsatsbedömningen. (Uttrycket "anonym praxis" är hämtat från Paul Diderichsen och avser sådan regelpraxis som inte kan åberopa annat underlag än t.ex. en viss kollegial muntlig tradition.) Därtill sammanhänger intresset för språknormering med den ovan nämnda breddningen av rekryteringen till högre skolor och med omläggningen av vårt skolväsen från urvalsskola till "medborgarskola".

Till skillnad från själva språknormeringen, som ju alltid blir en lämplighetsfråga, måste analysen av språknormer sägas ha vetenskaplig status. Två av vår samtids internationellt namnkunniga språkteoretiker har ägnat betydande möda åt att skärskåda normer, var och en inom sitt språkområde, nämligen H.A. Gleason jr i Linguistics and English Grammar 1963 och Paul Diderichsen i den 1968 postumt utgivna Sprogsyn og sproglig opdragelse. Till de viktiga resultaten hör i båda fallen den noggranna kartläggningen av det vetenskaps- och skolhistoriska skeendet bakom normernas tillkomst. För svenskans räkning kan pekas på två normgranskande inlägg med sinsemellan 80 års tidsintervall: Adolf Noreens Om språkriktighet, av 1885, och Ulf Telemans Språkvårdens argument, 1965. En egentlig monografi över nusvensk språknormering saknas dock; Diderichsens arbete kan däremot sägas vara en sådan för danskans vidkommande. Teleman kan sägas ge riktlinjer för en kommande större norminventering, som alltså ännu inte är gjord. (Åtskilligt detaljerat förarbete föreligger dock i Karin Tarschys' ovan nämnda avhandling. Dessutom föreligger ett stort stoff i uppsatsform i pedagogiska och språkliga tidskrifter.) Diderichsens och Gleasons synpunkter har stor allmän räckvidd, och deras begreppsanalyser spelar en stor roll för min framställning i denna undersöknings senare del. Min avhandlings normkommenterande delar har snarast karaktären av punktstudier av den praktiska normtillämpningen i ett par valda frågor.

Lekmannaintresset är stort både för språkfrågor och språkvårdsfrågor. Att intresset ibland gäller oväsentligheter omvittnas av Natanael Beckman

(1920), som ger det belysande exemplet att man på 1910-talet kivades om huruvida det skulle få heta "rätt så bra", eller om "rätt bra" skulle anses som det enda riktiga. Beckman anser en sådan undran som tecken på en viss ytlighet i språktänkandet. Framför allt är den dock, enligt min mening, ett tecken på otillräcklig popularisering av språkforskningens resultat i form av förändrade synsätt. Tvistefrågor av den typ Beckman anför dyker ju nämligen upp än i dag, t.ex. i tidningars språkspalter - ett forum som Beckman f.ö. åberopar även för sin tid - men deras oväsentlighet faller i ögonen när man väljer ett exempel där valet mellan uttryckssätt numera allmänt betraktas som likgiltigt. Både allmänt och i skolorna torde gälla, att i teorin normen (eller regeln) kan präglas av restriktivitet, dikterad av omtanke om språket, av strävan att underlätta elevens val eller helt enkelt av brist på inlevelse, under det att praktiken, inte minst under senare år, ofta kännetecknas av en betydande frejdighet. Just i en sådan situation kan en normanalys vara av intresse, antingen den görs allmänt eller på ett par punkter.

Det är sålunda min förhoppning att föreliggande undersökning kan ha intresse för olika läsarkategorier, låt vara i olika grad och på skiftande sätt. Den skulle kunna tänkas erbjuda stoff och synpunkter för forskare i nusvensk syntax och för språknormerare med vetenskaplig utgångspunkt, men också för skolornas svensklärare och för en språkintresserad allmänhet.

KAPITEL 1 MATERIALET OCH DESS ANVÄNDNING

1.0 MATERIALET

Materialet för undersökningen består av utdrag ur uppsatser från 1864 till 1965. Dessa utdrag är av två skilda slag, och har åsatts beteckningarna

excerptmaterialet

textmaterialet.

Excerptmaterialet bygger på läsning av hela uppsatser och omfattar en rad språkliga företeelser, som jag vid en förberedande läsning av studentuppsatser från skilda årgångar och skolor funnit lämpade att ägna en närmare undersökning.

Textmaterialet utgörs av sammanhängande texter om sex meningar vardera.

De båda typerna av material beskrivs närmare här nedan.

1.1 EXCERPTMATERIALET

Excerptmaterialet insamlades vid arbetet med min licentiatavhandling, Den förenklade verbböjningens genombrott i gymnasiet (Lindberg 67). Det består av excerpter tagna ur uppsatser var femte årgång från 1900 till 1965. Dessa excerpter är uppförda på registerkort. Skolorna och deras inbördes ordning har valts enligt följande principer: Samtliga statliga skolor inom Stockholms stad har tagits med, och därtill tre statsunderstödda privata skolor, nämligen Beskowska skolan, Whitlockska samskolan och Wallin-Åhlinska gymnasiet. (Sammanslagningen av Wallinska och Åhlinska skolorna skedde i början av 1930-talet. De årgångar från dessa två skolor, som hänför sig till tiden före sammanslagningen, 1900-1930 i mitt material, har vid insorteringen behand-

lats som om de vore parallella avdelningar vid samma skola.) Bland de privata skolorna har alltså medtagits tre representativa skolor, varav en pojkskola, en flickskola och en samskola.

Ordningen skolorna emellan är alfabetisk och lika med den som följs i den sista årgången (1963-1964) av Läroverkslärarnas riksförbunds nu nedlagda årsbok[□]. Detta innebär följande ordning:

TABELL 1: Skolorna i excerperingsordning

Skola	Förkortning	Första årg. i mitt material
Bandhagens läroverk	Ba	1965
Beskowska skolan	Be	1900
Blackebergs läroverk	Bla	1960
Bromma läroverk	Bro	1940
Brännkyrka läroverk	Brä	1960
Enskede läroverk	Ens	1955
Gubbängens läroverk	Gu	1960
Kungsholm's läroverk	Ku	1935
Kärrtorps läroverk	Kä	1960
Norra latin	No la	1900
Norra flickläroverket	No fl	1935
Norra real	No re	1900
Nya elementar	Ny el	1900
Spånga läroverk	Spå	1960
Statens normalskola	Norm	1950
Södra latin	Sö la	1900
Södra flickläroverket	Sö fl	1945
Wallin-Åhlinska gymn.	WÅ	1905
Vällingby läroverk	Väll	1965
Whitlockska samskolan	Whi	1910
Västertorps läroverk	Väst	1965
Östermalms läroverk	Ö	1915

□ Avvikelse från alfabetisk ordning, bl.a. i fråga om Vällingby - Whitlock, beror sålunda på att ordningsföljden från 1963 har följts. (Vällingby var då Vasa - nu S:t Jacobi.)

Första årgång i materialet är alltid den första årgång med jämnt femtalsår, som föreligger efter det att skolan börjat anställa studentexamen.

Ordningen mellan klassavdelningarna i excerptmaterialet är den traditionella alfabetiska, alltså först allmän linje (A), sedan latin- (L) och reallinje (R).

Fyraårig studiegång har inom varje linje (A, L, R) placerats före treårig, och parallellavdelningar av samma klass följer givetvis bokstavsordning.

1.1.1 Urvalsprincip för excerptmaterialet

Syftet har varit att få varje årgång representerad med c:a 100 uppsatser för varje årgång (75-125), vartill kom att de senaste mycket stora årgångarna borde representeras med fler uppsatser, det sistnämnda för att inte äventyra representativiteten på det hela taget, men framför allt för att inte få ett alltför smalt urval inom de givna ämnena, som var 19 till antalet år 1965 och 17 år 1960 mot högst 12 för de tidigare årgångarna.

Först gjordes en skattning av storleken av studentårgångarna i Stockholm för berörda år med utgångspunkt i Statistisk årsbok. Därefter valdes ett delningstal som skulle ge ungefär det önskade antalet uppsatser. Detta utföll enligt följande:

TABELL 2: Antal uppsatser i excerptmaterialet

Årgång	antal abiturienter, hela landet	antal skolor i materialet	antal uppsatser i de valda skolorna	valt delningstal	antal excerperade uppsatser
1965	19.290	22	3.207	10	325
1960	9.373	19	1.594	10	165
1955	5.845	14	944	10	95
1950	4.315	13	754	6	125
1945	4.169	12	744	6	124
1940	3.775	11	652	6	111
1935	2.925	10	451	5	94
1930	2.248	8	405	4	102
1925	2.236	8	397	4	102
1920	2.048	8	364	4	92
1915	1.936	8	329	4	82
1910	(1.544)	7	244	3	80
1905	(1.133)	6	226	3	76
1900	(850)	5	187	2	95
					s:a 1.668

Siffrorna inom parentes, för 1900-1910, är genomsnittssiffror för en femårsperiod; andra siffror ges inte för denna tid i Statistisk årsbok.

(SÖ:s uppgifter om studentexamen kunde inte utnyttjas, eftersom mitt arbete påbörjades just medan SÖ:s stora tillbyggnad, flyttning och omorganisation pågick. Jag kunde sålunda inte få fram en direkt siffra för varje årgångs abiturientantal vid varje enskild skola. Jag fick för en preliminär ungefärlig beräkning av siffran för Stockholm tillgripa hypotesen att Stockholm svarade för c:a 20 % av landets studentexamination; den beräkningen kunde göras med ledning av tillgängliga siffror över skolornas antal klassavdelningar o.d. och visade sig stämma tillräckligt bra för syftet.)

På grundval av dessa delningstal uttogs så excerptuppsatserna. Dessas fördelning på årgångar och skolor framgår av tabell 3.

Anm.: Beträffande sexmeningstexternas fördelning på skolor och ämnen, se 1.2 jämte textbilagans förteckning, s.I.

1.1.2 Excerptmaterialets sammansättning

Privatistuppsatser har ej medtagits. Dessa finns i regel heller ej med i de band skrivningar, som har åsatts någon klassavdelnings beteckning. I årgång 1910 har emellertid i ett par fall privatistuppsatser av allt att döma bundits i samma band som skrivningar av skolans elever. Eftersom denna årgång uppvisade en lakun (se nedan) medtogs där ett par privatistuppsatser. (Vid denna tid var stilskillnaderna uppsatserna emellan mycket små; privatisternas troligen något högre genomsnittsålder har ej spelat någon roll.) - Ett par lakuner fanns i uppsatsårgångarna vid excerperingstillfället, i två fall hel årgång vid en skola, i två andra fall del av årgång[□]. I inget fall har samma årgång drabbats av lakun på mer än ett ställe.

1.1.3 Urvalet av uppsatser

Sedan delningstalet fastställts, tog jag ut var tionde (sjätte, fjärde, etc.) uppsats inom varje ämne för sig. De olika uppsatsämnena är sålunda representerade i förhållande till sin andel av totalantalet. Urvalet är med andra ord stratifierat (se Vejde 64:25) med det valda uppsatsämnet som variabel. Inom varje stratum är urvalet systematiskt (Vejde 64:24 f).

[□]Anledningarna till lakunens uppkomst har varit skiftande; i något fall har en bunt skrivningar förkommit, i andra har lakunen endast varit tillfällig. Uppläggningen av mitt arbete - registrering av materialet i varje skola för sig före valet av uppsatser - omöjliggör tillägg av uppsatser i efterhand. Förhandsregistrering av hela materialet före excerpering hade svårligen kunnat genomföras, eftersom uppsatserna är arkiverade på 23 ställen.

TABELL 3. Excerptuppsatsernas fördelning på skolor och årgångar.

Övre siffran: hela antalet uppsatser i det tillgängliga materialet
Undre siffran: antalet excerperade uppsatser (excerptmaterialet)

Årg	Skola									
	Ba	Be	Bla	Bro	Brä	Ens	Gu	Ku	Kä	Nola
65	165	92	158	152	239	224	190	151	108	181
	23	10	16	14	22	25	17	15	10	19
60		54	97	112	96	102	71	154	37	100
		6	11	12	8	11	8	14	4	10
55		35		96		88		91		60
		4		9		10		10		6
50		34		102				66		69
		5		18				13		10
45		61		75				76		59
		11		13				11		13
40		39		53				68		71
		7		9				12		9
35		0						53		60
								12		12
30		31								67
		8								18
25		28								59
		7								15
20		30								53
		9								12
15		20								52
		5								14
10		0								42
										15
05		27								53
		9								17
00		23								47
		13								25

Nofl	Nore	Nyel	Spå	Norm	Söla	Söfl	WÅ	Väll	Whi	Väst	Ö	Årg.
126	185	150	110	104	149	181	63	91	92	147	164	65
13	18	24	11	10	16	17	6	9	8	16	15	
107	78	136	20	92	91	65	34		39		103	60
12	8	10	3	10	8	8	3		5		14	
53	78	100		50	73	46	34		30		75	55
6	8	10		7	7	5	4		3		6	
85	64	76		17	82	42	35		36		48	50
13	11	13		4	13	5	5		6		10	
76	83	71			74	34	43		26		66	45
11	13	13			12	5	7		4		11	
81	77	41			81		26		37		78	40
16	12	6			13		4		7		16	
60	68	34			76		28		11		61	35
13	13	9			13		6		3		13	
	60	34			74		48		39		62	30
	15	9			19		9		9		15	
	72	30			64		44		35		65	25
	19	8			16		11		8		18	
	61	45			46		42		29		58	20
	16	10			15		10		7		13	
	72	46			54		29		18		37	15
	17	13			13		6		5		9	
	68	37			45		42		10			10
	23	11			16		12		3			
	66	27			42		11					05
	22	10			15		3					
	48	23			46							00
	23	12			22							

Jag har i regel som första uppsats i en räcka tagit den som har numret lika med eller närmast under halva delningstalet. Vid delningstalet tio har jag alltså börjat med uppsats nr 4, vid delningstalet sex med nr 3, vid fem med nr 2, vid fyra med nr 2, vid två med nr 1. På så sätt blir skolorna jämnast representerade.[□]

Om en uppsats, som enligt den använda principen skulle tillhöra materialet, visat sig vara helt i kladd, har närmast föregående eller följande uppsats om samma ämne valts. Om en uppsats är delvis i kladd, har den medtagits, dock endast den inskrivna delen. Uppsatser, vars inskrivna del omfattar mindre än fyra skrivbokssidor, har utbytts. (Motivering för gränsdragningen: den kortaste helt inskrivna uppsatsen i materialet omfattar drygt fyra sidor.)

Blank skrivning (ytterligt få fall) har betraktats som obefintlig. (Detta har viss betydelse för uppsatsernas numrering.)

Utom i de nämnda undantagsfallen förekommer inget bortfall, och inga andra justeringar i valet av uppsatser har gjorts.

1.1.3.1 Kod för excerptuppsatser

Uppsatserna i excerptsamlingen har åsatts en kodbeteckning. Följande exempel förklarar:

60 Gu eR3

L19B ä14

De första två beteckningarna avser årgång och skola, i detta fall 1960, Gubbängens läroverk. eR3 betyder den elev i realringen som är nummer tre i innehållsförteckningen till de inbundna skrivningarna, eller i ordningsföljd i boken - vissa äldre årgångar saknar register. Nöd-

---

[□] Årgång 1965 har på grund av min i början bristande klarsyn i detta avseende kommit att bli representerad med nr 1, 11, 21, osv. Därigenom är Bandhagens gymnasium överrepresenterat i excerptmaterialet (däremot inte i sexmeningstexterna).

vändiga särskiljande beteckningar, som a och b för parallellklasser har satts ut, däremot inte överflödiga, som beteckningar för tre- och fyraårig linje i sådana fall då endast endera typen finns av en viss linje. (Beteckningarna har med avsikt gjorts knapphändiga; det är ju frågan om en kod som skall ge endast nödvändiga upplysningar åt den som vill gå till källorna.)

L19B betyder att rättande lärare är född 1919, och att han bland dem som är födda detta år har åsatts beteckningen B. Med lärarnas födelseår som kodbeteckning vinns fördelen av en relativt hög grad av anonymitet för läraren, medan å andra sidan lärarens ålder vid rättningstillfället snabbt utläses. (Ett fåtal lärare, som trotsat alla efterforskningar i matriklar, har betecknats med endast initial.) En annan fördel med beteckningssättet är att man lätt ser vilka uppsatser, - även från olika årgångar och skolor - som är rättade av en och samma lärare. ä14 står för ämne nummer 14. De givna ämnena för svensk uppsats återfinns för den tidigare perioden enklast i Kökeritz' förteckning över ämnen (1938). För nyare årgångar hänvisas till Landquists A i svenska (1964, 1966). Dessutom finns en förteckning över årets ämnen medtagen i nyare årgångar av skolornas arkiverade uppsatser, ibland (så i Beskow) även i äldre årgångar.

1.1.4 Excerptuppsatsernas användningsområde

Vid excerptinsamlingen antecknades vissa konstruktionsföreteelser, som vid en förberedande extensiv läsning av materialet visade sig vara av intresse för uppsatsspråkets och lärarnormeringens förändringar. Här har alltså hela den uttagna uppsatsen lästs och vissa konstruktionstyper antecknats. De företeelser som i föreliggande avhandling får sin belysning med utgångspunkt i excerptmaterialet är:

satsfläta

reglerna för ordföljden i vissa bisatser

lärarnas rättningsnormer

På dessa tre punkter har excerperingen syftat till fullständighet. Emellertid får denna excerpering ändå betecknas som extensiv. Till skillnad från textmaterialet har nämligen detta material efter excerperingens avslutande huvudsakligen kunnat konsulteras endast på registerkort. Dock har givetvis rimlig noggrannhet iakttagits, och det språkmaterial som insamlats är så omfattande att en sannolikt oundviklig felprocent inte behöver betyda något, eftersom den rimligen har träffat jämnt över samtliga företeelser och årgångar.

De nämnda företeelserna blir belysta med excerptmaterialets excerpter endast från 1900. Detta är emellertid tillräckligt. Uppsatserna före 1900 var ganska fåtaliga, och det kan anses tillräckligt att vid behandlingen av satsfläta och regler för bisatsordföljd ange huruvida de diskuterade företeelserna överhuvud taget uppträder före 1900 eller inte. För det ändamålet fungerar textmaterialet väl.

1.2 TEXTMATERIALET

Vid behandling av meningslängd, antal satser av olika typer, meningshierarki och bisatsernas funktioner har jag stött mig uteslutande på textmaterialet. Detta är sammansatt enligt följande:

1.2.1 Årgångar

Det omfattar sju årgångar med varierande antal texter. Årgångarna är 1870/71, 1880/81, 1890, 1900, 1930, 1945 och 1965. De två första är sålunda sammansatta "årgångar". Skälen för ett sådant arrangemang framgår nedan. - En variation i antal texter per årgång är oundviklig, eftersom årgångarnas bredd tilltar kontinuerligt och även de

individuella stilvariationerna ökar. De synkroniska snitten från tidiga årgångar har lagts tätt, eftersom det för meningsbyggnadens del varit viktigt att söka fånga in förändringar i äldre tider. Att perioden före 1900 borde vara av det största intresset framgick vid studiet av uppsatserna från 1900 och framåt. Det framgick där att de språkliga förskjutningar som skett under 1900-talet mest berörde morfologiska och konstruktionsmässiga problem; verbkongruensen var under en ganska lång följd av år (kanske 1930-1950) den fråga som drog till sig huvudintresset. Däremot tycktes meningslängd och meningsbyggnad med avseende på antalet satser och dessas ställning i meningen inte uppvisa verkligt radikala förskjutningar mellan 1900 och 1965. De större förändringar som rimligen hade skett någon gång under en 100-årsperiod borde därför vara att söka före 1900.

De tidigaste årgångarnas material är mycket knapphändigt. Från dimissionsrättens första år, 1864, finns endast en skola (Nya elementar) representerad, och endast med tre uppsatser. Dessa har (liksom övriga uppsatser i textmaterialet) företrätts av vardera en sexmeningstext, men däremot ingår 1864 års texter inte i några tabeller utan anförs endast då särskild anledning finns. Det textmaterial som ingår i frekvenstabeller börjar i stället med år 1870 (då fortfarande endast uppsatser från Nya elementar finns tillgängliga). För 1870 finns emellertid endast tolv uppsatser av läroverkets egna elever. För att få tillräckligt underlag har jag därför här tagit med även uppsatser från 1871, det år då Stockholms gymnasium examinerar sin första studentkull.

I detta tidsskede borde tio års intervall vara lämpligt. Nästa synkroniska snitt blev då 1880. Emellertid lät jag även där "årgången" sammansättas av två, 1880 och 1881. Anledningen är här att det år 1881 tillkom två nya examensläroverk: Stockholms gymnasium, som finns representerat i materialet från 1871 och 1880, har ersatts av två läroverk, Norra latin och Södra latin. Därtill har Norra real tillkommit.

Det har kanske ett visst värde att de nytillkomna skolorna får företrädas av sin första studentexamensårgång, liksom att materialet får omfatta fler skolor.

1.2.2 Uttagna texter

Till skillnad från excerptmaterialet, som tillkommit genom styrt urval enligt vad ovan sägs (1.1.3), har textmaterialet tillkommit genom obundet slumpmässigt urval□ inom varje stratum (Vejde 64:23). Ett stratum har här inte varit ett uppsatsämne, utan en grupp av ämnen. Grupperna har tillkommit enligt följande principer:

Från åren 1870-1890 har uppsatserna delats i fyra ämnesgrupper, nämligen allmän historia, svensk historia, övriga fackämnen, fria ämnen.

Årgång 1900 är i textmaterialet den sista årgången med starkt dominerande inslag av historieuppsatser.

I årgångarna 1900-1965 blir ämnesspridningen efter hand allt större. Grupperna har där i stället varit: religion/filosofi, litteratur, övriga fackämnen, fria.

Inom huvudgrupperna skulle enligt den ursprungliga avsikten antalet texter vara proportionellt till antalet elever som valt ämne inom gruppen. Denna princip fick dock åsidosättas för 1870-1890, så att historieuppsatserna blivit underrepresenterade, till förmån för de uppsatser som är mindre läroboksbundna.

Uppsatser från 1965 (ä 3) om språket finns inte med i textmaterialet. De är ju att anse som metaspråkliga.■

Inom varje huvudgrupp har valet av uppsats varit slumpmässigt,

---

□ Undantag fria ämnen vissa år, se nedan

■ Metaspråk föreligger även i vissa andra fall, dock inte så renodlat som i ämne 3, 1965.

dock med det undantaget att i årgång 1870-1890 samtliga uppsatser över fria ämnen medtagits. Dessa uppsatser är nämligen mycket få i äldre tider, och eftersom de representerar ett mera egenproducerat språk än uppsatserna över fackämnen, är det angeläget att de finns med.

1.2.3 Den enskilda texten

Varje text omfattar sex på varandra följande meningar. Genom slumpning har den sida utvalts, där textutdraget skulle tas, varefter den första på den sidan påbörjade meningen fått bli textutdragets första mening. Till styckeindelning har alltså normalt ingen hänsyn tagits - undantagsvis har dock obetydliga justeringar gjorts för att få bättre sammanhang i textutdraget. Om den mening, som enligt huvudprincipen skulle inleda texten, varit en av de fem sista meningarna i uppsatsen, har excerpten förskjutits, så att den kommit att omfatta de sex sista meningarna. Eftersom början av en uppsats automatiskt blir representerad i de fall då slumpningen ger till resultat sidan 1[■], ger denna förskjutning i slutet en balans i excerperingen - de sex avslutande meningarna blir också företrädda i rimlig omfattning. Inledning och avslutning kan ju förmodas ha en karaktär som något skiljer sig från den övriga framställningen.

Om slumpningen resulterat i ett sidnummer som inte finns i uppsatsen, har sidräkningen börjats om från början. (Det har nämligen av praktiska skäl varit svårt att företa slumpningen för varje enskild uppsats först när den förelegat, utan den har gjorts i förväg.)

Anm.: I uppsatser från 1870-1890, där sidorna är av litet format och meningarna däremot ofta långa, har förskjutningarna kunnat bli avsevärda. Slumpens val av uppsats har i ett fall (1945)

[■] Som sidan 1 har alltid räknats den första sidan av själva uppsatstexten, oberoende av elevens eller skolexpeditionens paginering.

korrigerats, när det resulterat i en formelbemängd kemiuppsats - en annan uppsats över ämnet har valts, och i denna det enda avsnitt som genom sin formelknapphet var tjänligt som språkligt studiematerial. Direkta citat i uppsatserna har uteslutits. Om uteslutning av citat hackar sönder sammanhanget i en text, har hela excerpten förskjutits att omfatta sex sammanhängande meningar före eller efter citatet. Detta har skett i mycket få fall.

1.2.4

Av textförteckningen s. I framgår var varje enskild text återfinns i uppsatserna. Fördelningen på ämnen framgår likaledes. Tabellen nedan redovisar textmaterialets omfattning.

TABELL 4: Textmaterialets omfattning och fördelning på skolor

Årgång	Antal uppsatser representerade av 6-meningstexter	Representerade skolor	Hela antalet uppsatser i årgången
1965	120	se tabell 3	se tabell 3
1945	60	-"-	-"-
1930	60	-"-	-"-
1900	40	-"-	-"-
1890	40	No la No re Ny el Sö la	105
1880/81	40	Sth gy No re Ny el Sö la	
(1881)	(14)	No re Sö la	44□
(1880)	(26)	Sth gy Ny el	58
1870/71	40	Ny el Sth gy	(76)
(1871)	(28)	-"-	64
(1870)	(12)	Ny el	12
1864	3	Ny el	3

□Siffran avser här endast de två berörda skolorna. De fyra dimitterande Stockholmsskolornas abiturientantal 1881 bör ha varit c:a 100. Jfr 1880 och 1890!

Anm.: I de sammansatta årgångarna 1870/71 och 1880/81 är de enskilda skolorna inte företrädda helt i proportion till elevantalet (vilket i övrigt är fallet), detta beroende på att materialet på denna punkt har måst korrigeras under arbetets gång. Någon praktisk roll torde detta inte spela, eftersom texterna representerar så stor del av populationen.

1.2.5 Påpekanden till textmaterialets sammansättning

Som synes har inadvertenser vid textsamlandet inte kunnat undvikas. Det är emellertid min förhoppning att de inte snedvrider undersökningsresultatet. Att ett växande antal skolor skulle vara representerat i och med tillkomsten av nya skolor tedde sig som önskvärt. Alltför många faktorer kunde annars ha känts som osäkra - skolväsendets snabba expansion, större rörlighet inom lärarkåren, bredare utbud av läroböcker, större valfrihet inom svenskämnets uppläggning etc. Av min undersökning av verbkongruensfrågan (Lg 67), som i hög grad är en normeringsfråga med elevfaktor och lärarfaktor i samspel, framgår det att olika skolor vid en och samma tidpunkt uppvisade olika totalbild av språket, så att man i viss mån kan urskilja konservativa respektive progressiva lärare och språknormer. Detta kan inte sägas vara fallet med uppsatserna före 1900 (knappast ens före 1930), varför det nog i realiteten är ganska likgiltigt om texterna valts från flera eller färre skolor. (Dock skulle fördelningen på ämnen blivit annorlunda om endast en eller ett fåtal skolor valts.) Genom sammansättning av årgångarna 1870/71, 1880/81 har fler ämnen blivit representerade, vilket torde vara en fördel.

För de tidiga årgångarna kan representativiteten betraktas som god, eftersom texterna omfattar så stor del av hela materialet. En sexmeningsexcerpt upptar givetvis en varierande andel av en hel upp-

sats. I ett extremfall (1870 text 9) omfattar uppsatsen endast åtta meningar, och excerpttexten är 3/4 av hela uppsatsen. Den utnyttjade textens omfattning varierar annars mellan c:a 10 % och 60 % av hela uppsatsen. Textlängd per sexmeningstext framgår av tabell 8. Där kan däremot inte något utläsas om uppsatsernas totala längd. Gjorda överslagsberäkningar[□] tyder emellertid på att 700-800 ord under hela den studerade perioden har varit en vanlig textlängd. Variationerna är givetvis mycket stora; pendling mellan c:a 300 och över 1.500 ord har observerats. (Påbörjat arbete med ordräkning i syfte att säkerställa mer bindande siffror för uppsatslängd avbröts som meningslöst. De ovan anförda observationerna kan emellertid ge en viss uppfattning. - För 1940-talets svenska abiturientuppsatser har Tor Hennum (58) räknat fram en genomsnittslängd av 802 ord. Hennum har noterat den stora variationsvidden för längd hos de svenska studentuppsatserna, en skillnad gentemot grannländerna.) - Det har med den valda enheten mening inte kunnat undvikas att den valda texten blivit kortare allteftersom meningslängden sjunker, varigenom den kommer att omfatta en mindre del av en hel uppsats.

För 1965 är textmaterialet, naturligt nog, störst i relation till övriga årgångars texter men minst som procentuell representation. Antalet uppsatser i det årets undersökta skolor (inte lika med alla, se tabell 3) är 3.207. Om man antar att dessa uppsatser innehåller i medeltal 750 ord vardera, skulle meningsantalet för undersökta skolor bli, med ordgenomsnittet 17 (avrundad siffra, jfr tabell 7B),

---

□ Räkningen, på ett material som inte fyller kraven på omfång eller stickprovsdragning, gav till resultat ett medelomfång av c:a 750 ord för 1965 och c:a 800 för 1945.

141.108,[□] och texternas 720 meningar alltså omfatta c:a 5 promille. Enligt Vejde (64:28) skulle ett stickprov av denna omfattning vara tillfyllest när urvalet är slumpmässigt, som här är fallet. (I Vejdes a.st. nämnda exempel har använts ett sample som omfattar endast ett par hundradels procent, alltså mer än 20 gånger glesare. Där är dock populationen fullständig.) De tidigaste årgångarnas excerptomfång är däremot gjort så pass stort att texterna skall ge ett inte alltför litet antal exempel på företeelser som bör belysas; där har jag ansett 240 meningar som tillräckligt. Antalet meningar har dessutom anpassats så att talen skall vara någorlunda lätt jämförbara. Det kravet fylls av talen 40, 60 och 120. Totalantalet 400 texter med sammanlagt 2.400 meningar bildar en hanterlig korpus.

Av ovanstående har framgått att huvudmaterialet för undersökningens olika avsnitt varierar enligt följande:

Meningslängd:	textmaterialet
Meningsbyggnad m.m.:	-"-
Satsfläta:	excerptmaterialet
Normer för bisatsordföljd:	-"-

1.3 TERMER, DEFINITIONER. PRINCIPER I ENSKILDHETER

Huvudprincipen för avhandlingens terminologi har varit att etablerade termer så långt möjligt skall brukas. Helt ny som språkterm är sålunda endast termen block (se nedan). Rapportverb är på sätt och vis en ny term, eftersom den utgör sammanfattningsnamn för grupper som förut saknat enhetlig beteckning. Dessutom används ordet gren som samlingsnamn för syntagmer med det gemensamma kännetecknet att vara del av

---

□ Siffran bygger på att en uppsats genomsnittligt tänks innehålla 44 meningar (17×44 = 748 ord).

en paratagm och ha något led gemensamt med föregående länk i samma paratagm (s.k. dubbel syftning). Även väletablerade termer behöver emellertid preciseras och definieras vad gäller det sätt varpå de används i ett givet sammanhang. Det har eftersträvats att förteckningen nedan skall omfatta alla sådana preciseringar som har betydelse för tolkningen av avhandlingens resultat. I övrigt har jag följt principen att varje term definieras kortfattat första gången den uppträder i texten, varjämte en definition eller beskrivning finns tillgänglig i föreliggande avsnitt. Översikten nedan är alfabetisk och utgör sålunda en uppslagslista. Den upptar både egentliga termer och sådana mer specifika begreppsdefinitioner i övrigt som tillämpats vid undersökningen. Dessutom är vissa principer för materialredovisningen (t.ex. ordräkning) beskrivna i översikten. Hänvisning till avsnittet (1.3) sker i den följande texten genom tecknet ⁜, satt efter ordet.

BLOCK

Termen block utgår från Diderichsens begrepp sætning. (62:142) Huvudtypen av block är alltså en huvudsats med eller utan underordnad/e/ bisats/er/. Ett block innehåller alltså en huvudsats och 0 till n bisatser. Med termen "block" kan man lätt särskilja de parataktiska helheterna på satsplanet inom en mening. Man kan givetvis också tala om t.ex. b1-block, varmed då avses en fogning, vars överled är en bisats av första graden. Ordet "block" enbart kan bli den allmänna beteckningen för satsblock med huvudsats som överled; för tydlighets skull kan man ibland behöva skilja mellan H-block och b1-block. Även b2-block etc. kan givetvis särskiljas, bl.a. vid beskrivning av inskott i hierarkiskt byggda meningar. Det sistnämnda sker dock icke i denna undersökning.

CITAT

Direkta citat har undvikits i textmaterialet. Inga citat med finit anföringsverb förekommer i materialet. Ett par citat med nominal sändarfras ingår:

...Vilhelm...fäller yttrandet "Avfälling". (Ex. 65:20, 1)

Ytterst få satsformade citat har kommit med:

"Det är ungdomens århundrade", är ett slagord... (Ex. 30:50, 1)

Citatet har räknats som ett led i satsen, alltså föreligger en sats i det givna exemplet.

Dessutom förekommer ett par helt inbyggda (oförmedlade) citat, där citationstecknen ensamma är rapportmarkör.

(munken)...jagas av människorna "som ulven i skog". (Ex. 45:5, 6)

Anm.: Att göra uteslutningar i textmaterialet av här antydda former av citat skulle i hög grad (och med ringa verkan) ha försvårat textinsamlandet. Att däremot utesluta de fåtaliga egentliga replikerna har inte vållat svårigheter.

EXTRAPOSITION: Se GREN

GREN

"Syntaxgren" kan sättas som beteckning på varje syntagm som inte är omedelbart lineärt och/eller prosodiskt ansluten till den sats, vari den utgör ett led. I denna undersökning används beteckningen "gren" om en syntagm som inte själv har satsform och som är placerad efter ett satsformat led på lägre nivå än grenen och dess modersats. - I flersatsiga

block har endast satser med utsatt subjekt och predikat räknats som satser. Predikatsgren blir därför en vanlig typ av parataxgren. Se exempel under satsräkning.

Gren i extraposition exemplifieras av

Jag ringer, när jag kommer hem, under alla omständigheter, även om jag inte har fått besked.
(3 satser enligt definitionen.)

KLYVNING

Klyvning avser i denna undersökning endast det förhållandet att en påbörjad sats avbryts och återupptas efter ett inskott, som står på lägre nivå. Klyvningen leder sålunda till diskontinuerlig syntax. Den innebär klyvning av en satsnivå.

MENING

Med mening avses den språkliga helheten från textens början fram till stort skiljetecken (punkt, utropstecken, frågetecken), eller mellan två stora skiljetecken. Givetvis har elevens interpunktion följts.

NIVÅ

Syntaktiska nivåer, dvs. grad av underordning, kan särskiljas dels inom satsen, dels inom meningen. I denna undersökning har endast satsers nivå inom en mening räknats. En huvudsats står på nivå 1, en bisats av första graden på nivå 2 etc. Nivåtalet för en mening är alltså lika med talet för den lägst underordnade bisatsens grad med tillägg av en nivå för huvudsatsen. Se vidare klyvning.

ORD

Den språkliga helhet som i skriften är avgränsad av spatium. I detta fall (liksom i övrigt) har elevens sätt att skriva varit utgångspunkt för ordräkningen (se d. o.).

ORDRÄKNING

Vid ordräkningen har jag i huvudsak följt Björnssons principer, redovisade i Läsbarhet (68:67 f). Jag har dock som övergripande princip använt principen om minimal läsrealisation. Denna princip ger i vissa fall något avvikande resultat gentemot Björnssons (se p. 1 och 4 i Björnsson 68), men eftersom mitt material innehåller ytterst få fall i tveksamhetszonen är skillnaden oviktig. Det är att observera att "Karl XII" enligt principen om minimal läsrealisation ger tre ord. Regentnamn med utsatt ordningsnummer är vanliga i materialet. Kemiska formler har undvikits. (H_2SO_4, som förekommer en gång, 1965, har "översatts" till svavelsyra och räknats som ett ord.) Vid lapsusdubblering av ett ord ("har har tagit") har dubbleringen räknats som ett ord. Vid lapsusöverhoppning har däremot inget ord tillagts.

PARATAXGREN, PREDIKATSGREN: Se GREN

RAPPORTMARKÖR

Varje markering som innebär att en viss språklig utsaga hänförs till annan sändare än textförfattaren, från citationstecken via fraser som enligt Johanssons åsikt till utsatt sändarsats, t. ex. "Johansson sade...".

RAPPORTSYNTAGM

En rapportsyntagm uttrycker det förhållandet, att textförfattaren inte är direktsändare. Syntagmen har två delar: sändarfras och sändning. För fylligare analys av begreppet rapportsyntagm hänvisas till min uppsats "Begreppet rapportsyntagm" i Svenskans beskrivning 6 (1972 b). Eftersom direkta citat och referat uteslutits, förekommer i materialet ytterst få rapportsyntagmer som kan erbjuda problem vid analys av en sats som huvudsats eller bisats. Ett par gånger uppträder en typ, som kan exemplifieras av 65: 103, 2:

På detta sätt skulle samhörigheten -- öka, tror jag.

Den andra av de båda satserna är ett huvudsatstillskott. Här räknas två satser, båda klassas huvudsats, och den första betraktas som styrd men inte underordnad. I schema över meningsbyggnaden räknas "tror jag" som H-tillskott och redovisas på rad 8 (se tabell 13). Eftersom de båda huvudsatserna inte är parataktiska, innehåller meningen ett block.

Anm.: Sedan systematiseringen av syntaxbeskrivningen i denna undersökning gjordes, har M.A.K. Halliday publicerat sin uppsats Language Structure and Language Function (70). "Rapportsyntagm" kan med anslutning till Halliday enklast relateras till "mental process clauses" (70:153 ff). Begreppet clause motsvarar sändarfrasen i min terminologi.

Se vidare Sändarfras och Rapportverb.

RAPPORTVERB

Ett verb som uttrycker en mental process. Resultatet av denna process redovisas i form av en rapport. (Jfr Halliday 70:153 ff).

SATS

Med sats avses en syntagm som har subjekt och predikat utsatta. Predikat är att fatta som finit verbform, utom i det självklara fall då en bisats har finitpredikat ∅, följt av supinum ("huset som han byggt"). Vissa satsfungerande överled till bisatser har som bekant inte satsform enligt denna definition. Alltså kompletteras definitionen av sats enligt följande: Den språkliga helhet som står på nivå 1 i ett H-block är en sats oavsett sin språkliga struktur.

Se vidare under Satsräkning samt Mening.

SATSRÄKNING

I konsekvens med definitionen av sats har syntagmer med två eller flera predikat till samma subjekt räknats som en sats. Emellertid kan det ena eller båda predikaten har en särbestämning i bisatsform. Se följande exempel:

a) När jag kommer hem, ringer jag och hör efter hur det gick.
(2 satser enligt definitionen)

b) Jag ringer, när jag kommer hem, och hör efter hur det gick.
(2 satser enligt definitionen)

I fall a) är det svårt att dra gränsen mot de fall där de sidoordnade predikaten endast anger aktionsart hos ett verb, t.ex. När jag kom hem stod han och ropade att det var telefon. I fall b) uppfattas däremot syntagmen efter och naturligt som en sats med strykning av subjektet. Jag räknar emellertid även här två satser men redovisar syntagmen efter "och" som predikatsgren. I redovisningen av årgångstexternas meningsbyggnad blir en predikatsgren enligt b) ovan redovisad som fortsatt huvudsats men med särredovisning efter tablån.

Anm.: Det var förr (bl.a. i skolornas grammatikundervisning) vanligt att räkna ett finit verb som satskonstituerande. Detta bygger förmodligen på gamla traditioner. I latinet var ju en sats ofta subjektslös, och även under de äldre skedena i de nordiska språken förekom inte sällan subjektslösa satser. För den moderna svenskans del tycks det rimligt att räkna med sidoordnade predikat likaväl som med sidoordnade led av andra slag, t.ex. subjekt eller objekt.

Det finns givetvis goda skäl att räkna två satser vid fall av subjektsgren. (Det mest uppenbara skälet att räkna två satser i exemplet "Jag tar stolen och du bordet" är att syntagmen efter och innehåller en predikatsbestämning till det underförstådda finitet. Men det finns gränsfall som "jag stannar, och du också", och med ett steg längre ut i tveksamhetsregionen "Per kommer, och Erik" - jfr "Per - och Erik - kommer".) Eftersom det är värdefullt med ett helt formellt kriterium och det även i detta fall finns gränsfall med risk för godtycke, har jag emellertid stannat för kravet på utsatt subjekt och predikat för att definitionen av sats skall anses fylld. (Undantag de icke satsformade H-leden, se Sats.)

Engdahl har i sin undersökning Studier i nusvensk sakprosa (62) räknat satser enligt två alternativ. Resultaten redovisas i tabell 21 hos Engdahl. Där framgår att förskjutningen vid räkning efter alternativ 1 och 2 hela tiden blir jämn, och mitt material bör inte rimligen förhålla sig annorlunda i det avseendet. Min satsräkning överensstämmer nära med Engdahls alternativ 1, om man till antalet satser lägger även de syntagmer som jag redovisar som grenar.

Principerna för satsräkningen får automatiskt vissa konsekvenser, som t.ex. att en s.k. förkortad jämförelsesats inte räknas som sats ("Han är lika lång som sin bror"). Jämförelsepartikeln är likställd med preposition. Korta satser som ofta används i en och samma funktion kan övergå till ordgruppshelheter med ordklassfunktion. Det mest iögonfallande exemplet på detta i nusvensk tid är temporalsatsen "när

det gäller", som under den undersökta periodens gång alltmer antar karaktär av ordgruppspreposition. I linje med det formella betraktelsesätt jag följt har jag räknat typen som sats. Dels finner jag inte ett avsteg från grundprincipen mer motiverat i detta fall än i andra fall där form och funktion hos ett uttryckssätt divergerar, dels vinner man att hela materialet blir lika behandlat. I det äldre materialet är nämligen syntagmens karaktär av ordgruppspreposition inte lika tydlig.

Inga som helst s.k. satsförkortningar har räknats som satser. De har därför heller inte medfört nivåförskjutning vid uppgörande av satsscheman utan har räknats som satsled i en sats. Av uppenbara rimlighetsskäl har förkortningen "dvs." för "det vill säga" inte räknats som sats, även om den skulle följas av sats inledd av junktionen att.

SÄNDARFRAS

Varje fonematiskt realiserbart språkligt element som anger att författaren hänför sitt yttrande till en föregående sändare. I princip är alla rapportmarkörer sändarfraser, med undantag av citationstecken, kursiveringar o.d., som inte har någon fonematisk realisation utöver den prosodiska. Sändarsats innebär att sändarfrasen har satsform.

KAPITEL 2 SYNPUNKTER PÅ MENINGAR; MENINGSLÄNGD

2.0 INLEDANDE ANMÄRKNING TILL KAP. 2, 3 OCH 4

Den inledande orientering som ges i det följande avser att klargöra hur undersökningens meningsbeskrivande avsnitt disponerats.

De följande tre kapitlen - 2, 3 och 4 - bygger på samma underlag, nämligen textmaterialet, presenterat ovan under 1.2. Alla tre kapitlen är meningsbeskrivande. En mening kan beskrivas med olika synpunkter i fokus. De tre kapitlen har disponerats så, att de tar upp var sin huvudsynpunkt på meningarnas konstruktion och diakroniska förändringar. Kap. 2 upptar kvantitativ redovisning av meningslängd, kap. 3 behandlar den syntaktiska uppbyggnaden av meningarna, och kap. 4 sätter meningsbyggnaden i relation till syntagmers funktion. Emellertid går dessa synpunkter på meningars byggnad ibland in i varandra. De områden som redovisas under respektive kapitel är i stort sett följande:

I kap. 2 redovisas antal av ord, satser och satsnivåer jämte diakroniska förändringar av dessa faktorer.

Kap. 3 tar upp meningarnas inre byggnad och ger detaljredovisningar av de i materialet ingående meningarna. Frekvensen av meningselement som huvudsats, bisats, inskott etc., sätts i relation till placeringen inom meningen. (I kap. 2 ges endast uppgift om antalet bisatser, däremot inte om hur dessa bisatser är placerade i sin mening - den sistnämnda uppgiften hör hemma i kap. 3.) Redovisningen är emellertid även i kap. 3 kvantitativ, såtillvida som satsernas funktion inte principiellt förs in i framställningen.

Kap. 4 slutligen klargör sambandet mellan placeringen av en sats och dess funktion i meningen, varvid vissa diakroniska förändringar får ytterligare belysning.

---

* framför nummer på textmening = exemplet återfinns i textbilagan

⊕ efter term = termen förklaras i avsnitt 1.3

En konstruerad exempelmening får demonstrera tillvägagångssättet:

> När ungdomarna, som faktiskt är så många som 30 stycken, har avslutat jordgubbsskörden, bjuds de på två dagars fri vistelse i lägret.

För denna mening skulle i kap. 2 redovisas följande fakta: meningen innehåller 22 ord. Den innehåller tre satser. Den har tre syntaktiska nivåer.

I kap. 3 redovisas följande: Dess formel är b/$\underset{III}{b2}$/bH. Den börjar sålunda med en bisats i inledande ställning, och denna bisats är i sin tur kluven av ännu en bisats, alltså en av andra graden. Detta inskott står på klyvningsplats III. (Beskrivningen av inskotten bygger på ett system med fyra klyvningsplatser. För detta redogörs i 1.3 och i 4.2.) Meningen bildar ett block, eftersom ingen ny parataktisk länk anknyts.

Kap. 4 tillför följande fakta om meningen: Den första bisatsen är adverbiell och har inledande ställning. Den inskjutna satsen är attributiv, närmare bestämt relativ och ytterligare preciserat parentetisk. Inskottet innebär nexusklyvning (= klyvning av typ III).

Alla sålunda noterade fakta om en mening sätts i de tre kapitlen i relation till motsvarande fakta om övriga meningar. I kap. 2 fås därför svar på frågor som "Hur förhåller sig meningslängden 22 till årgångens genomsnitt?" "Hur vanligt är det att en mening innehåller tre satser?"

Kap. 3 besvarar frågor som "Hur vanligt är det med två bisatser i inledande ställning?" "Hur vanliga är inskott/i bisats/?" "Hur vanlig är enblockighet?"

Kap. 4 lämnar besked om sådant som "Hur många inledande bisatser är adverbiella?" "Hur många adverbiella satser är inledande?" "Hur många inskjutna satser är attributiva/relativa/parentetiskt relativa?" "Vilka andra satstyper står i inledande/klyvande ställning?"

På alla de ovan antydda företeelserna läggs synkroniska och diakroniska aspekter.

2.1 MENINGSTYPER

Vid granskning av meningslängden bör först fastslås andelen av de tre huvudtyperna av mening, alltså påstående, utrop och fråga. Det är naturligt att det i sakprosa blir stark majoritet för påståenden. Eftersom dialog och egentliga citat inte är medtagna, minskar andelen utrop och frågor ytterligare. Speciellt är andelen utrop mycket liten; det förekommer t.ex. inga rena imperativsatser. Fastän även frågorna är få, finns det viss anledning att något dröja vid dem - deras funktion visar sig nämligen ha undergått en viss förskjutning. Om den sorts förskjutning som nedan beskrivs visar sig överensstämma med andra och större material, kan den gjorda principiella indelningen ha sitt värde trots mitt materials ringa omfång. Andelen utrop och frågor i textmaterialets meningar framgår av följande tabell:

Anm.: Vid räkningen har elevens interpunktion följts som enda kriterium. Andelen skulle möjligen ha blivit något större, om funktionen i texten lagts till grund - eleverna avslutar med andra ord oftare en fråga med punkt än en påståendeformad mening med frågetecken.

TABELL 5: Meningstyper i textmaterialet

	Antal utrop	Frågor	Andel utrop/frågor per 100 meningar
1965	6	21	3,8
1945	3	5	2,2
1930	-	5	1,4
1900	-	7	2,9
1890	1	5	2,5
1880/81	1	2	1,3
1870/71	1	1	0,8

För 1890 blir siffran lägre (noll utrop, fyra frågor), om man frånräknar två fiktiva citat med markerad citatform. Siffrorna är som synes för små för några vittgående slutsatser. Dock kan ökningen av frågorna 1965 motsvara en faktisk tendens. 1900 är frågornas procentuella andel densamma som 1965 (2,9 i båda fallen för frågor enbart), men frågorna 1965 är av en annan typ. Den större andelen frågor för 1965 visar sig i själva verket sammanhänga med förskjutningen i frågornas funktion.

Materialets frågor låter sig naturligt grupperas i tre huvudgrupper, nämligen 1) retoriska frågor, 2) introduktionsfrågor och 3) öppna frågor. (Observera att direkta icke-fiktiva citat uteslutits vid excerperingen. Frågor i ett samtal är i flertalet fall öppna, dvs. informationssökande.)

1) Retoriska frågor

Den retoriska frågans kännetecken är att den helt tillhör det emotiva språket, den är en variant av ett utrop eller ett kraftigt understruket påstående. Sändaren är uppsatsförfattaren själv. Svaret är i princip givet genom frågornas formulering - i en given kontext, innefattande även situationskontexten, inställer sig svaret automatiskt. (Om så inte sker, på grund av ändrade förhållanden i fråga om bildningsbakgrund och attityder, blir den retoriska frågan meningslös. Jfr exempel nedan från 90:39; då var svaret givet - soldaternas ära var större än generalens.)

Exempel på retoriska frågor är:

...hvad är naturligare än detta? (80:26, 2)

Hvems plats var...mera ärofull, generalens,
Klingspors, eller hans soldaters? (90:39, 2)

Är det ej med en känsla af hänförelse och tacksamhet, som man läser en Tegnérs eller en
Runebergs dikter? (00:37, 2)

2) Introduktionsfrågor

Sådana står som ett led i dispositionen, något som ofta framgår

av frågans ställning som mening nr ett eller två i ett nytt stycke.

> Varför tenderar barnolyckorna att öka, fastän en mängd...åtgärder vidtages? (65:74, 5)

> Vad tjänar då allmänbildningen till? Den vill framför allt ge människan en mera vidgad syn på tingen. (*45:49, 5-6)

Introduktionsfrågan kännetecknas av att svaret ges i fortsättningen, ofta i form av en längre utredning.

3) Öppna frågor

Sådana är i själva verket sändningen i en rapportsyntagm[+] utan egentlig sändarfras men med sändarmarkör utsatt.

> Dikten skildrar nutidsmänniskans problem: bl.a. Gudsproblemet. Finns det en Gud? Kan han ingripa i världens gång? (65:32, 4-6)

Ordet "Gudsproblemet" är här sändarmarkör, och de två följande frågorna är öppna frågor, i detta fall bärarobestämda - "nutidsmänniskan" är ett så allmänt begrepp att ordet inte kan anses notera en bärare. (Ang. bärarbestämdhet, se Andersson-Furberg, 66 kap. 10, 69 kap. 9.)[□] Även bärarbestämda frågor förekommer. Dock är det inte textförfattaren som är sändare, vilket däremot är fallet vid typ 1) och 2). Om materialets frågor grupperas efter dessa linjer, visar sig följande fördelning:

[□] Andersson-Furbergs begrepp bärare och mitt begrepp sändare blir ibland, så i detta fall, praktiskt taget synonyma. Min analys av sändarfraser etc. är emellertid syntaktiskt grundad; Andersson-Furbergs resonemang är mera begreppsanalytiskt.

TABELL 6: Fördelning av frågetyper

År	1) retoriska frågor	2) introduktions-frågor	3) öppna frågor
1965	5	9	7
1945	1	2	2
1930	2	2	1
1900	7	-	-
1890	4	-	1
1880/81	2	-	-
1870/71	1	-	-

Av översikten framgår sålunda att introduktionsfrågan är en nyhet i kompositionshänseende, och att den 1965 är den vanligaste frågetypen.

Av frågorna 1890 står två (39, 5-6) på gränsen till typ 2) eller 3). Det är frågan om att på retoriskt manér konstruera skeninvändningar som sedan helt kortfattat avfärdas. (39, 5-6 lyder: Men, kunde då någon invända, hvarföre missaktas då så ofta arbetaren eller i allmänhet den, som har en ringare samhällsställning? Hvarföre tillbakasättes då så ofta arbetets sanna värde? - Observera att sändarsats faktiskt finns, som vid öppen fråga, låt vara att den här är skäligen obestämd. Som introduktion fungerar passusen knappast - frågan avfärdas nämligen helt kort med en hänvisning till människors högfärd.) 1900 kan en typ 1)-fråga i tabellen (37, 1) anses gränsa till typ 2). I de båda tidigare årgångarna finns ännu några exempel på retoriska frågor, parallella med de redovisade, där meningen emellertid avslutas med punkt.

Att de retoriska frågorna är många 1900 sammanhänger med att ett av årets ämnen inbjöd till retorik - "Varför fira vi minnet av stora män?" Sex av de sju frågorna härrör från behandlingen av detta ämne. De retoriska frågorna i samtliga 1800-talsuppsatser hör likaledes hemma i den sortens framställning. Den typ av fråga som är ny är alltså in-

troduktionsfrågan; den uppträder för första gången 1930, som avsnittsintroduktör. I äldre texter hade en sådan inte sällan den demonstrerande form som exemplifieras av nedanstående:

> Det första vi då hafva att göra är att undersöka, hvad dessa ord innebära. (90*:40, 1)

> De synpunkter, ur hvilka Gamla Testamentet kan betraktas såsom en förberedelse till det Nya, äro hufvudsakligen följande. (71:14, 3)

> Att så är förhållandet låter lätt förklara sig, då man betänker, att den katolska kyrkan redan tidigt lät bibelns läror få stå tillbaka... (80*:1, 2)

Dessa introduktioner innehåller sålunda indirekta frågor eller besvarar en vid ämnesgivningen ställd fråga. Det är nämligen att märka att ämnesrubriceringen i äldre årgångar ofta var frågeformad och alltså inte inbjöd till introduktionsfråga i texten - rubriken själv var i de fallen en introduktionsfråga. Den typ av avsnittsintroduktör som exemplifierats är litet pekpinnemässigt omständlig och har tydligt den äldre skolpedagogiken (lärare och lärobok) som mönster. Typen är inte slut 1965, dock används jag och inte längre det inklusiva vi som sändare.

> Jag skall belysa några punkter, där den bibliska versionen avviker från den (natur)vetenskapliga. (65:8, 2)

De retoriska frågorna är heller inte slut 1965, men de hör inte längre ihop med ett patetiskt känsloläge. Den retoriska frågan kännetecknar i denna årgång i stället en litet provokativ diskussionsföring liksom ibland helt vardagligt prat. Detta exemplifieras av: "Varför utnyttjar man inte markytan bättre i Sveriges större städer?" (53:2), "Hur kan man sätta ett litet barn t.ex. i framsätet på en bil?" (81:6) och "Hur skulle de (=föräldrarna) då kunna få bort oss från gatan?" (68:6). De sex retoriska frågorna 1965 har alla denna karaktär - det provokativa från den klassiska retoriken finns kvar men har ett helt vardagligt stilvärde.

Anm.: Björnsson (68:163 ff) räknar frågor och utrop jämte ett par andra typer (där bl.a. vissa avsnittsintroduktörer skulle ingå) till personmeningar, som han räknar som förtrolighetsmarkörer, eftersom de söker engagera mottagaren. Denna verkan har uppenbart primärt avsetts med de retoriska frågorna; dock har de sedan stelnat i sin form och kan ge en verkan motsatt den avsedda. Den nuvarande introduktionsfrågan syftar givetvis till att engagera läsaren. Framför allt fyller den emellertid ett effektivitetskrav, genom sin korthet, och genom sin effekt på textstrukturen: först direkt fråga, sedan direkt svar.

Bilden av frågornas funktion (utanför dialog- och annan citatfunktion) blir alltså i stora drag följande:

Fram till sekelskiftet är frågorna i princip retoriska och används i texter av retorisk karaktär. I årgångarna 1930 och 1945 är frågorna få, och samband med textens art kan inte skönjas. De tre skilda funktionerna börjar framträda. Avsnittsintroduktionen blir efter hand en viktig funktion. Den äldre mer pekpinnemässiga typen av demonstrerande introduktion (se ovan) förekommer ännu 1965. Den retoriska frågan har i modern tid kvar sin funktion gentemot läsaren men har fått ett ändrat stilvärde.

2.2 MENINGSLÄNGD I SIFFROR (ANTAL ORD)

Vid räkningen av meningslängd har gjorts punktsegmentering och semikolonsegmentering. Semikolon har räknats som alternativt meningsskiljande när det är blockskiljande. (Semikolon har i äldre texter en rad funktioner som är främmande för våra dagars svenska skrift, något som framgår av Akademiens språklära 1836.) Att semikolonsegmentering gjorts motiveras bl.a. av att semikolons roll för beräkningarna är en fråga som ofta ställs vid räkning av meningslängd i diakroniska undersökningar - det är välkänt att semikolon tidigare uppbar ett slags punktfunktion. Det vanligaste har varit semikolon vid asyndetisk sidoordning av block. Emellertid har komma i senare tid börjat överta denna funktion, dvs. kommafunktionen har vidgats. I denna

undersöknings material gäller detta först årgång 1965. Med det sagda vill jag påpeka att punktsegmenteringen bör betraktas som den avgörande vid jämförelse mellan meningarnas längd.

Alla årgångsjämförande översikter i det följande utgår från meningslängd efter punktsegmentering.

Tabell 7 nedan redovisar antal och medelvärden för en rad språkliga enheter enligt följande: De medelvärden som ges är aritmetiskt medium. För enheten mening ges både aritmetiskt medium och medianvärde. (Vejde 64:54 ff)

De redovisade enheterna är:

mening, dvs. interpunktionsenheten mening. Två segmenteringsprinciper har använts, punktsegmentering och semikolonsegmentering.

block, dvs. den syntaktiska enheten "huvudsats med eller utan syntaktiskt tillhörig(a) bisats(er)". (Ett block kan sålunda ingå som paratagmlänk i en mening.)

sats, dvs. den syntaktiska enheten "syntagm som innehåller nexus med finit verb".

För överskådlighets skull har tabellen delats på 7A och 7B. I tabell 7A ges siffror för det totala antalet ord, satser, block och meningar. Tabell 7 B ger medelvärdena.

TABELL 7 A: Antal enheter

år	antal ord	satser	block	meningar, punktsegm. (a)	meningar, semikolonsegm. (b)
1965	12188	1436	845	720	722
1945	6460	702	421	360	365
1930	6754	704	451	360	367
1900	4783	514	319	240	258
1890	4848	494	283	240	245
1880/81	5513	564	311	240	254
1870/71	6593	593	331	240	259
	47139	5007	2961	2400	2470

TABELL 7 B: Medelvärden

år	1. aritm. medium/sats	2. aritm. medium/block	3. aritm. med./ men. alt. (a)	4. aritm.med./ men. alt.(b)	5. medianvärde/ men. alt.(a)
1965	8, 5	14, 4	16, 9	16, 9	15
1945	9, 2	15, 3	17, 9	17, 7	17
1930	9, 6	15, 0	18, 8	18, 4	17
1900	9, 3	15, 0	19, 9	18, 5	18
1890	9, 8	17, 1	20, 2	19, 8	17
1880/81	9, 8	17, 7	23, 0	21, 7	20-21
1870/71	11, 1	19, 9	27, 5	25, 5	24

FIGUR 7 B[1]: Kurva över tendenserna i tabell 7 B

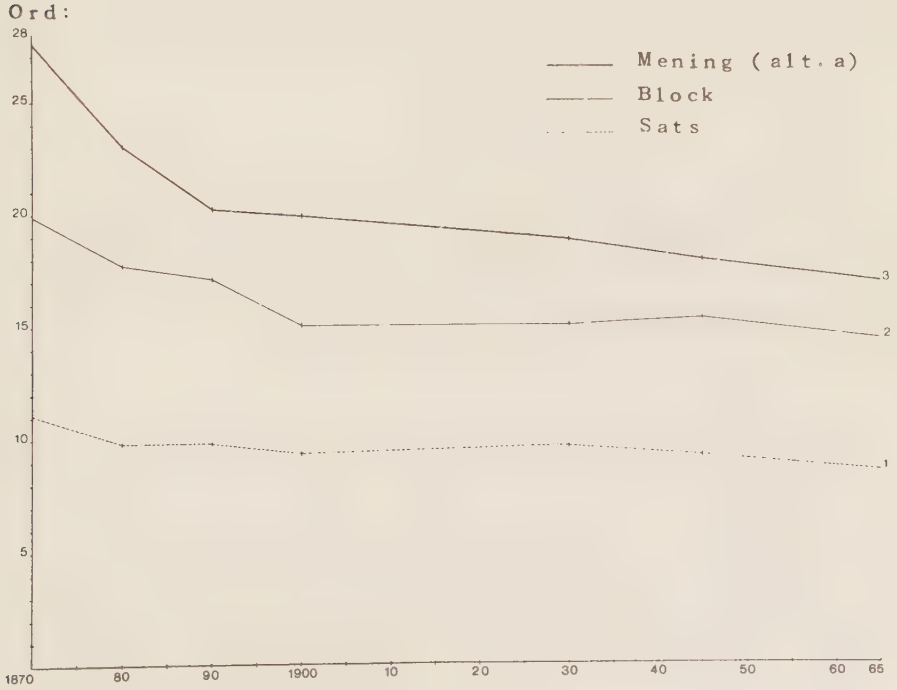

Anm.: För att kontrollera de erhållna medelvärdenas representativitet gjorde jag en kontroll, där jag utgick från varannan text och beräknade medelvärden på ett endast hälften så stort material. Den beskärningen inverkade så att medelvärdet för längden hos sexmeningstexterna varierade med från 0, 5 ord (1890) upp till tio (1870/71). Den sistnämnda differensen är ett undantag; näst högsta siffra är 4, 8 ords differens (1945). Endast för 1870/71 skulle sålunda meningslängden ha kunnat ändras med en hel enhet, om materialet varit endast hälften så stort; den siffra som hade erhållits på det halverade underlaget skulle då ha varit den mindre tillförlitliga av de två. Representativiteten får sålunda anses som i huvudsak tillfredsställande.

Tabell 7A-B visar att de stora förändringarna i meningslängd och sammanhörande faktorer skedde i den undersökta periodens början. Detta stämmer f.ö. med iakttagelser av Sven Engdahl (62, se avsnittet Kommentar, nedan 2.5). De fakta som kan utläsas i tabell 7B har därför omgrupperats i nedanstående tabell, 7C, där de olika siffrorna som uttrycker sjunkande längd har sammanförts så att perioden 1870 - 1890 kan jämföras med perioden 1890-1965. Jfr även figuren 7B[1].

TABELL 7C (omgruppering av tabell 7B)

Jämförda beräkningssätt	Minskning 1870-1890, uttryckt i ordenheter	Minskning 1890-1965, uttryckt i ordenheter
1. aritm. medium för meningslängd, alt. a	7, 3	3, 3
2. aritm. medium för meningslängd, alt. b	5, 7	2, 9
3. medianvärde för meningslängd, alt. a	7	2
4. aritm. medium för blocklängd	2, 8	2, 7
5. aritm. medium för satslängd	1, 3	1, 3

2.2.1 Kommentar till meningslängder

Avvikelserna enligt tabell 7B från kontinuiteten i minskningen är endast två, nämligen beträffande medianvärdet 1900 (högre än 1890) och aritmetiskt medium per sats 1930 (högre än 1900). I princip är minskningen alltså att betrakta som kontinuerlig. Minskningen från 1870 till 1890 är som synes (tabell 7C) ungefär dubbelt så stor i absoluta tal för beräkningssätten 1 och 2 jämfört med minskningen 1890-1965, och detsamma gäller medianvärdet. Eftersom kontinuiteten kan anses som principiell, har alltså minskningens hastighet varit flera gånger större än under vårt århundrade.

Bland de anförda minskningstendenserna märks två som är mindre starka och därtill förlöper något jämnare än de övriga, nämligen minskningen av blockets och av satsens längd, alltså - naturligt nog - av de två kortaste enheterna. Även för dessa enheter är dock minskningens hastighet störst i i början av den undersökta perioden. Dessa fakta framgår tydligt av figur 7B[1] ovan.

Vid jämförelse mellan beräkningssätten 2 och 4 framgår att semikolon i tidiga texter visserligen användes ganska mycket som blockskiljare, men att andra blockskiljare (normalt kommatecken) också är vanliga i tidiga texter.

Stor meningslängd har samband både med högt antal parataktiska led och med högt antal hypotaktiska led inom meningen. Dessa förhållanden utreds i kap. 3

2.2.2 Textlängd

Den sjunkande meningslängden inverkar givetvis på sexmeningstexternas längd. En tablå över textlängd kan ha visst intresse, dels som faktisk upplysning om materialets beskaffenhet, dels som en bild av tendenser. Eftersom

uppgiften om längsta text i en årgång ger en starkt slumpbetonad siffra har även längden hos den näst längsta texten medtagits. (Standardavvikelse från en årgångs genomsnittliga textlängd har däremot inte räknats ut.)

TABELL 8: textlängd, antal ord

år	längsta text	näst längsta text	kortaste text	variationsvidd näst längsta - kortaste text	aritm. medium	median-värde
1965	239	166	51	115	101,6	95
1945	238	176	63	113	107,7	97-98
1930	206	205	57	148	112,6	107
1900	181	166	70	96	119,6	117-119
1890	209	192	54	138	121,2	110-112
1880/81	215	212	91	121	137,8	131-132
1870/71	334	311	78	233	164,9	145

De båda högstplacerade texterna för 1965 och 1945 har som synes i mycket högre grad karaktär av anomali än som är fallet för längsta text i övriga årgångar. För åren 1870-1930 gäller att näst längsta textens ordantal överskrids med högst 10% i den längsta texten. År 1965 är längsta text 44% längre än den näst längsta. (Den längsta texten d.å. präglas av en ogenomtänkt segmentering i meningar.)

Siffrorna tycks ge vid handen att 1900 skulle vara den årgång där texterna i fråga om längd är mest lika varandra. Detta stämmer med det faktum att läroboksbundenheten det året framträder starkt i texterna om ämnena 3 och 4 (allmän och svensk historia), som det året behandlades av 16 respektive 9, alltså summa 25 av de 40 uppsatsförfattarna.

2.3 SPRIDNINGEN AV MENINGSLÄNGDER

Följande avsnitt ger vissa synpunkter på meningslängdernas spridning, med utgångspunkt i olika slags grupperingar av meningarna efter längd.

2.3.1

En bild av meningslängdens förändringar, speciellt spridningen av olika meningslängder, ger en uppställning av den s.k. kvartilavvikelsen (Vejde 64:74 ff). Översikterna nedan visar spridningen inom varje årgångs fyra fjärdedelar (kvartiler) och siffran för kvartilavvikelsen uträknad. (Denna fås genom att man minskar tredje kolumnens högra siffra med första kolumnens högra och dividerar med två).

TABELL 9: Kvartilavvikelse för meningslängd

år	kvartil				kvartil-avvikelse (Q)
	1	2	3	4	
1965	3-11	11-15	15-21	21-94	5
1945	3-12	12-17	17-23	23-64	5, 5
1930	1-11	11-17	17-24	24-87	6, 5
1900	3-13	13-19	19-25	25-52	6
1890	4-13	13-18	18-25	25-73	6
1880/81	4-15	15-20	20-29	29-79	7
1870/71	4-16	16-24	24-34	34-89	9

Siffran för Q 1930, som ju bryter den jämnt fallande kurvan från äldre till nyare tid, sammanhänger som synes med att 25:e percentilen (=sista siffran i kvartil 1) är 11, vilket innebär att antalet extremt korta meningar här är ganska stort - 14 meningar om fem ord och lägre, mot åtta för 1945. Denna skillnad kan vara en tillfällighet; den kan också ha visst samband med några av det årets uppsatsämnen, som tycks ha inbjudit till okomplicerad framställning - i varje fall är texterna med enkel uppradningssyntax många det året.

Om man räknar percentilgrupperna 2 och 3 som representerande normaltypen av meningslängd, skulle alltså normaltypen för 1965 vara 11-21 ord och för 1870/71 16-34 ord. Eftersom percentil 1 och 2 emellertid representerar endast halva materialet, får man dock en för snäv bild av normalmeningen genom dessa siffror. Om man i stället (godtyckligt) väljer de 80 mellersta

percentilerna som representativa för årgångens standardlängd, får man gränserna 9-28 ord för 1965 och 11-48 för 1870.

Även typvärdena är av visst intresse, dvs. de värden som företräds av det största antalet observationer för respektive årgångar. Dessa är följande:

1965: 9 1945: 13 1930: 8, 12, 13 1900: 19

1890: 15 1880/81: 20 1870/71: 23

Sålunda är minskningen i huvudsak kontinuerlig även när det gäller typvärdet, och även där uppvisar 1930 en något avvikande bild. - Ang. 1890, se 2.5.2.

Anm.: Vid uträkning av kvartilavvikelse gäller, att percentil 50-51, dvs. andra kvartilens sista och tredje kvartilens första värde, är identiska med medianvärdet. Percentil 50 och 51 är inbördes identiska värden utom i de fall, då de två percentilerna skiljs åt av en gräns mellan representationsgrupper, dvs. mellan exempelvis 17-ordsmeningar och 18-ordsmeningar.

Översikten över kvartilavvikelse ger en god bild av den allmänna tendensen. Det kan t.ex. iakttas att medianvärdet 15 för meningslängd 1965, som sålunda detta år sammanfaller med percentil 50 och 51, undan för undan flyttar sig neråt i kvartilerna: 1890-1945 ligger värdet 15 inom kvartil 2, 1880/81 på ömse sidor om gränsen mellan kvartil 1 och 2, och 1870/71 återfinns det helt och hållet inom kvartil 1.

2.3.2

I de två följande tabellerna har spridningen redovisats så att en mer konkret bild av de undersökta texterna framträder. Båda tabellerna ger råsiffror för spridningen, varvid viss gruppindelning görs.

Den första tabellen, 10A, är en direkt redovisning av meningslängder, grupperade i tiotalsgrupper. Tabellen är jämförbar med Engdahls tabell II:4 (62:23). Observera att alla tal är faktiska - varken evalvering eller procenträkning har gjorts.

TABELL 10A: Grupperade meningslängder

År	Antal meningar med ordantal									
	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	91-
1965/720	160	373	144	32	8	2	-	-	-	1
1945/360	78	159	94	22	5	1	1	-	-	-
1930/360	79	151	91	25	11	2	-	-	1	-
1900/240	39	100	70	24	5	2	-	-	-	-
1890/240	31	117	63	18	6	2	2	1	-	-
1880/81/240	29	93	67	32	13	3	2	1	-	-
1870/71/240	22	71	69	37	19	14	4	2	2	-

Meningslängdens "flyttbara" eller synkroniska medeltal är i tabell 7 B ovan uttryckt med aritmetiskt medium eller medianvärde för årgången. Eftersom äldre texter emellertid läses även i vår tid, kan det ha visst intresse att med bortseende från de diakroniska förskjutningarna kalla meningar med högst fem ord för extrakorta meningar och meningar med lägst 41 ord för extralånga. (Talen är valda så att de två ytterlighetstyperna för flertalet årgångar blir tämligen jämnt fördelade kring mitten. Tabellen nedan visar att talet 40 som övre gräns för normallång mening håller streck grovt räknat från 1900 och framåt. Med motsvarande krav på "normalitet" för de tidigare årgångarna skulle övre normallängdsgräns för 1890 ha behövt sättas till 61 ord, för 1880/81 till 56 och för 1870/71 till 78. Dock är att märka att en absolut jämnhet i spridning av extremvärdena ändå är missvisande, eftersom längden neråt begränsas av siffran 1 men uppåt av ∞.)

TABELL 10B: Extralånga och extrakorta meningar

År	Antal meningar med högst 5 ord	Antal meningar med lägst 41 ord	% extrakorta	% extralånga
1965	15	11	2, 1	1, 5
1945	8	7	2, 2	2, 0
1930	14	14	3, 9	3, 9
1900	5	7	2, 1	2, 9
1890	2	11	0, 8	4, 6
1880/81	4	19	1, 7	7, 9
1870/71	2	41	0, 8	17, 1

2.4 MENINGSLÄNGD I ORDANTAL, JÄMFÖRD MED SYNTAXLÄNGD

Det har sitt intresse att se hur den mekaniska meningslängden (mätt i ordantal) förhåller sig till den syntaktiska längden, dvs. med hänsyn tagen till antalet satser och syntaxnivåer. De två följande tabellerna redovisar enligt dessa principer. Tabell 11A visar hur satsantalet per mening förhåller sig årgång för årgång, och tabell 11B visar antalet syntaxnivåer per mening.

Satstalet avser hela antalet satser i en punktsegmenterad mening, utan hänsyn till om satsen är huvudsats eller bisats. (Fördelningen på huvudsats (H) och bisats (b) behandlas detaljerat i kap. 3.) Under beteckningen "2s"/=mening med två satser/ sammanförs meningar av typen Hb, bH och H‿H. De två första typerna är alltså hypotagmer och den tredje paratagm. (Bågen i den sista formeln betecknar paratax.)

Nivåtalet ger antalet syntaxnivåer utan hänsyn till antalet satser på varje nivå. "1 n." (för en nivå) innebär alltså ingen underordning, "2 n." en underordning etc. Att en mening har två nivåer innebär med andra ord att den har minst två satser, och satstalet kan vara högt; längsta mening av typen är 65:15, 3 med åtta block och nio satser, varav sålunda endast en är bisats. Utöver typerna Hb och bH ingår i två-nivåmeningarna huvudsakligen några fall av typerna bH‿H, Hb‿H etc.

TABELL 11A: Satstal per mening

År	Antal meningar med											Antal meningar	Antal satser
	1 s.	2 s.	3 s.	4 s.	5 s.	6 s.	7 s.	8 s.	9 s.	10 s.	11 s.		
1965	136, 5	133	58	26, 5	4, 5	0, 5	-	-	0, 5	-	0, 5	360	718
1945	151	119	56	27	5	2	-	-	-	-	-	360	702
1930	154	116	61	13	12	3	1	-	-	-	-	360	704
1900	109, 5	139, 5	76, 5	22, 5	9	3	-	-	-	-	-	360	771
1890	132	135	60	19, 5	7, 5	3	1, 5	-	-	1, 5	-	360	741
1880/81	105	129	67, 5	33	15	4, 5	1, 5	3	1, 5	-	-	360	846
1870/71	97, 5	112, 5	85, 5	30	19, 5	12	3	-	-	-	-	360	889, 5

Anm.: För överskådlighets skull ges satstalen i evalverade siffror. De faktiska siffrorna fås för 1965 genom fördubbling och för

1870-1900 genom division med 1, 5. För 1930 och 1945 sammanfaller faktiska tal och evalverade tal.

TABELL 11B: Nivåtal per mening

Talen ges i evalverade siffror liksom i tabell 11A. Se anm. under denna.

År	Antal meningar med					
	1 n.	2 n.	3 n.	4 n.	5 n.	s:a
1965	159	159	36, 5	5, 5	-	360
1945	173	148	34	5	-	360
1930	188	146	24	2	-	360
1900	156	168	33	3	-	360
1890	169, 5	151, 5	28, 5	7, 5	3	360
1880/81	141	162	42	15	-	360
1870/71	142, 5	157, 5	54	6	-	360

I tabell 12A sammanförs en- och två-satsmeningar ställda gentemot meningar med högre satstal. Analogt med detta ställs i tabell 12B meningar med en och två nivåer mot övriga meningar i årgången. Meningar med en och två satser utgör dominerande meningstyp, liksom meningar med en och två nivåer.

Siffrorna över satstal och nivåtal presenteras enligt följande:

Tabell 12A ger uppgift om antal meningar som består av endast en sats, alltså 1H-mening; därtill om antalet en- och två-satsiga meningar, ställt mot antalet längre. Dessa uppgifter ges i faktiska tal samt i procent.

I tabell 12B ställs antalet meningar med nivåtal 1-2 mot antalet meningar med högre nivåtal. Även här ges faktiska siffror samt procenttal.

TABELL 12A: Andel av meningar med lägre och högre satstal

År	1H-men.		1-2 s.		3 s.-	
	antal	%	antal	%	antal	%
1965	273	37,9	539	74,9	181	25,1
1945	151	41,9	270	75	90	25
1930	154	42,7	270	75	90	25
1900	73	30,4	166	69,2	74	30,8
1890	88	36,7	178	74,1	62	25,9
1880/81	70	29,2	156	65	84	35
1870/71	65	27	140	58,3	100	41,7

TABELL 12B: Andel av meningar med lägre och högre nivåtal

År	1-2 n.		3 n.-	
	antal	%	antal	%
1965	636	88,3	84	11,7
1945	321	89,2	39	10,8
1930	334	92,7	26	7,3
1900	216	90	24	10
1890	214	89,2	26	10,8
1880/81	202	84,2	38	15,8
1870/71	200	83,3	40	16,7

2.5 KOMMENTAR TILL MENINGSLÄNGDENS FÖRÄNDRINGAR

Den genomgående tendensen hos längden av de granskade enheterna är sålunda, inte oväntat, att längden avtar i samtliga undersökta avseenden. Meningarna blir genomsnittligt kortare i ord räknat, i satser räknat och i nivåer räknat. Den procentuella andelen i mitt material av meningar med satstal över två eller nivåtal över två uppvisar en viss stabilitet, men minskningen av satstalet liksom av nivåtalet är kontinuerlig. De små

avvikelser som tabellerna uppvisar kräver ingen utförlig kommentar. Tabell 12 visar t.ex. på det överallt framträdande faktum att årgång 1930 bryter totalbilden genom sin påfallande enkla syntax - ett faktum som otvivelaktigt kan sättas i relation till det årets anmärkningsvärt enkla uppsatsämnen. Variationerna i riktning mot strömmen är annars så få och så små att kommentar är överflödig. Vid sidan av den allmänna förenklingen noteras vidare den stora skillnaden mellan den äldsta årgången och den endast tio år yngre 1880/81.

Anm.: För Engdahls iakttagelser i sakprosatexter gäller att huvudtendenserna i fråga om meningslängd är desamma som för uppsatsmaterialet. Det gäller minskningen som sådan, det gäller också minskningens avtagande hastighet efter 1900 och försvinnandet av de extraordinärt långa meningarna. (De få extraordinärt långa meningar som uppträder i uppsatsmaterialet från 1965 är talspråksspontana, inte som i äldre texter läroboksimiterande eller konstmässiga.)

Det kan för uppsatsernas del här övervägas, vilka faktorer som kan ha spelat in. Det omedelbara intrycket av de äldsta uppsatserna (se textbilagan) är att en mening i de 100-åriga uppsatserna var en konstprodukt. Den prägeln hos meningen blir efter hand mindre iögonfallande. Man kan alltså tänka sig, att meningarna automatiskt blev kortare, allteftersom konstfärdigheten i meningsbyggnaden upphörde att betraktas som ett värde i sig.

(Kap. 3 nedan visar hur även meningens hierarkiska byggnad steg för steg efterträds av mindre komplicerad byggnad. - Frågan om bakgrunden till förändringarna hör sålunda hemma både under kap. 2 och 3. Jag har valt att här i kap. 2 presentera allmänna överväganden om vissa faktorer som gör en mening lång. I kap. 3 återfinns detaljbeskrivningar av vissa komplicerade meningar. Dessutom hänvisas till textbilagan.)

2.5.1

Först granskas alltså förutsättningarna för den långa meningen, utförd som en sinnrikt byggd och därför lång mening. Flera direkta vittnesbörd om att den periodiskt byggda meningen kring 1800-talets mitt stod högt i kurs kan anföras. Givetvis inverkar främst det klassiska stilidealet, konkretiserat i de texter eleven läste i skolan (se t.ex. Holm 67:110). Ytterligare kan anföras Esaias Tegnér d.y:s åsikt att just periodbildningen var den faktor som skilde högtstående språk från torftigare (1874; omtr. 1922:149). Denna uppfattning var säkerligen delvis en frukt av vad Tegnér lika väl som andra av sin tids språkmän och språkkommentatorer hade inhämtat redan i skolan.□ Enligt vad som framdragits av Tarschys (55:128 f) skrevs 1853 den första akademiska avhandlingen på svenska om modersmålsundervisning. Författaren, F.G. Grafström, vill understryka behovet av särskild modersmålsundervisning, men åberopar icke desto mindre Quintilianus som rättesnöre för god stil.

Periodbyggnad bedrevs under ett tidigt skede i skolorna som formuleringsövning. Se bl.a. Tarschys (55:191 f med not 36). I mitt material finns i ett fall (*81:37, 2) lärarreaktionen "dålig periodbyggnad" i marginalen - i ett för nutiden ytterst svårbegripligt sammanhang. Det förefaller rimligt att på grund av föreliggande materials vittnesbörd anta att periodbyggnaden började mista sin karaktär av statusmärkt färdighet vid slutet av 1800-talet. Man kan studera de överväganden som görs av Boivie (1826) och Anders Fryxell (1824, 1827) i deras språkläror, båda citerade av Tarschys (55:191). Tarschys förmodar att Fryxell genom sin lärarerfarenhet bragts till besinning i fråga om nyttan av drill, syftande till hypotaktisk konstfärdighet. Under de följande decennierna kan strävan efter sinnrikhet antas ha avtagit successivt. 1878 tillkom så reallinjen.

□Se Ruben G:son Berg, 1906:151 ff.

Denna linje hade i början fler svensktimmar och fler uppsatser per år än latinlinjen, och undervisningen måste ju bedrivas utan stöd av latinet. Däremot gällde i stort sett samma svenska språkmönster för dem som för latinarna, så snart de valde ett uppsatsämne, vars mönstertradition redan var utbildad.

Direkta vittnesbörd om ställningstagande i en språkfråga som den om undervisning i meningsbyggnad kan fås genom ämneskonferensprotokoll och liknande. I Nya elementarskolan skrevs utom protokollen för de ganska täta ämneskonferenserna även promemorior för svenskundervisningen. Följande uppgifter i sådana är här av intresse:

12.6.1891 sägs: "Vid grammatisering borde man blott sysselsätta sig med det för svenska språket karakteristiska." Den äldre tradition man härmed modifierade var givetvis den latinska och tyska.

21.1.1893 sägs på tal om "felböcker" som eleverna hade att föra in rättelser i: "...här bör ock omskrifning af särdeles illa bildade perioder o.d. få sin plats". Citatet visar dock egentligen bara att ordet period användes om hypotaktisk mening - i varje fall visar det inte att periodbyggnad övades i förväg. I stort sett vittnar citatet om att meningsbyggnad då som nu var en svårighet och ansågs viktig, och att periodbyggnaden på den tiden givetvis skedde med stöd av meningsanalys enligt traditionellt grammatiskt synsätt. Att konstfullhet var eftersträvansvärd fick eleven ibland intryck av genom de språkliga mönsterbilderna, detta även i de tryckta dispositionsövningar han någon gång sattes att studera - dessa kunde föreslå färdigformulerade inledningar och avslutningar, t.o.m. färdigformulerade omdömen. Se t.ex. Emil Fagerlund, Anvisningar till planläggning av svenska uppsatser på gymnasialstadiet, Sthlm 1908. Denna bok ger en god bild av den osjälvständighet som kännetecknade elevernas skrivarbete - på s. 38 ges ett exempel på hur en färdig bedömning (av Kellgrens Mina löjen) lades till rätta för elevens begagnande.

2.5.2

Därnäst kan man granska förutsättningarna för den långa meningen, utförd som en redovisning av ett stort, i princip parataktiskt arrangerat innehåll. För den sortens längd hos meningen hade eleverna god användning i de en tid dominerande historieuppsatserna med förebilder i läroböckerna. (Se textbilagan, t.ex. 80:14, 80:16 och 80:17. Jfr även 3.4.3 nedan.)□

Det fanns naturligtvis också sådana som kritiserade läroboksberoendet. Ett exempel på detta är en uppsats av Lewin Blomgren, Svensk uppsatsskrifning på gymnasium, i Pedagogisk tidskrift 1905 s. 14 ff. Blomgren påtalar bl.a. det vanliga "odhneriserandet" och "palliniserandet" i historieuppsatser, liksom han kritiserar att utantillärandet av historieläxor band elevens uttryckssätt. Natanael Beckman var också kritisk mot det slentrianmässiga i skrivandet. (Om innehåll och form vid undervisningen i modersmålet, Pedagogisk tidskrift 1896.) Liknande kritiska påpekanden görs av Gustaf Cederschiöld, Hugo Bergstedt och flera andra. Pedagogisk tidskrift och tidskriften Verdandi innehåller kring sekelskiftet en lång rad värdefulla inlägg som ger god inblick i undervisnings- och skrivsituationen. - De två typerna av långa meningar har var sin blomstringsperiod, den hypotaxlånga kring 1870 och den parataxlånga ett par decennier senare.

I 1870/71 års material är ämnena ännu dels historiska, dels allmänna av en typ som inbjuder till retorik, och stilkaraktären hos uppsatser av dessa två slag var ofta rentav nästan densamma. Men 1880 tillkommer ämnen över naturvetenskapliga ämnen, och dessa behandlas ofta på ett påfallande enkelt sätt - delvis kanske därför att ämnestypen är ny och saknar

□ M. Westman (1968) anför att 1800-talets historieböcker präglades av en berättande framställning med starkt inslag av dikoli och trikoli. Odhners tidigaste svenska historia hade ofta parataktiska predikatsgrenar; i senare upplagor utsattes oftare subjekt även till predikat nummer två.

egentliga stilmönster utöver läroböckernas koncisa faktaspråk. (Själva de beskrivna fakta var därtill i början okomplicerade, en drastisk skillnad mellan äldre och nyare tid. Som jämförelse kan studeras texterna 1890:37 och 1965:60 i textbilagan.) Retoriska ansvällningar, som var vanliga vid behandlingen av övriga ämnen fram till 1900 och något senare, är praktiskt taget otänkbara i rent naturvetenskapliga uppsatser. (För geografiska uppsatser gäller däremot inte alltid detta.) Man kan ibland iaktta brytningen mellan konstmässigheten och enkelheten som ideal. Texterna 35 och 36 från 1890 (se textbilagan) belyser tydligt en sådan brytning. (Båda uppsatserna är AB-uppsatser.) I det stora hela har dock de naturvetenskapliga uppsatserna kortare meningar än övriga. En särberäkning av meningslängd i uppsatser över rent naturvetenskapliga ämnen ger siffermässigt belägg för det sagda. För 1880/81 blir den genomsnittliga meningslängden för naturvetenskapliga uppsatser 19, 6 mot 23, 6 för övriga. Motsvarande siffror för 1890 är 16, 3 mot 20, 8. (Av de fem naturvetenskapliga texterna 1890 är fyra extremt korta, 54-89 ord.)

Anm.: Engdahl (62:70) talar om ett "modernt genombrott" i svensk sakprosa som skulle ha kunnat börja redan på 1870-talet - han omger dock sitt påpekande med välmotiverade reservationer. Tesen om ett sådant genombrott tycks ju emellertid stämma väl med mitt uppsatsmaterial - blott alltför väl, måste man tillfoga, eftersom man inte gärna kan tro att ett modernt genombrott så snabbt skulle avläsas i skolornas uppsatsspråk. Av vad ovan sagts framgår också att det är tillkomsten av enkla faktabeskrivande ämnen som är den mest verksamma faktorn i skeendet. Dessa ämnen var i sin tur tecken på en orientering mot en modernare undervisningspolitik.

2.5.3

Slutligen kan man tänka sig att den långa meningen helt enkelt är en otillfredsställande avgränsad enhet, dvs. skriven av en elev som "inte kan

sätta punkt". Den varianten av den långa meningen förekommer inte ofta i studentuppsatser och spelar inte alls någon roll i materialet fram till 1945. Däremot uppträder några sådana "oformliga" meningar i materialet från 1965, inte tillräckligt många för att sänkningen av medellängden skall hejdas vid jämförelse med 1945, men tillräckligt långa för att förklara den relativt stora skillnaden mellan årgångens aritmetiska medium och dess medianvärde. (Se tabell 7B.)

2.6 SITUATIONEN 1965

Kommentaren har hittills sysslat med den påtagliga och ganska snabba undanträngningen av faktorer som gynnade långa meningar. Det har emellertid också intresse att reflektera något över den bild som den nyaste årgången uppvisar. Därvid blir två frågor från olika utgångspunkt naturliga. Den första lyder: "Vilka mönster kan 1965 iakttas bakom elevens meningar?" Den andra lyder: "Hur kort kan en mening bli, innan kurvan hejdas eller vänder?"

2.6.1

Den första av de två frågorna är lätt att besvara allmänt. (Att besvara den detaljerat faller utom ramen för undersökningen.) Mönstren bakom meningarna är dels spontant tal med bortrensning av helt specifika talegenheter, dels massmediespråk, talat och skrivet. I detta massmediespråk kan läroböckernas språk sägas ingå som en sektor. Inga direktövertagna formuleringar ur läroböcker kan konstateras, när man inte gör en ingående granskning. De 1965 ganska få elever som behandlade det allmänna historieämnet (Lenin-Stalin-Chrustjev) gjorde det på bas av fylligare källor än läroböckerna ensamma kunnat vara. Det går dock fortfarande att urskilja vissa mönstertyper bakom elevernas meningar. Läro-

böckerna bildar sannolikt i våra dagar mönster huvudsakligen för naturvetenskaplig framställning, på vilken nu ställs ganska höga krav. De allmänna ämnena företräder numera ett talnära språk, något som aldrig var fallet i de äldsta texterna, knappast heller i årgångarna 1930 och 1945, där just de allmänna ämnena företräder ett slags "uppsatsspråk" - det ter sig som funktionslöst i sammanhang utanför skolan. Talet var länge ett mindervärdigt mönster, även om det sällan sägs explicit - tillräckligt vittnesbörd är emellertid elevformuleringar med numera smått komiska ursäkter för "dagligt tal" -("stammens yttre cellager ha bildat i den dagligt tal kallade barken", uppsats från 1915, Whi eL2).

I tidigare årgångar kan man känna igen läroboksförebilderna helt enkelt på de iögonfallande likheterna mellan uppsatser över samma ämne. Inga sådana överensstämmelser kan konstateras 1965. Däremot förekommer de ännu 1945. I själva verket skedde en nyorientering i fråga om uppläggningen av svenskundervisningen och målsättningen för uppsatsskrivningen kring 1950. Jag avstår här från att referera något av den pedagogiska och ämnesmetodiska diskussion som fördes strax efter andra världskrigets slut och nöjer mig med att hänvisa till Landquist (64, inledningen), Lennart Bohman (MLFÅ 1963) samt uppsatser i MLFÅ 1950 av Bengt Holmberg, Gösta Mattsson och Rolf Hillman, i MLFÅ 1951 av Eskil Källquist, Rudolv Körner, Carl-Olof Bergström, Einar Lilie och Fritz Askeberg. Alla dessa uppsatser belyser på olika sätt hur man funnit de dittillsvarande formerna för skriftlig framställning onöjaktiga. (De nämnda inläggen är trots antalet inte alla i de båda årgångarna som diskuterar uppsatsskrivning; det finns ännu några, som emellertid saknar relevans för frågan om språkmönstren.) Det är nog inte för djärvt att anta att detta stora och koncentrerade uppbåd av nytänkare inom svenskundervisningen snabbt ledde till omtänkande i svensklärarkåren, särskilt som SÖ underlättar omsvängningen genom en reformerad ämnesgivning. (Det kan också nämnas att Ivar Thoréns okonventionella lärarhandledning Barn och uppsatsskrivning kom 1947.)

Anm.: I undersökningen har företrädesvis citerats pedagogiska nytänkare från tiden kring sekelskiftet respektive tiden efter andra världskriget. Detta innebär givetvis en förenkling - det pedagogiska reformarbetet har dessbättre aldrig legat nere. Natanael Beckman skrev flitigt i pedagogiska frågor så länge han var verksam som gymnasielektor; se t.ex. Modersmålet och studentexamen, från 1918, i Verdandi årg. 36 s. 150 ff. En uppsats som tidigt yppar kritik mot den traditionella ämnesgivningen är Wilhelm Cederschiölds Om ovederhäftiga skoluppsatser, i MLF:s minnesskrift 1922.

2.6.2

Den andra frågan ovan har samband med den första. Om en menings mönster är (spontant eller planlagt) tal och vid sidan därav vissa informativa och underhållande texter i och utom egentliga massmedier, vad kommer då att bli bestämmande för meningslängden? Rimligen blir det avgörande då vad som är att anse som ett informationsmässigt och mottagningspsykologiskt optimum. Vilket detta optimum är kan givetvis inte här utredas. Å andra sidan står det ju klart redan genom språkets struktur, att vi aldrig kommer ner till ett medelvärde av låt oss säga tre ord per mening (förutsatt att en rimlig korpus undersöks). Inte heller kommer bisatserna att avskaffas. Det kan sålunda ha visst intresse att något reflektera över begreppet "optimal meningslängd", givetvis med förbehållet att en sådan måste relateras till en rad faktorer på sändar- och mottagarsidan.

Om man skall jämföra meningslängd i skrift jämfört med tal måste man först konstatera att undersökningar av tal utgår (eller bör utgå) från begreppet makrosyntagm och inte från interpunktionsenheten mening. En makrosyntagm motsvarar närmast begreppet block i min undersökning. (För definition och exemplifiering av makrosyntagm, se Loman, 72/Språk och samhälle/:58 ff. Exemplen a.a.s. 60 visar tydligt nog hur olika de jämförda enheterna är.)

Talets och skriftens redundanser är dessutom av olika typ - troligen är talets ordrikare. Man måste sålunda avstå från att försöka få fram några direkt jämförbara enheter. Ett förhållande som kan locka till att trots allt dra in talat språk som en jämförelsefaktor är att talet, även när det företräds av skiftande talsituationer, tycks uppvisa jämförelsevis ringa variationsvidd. Detta framgår bl.a. av tabell s. 72 i Loman 72. De individuella meningarna är där inte redovisade, men det är osannolikt att de genomgående låga medelvärdena skulle dölja några extremlånga meningar annat än högst tillfälligt. De båda spontana talsituationerna "intervju" och "samtal" uppvisar få underordningar och låga medelvärden för längd. Av större intresse är kanske att även planlagda anföranden som radioföredrag uppvisar värden som håller sig kring det värde för meningslängd som gäller för uppsatserna av 1965. Barbro Cronberg (MATS 7, Lund 1971) har undersökt meningslängden hos fyra radioföredragshållare. Genomsnittet för meningslängd i hela korpusen är 16, 6. Även här avses makrosyntagm. Den som svarar för de kortaste meningarna har genomsnittet 13, 3, och den som använder längst meningar har 19, 9. Detta säger ju ingenting om längdens variationer intraindividuellt. Cronbergs undersökning ger emellertid ett par intressanta jämförelsepunkter som belyser det faktum, att den interindividuella variationsvidden är så liten som 6, 6 ord, varigenom de två yttervärdena ligger 3, 3 ord från de fyras medelvärde. Det finns nämligen andra syntaxfaktorer, som växlar betydligt mer mellan individerna, t. ex. bruket av bisatser (71:18, 22) och av s-passiv (71:25), vartill kommer att fundamentens grammatiska form visar stora interindividuella differenser (71:10 ff). De undersökta radioföredragen ligger i själva verket mellan lundaundersökningens båda kategorier "samtal" och "debatt" i fråga om meningslängd. I radioföredrag tas rimligen speciellt stor hänsyn till en menings uppfattbarhet.

Det är sålunda inte omöjligt att de uppsatser som skrivits de senaste 10-15 åren och de som i dag skrivs använder en genomsnittlig meningslängd

som ligger relativt nära ett optimum. Hithörande frågor undersöks f.n. av Christer Platzack inom projektet Skrivsyntax. En delredovisning av hans resultat skedde vid Sjunde sammankomsten för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning, i Åbo 1972. Dessa förhandlingar är ännu inte publicerade.

Av det ovan sagda framgår att drastiska nedskärningar av skoluppsatsers meningslängd inte torde vara att vänta, särskilt som dagens pedagogiska riktlinjer antyder att skoluppsatsen även i fortsättningen kommer att ge färdighetsträning framför allt inom sakprosan.

2.7 STUDENTUPPSATSENS MENINGAR JÄMFÖRDA MED ANDRA TEXTERS

Abiturienten har förmodligen i de drygt 100 år som examensinstitutionen fanns till bildat sina meningar i känslan att det gällde ett "rättning uppåt" - han skulle anpassa sig till en skolnorm, och han skulle anpassa sig till en vuxen norm. Han var emellertid inte helt denna situation vuxen. I äldre tider tillkom att han skulle skriva som en blivande medlem i ett kulturellt elitskikt. Detta krav ställs inte på nutidens gymnasister; däremot krävs det av dem att de skall uttrycka sig så att en tänkt genomsnittsläsare kan följa deras tankegång. Meningarna i en abiturientuppsats bör i vilket fall som helst jämföras med meningar i texter skrivna av vuxna för vuxna. Meningslängden för en lång rad olika texter finns numera uträknad. Jag har tidigare refererat till Engdahls och Lars Grahns undersökningar av olika sakprosatexter. Hos Anne Marie Wieselgren (71:167) redovisas i tabell II 1800-talsprosa, icke-fiktion. (Wieselgrens begrepp "syntaktisk mening" motsvarar "block" i min undersökning.) I Teleman-Wieselgrens ABC i stilistik (1970) finns språkliga data, bl.a. sådana som rör meningslängd, sammanställda ur skilda undersökningar (s. 110 ff). Dessutom skrivs vid våra universitetsinstitutioner i svenska och nordiska språk årligen upp-

satser som behandlar genrer inom sakprosa och skönlitteratur synkroniskt och monografiskt, varvid genomsnittlig meningslängd ofta räknas ut. Längden hos enheten mening ingår ju dessutom som en aspekt vid bestämning av läsbarhetsindex (lix) enligt Björnssons metod, och antalet texter som lix-bestämts i gransknings- eller servicesyfte torde vara ganska stort.

Det är sålunda knappast meningsfullt att i denna undersökning anställa jämförelser med andra undersökningars siffror för andra texttyper. Givetvis finns goda möjligheter till en utförlig synkronisk och diakronisk kartläggning på grundval av alla redan gjorda enskilda uträkningar. En sådan kartläggning bör emellertid få bilda ett fristående projekt.

KAPITEL 3 MENINGSBYGGNAD

3.0 PRESENTATION AV BETECKNINGSSÄTTEN

Två ofta använda sätt att schematiskt illustrera en menings uppbyggnad i fråga om satsernas antal, inbördes placering och förekommande klyvningar ligger till grund för meningsbeskrivningarna i denna undersökning. De kan kallas vågrät och lodrät illustrering. När man återger meningen in extenso låter man huvudsatsen börja längst till vänster och gör radindrag för varje ny sats som står på lägre syntaktisk nivå. Klyvningar illustreras med prickade streck, som förbinder satsens inledningssyntagm med dess anslutningssyntagm. Anslutningssyntagmen är i de flesta fall tillika slutsyntagm, men vid fall av klyvning på mer än ett ställe inom samma nivå uppträder även mellansyntagm. Klyvningars plats i överledet redovisas med siffrorna I-IV. Systemet förklaras närmare i avsnitt 4.2. En orienterande antydan ges redan här om vad siffran för klyvningsplats innebär:

I klyvning genom inskott omedelbart efter junktion, mestadels att

II klyvning genom inskott omedelbart efter fundament, som icke utgörs av subjektet

III nexusklyvning

IV klyvning genom inskott efter nexus

Parataxillustreras med vänstervänd hakparentes [mellan de parataktiska satserna. Endast en typ av radavstånd används. Om två rader efter varandra börjar på samma vänstermarginal och ingen marginalbeteckning (hakparentes eller prickstreck) finns, är andra radens text en fortsättning på en påbörjad sats. Beteckningssättet framgår av följande exempel ur uppsatstexterna. (För fylligare exemplifiering, se textbilagan.)

---

* framför nummer på textmening = exemplet återfinns i textbilagan.

⊕ efter term = termen förklaras i avsnitt 1.3

3.0.1 Exempel på lodrät illustrering

Ex. 1 (Text* 70:2)

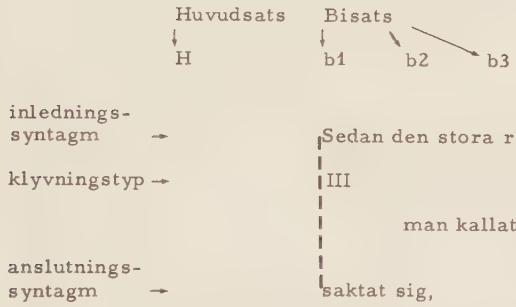

Ex. 2 (samma text)

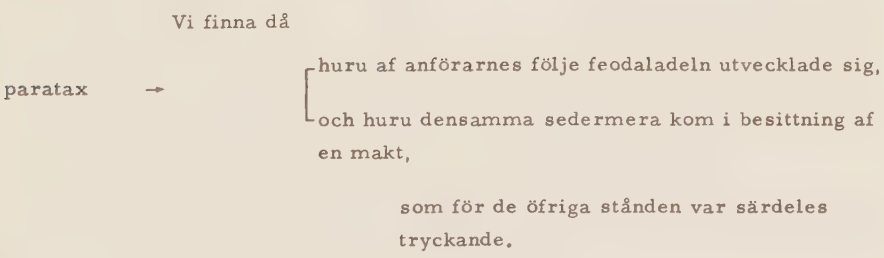

Ex. 3 (Text*90:9)

H b1 b2 b3

Den mest betydande olikheten mellan de båda frederna framträder likväl deri,

att

I

då religionsfreden i Augsburg,

III

ehuru den visserligen liksom den Vestfaliska freden slöts mellan katoliker och protestanter,

blott och bart ingicks mellan tyskar,

aldenstund ingen utländsk makt var inbegripen deri,

detta ingalunda var förhållandet med den Vestfaliska.

De anförda exemplen kan illustreras på samma sätt ("lodrät illustrering") utan text, så att strukturskelettet framträder. Då fås följande beteckningssätt:

H b1 b2 b3

Ex. 1 ovan

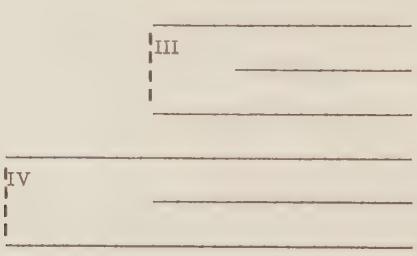

Ex. 2
ovan

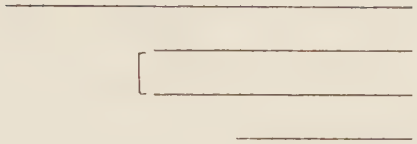

Ex. 3
ovan

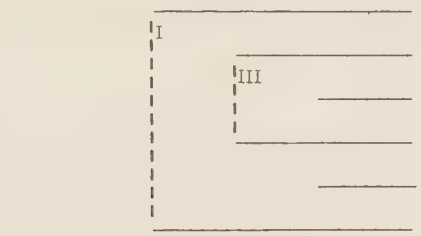

En sådan beskrivning av en menings struktur ger som synes upplysning om satsantal, om huvudsatsers och bisatsers inbördes plats, om paratax och hypotax samt om inskott. Den ger även en viss uppfattning om vilka typer av led som föregår respektive följer satsinskottet. (Det sistnämnda sammanhänger med att satsinskottens placering har visst samband med hur leden i meningen som helhet är ordnade: platsen för ett inskott ger också vissa upplysningar om den överordnade satsens ledföljd. Se vidare kap. 4.) En schematisering enligt angiven metod ligger till grund för detta kapitels siffertabeller över meningsstrukturen i samtliga årgångar.

Enheten för beskrivningen i tabell 13-14 är blocket.[+] Ett block är en huvudsats med förekommande underordnade satser. Så snart en parataktisk junktion tillfogar en ny huvudsats med subjekt och predikat, räknas sålunda nytt block. (Ang. inskott av huvudsats, se 3.0.4.) Ibland kan termen bisatsblock användas för att beteckna en bisats av första graden med underbisatser.

3.0.2 Vågrät illustrering

Mindre utrymmeskrävande än detta lodräta beskrivningssätt (men kanske också mindre åskådligt) är det vågräta, alltså den enkla bokstavsformeln med H för huvudsats, b för bisats och indexsiffror som markerar underordningsgrad. De tre ovan givna exemplen åsätts då följande formler:

Ex. 1 b/b2/bH/ b/ H
III IV

Ex. 2 Hb‿bb2

Ex. 3 Hb[b2/b3/b2b3] b
I III

Här har snedstreck använts för att beteckna klyvning, hakparentes [ ] vid inbäddning av inskott som i sin tur innehåller inskott. Bågen ‿ (ex. 2) illustrerar paratax, i detta fall mellan bisatser. Siffra för klyvningstyp står under den symbol som betecknar inskottet. Indexsiffra för bisats behöver sättas ut endast vid mera komplicerade strukturer. Normalt är nämligen en b1 bestämning till intillstående H. (Jfr dock nedan ang. bisatsblock i ställning framför H.). En b2 bestämmer normalt intillstående b1. För en mening utan inskott men med tre bisatser anslutande till huvudsatsen (enkel högerförgrenande syntax) skulle alltså beteckningen Hb3 räcka. Sådana meningar i textbilagan är *65:60, 6, *80:20, 2 m.fl. (Den fullständiga formeln skulle vara Hb1b2b3; varje anslutande sats har den närmast föregående som överled). Om bisatsblocket är inledande blir den korta formeln b3H. Det är att observera att den fullständiga formeln i det fallet skulle vara b1b2b3H, dvs. med bisatserna i samma inbördes ordning som vid anslutande bisatser. Syntaxen blir alltså här högerförgrenande inom bisatsblocket men vänsterförgrenande vid övergången till huvudsatsen, eller med lodrät illustrering:

H b1 b2 b3

Ett exempel på denna typ finns i textbilagan nr *00:36, 1, där första blockets fullständiga formel blir b1b2H och den korta formeln b2H. Mening* 65:89, 5, där ett inskott är flernivåigt, kan lämpligen tecknas H/b3/Hb.

3.0.3 Symboler för speciella relationer

Det finns i materialet två specialfall, där två eller flera på varandra följande bisatser har samma underordningsgrad men inte är parataktiska. Det första fallet är det där den andra bisatsen har två satser till överled.

Med Hb som överled föreligger denna struktur i 65:81, 1. Exemplet lyder:

H b1 b2

Skulle ett barn springa ut på en gata i dagens läge,
skulle föraren knappt hinna fatta
att det fanns något i vägen
↑ innan barnet var överkört.

(Den rakt uppåtriktade pilen används för att beteckna, att den understrukna satsen har föregående två, oliknivåiga satser som överled.)

Samma slags struktur men med två bisatser som överled exemplifieras av *80:1, 3, där den sista satsen ("hvilken är Jesus Kristus") är en b3 och har föregående b2b3 som överled.

65:81, 1 kan illustreras med träddiagram (endast relevanta led medtagna):

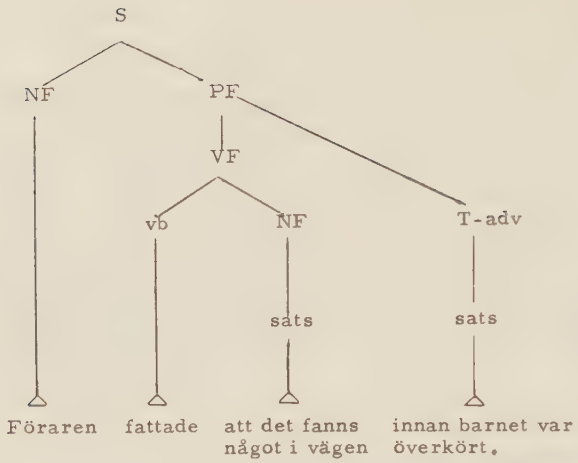

Objektsbisatsen placeras här som nominalfras, underordnad verbfrasen. Den temporala bisatsen blir däremot i sin egenskap av T-adverbial ställd som ett led knutet direkt till predikatsfrasen. (Analys enligt Teleman, 71:107.)

Det andra fallet illustreras av *65:97, 5. Båda bisatserna är här direkta bestämningar till H, trots att de båda står efter H.

H b1

Man tycker nu

när en sådan sak inte förekommer

att det skulle ligga föräldrarna varmt om hjärtat att själva sätta reflexband på sina barns kläder.

Den dubbla, snett uppåtriktade pilen illustrerar här, att den andra bisatsen liksom den första är en direkt bestämning till H, vilket även här tydligt framgår om den temporala bisatsen sätts i inledande position. ("När en sådan sak inte förekommer, tycker man, att ...".) Med träddiagram:

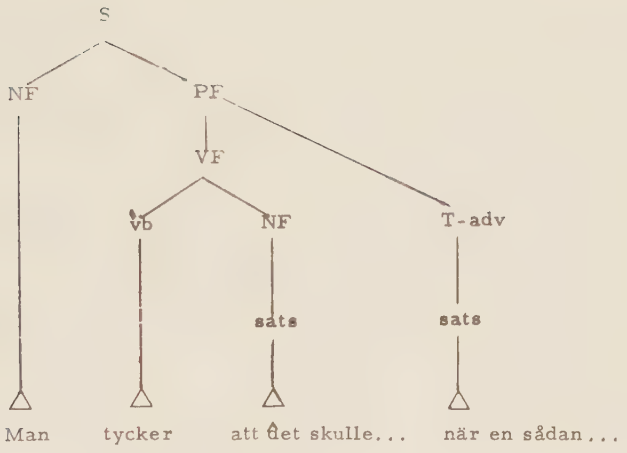

Den autentiska och den omformade meningen har sålunda samma djupstruktur, Skillnaden består i att den adverbiella satsen i den omformade meningen ställts efter hela verbfrasen, i den autentiska däremot före dess NF - och i det citerade fallet som ett slags dubblering av ledet "nu".

Anm.: Vikten av att klargöra relationer av detta slag framhålls av Gleason (65:331 f). Han anför åtta meningar vars inbördes satsrelationer kräver en närmare analys. Det första ovan nämnda fallet i mitt material (65:81) motsvarar ex. 6 hos Gleason. Det andra fallet ovan (65:97) saknar motsvarighet hos Gleason. Gleasons övriga exempel illustrerar dels bisatskombinationer, (ex. 4 hos Gleason), dels kombinationer med även huvudsatser (paratagmer) involverade. Jag har avstått helt från att beskriva motsvarande relationer i mitt material; jag har funnit det tillräckligt att särmarkera sådana fall där en sats kommer att stå på samma nivå som föregående sats, utan att paratax föreligger.

En lämplig vågrät illustrering av det första fallet - 65:81 - är (Hb) b. Det andra - 65:97 - kan tecknas H/b/b, eftersom bisats nummer ett utgör ett inskott i hypotagm.

Som sammanfattande namn på dessa båda typer av syntax används

nivålikställighet, eftersom bilden av en mening i båda fallen kännetecknas av att en bisats står på samma nivå som föregående bisats, men utan att paratax föreligger. Typen (Hb)b kan kallas flernivåsyftning och typen H/b/b inskott i hypotagm.

I textbilagan används enligt ovan för flernivåsyftning tecknet ↑ i vänstra marginalen, och för inskott i hypotagm tecknet ⇖ .

En huvudsats med två nivålikställda bisatser som bestämning bildar vanligen ett block av typen bHb. Typen H/b/b är alltså att betrakta som en variant av bHb-typen. Ett specialfall är meningar med skenbart konkurrerande relativsatser, ex. 65:70, 3. Konkurrensen är skenbar, eftersom det rör sig om en emfatisk utbrytning i överledet.

H b1

På 1800-talet var det den bristande hygienen,

vilken framkallade farsoter,

som var den främsta dödsorsaken.

Den första relativsatsen är parentetisk och utgör inskott i den emfatiska konstruktionen, som utgörs av huvudsatsen och bisats nr 2 i ordningen. Fallet är ovanligt. Fullständiga formler för de nämnda meningarna blir:

65:81, 1	b1(Hb1)b1 - indexsiffror kan utsättas av tydlighetsskäl
80:1, 3	H/b1/Hb1/b2/b1(b2b3)b3 (III, III)
65:97, 5	H/b/b
65:70, 3	-"-

Anm. 1: En satsfläta bestående av två satser har i översikterna räknats som Hb, och en satsfläta inbyggd i relativsats som Hb1b2, dvs. klassningen har skett på helt formella grunder. (Ang. satsflätor se vidare kap. 6.)

Anm. 2: Inga som helst s.k. satsförkortningar har räknats som satser, utan sådana har förts till den sats vari de ingår som led. Den i äldre tider stora förekomsten av satsförkortningar är i och

för sig ett språkdrag värt uppmärksamhet, men förbigås i denna undersökning.

Anm. 3: Det finns givetvis möjligheter att ytterligare förenkla de vågräta strukturformlerna, t. ex. genom att underlåta att upprepa symbolen för den kluvna satsen vid anslutningssyntagm, eftersom snedstrecken i sig betecknar inskott. I stället för H/b/H skulle då H/b/ vara tillräckligt, liksom Hb/b2/ kunde ersätta Hb/b2/b. Här har jag dock föredragit att använda den formelteknik som ger störst åskådlighet.

3.0.4 Beskrivning av flerblockiga meningar

I de flesta fall illustreras med denna korta formelteknik strukturen hos ett block, då alltså endast en huvudsats ingår. Mer än en H i ett och samma block förekommer i det (ganska ovanliga) fall, då en huvudsats utgör inskott i huvudsats. I det sistnämnda fallet blir formeln H/H/H, där det enligt de givna riktlinjerna framgår att det rör sig om två huvudsatser, varav en är inskott i den andra. Om däremot en flerblockig mening skall åsättas en formel som beskriver hela meningen, måste även symbolen H åsättas en siffra. Denna siffra sätts under raden (H_2 etc.). Även här kan förenklingar göras i de fall då inga bisatser bestämmer huvudsatserna. H_6 kan t. ex. stå som kort formel för en mening bestående av sex huvudsatser men inga bisatser. Att satserna står parataktiskt är då underförstått. (*1880:14, 1 svarar mot denna formel.) Om man däremot vill åskådliggöra en flerblockig mening med mera komplicerad struktur, måste formeln illustrera var bisatserna finns. Följande exempel från textbilagan visar tillvägagångssättet:

1965:115, 2 $H/\underset{III}{b}/HH_2$

1965:115, 4 $H\smile bH_2$ (Parataxbågens plats visar att bisatsen hör till H_2.)

1965:115, 5	H_3b	(Det är självklart att bisatsen är bestämning till den tredje huvudsatsen.)
1930:18, 6	$H_2b2\smile H_3$	
1900:34, 1	$bHb\smile bH_2$	
1900:36, 1	$b2H\smile H_2$	(En förenkling $b2H_2$ vore möjlig eftersom bisatsblocket här måste bestämma den första H, men en sådan förenkling är av tydlighetsskäl inte så lämplig.)
1900:39, 3	$Hb\smile Hb2$	
1880:16, 4	$H/b/HH_2b$	(Inskott av sats utan romersk siffra betecknar klyvning utanför det system av klyvningar I-IV som beskrivs ovan i avsnitt 3.0 och nedan i 4.2.)

Den vågräta formeltekniken används endast vid diskussion av enskilda meningar eller meningstyper.

3.1 ÖVERSIKTER AV MENINGSBYGGNADEN I SAMTLIGA ÅRGÅNGAR

Vid genomgången av årgångarnas meningsbyggnad i stort bygger jag på den lodräta illustreringen, så som skisserats ovan. Materialet genomgås först årgång för årgång, och antalet satser på viss nivå och i visst läge anges för varje rad. De i en mening ingående huvudsatsblocken redovisas i skilda spalter. Därigenom framgår inte bara frekvensen av huvudsatsparatax i en mening, utan också vilken komplexitetsgrad som kännetecknar de skilda blocken. För att en sats på viss nivå och i visst läge lätt skall återfinnas vid jämförelse mellan äldre och yngre årgångar, har införts en genomgående radnumrering. Ett och samma satsläge i meningen ges alltså alltid samma radnummer, oberoende av det antal lägen som finns företrädda i den enskilda årgången. Efter översikterna över de enskilda årgångarnas meningsbyggnad görs en sammanfattande översikt över samt-

liga undersökta årgångar. Antalssiffra för anslutningssyntagmer är satta inom parentes, eftersom inledningssyntagmen hos samma sats redan en gång noterats för satssammanräkningen. Genom redovisningen av fortsatta satser framträder även antalet klyvningar inom den satskategori som upptas på ett visst radnummer. Märk dock att kategorin anslutningssyntagm är mycket heterogen - den upptar utom satsled i direkt anslutning till inledningssyntagmen även parataxgrenar[+] och andra grenar i extraposition. De undersökta årgångarnas meningsbyggnad och yttre satsrelationer framgår sålunda av följande tabeller. (För funktionella satsrelationer hänvisas till kap. 4.) Utöver de upplysningar som kan inhämtas direkt ur årgångstabellerna lämnas i tabell 15 vissa kompletterande uppgifter.

3.1.1 Anvisningar till årgångsöversikterna

Hur är de konstruerade? Vilka upplysningar ger de?

Årgångsöversikterna är gjorda som lodräta meningsscheman enligt ovan (3.0.1). Varje årgång bildar inom sig en korpus av meningar. Vid redovisningen har den ena meningens schema adderats till den andras. Varje i årgången förekommande sats (vid inskott skiljs på inledningssyntagm och anslutningssyntagm) representeras av en rad i schemat. En sådan rad åsätts ett nummer. Varje numrerad rad kallas i den följande kommentaren ett satsläge, med bortseende från att inte alla rader motsvarar hela satser. Ett satsläge blir sålunda ett numrerat, lineärt avgränsat segment av ett block. Segmentet är ibland sats, ibland del av sats. Antalet satslägen i undersökningen avgörs sålunda av det antal satslägen som finns företrädda inom textkorpusen.

3.1.2 Exemplifierande modell

En exemplifiering av modellen kan utgå från en tänkt minikorpus om sex

meningar. Satserna är uppdelade i tre huvudgrupper efter läget i förhållande till huvudsatsen: inledande satser, huvudsats och högeranslutna satser. De sistnämnda omfattar sålunda både inskjutna satser och efteranslutna. "Högeranslutna satser" har ansetts vara ett lämpligt samlingsnamn för satser som har sin plats till höger om hela huvudsatsen eller en del därav. I tabellerna står sålunda "ansl" för högeranslutna.

Satsskelett			Me-ning nr	Textkorpus H	b1	b2
inl	b1		1.	När jag kom hem		
				var bara katten hemma.		
	H		2.	Husets tonåring,		
ansl	b1	III		som har börjat bli en upptagen person,		
forts	H			hade enligt vissa tecken varit hemma en stund		
	b1			innan något engagemang hade kallat honom igen.		
	H		3.	Han hade inte låst ytterdörren,		
ansl	b1			fastän jag påminde honom i morse		
	b1			och fastän han blev av med sin bandspelare en gång i vintras,		
	b2				när han hade glömt låsa.	
block 1	H		4.	Men jag tyckte inte		
ansl	b1			att det fanns skäl till någon oro,		
block 2	H			och det visade sig dess bättre till slut		
	b1			att jag hade rätt.		
inl	b1		5.	Innan dagen var slut		
	H			hann emellertid en rad konstiga saker inträffa.		
	H		6.	Det första i den vägen var en oskyldig telefonsignal.		

Den lodräta illustrationen till vänster om texten ovan visar varje menings strukturskelett. När de sex meningarna sammanförs i en översikt, sätts på varje rad antalet av de förekommande representationerna av satsläget. Inledande b1 blir systemenligt det första satsläge som kan förekomma i ett block. Olika block inom samma mening redovisas separat, och i vänstraste sifferkolumnen återfinns summan av blockens satser. Den ovanstående minikorpusens satsredovisning blir sålunda följande:

		Textens satsantal	Därav i block 1	block 2
inl	b1	2	2	-
	H	7	6	1
ansl	b1	5	4	1
	b2	1	1	-
forts	H	(1)	(1)	-
	b1	1	1	-
		16	14	2

3.1.2.1

Utöver de fakta som direkt rubriceras i uppställningen kan bl.a. följande utläsas:

Fyra satser i block 1 betecknas som anslutande b1. Av dessa fyra är en ett inskott, något som utläses av att raden "fortsatt H" upptar siffran 1. Parentesen kring siffran betecknar att satsen inte ingår i totalsumman; satsen är ju redan redovisad på den rad som betecknats med H. De övriga tre anslutna satserna är sålunda efteranslutna.

Beträffande bisatser döljs i det använda schemat ett par i och för sig inte oviktiga faktorer: av de fyra satserna med beteckningen "anslutna b1" i satsläget omedelbart efter H är två sinsemellan parataktiska, vilket inne-

bär att de har samma H som överled. För att illustrera detta förhållande skulle det ha varit nödvändigt att dela upp bisatserna i parataktiska bisatsblock. Ett sådant förfarande skulle komplicera översikten till förfång för tydligheten. Därför särredovisas i stället bisatsparatagmerna i tabell 15. Inte heller vid de två i 3.0.3 nämnda fallen av icke-parataktisk nivålikställighet lämnar översikterna besked, varför även dessa fall tas upp i tabell 15. Beteckningen "fortsatt H" är en samlingsbeteckning för ett rent lineärt förhållande. Fortsättningssyntagmen kan därför vara ett egentligt satsled, men den kan också vara en paratagmlänk eller ett led som dubblerar ett led i inledningssyntagmen. Slutligen kan den vara ett led som tillagts helt utanför satsschemat. (Ställning utanför satsschemat behandlas av Diderichsen, 62:194 ff. Han behandlar systemet. Jag redovisar här endast vilka syntagmer som med den tillämpade meningsbeskrivningen faktiskt uppträder som fortsättningssyntagmer.)

3.1.2.2 Exempel på olika slag av fortsättningssyntagmer

Fortsättningssyntagmen är ett satstillhörigt led:

De mindre däremot kan,
IV
antingen de sitter ensamma eller i någon vuxens knä,
knappast skyddas. (65:83, 5)

Fortsättningssyntagmen är en paratagmlänk, i detta fall predikatsgren:

De hör,
att det är tyskar
som sjunger,
och tar genast fram kulsprutorna, färdiga att skjuta. (65:17, 3)

Annan paratagmlänk (här adverbial):

Därför ligger det största ansvaret på dem,
som framför sina fordon på gator och vägar
samt på föräldrar... (65:94, 3)

Fortsättningssyntagmen är på grund av dubblering av satsled ett led med helsatsstatus:

I ett land,
II
där föräldrar och barn ... enas genom kristlig kärlek,
där är också vanligen den nationella enheten stark. (30:1, 3)

Fortsättningssyntagmen står i extraposition i inskränkt mening, dvs. den är bestämning till ett led i det föregående men löst tillfogad, vilket innebär att den inte inverkar på tolkningen av meningens dittillsvarande led:

Det är alltid levande människor
han giver,
aldrig tomma idéer och abstraktioner. (30:7, 2)

I fall som det sist anförda kan det ibland vara praktiskt att tala om modersats för den första och syntaktiskt fullständiga representationen av satsen. Tillägget kan kallas "hypotaktisk gren", eller också kan även i konkret mening beteckningen extraposition användas. Som extrapositioner i snävare mening förstås alltså i den fortsatta framställningen icke-obligatoriska led utanför den lineära kontinuerliga satssyntaxen, ställda efter modersatsen och fungerande som attribut, adverbial, objekt eller predikatsfyllnad till led i modersatsen.

Anm.: Skillnaden mellan obligatoriskt och icke-obligatoriskt led torde framgå av följande exempel:

Han har en bostad, som du vet - dyr och illa belägen:
icke-obligatoriskt led, hypotaktisk extraposition.

Han har, som du vet, en bostad:
obligatoriskt led, klyvning typ IV.

Vissa av de här antydda syntaxtyperna kommenteras närmare i 3.2.3 med tabell 15.

3.1.2.3 Radnumreringen. Vissa principfrågor till denna.

Den genomgående radnumreringen syftar till att underlätta jämförelse mellan olika årgångars struktur: ett visst radnummer avser alltid samma satsläge. Om en siffra saknas i en årgång saknas därmed ett satsläge som finns representerat i minst en av de övriga årgångarna. (Se tabellerna 13:65-13:70.)

I den samlade årgångsöversikten (tabell 14) återfinns samtliga företrädda radnummer (1-33). Huvudsatsen (eller dess inledningssyntagm) har i detta material kommit att få nummer 7, eftersom det aldrig i materialet förekommer fler än sex satslägen i inledande ställning före H i ett block. Huvudsatsraden (r7) ger sålunda i spalten för block 1 automatiskt siffran för årgångens meningsantal (720, 360 och 240 respektive - se 2.2, tabell 7 A). I spalten vänster därom (totalsiffran) återfinns siffran för antalet block.

Anm.: Den använda beskrivningsmodellen kan givetvis användas för beskrivning av vilken text som helst, förutsatt att dess meningsbyggnad är sådan att segmentering i enheterna mening, block och sats är relevant. Svårigheten är att antalet satslägen inte är känt när beskrivningen påbörjas. Radnumreringen kan alltså inte utan vidare göras i förväg, men att från början ha en radnumrering underlättar i hög grad arbetet med hänförandet av satser till satslägen. Tre möjligheter att få en numrering till

stånd kan antydas: Man kan sätta huvudsatsraden till 0 och beteckna inledande satser med - och anslutande med +. I det fallet skulle ett inledande bisatsblocks första sats få betecknas med -1, den andra -2 etc. Man kunde alternativt reservera rikligt med utrymme, t.ex. ge huvudsatsraden nummer 15, och huvudsatsens fortsättning efter inskott (r19 i min uppställning) kunde få nummer 30 eller 40, varvid man fick låta luckor uppstå i nummerföljden. Åtminstone som provisorisk ram under inplaceringen av satserna kan sådana arrangemang vara användbara. Slutligen kan man tänka sig att gruppera raderna med hjälp av jämna 10-talsmellanrum för bisatser vid varje plats för bisatsanslutning till H. Den första H-syntagmen skulle kunna få siffran 10 (därmed reserveras nio lägen för inledande satser, och en b1 i högeranslutet läge kunde åsättas siffran 21, dess underordnade b2 siffran 22 etc. Mer invecklade system än så förefaller inte rekommendabla - det vore sannolikt mindre lyckligt att t.ex. låta radnumren bli mer än tvåsiffriga. Radnumren tjänar endast till att underlätta jämförelse mellan texter, alltså att snabbt identifiera ett visst satsläge. En lineär nummerföljd som den jag använt har i varje fall varit användbar för mitt material. Hur numreringen skall utformas för att passa åtminstone flertalet nusvenska texter är emellertid en sak som kan avgöras först efter testning på ett större antal texter och texttyper.

3.2 ÅRGÅNGSÖVERSIKTER - TABELL 13 OCH 14

Årgångsöversikterna av materialets meningsbyggnad omfattar separata tabeller för varje undersökt årgång. Dessa har av praktiska skäl sammanförts under den gemensamma beteckningen "tabell 13", varefter de separata tabellerna betecknas med årgångens årtal som särskiljande markering - alltså 13:65 etc.

I tabell 14 ges en samlad översikt av samtliga årgångars meningsbyggnad.

(Satslägen är enligt ovan 3.1.2 uppdelade i tre huvudgrupper.)

TABELL 13

1965				S:a satser	Därav i block 1	2	3	4	5 o högre	
Inl. satser	r	1	b1	61	57	4	–	–	–	
		2	b2	8	8	–	–	–		
		5	forts. b1	(3)	(3)	–	–	–	–	
Huvudsatsrad		7	H	845	720	103	15	3	4	*
Ansl. satser		8	H-insk.	2	2	–		–	–	
		9	b1	396	346	40	8	1	1	**
		10	b2	76	70	4	2	–	–	
		11	b3	9	9			–		
		13	forts. b2	(2)	(2)	–	–	–	–	
		14	b3	1	1	–	–	–	–	
		15	forts. b1	(10)	(9)	(1)	–	–	–	
		16	b2	5	5	–	–	–	–	
		19	forts. H	(75)	(68)	(7)	–	–	–	
		20	b1	26	24	2	–	–	–	
		21	b2	5	5	–	–	–	–	
		22	b3	1	1	–	–	–	–	
		24	forts. b1	(2)	(2)	–	–	–	–	
		27	åter-forts. H	(1)	(1)	–	–	–	–	
				1436	1248	153	26	4	5	

*(block 5–8)

**(till block 6)

1945				S:a satser	1	2	3	4
Inl. satser r	1	b1		23	20	2	1	–
	2	b2		5	5	–	–	–
	5	forts.	b1	(2)	(2)	–	–	–
	6	b2		1	1	–	–	–
Huvudsatsrad	7	H		**421**	**360**	57	3	1
Ansl. satser	8	H-insk.		2	2	–	–	–
	9	b1		187	159	27	1	–
	10	b2		37	37	–	–	–
	11	b3		5	5	–	–	–
	13	forts.	b2	(1)	(1)	–	–	–
	14	b3		1	1	–	–	–
	15	forts.	b1	(6)	(6)	–	–	–
	16	b2		3	3	–	–	–
	19	forts.	H	(50)	(43)	(7)	–	–
	20	b1		15	14	1		
	21	b2		2	2			
				702	609	87	5	1

1930				S:a satser	1	2	3	4
Inl. satser r	1	b1		26	24	2	–	–
Huvudsatsrad	7	H		**451**	**360**	74	13	4
Ansl. satser	8	H-insk.		1	1	–	–	–
	9	b1		181	146	29	5	1
	10	b2		25	20	4	1	–
	11	b3		2	2	–	–	–
	15	forts.	b1	(3)	(3)	–	–	–
	16	b2		1	1	–	–	–
	19	forts.	H	(38)	(34)	(4)	–	–
	20	b1		12	12	–	–	–
	21	b2		4	4	–	–	–
	27	återforts.	H	(1)	(1)	–	–	–
	28	b1		1	1	–	–	–
				704	571	109	19	5

1900				S:a satser	1	2	3	4
Inl. satser	r 1		b1	25	18	5	2	–
	2		b2	5	4	1	–	–
	3		b3	1	1	–	–	–
	4	forts.	b2	(1)	(1)	–	–	–
	5	forts.	b1	(2)	(1)	(1)	–	–
Huvudsatsrad	7		H	319	240	67	10	2
Ansl. satser	8		H-insk.	3	3	–	–	–
	9		b1	127	108	17	2	–
	10		b2	19	18	1	–	–
	11		b3	1	1	–	–	–
	15	forts.	b1	(3)	(3)	–	–	–
	16		b2	2	2	–	–	–
	19	forts.	H	(39)	(36)	(2)	(1)	–
	20		b1	11	11	–	–	–
	21		b2	1	1	–	–	–
				514	407	91	14	2

1890				S:a satser	1	2	3	4
Inl. satser	r 1		b1	18	18	–	–	–
	2		b2	3	3	–	–	–
	3		b3	1	1	–	–	–
Huvudsatsrad	7		H	283	240	39	3	1
Ansl. satser	8		H-insk.	2	2	–	–	–
	9		b1	135	122	12	–	1
	10		b2	22	19	3	–	–
	11		b3	5	4	1	–	–
	12		b4	2	1	1	–	–
	13	forts.	b2	(1)	(1)	–	–	–
	14		b3	1	1	–	–	–
	15	forts.	b1	(9)	(9)	–	–	–
	16		b2	4	4	–	–	–
	17	återforts.	b1	(1)	(1)	–	–	–
	18		b2	1	1	–	–	–
	19	forts.	H	(40)	(37)	(3)	–	–
	20		b1	13	13	–	–	–
	21		b2	2	2	–		
	22		b3	1	1	–	–	–
	23	forts.	b2	(1)	(1)	–	–	–
	27	återforts.	H	(4)	(4)	–	–	–
	28		b1	1	1	–	–	–
				494	433	56	3	2

1880/81

	r			S:a satser	1	2	3	4	5	6
Inl. satser	r	1	b1	35	29	6	–	–	–	–
		2	b2	6	6	–	–	–	–	–
		3	b3	1	1	–	–	–	–	–
		5	forts. b1	(1)	(1)	–	–	–	–	–
Huvudsatsrad		7	H	311	240	54	12	3	1	1
Ansl. satser		8	H-insk.	2	2	–	–	–	–	–
		9	b1	146	121	20	4	1	–	–
		10	b2	31	28	2	1	–	–	–
		11	b3	7	6	–	1	–	–	–
		15	forts. b1	(8)	(7)	(1)	–	–	–	–
		16	b2	5	4	1	–	–	–	–
		17	återforts. b1	(2)	(2)	–	–	–	–	–
		18	b2	2	2	–	–	–	–	–
		19	forts. H	(37)	(33)	(2)	(2)	–	–	–
		20	b1	9	8	1	–	–	–	–
		21	b2	5	4	1	–	–	–	–
		22	b3	1	–	1	–	–	–	–
		23	forts. b2	(1)	–	(1)	–	–	–	–
		24	forts. b1	(2)	(2)	–	–	–	–	–
		25	b2	1	1	–	–	–	–	–
		26	b3	2	2	–	–	–	–	–
				564	454	86	18	4	1	1

1870/71

	r			S:a satser	1	2	3	4
Inl. satser	r	1	b1	33	27	4	2	–
		2	b2	2	2	–	–	–
		3	b3	1	1	–	–	–
		5	forts. b1	(1)	(1)	–	–	–
Huvudsatsrad		7	H	331	240	71	17	3
Ansl. satser		8	H-insk.	2	1	1	–	–
		9	b1	154	127	24	2	1
		10	b2	35	30	4	–	1
		11	b3	3	3	–	–	–
		13	forts. b2	(1)	(1)	–	–	–
		14	b3	1	1	–	–	–
		15	forts. b1	(8)	(5)	(2)	(1)	–
		16	b2	1	–	1	–	–
		19	forts. H	(41)	(33)	(7)	(1)	–
		20	b1	21	17	3	1	–
		21	b2	3	3	–	–	–
		22	b3	1	1	–	–	–
		27	återforts. H	(4)	(4)	–	–	–
		28	b1	2	2	–	–	–
		29	återforts. H	(2)	(2)	–	–	–
		30	b1	2	2	–	–	–
		31	b2	1	1	–	–	–
				593	458	108	22	5

Sammanställning av samtliga nivåscheman

Denna översikt ger direkta jämförelser mellan årgångarna. Därför ges siffrorna som evalverade tal; varje årgång antas omfatta 360 meningar. I övrigt har följande förenklingar gjorts: Blocken inom meningarna särredovisas inte. (Siffran på rad 7 är alltså det evalverade talet för antalet block inom årgången.) Uppgiften "fortsatt sats" för vissa rader är ersatt av enbart parentes kring satsbeteckningen, sålunda t.ex. 19(H).

TABELL 14: Sammanfattande årgångsöversikt

r			1965	1945	1930	1900	1890	1880/81	1870/71
	1	b1	30,5	23	26	37,5	27	52,5	49,5
	2	b2	4	5	–	7,5	4,5	9	3
	3	b3	–	–	–	1,5	1,5	1,5	1,5
	4	(b2)	–	–	–	(1,5)	–	–	–
	5	(b1)	(1,5)	(2)	–	(3)	–	(1,5)	(1,5)
	6	b2	–	1	–	–	–	–	–
	7	H	422,5	421	451	478,5	424,5	466,5	496,5
	8	H-insk.	1	2	1	4,5	3	3	3
	9	b1	198	187	181	190,5	202,5	219	231
	10	b2	38	37	25	28,5	33	46,5	52,5
	11	b3	4,5	5	2	1,5	7,5	10,5	4,5
	12	b4	–	–	–	–	3	–	–
	13	(b2)	(1)	(1)	–	–	(1,5)	–	(1,5)
	14	b3	0,5	1	–	–	1,5	–	1,5
	15	(b1)	(5)	(6)	(3)	(4,5)	(13,5)	(12)	(12)
	16	b2	2,5	3	1	3	6	7,5	1,5
	17	(b1)	–	–	–	–	(1,5)	(3)	–
	18	b2	–	–	–	–	1,5	3	–
	19	(H)	(37,5)	(50)	(38)	(58,5)	(60)	(55,5)	(61,5)
	20	b1	13	15	12	16,5	19,5	13,5	31,5
	21	b2	2,5	2	4	1,5	3	7,5	4,5
	22	b3	0,5	–	–	–	1,5	1,5	1,5
	23	(b2)	–	–	–	–	(1,5)	(1,5)	–
	24	(b1)	(1)	–	–	–	–	(3)	–
	25	b2	–	–	–	–	–	1,5	–
	26	b3	–	–	–	–	–	3	–
	27	(H)	(0,5)	–	(1)	–	(6)	–	(6)
	28	b1	–	–	1	–	1,5	–	3
	29	(H)	–	–	–	–	–	–	(3)
	30	b1	–	–	–	–	–	–	3
	31	b2	–	–	–	–	–	–	1,5
			718	702	704	771	741	846	889,5

Nedanstående är ett sammandrag av föregående tabell, med sammanslagning av de inledande bisatserna (r1-6) för sig och de högeranslutna (r8-31) för sig. I gruppen högeranslutna ingår sålunda alla satser som inte satts inom parentes i tabellerna 13 och 14, sålunda även satserna r8, dvs. huvudsatsinskotten. Talen är evalverade.

TABELL 14 A

	r1–6	r7	r8–31	% av satser r1–6	% av satser r8–31	% av satser r1–6 + 8–31	Siffra för relation mellan satser r1–6 gentemot 8–31*
1965	34,5	422,5	261	4,8	36,4	41,2	0,13
1945	29	421	252	4,1	35,9	40	0,12
1930	26	451	237	3,7	33,6	37,3	0,11
1900	46,5	478,5	246	6	31,9	37,9	0,19
1890	33	424,5	283,5	4,5	38,3	42,8	0,12
1880/81	63	466,5	316,5	7,4	37,4	44,8	0,2
1870/71	54	496,5	339	6,1	38,1	44,2	0,16

*) relationstalet ugår från antalet inledande satser som dividend.

Fluktuationerna i andelen av inledande satser är sålunda obetydliga, men det kan dock skönjas en viss tendens till större andel inledande satser bakåt i tiden, särskilt om den notoriskt tendensbrytande årgång 1930 borträknas. Tendensbrottet 1890 kan förklaras av det större inslaget av parataktiska satser i den årgången: parataxtendens motverkar nämligen, av årgångsöversikterna (tabell 13) att döma, bruk av inledande satser mer än det motverkar bruk av högeranslutna; det är, som tabell 14 visar, ovanligt med inledande bisatser i block 2 etc. i en mening. Angående innehållets möjliga inverkan på siffrorna, se nedan under 3.2.2.

3.2.1 Kommentar till tabellerna 13 och 14

Den tabell som visar på förskjutningar i stort är 14A. Denna tabell kommenteras därför först, och därpå följer i 3.2.2 en kommentar till

årgångsöversikterna i tabell 13 och 14, där sålunda även detaljkommentarer ges.

För tabell 14A gäller följande: Andelen satser på rad 1-6 avser bisatser i ställning som blockinledande. Andelen satser på rad 8-31 upptar däremot både klyvande och efteranslutna, de två anslutningstyper som med ett gemensamt namn kallas högeranslutna, eftersom de lineärt står till höger om minst ett av huvudsatsens led. Den tredje spalten med procentsiffror ger andelen av bisatser med tillägg av det obetydliga inslaget av H-inskott. Den högraste spalten ger uppgift om hur antalet inledande satser förhåller sig till antalet högeranslutna. Denna siffra uppvisar givetvis en större konstans än relationen mellan inledande och efteranslutna skulle göra, dvs. om de klyvande satserna borträknades ur gruppen högeranslutna. (En sådan relation ges inte här, eftersom klyvningarnas roll belyses i kap. 4.) Med ledning av den bild av texterna som ges i tabell 13-14 kan de här givna relationssiffrorna sägas innebära följande:

Andelen inledande bisatser ligger genomgående på mindre än 20 % av det totala antalet bisatser. Av tio bisatser är alltså endast en eller två inledande mot åtta à nio högeranslutna. Siffrorna i den högraste spalten antyder först och främst att inledande bisatser på grund av själva språksystemet tenderar att uppta endast en mindre andel av antalet bisatser i ett block. (Märk: vid lika andel av inledande och högeranslutna satser blir relationstalet 1.)

Vidare framgår (andra procentspalten) att konstansen hos de högeranslutna bisatsernas andel är anmärkningsvärt stor. Skillnaden är som störst 6,4 procentenheter, nämligen mellan lägsta talet 31,9 (för 1900) och högsta talet 38,3 (för 1890). Detta innebär att om klyvande bisatser efter hand blir mindre vanliga, ersätts de normalt av efteranslutna. De flesta klyvande bisatser är ju nämligen korrelatbundna, liksom en stor del av de efteranslutna är det. (Dessa förhållanden utreds närmare i kap. 4.)

Benägenheten för paratax inom meningarna kan uttryckas med hjälp av en relationssiffra, nämligen den som uttrycker förhållandet mellan antalet block och antalet meningar, om antalet block sätts som dividend. (Vid idel tvåblockiga meningar blir sålunda relationssiffran två, vid idel enblockiga blir den ett, vid 50 % tvåblockiga och 50 % enblockiga blir den 1,5.) Kvoten mellan antalet block och antalet meningar är följande:

1965: 1,17	1945: 1,17	1930: 1,25	1900: 1,33
1890: 1,18	1880/81: 1,30	1870/71: 1,38	

Siffrorna ser ut att visa på en ganska obetydlig skillnad i meningarnas paratax. Den språkverklighet de mäter innebär dock en ganska påfallande parataxtendens i äldre texter. I själva verket innebär ju kvoten 1,17 att det krävs 117 block för att bilda 100 meningar, alltså 17 block utöver det enkla 1:1-förhållande som skulle föreligga om samtliga meningar var enblockiga. Kvoten 1,38 innebär att 138 block går åt för att bilda 100 meningar, sålunda 38 block över minimum eller mer än dubbelt så många "andra-länkar" som 1965. Mellan 1965 och 1945 skulle relationen av siffran att döma kunna vara stabil. Från 1930 och bakåt är relationssiffran till sin huvudtendens stigande. Om man bortser från den sannolikt betydelselösa avvikelsen från huvuddriktningen för 1880/81, kvarstår emellertid den låga relationssiffran för 1890 som ett klart kontinuitetsbrott. Studerar man ämnena för det året, faller det i ögonen, att en kronologiskt relaterande framställning det året ligger mindre nära till hands än i de övriga årgångarna fram till 1900 - och texterna för 1890 visar också att en sådan framställning inte så ofta tillämpats. Observera att andelen 1H-meningar är exceptionellt hög 1890 (se tabell 11). De i materialet detta år dominerande naturvetenskapliga uppsatserna med deras till en början mycket enkla språk svarar för denna bild av meningsbyggnaden. I senare tid kräver man ju mer av en abiturient än att han skall kunna ge en nöjaktig kronologisk redogörelse. Ämnesgivningen har därför inriktat sig alltmer på att förhindra

den sortens framställning. Om nu parataxbenägenheten hör ihop med det kronologiska framställningssättet,[□] åtminstone delvis, så kan det med visst fog hävdas att uppsatsspråkets meningsbyggnad i fråga om parataxbenägenhet inte uppvisar några större systembetingade förändringar genom åren. En tydlig skillnad ligger däremot i den förr inte obetydliga frekvensen av trikoli på meningsplanet. För denna fråga hänvisas till 3.4.3.

3.2.2 Detaljgranskning av satslägena

Siffrorna ger upphov till bl.a. följande påpekanden:

Vilka satslägen i en meningshierarki som överhuvudtaget realiseras skiftar givetvis - det enda säkra är att satsläget H realiseras i varje mening. Den därnäst sannolika satsplatsen är b1 på rad 9. Vissa satslägen i hierarkin är mycket sällsynta och företräds av så få observationer att små fluktuationer är betydelselösa. Hit hör de lägen som redovisas på raderna 3-6, 8, 12-18, 21-31. Detta gäller givetvis endast satsläget, inte underordningsgraden. Översikterna ger goda möjligheter till upplysningar om detaljfrågor av olika slag. Om man vill ha upplysning om den totala förekomsten av bisats på fjärde meningsnivån (b3) och lägre, kan man sålunda räkna samman siffrorna på raderna 3, 11, 12, 14, 22 och 26. Eftersom siffrorna finns tillgängliga ges sålunda underlag för beräkningar som inte nu utförs.

Att typen H-inskott i H (respektive tillskott till H) är sällsynt beror till stor del på materialets sammansättning - dialogpartier är inte medtagna, liksom citat i allmänhet undvikits, och därmed sändarfraser[⌖] (sådana blir vid inskotts- och efterställning H-inskott eller tillskott till H). Även utan förekomst av dialogpartier kan texter av annan typ än sakprosa få ett avsevärt större inslag av H-inskott i H, liksom också viss sakprosa är rikare

---

□ Jfr M. Westman (68).

på sådana inskott, t.ex. en noggrant utredande prosa som redovisar eller refererar till visst stoff med hjälp av parenteser i texten. Parentes som interpunktionstecken undviks nära nog systematiskt i uppsatser - frågan är om inte många elever rent av avrådts från att sätta upplysningar inom parentes. Övriga satsplatsers sällsynthet hänger, som ovan antytts, samman med deras låga nivåmässiga rang inom hierarkin.

Följande mer allmänna iakttagelser kan göras: Bisatser före H är klart vanligare i de två äldsta årgångarna än senare, och komplexiteten hos inledande b1-block är också större. Klyvning av sats, tillhörig inledande bisatsblock, är överhuvud taget sällsynt. En klar riktning av tendensen för inledande bisatser kan inte skönjas på grund av den låga siffran på satsplatserna r1-6 för 1890. Det är likaledes en genomgående tendens, att om H i block 2 (3 etc.) inleds av bisats/er/ - vilket är ganska sällsynt - är strukturen i b-blocket enkel. Även för högeranslutna satser tycks motsvarande gälla: block 2 är relativt enkelt strukturerat även beträffande underordningar i form av inskott och efteranslutningar.

Märk att antalet en-, två- och treblockiga meningar (etc.) kan utläsas av siffrorna på rad 7 i tabell 13. År 1900 är t.ex. antalet enblockiga meningar 240-79 = 161, antalet tvåblockiga 67 etc.

En tydlig tendens uppvisar satsplatserna r20-31: dessa platser tilltar i frekvens när man går bakåt i tiden. Anslutande satser till en huvudsats som förut kluvits av inskott är med andra ord en företeelse som uppträder sparsamt i nyare uppsatsspråk, är något vanligare strax före sekelskiftet och 1870/71 uppvisar en hög siffra, nästan lika hög som siffran för samtliga inledande satser det året. Siffrorna på r9 visar en ganska obetydlig ökning bakåt i tiden. Den enkla typen Hb har med andra ord varit vanlig hela tiden. Eftersom även huvudsatserna är fler i det äldre materialet och relationssiffran mellan r7 och r9 därför håller sig tämligen konstant, kan det sägas att meningstypen Hb uppvisar en påtaglig stabilitet. Fluktuationerna i frekvens av tillagd b2 och b3 är ju sedan 1890 inte heller stora:

Även här uppvisar 1930 den enklaste syntaxen, med få b2 och b3 (r10-11) anslutande efter Hb1 och med större övervikt för antal H (r7) gentemot b1(r9); även denna årgång präglas sålunda starkt av paratax. För 1930 kan den större parataxbenägenheten förknippas med den uppräkningsstil som ofta faller i ögonen i denna årgångs texter och som har tydligt samband med de givna ämnena. För 1900 är en orsak den att många elever behandlade ämnet ur allmän historia (Ludvig XIV), och detta i en enkelt relaterande och läroboksbunden form. - Även ett annat exempel på innehållets samband med syntaxen erbjuder just årgång 1900. Den årgången har den näst högsta andelen av inledande bisatser. Det årets populära ämne om Ludvig XIV ledde till flitig representation av bH-typen på grund av denna lärobokspräglade och återkommande meningstyp: "Hade konungen vetat att begagna sig av sin initiativrätt hade många av revolutionens fasor kunnat undvikas." De inledande bisatserna i årgång 1880 härrör huvudsakligen från det berättande historieämnet med ganska många sammanbindande inledande temporala bisatser; därtill är de inledande villkorsbisatserna tämligen vanliga i uppsatserna över de fria ämnena "Samvetets makt" 1881 och "Exemplets makt" 1880. Materialet är ju inte större än att sådana tillfälligheter slår igenom. Fortsatt H efter avbrott (r19) är en typ som (alltjämt med undantag av 1930) tilltar ganska jämnt bakåt i tiden. I både äldre och nyare tider svarar relativa satser för den övervägande delen av de egentliga inskotten. (Anm.: Alla avbrott på r9-18 är inte egentliga inskott, utan vissa av dem är att betrakta som tillskott; den fortsatta H-syntagmen är då något slag av gren - se 3.1.2.1 och 3.2.3.) Att inskotten även i nyare tid spelar ganska stor roll - och svarar för en inte obetydlig siffra - sammanhänger med följande: Ganska många slags satser är korrelatbundna. En korrelatbunden sats kan stå som klyvande eller efteranslutande, men valet i det enskilda fallet är inte helt fritt: det gäller ju både korrelatets och bisatsens placering. Det är sålunda inte att vänta att positionen klyvande för korrelatbundna satsers del skall kunna göras överflödig. I äldre tider

ställdes fritt omställbara satser, dvs. adverbiella, oftare än nu som inskott, men det skedde ändå så pass sällan att denna skillnad svarar för en ganska liten del av minskningen av antalet inskott. Till en betydligt större del beror inskottens avtagande frekvens i nyare tid på minskningen av andelen parentetiska relativsatser. Den i senaste tid inträdda (ganska moderata) uppluckringen av den förr mycket stränga regeln om relativets placering omedelbart intill sitt korrelat tycks däremot ha spelat en ytterst obetydlig roll. (Angående korrelatsyftning i modern sakprosa, se Lindberg 72a:66 med not 8, varav framgår att regeln om relativets korrelatsyftning i princip alltjämt gäller.)

Anm.: Ovanstående slutsatser innebär till en del funktionella synpunkter på satsplacering. Dessa förhållanden belyses mer detaljerat i kap. 4.

Kluven bisats (r4, 5, 13, 15, 17, 23, 24) är i hela materialet en sparsamt företrädd typ. Det är ytterligt sällsynt att en sats (H eller b) klyvs mer än en gång.

Det är att märka att redovisningen av det språkgods som uppträder i en viss strukturell position här får sitt siffermässiga uttryck i enheten sats. Om man i stället räknade längden i antal ord av det som står före respektive efter varje blocks huvudsats, kunde resultatet bli ett annat; den ledtyp som företedde den mest markanta förändringen kunde emellertid bli huvudsatsen själv (r7), eftersom det i äldre tider var betydligt vanligare med korta, innehållsfattiga huvudsatser som huvudsakligen tjänade den grammatiskt korrekta struktureringen av meningen. Belysande exempel på den sortens meningar är *80:25, 2, *80:20, 5, *80:1, 2, *90:4, 6, *00:7, 5. Dessa "vändtappsmeningar", där den grammatiska huvudsatsens uppgift är att fördela det egentliga innehållet på olika bisatser, är numera praktiskt taget övergivna, liksom deras motsats "rammeningen", där överledet bildar ram kring ett stort och ofta semantiskt väsentligt innehåll i inskottsform. Exempel på sådana rammeningar är följande:

Den stora lyx,
som härskade vid hans hof under en tid,
III
då landet var nära ekonomisk ruin,
måste för alla senare medföra en häftig kris. (00:4, 6)

Är t. ex. icke vår store kyrkofader Luther,
som genom sitt framträdande gifvit oss en lära,
IV
från hvilken vi i sorgens tider kunna
hämta styrka och tröst,
värd att hållas i heligt minne? (00:40, 3)

Ett folk sådant som det,
III
hvilket bebor Polens vidsträcka stepper,
kan ej undgå att ej blott af historieforskaren utan af hvar och en
IV
hvilken i någon mon vet att i historiens gång
spåra verldsandens ledning,
ådraga sig en berättigad uppmärksamhet. (71:27, 1)

Distinktioner av antydd art återkommer nedan i 3. 3.

3. 2. 3 Redovisning av speciella syntaxtyper

Ovan i 3. 1. 2. 2 har presenterats vissa fakta om olika arter av fortsättningssyntagmer. För att komplettera bilden av meningssyntaxen ges nedan i tabell 15 vissa upplysningar om sådana syntaxdrag som av skilda skäl kan ha intresse men som inte framgår i tabell 13. Syftet med redovisningen av fortsättningssyntagmerna skiftar: i vissa fall ger den en komplettering genom att belysa typer som diakroniskt är av intresse, i andra fall överväger det praktiska syftet att göra denna undersöknings siffror jämförbara med andra undersökningars, där definitionerna av begreppen sats och mening är andra än mina.

De syntaxtyper som redovisas i tabell 15 är följande:

Spalt 1: icke satsformade, huvudsatsfungerande syntagmer: X-led. Exempel: "Allt detta för att tydligare belysa vissa problem." (65:22, 1)

Spalt 2: parataktiska bisatser. Frekvensen av sådana döljs i tabell 13.

Spalt 3: Fall av icke-parataktisk nivålikställighet enligt 3.0.3. Även dessas frekvens döljs i tabell 13.

Spalt 4: parataktiska predikatsgrenar. Ett exempel, 65:17, 3, återges i 3.1.2.2. Som predikatsgren räknas endast sådan syntagm som bildar eget satsläge, vilket innebär att den följer efter inskott av sats på lägre nivå. Sålunda har predikatsgren inte räknats i ett fall som "Jag bor i Uppsala men arbetar i Stockholm". Om det däremot efter "Uppsala" hade inskjutits "som du vet", hade predikatsgrenen ("men arbetar - - ") noterats. - Även andra parataktiska led än predikatsgrenar kan givetvis bilda eget satsläge, som i 65:91, 3, anfört som exempel ovan i 3.1.2.2. För dessa fall anförs här inga siffror, eftersom denna typ av syntagmer dels mera sällan torde räknas som sats i andra undersökningar, dels är ganska svåravgränsad. Så skulle t.ex. en vanlig uppräkning, där varje uppräknad företeelse har en relativsats som bestämning, eventuellt kunna siffermässigt redovisas som bestående av en lång rad korrelat i satsliknande lägen - men i de flesta fall vore en sådan redovisning ointressant (exempel: I debatten yttrade sig hr Boman, som ansåg - -, hr Fälldin, som betonade - -, hr Hermansson, som underströk - - etc. etc.). (Sådana led är ju däremot redovisade som satslägen i tabell 13-14; i den mån de bildar egna satslägen.)

TABELL 15 Speciella syntaxtyper

I spalt 2 och 4 anger a-spalten faktiskt antal och b-spalten evalverat tal.

	1. X-led i H-funktion	2. bisats-paratagmer		3. icke-parataktisk nivålikställighet	4. predikats-grenar	
		a.	b.		a.	b.
1965	7	18	9	9	5	2, 5
1945	-	6	6	7	1	1
1930	1	12	12	3	-	-
1900	1	8	12	-	2	3
1890	1	9	13, 5	-	3	4, 5
1880/81	-	10	15	5	4	6
1870/71	-	19	28, 5	1	6	9

3.2.3.1 Kommentar:

Spalt 1, X-led. Sådana har i mycket liten utsträckning tillåtits i skoluppsatser; de typer som även i äldre tider förekom var interjektionsmeningar, standardmässiga frågor och enkla bekräftelsesvar. (Exempel: Varför? Ja, säkerligen. Men ack, förgäves!) Redan i 1900:13, 5 finns dock, utan lr, ett exempel på oregelbundenhet av annan typ:

> Inom denna församling...uppstår nu en mängd stridigheter.
> Först mellan de två högre ståndén och det lägre,
> i det att de senare fordrar, att omröstningen skall ske
> per capita,...

De flesta av de sju exemplen från 1965 är av denna typ, dvs. en satsdel uppträder som sats. Men andelen av sådana X-led är som synes mycket liten. Förhållandena kan vara annorlunda nu, åtta år senare, låt vara att elever nog ofta ännu varnas för att "ta sig friheter" av detta slag. Tidningsprosan ger ju nämligen vissa mönster. Den sakprosestil som skoluppsatser normalt hålls i hindrar dock säkerligen ett ymnigare bruk av typen. Nominalsatser, meningsbildande relativsatser, adverbialsatser o.d.

kan ju i sakprosa aldrig komma att hota den ordinära nexussatsens ställning som stilenlig normaltyp.

Spalt 2, bisatsparatagmer. Tendensen är tydlig; bisatsparatax är ett vikande syntaxdrag. Den procentuellt något lägre andelen av bisatser överhuvud taget svarar endast för en liten del av förklaringen till siffrorna i spalt 2. Däremot är det nog relevant att peka på att även huvudsatsparatax (se 3.2.1) visar en vikande tendens. Den verksammaste faktorn är dock troligen att meningarnas komplikationsgrad minskat, liksom man alltmer undviker att samla ett stort innehåll på lägre satsnivåer. Vissa parataktiska bisatser hör ihop med ett förr strängare krav på "logisk samordning". Se angående detta ex. 18 och 19, förteckning 36, kap. 5. På grundval av det sagda är det föga förvånande att man nästan bara i de äldre texterna påträffar bisatsparatagmer där vardera länken för sig omfattar mer än en nivå. Se t.ex. *00:16, 2.

Spalt 3, icke-parataktisk nivålikställighet. Tendensen är oklar, eftersom beläggen är för få för slutsatser. Det kan emellertid trots trendbrottet i 1880/81 tänkas att de båda typerna ökar något (dvs. flernivåsyftning respektive inskott i hypotagm, se ovan 3.0.3.) Viss betydelse kan bl.a. tillmätas tendensen att något mindre ofta än tidigare placera fritt rörliga bisatser som inledande. Större betydelse har kanske det mindre stränga fixerandet av satshierarkin som "logisk". 65:34, 1 kan tjäna som exempel:

> I Almquists "Marias häpnad" verkar det, som om hon inte var fullt medveten om vem hon egentligen fött, eftersom hon med häpnad märker den övernaturliga strålglans, som omger barnets huvud.

Krav på entydig satshierarki och oantastlig ledföljd och syftning skulle här innebära ganska stora omredigeringar. Det relevanta i föreliggande sammanhang är framför allt placeringen av den kausala bisatsen med underbisats ("eftersom hon" etc.). De verb som positionsmässigt kan vara

styrande är "verkar", "var medveten om" och "/har/fött". Semantiskt är det sistnämnda uteslutet. Det äldre satshierarkiska schemat tillät inte sådana oklarheter. (Fallen från 1880 är - så när som på ett tveksamt fall - tolkningsmässigt oantastliga.) Att detaljgranska detta faller utom ramen för detta arbete. 1965 sker emellertid ingen lr alls på meningen ovan. Läraren är en synnerligen erfaren pedagog med filosofie doktorsgrad i nordiska språk.

Spalt 4, predikatsgrenar. Huvudsyftet med att särredovisa predikatsgrenar är inte att söka urskilja en tendens, eftersom en sådan redovisning inte skulle säga mycket, då endast de syntagmer som bildar egna satslägen har räknats. Om alla fall av samordnade predikat (med undantag av den aktionsartsbetecknande typen "han sitter och läser") hade räknats, hade det säkerligen framträtt en tendens till mer omfattande användning av samordnade predikat i de äldre texterna. Syftet i detta sammanhang är emellertid huvudsakligen att komplettera bilden av syntaxen för större jämförbarhet med sådana undersökningar, där den åsyftade typen av predikatsgrenar har räknats som satser. (De principer enligt vilka typen används har undergått vissa förskjutningar. Dessa skulle sannolikt kunna fastställas genom en närstudie, som emellertid inte här utförs. - Frågan är behandlad av M. Westman, (68).)

3.3 Översikt över blocktyper 1965 och 1870/71

Nedan ges en översikt av huvudtyperna av block från åren 1870/71 och 1965, alltså den äldsta och den yngsta årgången.

Huvudtyperna av block har betecknats med följande formler:

H

Hb

bH

bHb

H/b/H

Dessa typer innefattar varianter enligt följande:

H är i princip ett block med endast en huvudsats. Ett enda undantag finns: i årgång 1965 har till H förts ett block med formeln H/H, alltså H med tillskottssats. (Detta är anledningen till skillnaden i siffra (845-844) mellan tabell 13:65 och här följande tabell).

Hb utgörs av block med inledande H och förekommande antal bisatser (b1b2 etc.). Bisatserna är endast i ett fåtal fall kluvna.

bH är block med vanligen en (mera sällan flera, jfr tabell 14) inledande bisatser + en avslutande H. Fall av kluven H i denna ställning är inräknade. Blockets grundkaraktär svarar enligt min mening närmast mot formeln bH; en underkategori bH/b/H skulle i onödan komplicera översikten.

bHb har bisats i både inledande och anslutande ställning. I båda ställningarna kan antalet bisatser variera. Klyvning av b i endera ställningen förekommer, fastän sparsamt. Klyvning av H i denna blocktyp förekommer inte i någon av de båda årgångarna.

H/b/H har varianten H/b/Hb, alltså med anslutande bisats även efter slutsyntagmen av H. Till denna typ har förts två fall (i årgång 1870/71), där strukturen är H/H/H; karaktären av block med inskott är enligt min bedömning väsentligare än blockets nivåtal, som ju blir 1 i dessa fall. Indelningen i här behandlade typer är ju i princip gjord utan hänsyn till nivåtalen.

TABELL 16: Blocktyper

	H	Hb	bH	bHb	H/b/H	summa
1965	423	121	46	14	70	844
1870/71	169	93	22	9	38	331
Samma siffror med evalverade tal, avrundade till heltal; utgångspunkt 40 texter (1870/71 års antal) för vardera årgången.						
1965	141	97	15	5	23	281
1870/71	169	93	22	9	38	331

Jämförelsen mellan siffrorna visar:

Den högre siffran för H-block 1870/71 anger den större paratax-benägenheten inom meningarna. Angående semikolons roll för bilden av meningen, se tabell 7 **A.** Det är att märka att antalet block är 50 enheter högre i den äldre årgången vid lika meningsantal. Dessa 50 enheter fördelar sig som synes inte jämnt på de olika blocktyperna, utan typerna H och H/b/H visar en tydlig ökning bakåt i tiden, så även bHb och bH, fastän siffrorna där är små och generalisering därför vanskligare. Hb-typen visar däremot praktiskt taget konstans. Detta stämmer med den allmänna tendensen: Hb, alltså med endast vänsterförgrenande syntax, är hela tiden en vanlig typ - den är den näst vanligaste typen i båda årgångarna - men de mera komplicerade typerna är också ganska rikligt företrädda i den äldsta årgången. Tar man hänsyn till längden av satser och inskott, ökar intrycket av större komplexitet i äldre texter. Se tabell 7B och 27. En mer detaljerad bild av meningarnas komplexitet ges i följande avsnitt.

3.4 SYNTAKTISK LÄNGD

3.4.0

Anmärkningsvärd syntaktisk längd har en mening ansetts ha om den har

minst 4 nivåer, dvs. når till minst b3-nivån,

eller om den har minst 2 paratagmlänkar och minst 5 satser.

I det senare fallet föreligger oftast en blandning av paratax och hypotax inom meningen, men även en mening bestående av endast fem huvudsatser kommer enligt gränsdragningen med. För enkelhets skull kallas de båda grupperna i fortsättningen för

meningar med anmärkningsvärd hypotaktisk längd, hypotaktiskt långa

meningar med anmärkningsvärd satstalsmässig längd, satstalsmässigt långa

Vissa meningar kan ha t.ex. fyra nivåer och fem à sex satser. De fyller därmed den gjorda definitionen på såväl hypotaktisk som satstalsmässig längd. Dessa meningar är i tabell 17 nedan redovisade bland de hypotaktiskt långa meningarna, varav följer att nästa spalt fått åsättas rubriken "därutöver satstalsmässigt långa".

3.4.1

Antalet meningar inom de båda grupperna framgår av följande

TABELL 17 Syntaktisk längd

År	hypotaktiskt långa	därutöver satstalsmässigt långa	summa syntaktiskt långa	andel i procent
1965	11	9	20	2, 8
1945	5	4	9	2, 5
1930	2	14	16	4, 4
1900	2	7	9	3, 8
1890	7	3	10	4, 2
1880/81	10	13	23	9, 6
1870/71	4	19	23	9, 6

Andelen syntaktiskt långa meningar enligt den gjorda gränsdragningen håller sig som synes låg ända från 1870. Endast en gång synes en minskning ha skett relativt snabbt: nedgången till knappt halva procenttalet för syntaktiskt långa meningar mellan 1880 och 1890. Siffrorna efter 1890 visar ingen bestämd tendens; dock kan väl den procentuella andelen långa meningar sägas vara i princip långsamt avtagande, trots oklarheten i tendensen. Varje tid har sannolikt en språkmiljö som ger upphov till en allmän känsla av att en viss meningslängd och syntaktisk längd är "normal". Att själva meningslängden är ganska viktig framgår av att hypotaxlängd och satslängd i viss mån tycks väga upp varandra: andelen av syntaktiskt långa meningar fluktuerar som synes mycket mindre än talen i spalt 1 för sig, jämförda med talen i spalt 2 för sig. 1930 och 1870 är påfallande ojämna i det avseendet; där är dominansen stor för meningslängd, verkad av paratax (ämnenas art ligger sannolikt bakom.) Ytterligare kan påpekas att den lilla förhöjningen av procentsiffran för 1965 jämfört med 1945 bör ses mot bakgrunden att normen för meningsbyggnad 1965 var vagare än den var 1945; läraren delar 1965 oftare upp en elevmening på två än fallet var 1945.

3.4.1.1 Detaljbeskrivning av syntaktisk längd

Meningsformler för meningar med anmärkningsvärd syntaktisk längd

De meningar som numerärt redovisats i föregående tabell redovisas nedan med individuella formler. Tabell 18 redovisar hypotaktiskt långa meningar, tabell 19 satstalsmässigt långa. Inom varje översikt för sig görs en gruppindelning efter komplexitetsgrad. Grunden för gruppindelningen vid hypotaxlängd är följande:

a. högerförgrenande hypotax utan inskott, grundtyp Hb

b. d:o med inskott i en sats, grundtyp H/b/H och Hb/b/b

c. d:o med högre komplexitet, t. ex. kombination med paratax och/eller inskott på mer än ett ställe

d. initialt vänsterförgrenande, finalt högerförgrenande, grundtyp bHb

e. d:o med inskott i en sats, grundtyp bH/b/Hb

f. vänsterförgrenande hypotax utan inskott, grundtyp bH

TABELL 18 **Hypotaktiskt långa meningar** (enligt definition ovan 3.4.0)

år	typ enl. 3.4.1.1	antal	formel	textbelägg
1965	a	6	Hb3	*60,6; 68,2; 68,3;
s:a 11				*88,2; 98,4;* 99,3
	b	4	H/b/Hb3	*76,3
			IV	
			Hb2/b3/b2	*76,5
			III	
			Hb2/b3/b2b3	*88,6
			III	
			H/b3/Hb	*89,5
			III	
	c	1	H/b/H‿H_2b‿H_3b‿bb3‿H_4b	*88,4
1945	a	5	Hb3	38,2; *40,4
s:a 5			(Hb2)b2b3	48,3
			Hb/b2/b2b3	23,6
			Hb2/b3/b2b3	*32,5
			III	
1930	c	1	Hb3‿H_2	31,1
s:a 2	d	1	bHb3	37,1
1900	a	1	Hb3	31,2
s:a 2				
	d	1	b2/b3/b2‿b2Hb	*7,5
			III	
1890	a	1	Hb3	29,6
s:a 7				
	c	4	Hb[b2/b3/b2b3]b	*9,1
			H/b/Hb2/b3/b2	14,4
			III	
			Hb4‿H_2b	*24,4
			Hb‿H_2b4‿H_4b	32,1
	d	2	b2Hb3	*4,6
			b3Hb	*36,3

år	typ enl. 3.4.1.1	antal	formel	textbelägg
1880 s:a 10	a	4	Hb3	*10,3; 20,2; 21,5; 22,6
	b	1	Hb/b3/bb2 III	*23,5
	c	3	H/b/Hb/b2/b(b2b3)b3 III III	*1,3
			H_3b3	*19,4
			Hb‿H_2/b2/H_2b2/b3/b2 IV I	*29,5
	d	1	bHb3‿b1‿b1H_2b	*1,2
	f	1	b3H	*37,3
1870/71 s:a 4	a	1	Hb3‿b3	*16,6
	b	1	H/b/Hb[3] II	*23,4
	d	1	b3Hb	20,4
	e	1	bHb2/b3/b2b3	9,5

TABELL 19

Satstalsmässigt långa meningar (enligt definition i 3.4.0). Meningarna är här ordnade efter stigande satsantal. Om en viss mening är upptagen i tabell 18 görs hänvisning. Dubbel redovisning görs sålunda inte.

år	typ	antal	formel	textbelägg
1965 s:a 12	5-sats	9	H_2b‿H_3b	4,4
			Hb‿H_2b‿H_3	24.2
			H(b1b2)b1b2	34,1
			H_3b2	63,5
			Hb‿H_2b‿b	*99,4
			bHb‿H_2b	*115,1
			Se 18:b för	*76,3; *88,6; *89,5
	6-sats	1	bb2‿b2Hb2	*118,6
	9-sats	1	H_5‿H_6b‿H_8	15,3
	11-sats	1	Se 18:c för	*88,4
1945 s:a 7	5-sats	5	H_3b‿H_4	29,4
			bb2‿b2Hb	*40,6
			Se 18:a för	23,6; *32,5; 48,3
	6-sats	2	Hb‿H_2b‿bH_3	3,6
			b/b2/bb2H‿H_2b III	40,2

år	typ	antal	formel	textbelägg
1930	5-sats	12	$H_2\smile(H_3b)b$	3,6
s:a 16			H/b/Hbb2⌣b2 III	9,3
			$H_2b2\smile H_3$	*18,6
			$H_3b\smile H_4$	*23,4
			$Hb\smile H_2b\smile b$	*27,1
			$H\smile H_2/b/H_2\smile H_3b$ III	32,6
			$(Hb)b\smile H_2b$	*33,2
			$b\smile bH\smile H_2b$	39,1
			H_4b	50,3
			$H\smile bH_2b2$	56,3
			Se 18; c, d för	31,1; 37,1
	6-sats	3	Hb2⌣Hb2	*18,3; 59,3
			$H/b/H/b/Hb\smile H_2b$	*23,6
	7-sats	1	$H/b/Hb\smile H_3b2$	10,6
1900	5-sats	6	$H/H_2/H\smile H_5$	*1,5
s:a 8			$H_2\smile bH_3/b/H_3$ IV	17,3
			b⌣bHb2	*29,3
			bHb⌣bH_2	*34,1
			H/b/Hb⌣b⌣b III	*37,5
			$Hb\smile H_2b2$	*39,3
	6-sats	2	Hb2⌣b/b2/bb2 I	16,2
			Se 18: d för	*7,5
1890	5-sats	5	$b\smile bH\smile H_2/b/H_2$ III	*30,1
s:a 9			Hb/b2/b/b2/bb2 III	*40,2
			Se 18: c, d för	*9,1; 14,4; *36,3
	6-sats	2	Hb2⌣Hb2	*24,1
			Se 18: d för	*4,6
	7-sats	1	Se 18: c för	*24,4
	10-sats	1	Se 18: c för	32,1
1880/81	5-sats	10	$bH\smile bH_2b$	11,6
s:a 17			H_4b	12,3
			Hb/b2b3/bb2 III	*23,5
			H/bb2/H⌣H_2b III	*25,1
			Hb/b2/b/b2/bb2 III IV	26,4
			H_2b/b2/bb2 III	26,6

år	typ	antal	formel	textbelägg
			H/b/H(b1b2)b2 III	*29,6
			H_2b‿b‿H_3	30,6
			Hb/b2/b/b2/bb2 III III	*37,2
			Hbb2‿bb2	40,5
	6-sats	3	H_6	*14,1
			Hb‿H_2/b/H_2‿H_3/b/H_3 III III	*17,3
			Se 18: c för	19,4
	7-sats	1	Se 18: c för	1,3
	8-sats	2	H(bb2)b2‿b‿H_4	18,6
			Se 18: c för	*29,5
	9-sats	1	Se 18: d för	*1,2
1870/71 s:a 23	5-sats	13	H/b/Hb‿H_2b	3,3
			bHbb2‿b2	6,1
			Hb‿H_2b‿H_3	7,6
			b‿bH‿H_2b	*8,1
			H/b/H‿H_4 IV	*8,2
			Hb/b2/b‿bH‿H_2	9,6
			Hb‿b/b2/bb III	14,4
			H/b/H/b/H‿H_2b III III	19,4
			H/b/H/b/H/b/Hb III IV	27,2
			Hbb2‿bb2	27,5
			Se 18: a, b, d för	16,6; 20,4; 23,4
	6-sats	8	Hb‿Hb‿b/b2/b	*12,6
			H/b/H/b/H/b/Hb2	15,1
			bH‿bH$_2$‿bH$_3$	15,6
			bHb‿H/b/Hb III	*16,3
			H/b/H/b/b‿H_2/H_3/H_2 III	32,1
			H/b/H‿H_2b/b2/bb2 III	*33,3
			bH‿H_2‿H_3/b/H_3b III	*38,1
			Se 18: e för	9,5
	7-sats	2	H_2b‿H_4b/b2/b	3,1
			H/b/H‿H/b2/Hb‿b II II	15,4

3.4.2 Sammanfattning av frågor angående syntaxlängd

Ovanstående avsnitt syftar för det första till att visa mera detaljerat hur de syntaktiskt långa meningarnas struktur är beskaffad och hur hypotaktisk och satstalsmässig längd förhåller sig till varandra. Hypotaktiskt liksom satstalsmässigt hög längd visar sig vara inte bara en ganska liten andel av de undersökta meningarna utan därtill en individuellt koncentrerad företeelse - lägg märke till att samma text inte sällan figurerar flera gånger i tabellerna! Ändå är det uppenbart att både de långa paratagmerna och de invecklade hypotagmerna minskat avsevärt. Detta kan dels utläsas i tabell 14, dels framgår det av formlerna ovan att komplexiteten trots allt är mindre i de nyare årgångarna. Man kan betrakta fyra faktorer som komplicerande, nämligen högt satstal, högt nivåtal, vänsterförgrening (ordningen bH) och satsklyvning. Ju längre tillbaka i tiden man kommer, ju vanligare blir det att flera av dessa komplicerande faktorer föreligger i samma mening. Av 1965 års meningar med högt nivåtal är i själva verket sex av den enklaste strukturen, nämligen Hb3. Av samma års meningar med högt satstal börjar endast två som vänsterförgrenande, och ingen enda av dem har något inskott.

Formelavsnittet har därtill ännu ett syfte, nämligen att exemplifiera en formelteknik och ge utgångspunkt för diskussion om vad för slags formelteknik som är lämplig för olika syften. (Det är t.ex. att märka att uppgift om platsen för ett inskott - en uppgift som här medtagits - i många fall torde vara obehövlig.)

3.4.3.0 Två vikande syntaxtyper

Varje läsare av en text från förra århundradet frapperas omedelbart av något som upplevs som språkets större tyngd och mindre omedelbara begriplighet. En viss del av detta intryck kan dock vara en automatisk följd av det växelspel som språkförskjutningar innebär, dvs. ändrade mönster leder till ändrad tolkningsberedskap, som i sin tur medför

ytterligare förskjutningar i mönstren - en viss signal signalerar inte längre detsamma som den en gång gjorde. Ett exempel på detta är: när en konjunktivform (t.ex. vore) numera endast signalerar "hittills oförverkligat önskemål" - "det vore bra ..." - inträder det för en nutida läsare en snävare tolkningsberedskap än 1800-talsläsaren hade, eftersom konjunktiven då också kunde signalera indirekt anföring:

> Redan vid sitt fall hade menniskan fått löfte om en kommande försoning, när hon vore beredd att mottaga en sådan, ... (71:13, 4)

"När" kan tolkas som allmänt relativt eller som temporalt, men huvudsaken är i båda fallen att konjunktiven är styrd av anföringsordet löfte och konjunktiven sålunda en anföringskonjunktiv.

Det sagda avser att belysa att det kan finnas svårigheter i äldre texter som uteslutande beror på att språkvanorna ändrats. Det finns också syntaxtyper som - dessutom eller uteslutande - genom sin byggnad och dennas relation till språkpsykologiska fakta kan vara lättare eller svårare att tolka eller att snabbt uppfatta, och i sådana fall går tendenserna i princip i riktning mot förenkling. Mycket av det som redovisats ovan i kap. 2 och 3 om meningslängd och meningsbyggnad är förenklingar av detta slag, liksom huvudparten av förändringar i fråga om inskott och satsplacering i meningen (kap. 4). Utöver dessa förändringar finns det emellertid ännu några syntaktiska typer som är så iögonfallande vid läsning av en äldre text att man ogärna lämnar dem helt åt sidan. Jag har emellertid nöjt mig med en kortfattad framställning, begränsad till årgångarna 1870/71 och 1890 i jämförelse med 1965. I den sistnämnda årgången redovisas var tredje text, nr 3, 6, 9 etc., varigenom antalet texter (och därmed meningar) blir lika i årgångarna. Ordmassan är däremot avsevärt större i de 100-åriga texterna, något som bör stå klart men som troligen inte spelar någon avgörande roll. Det är till viss del just de undersökta vikande syntaxtyperna som åstadkommer den större menings-

längden och den högre mättnadsgraden i de äldre texterna.

Skälen att studera de vikande syntaxtyperna i just dessa tre årgångar är två. Det första och väsentligaste är att utfallet av undersökningen av framför allt meningslängd men även meningsbyggnad gav till resultat att 20-årsperioden 1870 till 1890 på flera punkter innebar lika stora förändringar som hela perioden 1890-1965. Det är därför av intresse att se om denna tendens kan iakttas även för de vikande syntaxtyperna. Det andra är att direkt jämförelse med Lars Grahns resultat för tidningsspråkets del kan göras - Grahn undersöker delvis samma typer och jämför 1890 med 1964.

Jag har valt att ta upp två syntaxtyper vars höga frekvens i äldre texter faller i ögonen redan vid extensiv läsning:

1) TRIKOLI (3-ledad paratax) på meningsplanet, dvs. trikoli av satser.

Anm.: Dikoli eller tvåledad paratax upptas däremot inte här. Förekomsten av tvåledad paratax av huvudsatser och även av bisatser är tidigare redovisad. Undersökningen upptar inte heller, utöver textexemplet nedan, 3.4.3.3, förekomsten av tvåledad paratax på ledplanet, alltså dubbeluttryck av typen "makt och inflytande", "split och oenighet", "höja och stärka". Det är mycket gott om den sortens uttryck i de äldre texterna, men frågan finns utredd av Gerhard Benz (65) vad själva stiltypen angår.

2) FLERNIVÅIGA FRAMFÖRSTÄLLDA ATTRIBUT. Företeelsen kallas ibland omfattning. Detta namn bygger på att den fristående artikeln och uttryckets huvudord omfattar attributet. Detta gäller dock även okomplicerade uttryck som den lille gossen. Omfattningen blir å andra sidan en fiktion, när ingen framförställd artikel finns - låt vara att man då vid beskrivningen kan beteckna artikeln med $\emptyset$, t.ex. $\emptyset$ på detta sätt åstadkomna reformer. Lars Grahn (65) har undvikit de nämnda svårigheterna genom att tala om "attributivt particip med bestämningar", förkortat apcmb. Det är givetvis också faktorn bestämning till attributet, dvs. flernivåigheten, som är avgörande. Jag har emellertid inte velat

begränsa undersökningen till just particip, även om de flesta hithörande uttryck har ett presens eller perfekt particip som attributets högsta nivå. Med en begränsning till particip skulle man t.ex. räkna in uttrycket "de vid denna tidpunkt redan färdigställda bostäderna" men räkna bort uttrycket "de vid denna tidpunkt redan färdiga bostäderna". Därför har jag stannat för benämningen flernivåiga attribut och bland dessa gallrat bort dem där bestämningen på lägre nivå endast är ett förstärkningsord till attributet ("de mycket unga väljarna" o.d.).

Ovannämnda två typer inom kategorin vikande syntaxtyper får nedan fylla ut bilden av syntaxens modernisering. Dessa två typer är mycket iögonfallande som markörer för äldre men ännu nusvensk tid. Den treledade parataxen spelar i moderna texter ganska liten roll (jfr nedan). Det flernivåiga attributet har alltmer börjat te sig som markör för kanslispråk och närstående stilarter.

3.4.3.1

TABELL 20: Vikande syntaxtyper

år	trikoli av satser	flernivåigt framförställt attribut
1965	3	3
1890	3	9
1870/71	14	28

Ovanstående tabell visar sålunda, att den "ledigare" stilen även med de här anförda speciella dragen som utgångspunkt börjar omkring 1890.

Det är att märka att varianterna inom den parataktiska trikolin också är fler i 1870/71 års material - i och för sig naturligt nog, då exemplen är fler. Två av trikolierna 1965 är av typen A, men B och C, en är av typen A, B och C. (De använda typbeteckningarna - A, B och

C etc. - torde kunna tolkas automatiskt.) 1890 föreligger tre typer, nämligen ABC, A, B och C samt inte A utan B och C. De 14 fallen 1870 omfattar inte mindre än sju varianter, nämligen:

A, B och C:	6 fall (Detta fall kan anses som normalfallet.)
A och B och C:	1 fall
A, inte B, utan C:	1 fall
inte A utan B och C:	1 fall
A och B, men C:	1 fall
ABC:	4 fall

Redan denna variation exemplifierar sålunda hur (ofta retorikinspirerade) parataxarrangemang ingick i de äldsta uppsatsernas mönster.

Anm.: Fall med satser inledda av ty, som ju skiljer sig avsevärt från övriga samordnande konjunktioner, är inte medräknade. Huvudsatser förenade med ty blir visserligen syntaktiskt liknivåiga, men den ty-inledda satsen blir innehållsmässigt snarast jämförbar med ett H-tillskott till huvudsats.

3.4.3.2 Några belysande exempel på de vikande syntaxtyperna i föregående avsnitt.

I det följande ges några exempel på såväl flernivåiga attribut som på trikoli.

Flernivåiga framförställda attribut:

> Induktorn består hufvudsakligen af en på maskinens axel fäst järnkärna med därpå upplindad, väl isolerad ledningstråd (00:34, 4)*

> (växterna nådde) - - en ganska hög utveckling, innan ännu något djur kunde lefva i den med kolsyra mättade luften (71:35, 2)

> (jägarna) - - måste ofta utkämpa hårdnackade strider med de för sina ungar oroliga foglarna (71:31, 1)

> - - de på olika tider af året hållna marknaderna (71:31, 3)

Det gäller som synes en konstruktion som alltjämt har full livskraft. Skillnaden ligger i frekvensen, men även i brukbarheten relaterad till det behandlade ämnet. I 71:31 är det närmast frågan om att ge en rad livfulla tavlor över dagligt liv på Island, sålunda en framställningstyp där det flernivåiga framförställda attributet i våra dagar skulle undvikas.

Trikolier

För att ge en uppfattning om trikolins större roll i äldre texter anför jag nedan inte bara exempel på satstrikolier. (Endast sådana är däremot redovisade siffermässigt ovan.)

Trikoli av predikat:

- - konungen af Frankrike, Ludvig Capet, anklagades för förräderi, förklarades skyldig och dömdes till döden□ (00:5, 5)

Han börjar kanske studera den store mannens lif, kommer så längre in i sina studier och börjar förstå lifvets och världshändelsernas gång (00:38, 5)

Trikoli av kronologiska innehållsled (syntaktisk strukturformel är H ∪ Hb):

Konungadömet afskaffades och republiken proklamerades, hvarpå konungen såsom landsförrädare dömdes till döden (00:3, 5)

Trikoli av huvudsatser:

De nyupptäcka landens olikheter i zoologiskt, botaniskt
och andra■ afseenden gåfvo anledning till oupphörliga
forskningar,
nya former af växter och djur öfverflyttades från det
ena landet till det andra,

□Predikatstrikolin är kombinerad med treledad paratax inom meningen. Denna börjar nämligen så här: Många ville rädda konungen, men berget segrade och konungen etc. (enligt ovan).

■Märk: även trikoli av attribut, varav "andra" är innehållstomt.

och ännu i dag hafva vetenskapsmän af alla grenar här
ett vidsträckt fält för sin verksamhet. (70:10, 4; A, B och C)

Split och oenighet rådde bland de store,
partier bildades,
och allt detta inverkade ofördelaktigt på landet. (71:26, 6; A, B och C)

Hennes förstånd, förmörkadt af demoniska inflytelser,
kan ej utforska, ej ens igenkänna det sanna,
hennes vilja, missledd af djefvulens ingifvelser, kan ej
förverkliga, ej ens eftersträfva något sannskyldigt
godt,
hennes känsla, förorenad af inverkan från mörkrets
förste kan ej känna det sköna.□ (71:28, 4; ABC)

Trikoli av bisatser:

Ett lämpligt exempel är *00:37, 5. Det har visst intresse att tredelningen i detta fall dessutom är ett led i uppsatsens dispositionsskelett: de tre att-satserna tjänar som föregripande rubriker till tre kommande underavdelningar i framställningen.

Trikoli av satsled, andra än predikat:

Individen stärkes i sin uppfattning om det som är stort,
skönt och ädelt, - - (*00:39, 3)

- - derigenom fick äfven folket en fast karakter, blef
starkt, härdadt och tappert (71:31, 6)

Hit församlar sig - - en stor menniskomassa - -
för att sälja, köpa och byta varor (71:31, 3)

I senare tider hafva Amerikas förenade stater genom
idoghet, flit, och frisinnade åsigter gått en hastig
utveckling till mötes (70:10, 5)

□Märk de tre satsernas mönster: sats 1 och 2 har såväl attributiv satsförkortning som antites, sats 3 har attributiv satsförkortning men saknar antites.

> Dalarne, detta undangömda landskap, der fädrens enkla seder, svensk mannakraft och sann fosterlandskärlek bodde - - (70:3, 1)

Anm.: Exemplen kan ge vid handen, att en och samma sexmeningstext innehåller en koncentration av en viss typ. Så är också ofta fallet, men det är tillika fråga om en allmän tendens. Om en uttryckstyp blir mycket särpräglad för sin ålderdomlighets skull, visar den rimligen heller inte någon hög koncentration i en enstaka abiturientuppsats.

3.4.3.3 Textexempel på dikoli och trikoli

För att belysa hur den retorikinspirerade mångordigheten, bl.a. representerad av paratax, kan slå igenom i en sammanhängande text kan dessutom en hel sexmeningstext studeras. Jag har valt *1871:33 och söker nedan påpeka hur två- och tredelningen går igenom både på högre och lägre plan, språkligt såväl som innehållsligt. Texten ligger med sina 162 ord endast tre enheter under den genomsnittliga textlängden för årgång 1870/71. Texten är vald utan någon annan princip än att den inte borde vara extralång eller extrakort och att den inte borde ha prägel av utantilläxa.

Strukturellt två- och treledade paratagmer föreligger i texten i följande omfattning:

Mening 1

De tre ingående blocken bildar en treledad paratagm. Det tredje av dessa är längst, ställt i kontrastställning till de två andra innehållsligt och språkligt och innebär rytmiskt ett markerat slutfall. (Jfr Hillman 62:189) "Grönland och Amerika" är en paratagm, dock innehållsligt betingad.

Mening 2

Asyndetisk tvåledad paratagm. Innehållsligt sett framhävs genom antitesen både krigaryrket (eftersom ordet "krigare" tas upp ur det föregående) och skaldeyrket, som ju sägs ha gett islänningarna ännu större berömmelse än det att de var de nordiska konungarnas förnämsta krigare. Denna super-

lativteknik, som känns igen från äreminnesretoriken, är vanlig vid denna tid och kan påträffas ett stycke in på 1900-talet. Den innebar i sin renodlade form, att de punkter där en person eller en folkgrupp på någon grund kunde sägas vara unik eller "bäst", "först" etc. lades till grund för språkliga amplifikationer - ofta med en sens moral för samtiden, vilket ju är fallet även i den föreliggande texten. Jfr Hillman 62:108.

Mening 3

De två ingående blocken bildar en tvåledad syndetisk paratagm. Vidare märks sångerna och sagorna, från mun till mun, från slägte till slägte, gudalära och verldsåskådning, sagor och historia. Slutligen märks den parallella byggnaden av det parti som noterar upptecknandet, "af presten Sämund /etc./ - - samt af lagmannen Snorre Sturleson /etc./".

Mening 4

Fornnordiskt språk och fornnordisk litteratur

Mening 5

Antites mellan Islands kulturgärning och samtidens handhavande. Märk att frasen "dessa skatter" återkommer från mening 4. De relativa bisatserna bildar en adversativ paratagm och ger kontrasten äga - förspilla. Satsarrangemanget ger en rytmisk verkan.

Mening 6

Språket och litteraturen, höjande och stärkande. - Av de anförda paratagmerna kan väl endast den sist nämnda, "höjande och stärkande" anses som ett semantiskt helt redundant ordpar av den välkända typen "händer och sker", "saker och ting". (Se Bendz 65.)

Ytterligare kan innehållslig tredelning iakttas. Detta gäller för mening 1, där den också motsvaras av en treledad språklig form. Den föreligger dessutom i mening 3, vars information är att diktverk skapades, traderades och upptecknades. Mening 4-6 slutligen kan ses som en tre-

enighet med centralpunkterna "ha fått som gåva", "äga men med tvivelaktig insikt om ansvaret", "besinning av ägandets ansvar".

Det framgår ganska tydligt av denna text liksom av många andra (äldre men även yngre) att vaghet och retorik hör ihop. De vaga uttrycken är många (strövade länge, äntligen upptecknades, de gamle, de nordiska konungarne, då vikingatågen ej mer kunde fortfara m.m. dylikt; tidsuppgifter saknas, namn finns - men det enda namn som förbinds med ett klart historiskt faktum är Snorres; ordet "skatter" befriar från insikt om texternas innehåll och om vad som var skrivet på prosa respektive vers, liksom samlingsuttrycket "sånger och sagor".[□]) Likaledes innehåller texten generaliseringar (de /vilka?/ begåfvo sig till de nordiska konungarnes hof - - förnämste krigare; - det står t.o.m. att "isländningen" strövade omkring på haven! - våra /vems?/ förfäders hela gudalära, "Nordens historia" om de norska konungasagorna etc. - Läraren har reagerat mot ett par av de här påtalade vagheterna: han har ändrat "innevånare" från Island till "sjöfarande" och satt frågetecken i marginalen för "förnämste krigare".)

Det sagda är bara ett bland många exempel på att informationsglesheten kan kompenseras med syntaktisk ansvällning. Det mest långtgående exemplet på detta är emellertid *71:38, som kommenteras stilistiskt i 7.2.2.1. Den här anförda text 33 avser som nämnt endast att ge en detaljstudie av de två- och treledade paratagmernas roll i de tidigaste uppsatserna.

Naturligtvis kommer de tvåledade uttrycken att fortleva - de spelar fortfarande en ganska stor roll, och det är inte heller de som har under-

---

[□]Hillman (62:108) talar i likartade sammanhang om "oviljan mot den påträngande konkretion som ett nytt och friskt synsätt innebär". – Med det anförda har inte sagts, att den dåtida eleven borde ha vetat mer än sin tids forskare. Jag har bara velat framhålla, att eleven har förelagts ett ämne som direkt inbjudit till apoteoser i göticerande anda.

sökts som "vikande syntaxdrag". 1965 påträffas t.ex. "fel och brister" (*1, 1), "hård och hänsynslös" (*45, 6) och många andra exempel, sålunda både på stående tautologier (1) och eljest redundanta synonympar (45).

Även treledade uttryck finns, t.ex. (Filmen) ... kan ge oss någonting att tycka om, att drömma om, och att efterfölja (65:116, 6). Med treledat predikat t.ex. Men då ... glömmer de genast alla antipatier, samlar ihop sina egna få godsaker och slänger tillbaka kängan (65:17, 4). Skillnaden är utöver frekvensskillnaden huvudsakligen den att de treledade paratagmerna på lägre och högre nivåer förr oftare ingick i själva kompositionsskelettet, och dessutom var trikolin ett automatiserat språkmönster, en grundstruktur som ofta fungerade som en gjutform som fylldes med språkgods för balansens skull.□

3.5 SLUTORD TILL KAPITEL 3

Föreliggande kapitel har behandlat lineär meningsstruktur och meningshierarki. Det har sökt belysa förhållanden i fråga om paratax och hypotax mellan satserna och sökt att på olika sätt ge en bild av meningarnas struktur och av diakroniska förändringar i denna. En viss uppfattning om samspelet mellan syntax och ämnestyp (dvs. innehåll) har getts. Att tendensen i princip skulle gå i riktning mot en enklare syntax var ju att vänta. Översikterna har därför också syftat till att ge vissa mer preciserade linjer i denna allmänna utveckling. Emellertid tycks det inte vara frågan om en förenkling intill enformighet eller utslätning. Inte heller finns det fog för eventuella farhågor att den genomsnittlige abiturientens behärskning av syntaxen skulle vara stadd i avtagande (märk att undersökningen gäller "gamla gymnasiet"). Det som sagts i slutet av kap. 2 gäller givetvis även här: grundtyperna i våra meningsmönster är bevarade - de typer som är på avskrivning är i stort sett sådana som hade en mer prydande än funktionell uppgift.

□Margareta Westman (68) påpekar typens vanlighet i äldre tiders historieböcker.

KAPITEL 4 SATSLÄGE OCH SATSFUNKTION

4.0 INLEDANDE ORIENTERING

Föregående kapitel redogjorde för satslägena inom enheterna block och mening. I föreliggande kapitel kommer satsernas läge i relation till deras funktion att belysas. De satslägen som behandlas är, som framgått av kapitel 3, följande:

inledande

klyvande
efteranslutna } högeranslutna

(De klyvande satserna indelas alltefter sin plats inom den överordnade satsen i fyra grupper. Detta har kortfattat berörts ovan i 3.0 och kommer att redovisas nedan i 4.2.)

Det läge en sats kommer att inta i ett block har ett naturligt samband med satsens funktion som satsled i relation till den överordnade satsen. Bisatsernas funktion kan beskrivas på samma sätt som man beskriver det icke sats-formade ledets funktion (nominalfras, prepositionsstyrd fras etc.). En bisats kan sålunda kallas en bestämning i satsform, och en nominalfras, adverbfras etc. kan kallas en bestämning i satsledsform. (Därvid bortses från att även en satsformad syntagm fungerar som satsled i en överordnad enhet - med beteckningen satsled avses sålunda här enligt ett relativt vanligt språkbruk ett led som inte självt är satsformat och som ingår som led inom en sats.) De fyra slag av satsled som kan anta satsform är:

subjekt och objekt (vilka när de har satsform ibland brukar sammanföras under det överordnade begreppet nominala satser)

attribut

adverbial

---

* framför nummer på textmening = exemplet återfinns i textbilagan.

✠ efter term = termen förklaras i avsnitt 1.3

4.0.1 Strukturbetingad ledställning

En kortfattad allmän översikt över de fyra ledtypernas placering i en nutida svensk mening ger följande huvudlinjer:

Subjektets plats i en basstruktur är platsen före predikatet. Därtill kommer det mycket vanliga fall, då subjektsplatsen är fylld av ett formellt det, varvid det egentliga subjektet står efter predikatet. Subjektsplacering efter predikatet framkallas som bekant även vid placering av t.ex. adverbiella led i fundamentfältet. Då subjektsledet utgörs av bisats, är överledet det led som inte innehåller /egentligt/ subjekt. Överledet saknar därför helsatsstatus, såvida inte formellt subjekt sätts ut. Jämför

Att han kommer (b) | är givet. (H)

Det är givet (H) | att han kommer (b)

Att han kommer (b) | det är givet (H)

(I den tredje avfattningen har helsatsstatus åstadkommits genom en leddubblering av principellt samma slag som sker vid utsättande av det ordinära formella subjektet i avfattning två. Att leddubbleringen i avfattning tre lämpligen behandlas som en särskild typ har två skäl: För det första är dubbleringen lineärt kontinuerlig, alltså subjekt + subjekt, för det andra kan dubbleringen i princip gälla alla slags satsled, med undantag av attribut. - jfr Teleman 71:111 ff.)

Objektets huvudplacering är efter predikatet, enligt Diderichsens schema i innehållsfält.

Adverbialets huvudplaceringar är två: före nexus (alltså i fundamentfält) eller efter nexus (alltså i innehållsfält). Satsadverbial står i nexusfält.

Ett attribut slutligen kan knappast sägas ha en huvudplacering i den mening som de tre nyss nämnda typerna av led har det. Attributet är ju ett led på lägre nivå, eftersom det aldrig kan sluta sig direkt till ett verb. I stället gäller för attributet regeln att det står intill det nominala led som

det bestämmer. En bisats följer i huvudsak samma linjer för placering efter funktion som gäller för ett enkelt satsled. Dock faller en olikhet i ögonen beträffande de attribut, som har bisatsform: ett attribut i ledform kan stå såväl före som efter sitt huvudord. En attributiv bestämning i form av bisats kan däremot endast stå efter sitt huvudord. Den attributiva bisatsen liknar häri prepositionsattributet och appositionen men skiljer sig från bl.a. det vanliga adjektivattributet.

4.0.2 Huvudlinjer i bisatsplaceringen

På grundval av det sagda kan fastslås att man har anledning att vänta sig följande huvudlinjer i fråga om relationen satsläge - satsfunktion:

4.0.2.1

Med funktionen som utgångspunkt:

Subjektssatser kan väntas stå som inledande när formellt subjekt inte förekommer, som efteranslutna när ett formellt det är utsatt.

Objektssatser kan väntas stå som efteranslutna.

Adverbialssatser kan väntas stå som inledande eller efteranslutna. Som klyvande kan de i första hand tänkas förekomma, när de innehållsanalytiskt motsvarar satsadverbial (nexusadverbial).

Attributiva satser står, som ovan sagts, aldrig i inledande ställning men däremot i klyvande såväl som efteransluten, beroende på var i den överordnade satsen attributssatsens huvudord är placerat. Likaledes påverkas attributssatsens läge av beskaffenheten och antalet av överordnade satsled utöver det som utgör attributssatsens huvudord (korrelat).

Jfr En flicka, som säljer blommor, står i varuhuset vid torget.

Det står en flicka, som säljer blommor, i varuhuset vid torget.

Det står en flicka här, som säljer blommor.

I varuhuset vid torget står en flicka, som säljer blommor.

(Med oklara ledrelationer:) Det står en flicka i varuhuset, som säljer blommor.

Där står flickan, som säljer blommor i varuhuset vid torget, med sin nya pojkvän. (Även här är ledrelationerna något oklara.)

Dessa välkända förhållanden anförs här som en påminnelse om att det inte går att renodla en formell aspekt på satslägen. Diakroniska differenser får därför endast i mycket tydliga fall bilda underlag för slutsatser om strukturella förändringar. Exemplen ovan visar dessutom att benägenheten för inskottsställning hos en attributssats blir stark om dess korrelat är subjekt i sin sats och formellt subjekt saknas. Inskottsställning undviks däremot om icke-subjekt placeras i fundamentfältet.

4.0.2.2

Med satsläget som utgångspunkt:

Som inledande kan man vänta sig att finna subjektsbisatser och adverbialsbisatser (objektsbisatser däremot mera sparsamt).

Som efteranslutna kan man vänta sig att finna objektsbisatser, subjektsbisatser i de fall då formellt det finns utsatt, samt adverbialsbisatser och attributsbisatser.

Som klyvande i nexus kan man vänta sig att finna i huvudsak attributsbisatser, och därtill sådana adverbialsbisatser som är att likställa med satsadverbial. Om däremot t.ex. en tidsbisats (alltså motsvarande ett tidsadverbial som satsled) skulle stå som klyvande i eller strax efter nexus, skulle det innebära den sorts stilistiska transformation som med Ulf Teleman (71:112; T4) kan kallas "flyttning av TSR... adverbial till satsadverbialets plats". - De attributssatser som klyver överledet före nexus lämnas här tills vidare ur räkningen, liksom de omedelbart efter att inskjutna adverbiella satser, som behandlas nedan i 4.2.1, och som är huvudämnet för kapitel 5.

4.0.3 Sammanfattande synpunkter på potentiella bisatslägen

Syftet med ovanstående framställning har varit att ange de principiella riktlinjer enligt vilka en bisats placeras i förhållande till sitt överled. Det kan understrykas, att den efteranslutna satsen enligt ovan blir den sannolikaste, eftersom det läget kan upptas av bisatser tillhörande vilken som helst av de fyra funktionsgrupperna. Med andra ord: själva vårt språksystem gynnar det efteranslutna läget. I det följande framläggs uppsatsmaterialet med bisatserna uppdelade enligt de angivna linjerna. Redovisningen syftar främst till att klarlägga de diakroniska variationerna inom det givna systemet.

Först redovisas de bisatser som har klyvande ställning. Det ovan (3.0 och 4.2) antydda systemet för uppdelning av klyvningsplatserna genomgås därvid först.

4.1 SATSINSKOTT I SATS

Vid behandling av diskontinuerlig syntax inom meningen begränsar sig undersökningen till inskott av sats i annan sats. Ett specialfall, även det en form av inskott, är det fall av nivålikställighet som består av inskott i hypotagm (se 3.0.3). Eftersom dessa inskott förklaras och kommenteras i kap. 3 förbigås de här. Alltså granskas endast de fall, där en påbörjad sats klyvs av en sats på lägre nivå, undantagsvis - vid inskott av huvudsats i huvudsats - av en sats på samma nivå. Ett inskott kan bestå av en sats eller av två eller flera satser, i det senare fallet med sinsemellan endera parataktisk eller hypotaktisk relation. Inskottet kan sålunda (om man bortser från H-formade inskott) ha formen

b (inskott av enkel sats)

b⌣b (inskott av bisatsparatagm)

bb2 etc. (inskott av bisatsblock)

Slutligen kan paratagm och hypotagm kombineras, så att det bildas t.ex. formen bb2⌣b. Inskotten av enkel sats är emellertid vida övervägande.

Som sammanfattningsnamn för alla typerna av inskott används beteckningen /sats/inskott. När det gäller att understryka att den kluvna syntagmen själv är en sats av viss typ kan beteckningen /sats/inskott i sats komma till användning. För att illustrera den inre strukturen hos ett inskott kan en lineär formel enligt ovan användas.

Anm.: Mitt system skiljer sig sålunda ganska mycket från det Lars Grahn använder (65:113 ff). Mitt övergripande syfte är nämligen att undersöka inskottens plats i den överordnade satsens struktur. Därtill kommer att mitt material är ganska litet och erbjuder relativt få exempel på flersatsinskott.

4.2 SATSINSKOTTENS FYRA PLATSER

Det finns fyra ställen i en menings lineära byggnad, där inskott systemenligt placeras. Man kan alltså tala om fyra klyvningstyper, som kan namnges efter klyvningsstället. Eftersom inskottsplatserna är strukturbetingade men i viss utsträckning varierbara kan diakroniska förändringar tänkas förekomma. För att undersöka om så är fallet har jag tagit grupperingen efter inskottsplats till primär indelningsgrund, och den funktionsmässiga klassningen blir därmed en undergruppering.

4.2.1 Typ I. Postjunktionell klyvning

Klyvning sker omedelbart efter junktionen i bisats. (Även junktionsord med parataktisk funktion kan givetvis omedelbart följas av bisats - ". . men, som du vet, köpte jag inte bilen". Den satsformade komparativa standardfrasen - "som du vet" - har inledande position i sitt block och är inte inskott i någon sats. Junktionen sammanbinder ju här två block och ingår inte själv i någotdera blocket. En underordnande junktion måste däremot räknas som tillhörig satsen, eftersom hela satsen inklusive fogeordet utgör en satsdel i förhållande till överordnad sats.)

Anm.: Beckmans uppfattning (64:231) att bindeord - prepositioner och konjunktioner - inte skulle utgöra satsdelar innebär inte att orden står utanför satsen. Beckmans motivering för att inte räkna junktionen

som satsdel är nämligen, att ett sådant ord inte kan anses som bestämning till något av leden i den sats den inleder - men på grund av junktionens fixerade initiala position lineärt är det ändå berättigat att tala om klyvning av satsen omedelbart efter junktionen. - Förbindarords särställning har på olika sätt markerats i grammatiska beskrivningar: Vid positionsanalys bildar junktionsord ett särskilt förbindarfält; i transformationsgrammatik införs de genom transformation.

Exemplen på postjunktionell klyvning är få. De flesta kluvna satserna utgörs av nominala att-satser, men exempel på adverbiella satser finns också, t.ex. koncessiva. I fallet med kluvna att-satser har ju efter hand en ordföljdsemancipation skett, en företeelse, åt vilken denna undersöknings kap. 5 ägnas. I föreliggande kapitel medtas textmaterialets fall av båda syntaxtyperna. Här ges sålunda två typexempel:

a) bisatssyntax - i första exemplet klyvs nominal att-sats, i andra exemplet adverbiell sats:

Han föreslog, att, /när inget annat hjälpte,/ den gamle
- - - - - I - - - - - - -
fadern skulle efterskickas.

Han skickade efter fadern, fastän, /när inget annat hade hjälpt,/
- - - - - - - I - - - - - - -
denna åtgärd kunde tyckas meningslös.

b) huvudsatssyntax:

Han föreslog att när inget annat hjälpte, /så/ skulle den gamle fadern efterskickas.

Endast i fall a) föreligger egentlig klyvning. I b)-fallet har en dubbel satsanknytning utbildats, dvs. två junktionsord intill varandra signalerar att två satser är att vänta i fortsättningen. Dessas syntax utbildas som i ett bH-block. Det är sålunda inte fråga om dubbelkonjunktion i samma mening som det komparativt konditionala "som om" - i det senare fallet har en sats uteslutits ("han väsnas som /han skulle göra/ om han vore galen").

4.2.2 Typ II. Prenexuell klyvning

Klyvning sker efter sådant initialt led som utgörs av annat led än subjekt. Ledet kan vara adverbial (det vanligaste) eller objekt. Det gemensamma för fallen av typ II är att överledets hela nexus följer efter inskottet.

Typexempel:

I huset /som jag pekade på/ bor min farmor.
- - - -II- - - - -

Det vanliga är här att bisatsen ansluter sig innehållsligt till det initiala ledet, och klyvningen behöver sålunda inte vara särskilt störande. Endast i de fall då inskottet är långt och/eller parentetiskt krävs övergripning av ett stort innehåll. I några få fall har fortsättningssyntagmen helsatsstatus genom dubblerat adverbial efter inskottet (se *30:1, 3). Även dessa fall är upptagna bland inskottsfallen.

I relativsatser med adverbiellt fungerande förbindarled (junktion) sammanfaller inskottsplatserna I och II. Exempel:

Huset, där /såvitt man vet/ ingen har bott på länge ...

Om sådana fall förs till typ I, blir typ II giltig endast för huvudsatser.

4.2.3 Typ III. Nexusklyvning

Klyvning sker mellan nexusens nominalled och dess finita verb. I normalfallet står subjektet före inskottet; närmare bestämt alltid i bisats och mestadels i huvudsats. Eftersom huvudsatser kan ha omvänd ordföljd, kan emellertid ledföljden predikat - inskott - subjekt uppträda. Fallet med predikat före inskottet är i materialet vanligare i äldre texter. Det uppträder i endast tre fall, samtliga från 1890, vilket får ses som ett slumputfall p.g.a. materialets knapphet. I yngre texter kan man tänkas föredra typ II-klyvning eller "okluvna" satser, när satsen har icke-subjektsfundament. Eftersom denna typ är strukturellt olikartad och därtill sannolikt åldersmässigt särskiljande, bör den ha ett differentierande namn, enklast omvänd nexusklyvning. Typexempel:

a) Rak klyvning

Huset, /som är ganska nytt, /måste redan repareras.
- - - - - III - - - - -

b) Omvänd klyvning

Därför måste, /fastän fonderna är hårt anlitade, /huset
- - - - - - - III - - - - - - -

omedelbart repareras.

Ett autentiskt exempel på omvänd klyvning är *1890:9, 3.

Anm.: I bisatser, där inledningsordet tillika är subjekt (relativt pronomen) sammanfaller typ I och typ III. Linjerna blir enligt min uppfattning klarast, om klyvningen i sådana fall klassas som typ III.

4.2.3.1 Om s.k. kopulabalanserade satser med nexusklyvning

I satser där det finita verbet är kopula och predikatsfyllnaden är en substantivfungerande fras kan det ibland vara vanskligt att avgöra vilket led som är subjekt och vilket som är predikatsfyllnad. Detta har sin grund i den syntaktiska och semantiska likheten mellan leden, och i möjligheterna till omställning av dem. (Exempel: Min far är kapten. Kaptenen är min far. Den lycklige blev min bror. Min bror blev den lycklige. Att resa är det bästa jag vet. Orsaken var hans tankspriddhet. En orsak var hans tankspriddhet.) Detta slags satser kallas i fortsättningen kopulabalanserade. I frågan om analysen av sådana satser har många teoretiker yttrat sig, bl.a. Diderichsen (62:177 f), Aage Hansen (33:78) och Finn-Erik Vinje (72:106). Min egen uppfattning av analysen av satser av detta slag är att man inte i första hand bör anse det som likgiltigt vilket led som är subjekt och vilket led som är predikatsfylland - det föreligger mestadels en ganska klar skillnad, och tolkningen av en sats är ju förbunden med analysen av den.□

□ Det led som introducerar ämnet kan kallas presentationsled, det andra identitets- eller karakteriseringsled. Med anslutning till en ganska vanlig terminologi i dansk grammatik kan med samma innebörd brukas termerna utsageled och omsageled. Med sikte på internationell anpassning kan slutligen syntaxtypen i fråga bringas in under uppdelningen tema-rema, en

Emellertid är en fingranskning av det första ledets funktion i en kopulabalanserad sats just i föreliggande sammanhang helt meningslös: den skulle nämligen leda till att vissa nominalled kom att klassas som subjektsfundament, andra som icke-subjektsfundament. En sådan uppdelning leder sedan till en uppdelning av klyvningarna på typ II och III, som skulle sakna stöd i den spontana upplevelsen av klyvningens art. (Detta beror givetvis i sin tur just på att de båda nominala leden i balansfallet står varandra funktionsmässigt så nära att en analys måste tillgripas för att ledens funktion skall stå klar.) Skillnaden mellan sats inledd av subjekt (Min bror blev etta) och av predikatsfyllnad (Etta blev min bror inte) upplevs som mycket liten eller uppfattas inte alls. En följd av neutraliserandet av begreppet fundament i de kopulabalanserade satserna blir, att det ter sig meningslöst att differentiera i rak och omvänd nexusklyvning i detta fall. Man skulle kunna säga att i meningen "den lycklige blev min bror" är första ledet vid normal tolkning relationsmässig predikatsfyllnad men lineärt subjekt - klyvningen efter detta led kan sålunda betraktas som rak nexusklyvning. I meningen "min bror blev den lycklige" sammanfaller hos ledet "min bror" funktionerna lineärt subjekt och relationsmässigt subjekt, varför den satstypen inte vållar några problem från den aktuella synpunkten.

4.2.4 Typ IV. Postnexuell klyvning

Klyvning sker efter båda nexusleden men före infinit verb och/eller verballedets bestämningar. Endast finitverbet räknas som tillhörigt nexus; häri följer jag Diderichsen i EDG 62. Efter nexus följer sålunda en restsyntagm som genom inskottet kommer att te sig som retarderad (något som även

---

klassifikation som behandlas närmare i kap. 7 nedan. Tema-rema är emellertid en terminologi som gäller alla slags satser, alltså inte endast kopulabalanserade. - Halliday (70:154 f) gör angående kopulasatser en begreppsanalys som liknar Diderichsens (EDG 62:177 f) men som innebär större formalisering.

Heuman påpekar (60:45 , avsnitt C typ 2, och 47, avsnitt D, typ 2). Typexempel:

> Han trodde,/ fastän så många av hans illusioner krossats,/ alltjämt på kärleken.
> - - - - - - - - - - - IV - - - - - - - - - - - - -

Det kan vara värt att notera att den förr vanligare men nu vikande klyvningstyp IV inte är kombinerad med möjlighet att på normalt sätt återställa helhetsstatus. Det kunde ytterligare ha visst intresse att undersöka huruvida talspråksanakoluter i någon större utsträckning vållas just av att den talande har väntat till "klyvningsplats IV" med att göra sitt inskott, varvid han alltså blir tvingad att göra en icke välbildad fortsättning. Följande mening förefaller ytterst rimlig i en spontan talsituation:

> Du köper då förstås säkert inte / så vitt jag känner dig rätt, och
> - - - - - - - - - - - - - - - - IV - -
> det gör jag nog / så köper du inte / några billiga krimskrams-
> - - - - - - - -
> souvenirer på resan.

Det sagda är huvudsakligen menat som uppslag för undersökningar av vissa språkpsykologiska faktorer i meningsbildningen. I det föreliggande sammanhanget har jag velat peka på dels den värdefulla tillgång som ligger i användandet av helsatsstatusmarkörerna, dels på den principiella likheten mellan sats med och utan sådan markör i samband med klyvning - dvs. en sats som tagen för sig har helsatsstatus är likafullt en del av en diskontinuerlig sats, när ett led före eller efter klyvningen kan identifieras som en dubblering av något av satsens led.

4.2.5 Sammanfattning av klyvningstyperna I-IV

De fyra klyvningstyperna och deras platser kan sammanfattas enligt följande:

Klyvning typ I (postjunktionell):	står endast i bisats, inskottet är adverbial
" " II (prenexuell):	står endast i huvudsats, inskottet är attribut eller adverbial

" " III (nexuell, nexusklyvning): inskottet är attribut eller adverbial

" IV (postnexuell): inskottet är attribut eller adverbial

Exempel med tre inskott i samma sats kan sålunda konstrueras:

Klyvning I+III+IV - den kluvna satsen är bisats:

Vi tyckte, att, /när Olle ändå tog lastbilen, /den antika soffan, /
- - - - - - - - I - - - - - - - -

som hade stått och skräpat på vinden, /kunde/få, /som pappa sade, /
- - - - - - - - - - III - - - - - - - - - - - - - - - - IV - - - -

en hederlig chans till ett bättre liv.

(Snedstrecken före och efter "få" betecknar alternativa klyvningsplatser. Variationen innebär inget systembrott. - Klyvning före "få" kallas ofta predikatsklyvning, men med den här tillämpade klassningen blir s.k. predikatsklyvning en undergrupp under typ IV-klyvningen. Det väsentliga är ju att inskottet står efter det finita verbet.)

Klyvning II+III+IV - den kluvna satsen är huvudsats:

Frampressade med hjälp av metoder, /som inte skulle kunna
- - - - - - - - - - - - II -

tillämpas i våra dagar, /hade, /liksom fallet ofta är med forntida
- III - - - -

storverk, /de lysande prestationer, /som epoken skryter med, /
- IV - - - - - -

sin rot i enskilda människors ofattbara lidanden.

Typ III - klyvningen i ovanstående exempel är som synes omvänd nexusklyvning.

4.2.6 Grupperingen av klyvningarna, sedd som system

Denna undersöknings gruppering av nivåklyvningarna kan med lätthet ställas i relation till Diderichsens positionssyntaktiska meningsbeskrivning (EDG 62:186). Om man relaterar klyvningstyperna till Diderichsens satsfält, finner man att typerna I, II och IV motsvarar inskott vid fältens gränser mot varandra, under det att typ III i bisats klyver nexusfältet på det ställe,

där nexusadverbialet står. I huvudsats bör ett attributivt inskott av typ III föras till subjektsfältet (som efterställt attribut), men inskottets plats lineärt är ju densamma. Inskott av adverbiell sats i H-nexus är numera sällsynt. - I Bengt Heumans material är förhållandena annorlunda. Adverbialsatser som nexusklyvande i H är där en faktor att räkna med. Att infoga en adverbiell sats mellan subjekt och predikat i H ger en klyvning, som ibland betecknas som särskilt hård, dvs. brottet i överledets kontinuitet blir speciellt kännbart. Heuman (60:42 och 45) ger ett exempel ur Schering Rosenhanes Oeconomia 73, 16 (utg. Lagerstedt), så lydande:

Kornet / när thet ähr moget / ähr swart och trekantigt.

Heuman säger (60:45) att subjektet här är anteciperat framför inskottssatsen. (Eftersom den enligt junktionsordet adverbiella satsen här får en ställning som skapar en likhet med en attributiv sats är synen på huvudsatssubjektet som ett slags antecipation kanske en smula dubiös. Känslan av antecipation uppstår om man utgår från vår tids uttryckssätt, "När kornet är moget, är det svart ...". Ett i huvuddrag likartat exempel finns i uppsatsmaterialet, nämligen 71:27, 2:

Detta folk,
III ehuru det ej omedelbart och kraftigt ingripit i
de allmänna verldshändelsernas gång,
har dock genom den ökade makt,
IV dess lands slutliga delning gaf åt dess besegrare,
ej blott bidragit till den stormaktsställning,
dessa sedermera intagit,
utan ock gifvit Europa en antydan af det mål
de haft och hafva i sigte.

I Heumans exempel var finitet kopulan "är", i uppsatsexemplet hjälpverbet "har". Likheten mellan exemplen ligger snarast i att det inledande subjektet upprepas med pronomen omedelbart efter den adverbiella inskottssatsens junktion, och att effekten av parentetisk infogning uppstår i båda fallen.

En ytterligare likhet är den närliggande möjligheten att sätta bisatsen som inledande, just så som enligt ovan normalt sker i nyare svenska, då oftast med korrelat i bisatsen och pronomen i huvudsatsen. Parentesverkan hos bisatsens innehåll bortfaller därmed. (Typen är vanlig i engelskan, vars språksystem ju tolererar adverbiella led före verbet i huvudsats. Där sätts, i olikhet mot svenskan, pronomen i den inledande bisatsen och korrelat i huvudsatsen.)

Anm.: Dock finns ett exempel i 1965 års textmaterial. Detta avviker något från det 100-åriga exemplet ovan: Det adverbiella satsinskottet är satt inom parentes, och dess innehåll är av närmast metaspråklig art, dvs. en reservation mot det egna yttrandet.

'Denna karaktärsdifferens
' III (om nu en sådan verkligen existerar)
'kan naturligtvis även bidraga till ....
(65:108, 1)

4.2.7 Grupperingen av satsklyvningarna i denna undersökning, jämförd med andra grupperingar.

Vid grupperingen av nivåklyvningarna har jag eftersträvat att dels finna en tillräckligt enkel beskrivning av det system, enligt vilket en svensk sats på en viss nivå låter sig klyvas, dels visa hur textmaterialet förhåller sig till detta system och om möjligt slå fast tendenser och förskjutningar inom systemet för klyvningarna. Detta syfte har inte legat i förgrunden för någon tidigare undersökning av nusvensk syntax. Min undersökning lades därför inte upp i direkt anslutning till någon tidigare publicerad undersökningsmodell. Jag ville röra mig med grupper som är så få som möjligt, men därtill inbördes homogena och sinsemellan lätt definierade. Det var då viktigt att undvika att tillskapa grupper som är betydelselösa för systemet och för förskjutningstendenserna inom detta. Av de undersökningar på detta område som jag utnyttjat är Bengt Heumans (60) den som närmast stämmer med mitt syfte. Även han tar sikte på att fixera på vilket ställe inom en satsnivå som ett inskott är placerat. Hans material

är emellertid från 1600- och 1700-talet, och de grammatiker han stöder sig på (Kracke, Behaghel, Nygaard) tillhör vårt århundrades tre första decennier. Heuman har liksom jag eftersträvat att förenkla systematiken för beskrivning av infogning (60, kap. III: 44-48). Hans system är emellertid mindre strikt grammatiserat än mitt - han för in logiska och prosodiska aspekter, liksom även funktionella, vid själva klassifikationen. Framför allt har Heuman haft att röra sig med ett språk vars ordföljdsregler var mycket olika nusvenskans, vartill kommer att opersonliga subjektslösa satser ännu är ganska vanliga i hans material. Det för mig centrala begreppet finit nexus kan av det sistnämnda skälet inte tillmätas så stor betydelse för äldre språk. Diderichsens positionssyntax är överhuvud taget inte utnyttjad av Heuman. Avhandlingen kom efter den andra upplagan av Diderichsens grammatik men före den tredje. Sannolikt har Diderichsens system inte legat väl till för Heumans material.

Ett studium av Heumans resultat antyder emellertid följande: Den fastare meningsbyggnad vars tillblivelse under stormaktstiden hans avhandling kartlägger, har sannolikt under den följande perioden ytterligare konsoliderats - enhetligheten i mitt material är påfallande vid jämförelse med Heumans exempel. Abiturientuppsatserna spänner över en tidrymd av 95 år i mitt textmaterial, och under denna tidrymd har grunduppfattningen av hur en mening bör vara uppbyggd knappast ändrats. (Först 1965 kan tecken på viss syntaktisk nyorientering iakttas, dock i ytterst blygsam omfattning.) I och för sig är detta föga förvånande, eftersom skolans undervisning i svensk skrivning följde en i stort sett enhetlig mall och därtill läroboksspråket till så stor del bildat mönster. Tillkomsten av offentliga skolor och den under 1800-talet stora aktiviteten inom grammatiskt författarskap har givetvis betytt mycket. Men den grund språknormerarnas teoretiker och praktiker hade att stå på måste rimligen ha börjat byggas under stormaktstiden - något som också framgår av Heumans avhandling (se t.ex. dennas sammanfattning; även avsnitt F s.84-88). Det kan alltså

förtjäna understrykas, att uppsatsspråket redan vid studentexamens förläggande till de allmänna läroverken 1864 hade en fast norm, som sedan fram till 1965 inte ändrats på någon väsentlig punkt vad meningssyntaxen angår. Och i fråga om inskotten kan sägas, att det nu rådande systemet för hur nivåklyvningar kan ske har förelegat hela tiden - den klassifikation jag har använt har varit lika väl tillämplig på 1870 års texter som på dem från 1965. Inom systemet kan däremot vissa förskjutningar iakttas. Lars Grahns undersökning av tidningsspråk (65) omfattar en period som nära sammanfaller med mitt textmaterials (1890-1964 hos Grahn). Däremot är Grahns syfte ett annat än mitt, nämligen att granska läsbarheten hos texterna. Grahn ger därför semantiska kriterier stor relevans vid klassifikationen. Ett studium av Grahns exempel visar emellertid, att det inte innehåller någon inskottstyp som saknar motsvarighet i mitt textmaterial, dvs. alla inskottstyper i de undersökta tidningstexterna låter sig infogas i mitt system. Till klyvningarna av typ I-IV får då läggas det som i denna undersökning kallas specifika klyvningar, dvs. inskott till enskilda led inom ett fält. Se nedan 4.5.

4.2.7.1 Anmärkning om s.k. helsatsstatus

Helsatsstatus hos ett satsled efter avbrott i form av inskott är endast en variant av företeelsen leddubblering, t.ex. Pettersson, han har flyttat. "Han har flyttat" kan där betraktas som en sats med helsatsstatus. Återställande av helsatsstatus efter långa inskott underlättar givetvis tolkningen eller identifieringen av strukturen. Se följande exempel:

Om du kommer, så blir jag glad.

Den adverbiella bisatsen är grammatiskt sett dubblerad med hjälp av så, vilket medför att eftersatsen har helsatsstatus. Samma syntagmtyp insatt i att-sats: Jag ville bara säga, att om du kommer så blir jag glad. På liknande sätt kan led dubbleras i samband med andra klyvningstyper. Typ II-fallet kan exemplifieras enligt följande:

I den lägenheten där du bodde förut, där trivdes du visst inte så bra.
(Det adverbiella fundamentet är dubblerat efter inskottet.)

Olle, (han) som jag pratade med i bussen, honom kände du visst inte förut?
(Det objektsfungerande fundamentet är dubblerat.)

Pettersson, som bodde granne med oss förra gången du var här,
han har flyttat.
(Dubblerat subjekt efter nexusklyvning.)

I samband med klyvning typ IV återställs däremot inte helsatsstatus. (Jfr ovan 4.2.4)

I de ovan angivna fallen har den högeranslutna syntagmen fått helsatsstatus. Helsatsstatus åt inledningssyntagm kan skapas med pronominella stödord, som i följande exempel:

Alltsammans började med det att Pettersson flyttade härifrån.

(I något äldre texter var pronominella adverb i liknande sammanhang vanliga, en företeelse som något kommenteras nedan, 4.6.4.3.)

Som synes är det här frågan om krafter som är verksamma i en rad olika språk.

4.3 REDOVISNING AV TEXTERNAS INSKOTT

I den följande översikten redovisas de olika typerna av inskott (I-IV) först var för sig, årgång för årgång. De uppgifter som ges om inskotten och de grupperingar som görs varierar något efter typen av inskott.

Anm.: Siffrorna i detta avsnitts tabeller är inte framräknade på samma grunder som siffrorna för lineära inskottssyntagmer i tabell 13-14. Några av de viktigaste skillnaderna är:

Fortsättningssyntagmerna i kap. 3 är inte alltid satsled: det lineära inskottet innebär sålunda inte alltid satsklyvning.

De s.k. specifika inskotten (4.5) redovisas inte i tabellform.

Ett litet fåtal inskott består av mer än en sats, men även

dessa redovisas som ett inskott. (Tabell 13 ger däremot besked på den punkten.)

Dessutom lämnas nedan en grupp oegentliga inskott utanför redovisningen, nämligen typen "den/som lever/får se", alt. det/som } han menade/var något ganska enkelt". I båda dessa vad fall, sålunda även det där "vad" inleder, har meningarna lineärt redovisats som H/b/H. (Om så inte görs, tvingas man att laborera med begreppet inledande relativsatser.)

4.3.1 Klyvning typ I

Klyvningarna av typ I är mycket få i textmaterialet. (Angående excerptmaterialets kluvna att-satser, se omedelbart efter tabell 21 nedan.) Även andra satser än att-satser fyller definitionen på klyvning av typ I, men trots detta är den kluvna bisatsen att-sats i alla fallen utom ett, nämligen *00:16, 2, där den är en koncessiv sats, inledd med ehuru. Inskottet ("såsom han sade") är där ett adverbiellt standarduttryck av språkkommenterande, dvs. metaspråklig art. Sådana inskott är ju föga störande, när de - som här och mestadels annars - har obetydligt tryck och ringa längd. Semantiskt fyller det här funktionen av anföringsmarkering i bisatsen. Övriga inskott tillhör att-satser. Inskotten i sin tur är olika typer av adverbiella satser, inledda av om, även om, när, liksom m.fl. I ett fall, 80:2, 6, är inskottet villkorssats av ffk-typ:

Detta vill med andra ord säga, att /köpte man blott aflatsbreven/
kunde man sedan lefva huru som helst och ändock blifva salig.

Ordföljden verkar här "modern" men är ju i själva verket den naturliga vid ffk-typen.

Inskottens längd är i allmänhet föga anmärkningsvärd, men ett fall finns, *90:9, 1, där inskottet är 29 ord långt och består av tre satser, varav en i sin tur kluven. Inskottens längd hos det lilla fåtalet exempel tjänar givetvis inte till någon meningsfull jämförelse - emellertid är i övrigt inget oegentligt inskott längre än elva ord (*65:99, 6) och inget egentligt längre än åtta (*1870:12, 6).

Anm.: Med egentliga inskott förstås i typ I-fallet de där den kluvna bisatsen fortsätter med bisatsordföljd, med oegentliga avses de fall där att-satsen fortsätter som huvudsats.

TABELL 21 Inskott på plats I

år	antal (absoluta tal)	
	egentligt	oegentligt
1965		2
1945		2
1930		-
1900	1	
1890	1	1
1880/81	1	2□
1870	1	

□därav exempel 80:2, 6, nämnt ovan i 4.3.1

Egentliga klyvningar på plats I används sålunda ytterst sparsamt i textmaterialet. Även i det många gånger större excerptmaterialet uppträder typen sparsamt, något som framgår av kap. 5. Dock har syntaxtypen som modell länge spelat en ganska stor roll: vad kap. 5 bl.a. visar är att vissa uppsatsrättande lärare ända fram till c:a 1960 söker hålla liv i detta slags syntax. (De oegentliga typ I-klyvningarna är fler men inte påfallande många ens i excerptmaterialet, dvs. materialet för kap 5.) Typ I-klyvningen kan sålunda sägas vara en frekvensmässigt alltmer obetydlig typ, eftersom den stora att-satsgruppen brutit sig ut ur systemet. Dock tillhör typen fortfarande systemet: om en bisats klyvs är klyvningsställena fortfarande I, III och IV - men klyvningar i bisats överhuvudtaget blir allt färre; nexusklyvningen håller väl i viss mån sin ställning även där.

Anm.: En principiellt likartad förändring av systemet sker när underordnande konjunktioner som det koncessiva "fast" och det konsekutiva "så/att/" inleder satser med specifik huvudsatsstruktur. Dessa junktioner förekommer som bekant som både H- och b-inledande i nusvenskan. Åt förändringen av det konsekutiva "så" ägnas ett avsnitt av kap. 5.

4.3.2 Klyvning typ II

Inskotten vid klyvning typ II ansluter sig i flertalet fall ganska nära till fundamentet. Systemenligt kan inskottet vara adverbial (se ovan 4.2.5), men det vida vanligaste är att inskottet är en relativ bestämning till ett substantiviskt huvudord i fundamentet; bestämningen kan sedan vara fast eller parentetisk och sålunda mer eller mindre organiskt tillhörig fundamentet. Det här anförda gör att det är lämpligt att differentiera bisatsinskotten först i adverbiella gentemot attributiva, och sedan de attributiva i relativa och övriga attributiva (dvs. att/om-satser). De relativa differentieras slutligen i fasta och parentetiska.□ På grund av frekvensförhållandena är det ju egentligen den sistnämnda differentieringen som har något större intresse - både adverbiella inskott och attributiva men icke-relativa är sällsynta.

I diagrammet nedan ges antalet för de olika typerna direkt vid respektive gren. Evalverade tal ("ev." i figuren) ges i de fall där en jämförelse mellan olika årgångar har något att säga.

Kommentar till siffrorna följer efter sammanställningen av samtliga klyvningstyper. Här bör endast påpekas, att de få adverbiella inskotten alla torde kunna räknas till typen "adverbiell dubblering", dvs. inskottet skulle med ett annat synsätt än det formella inte kallas inskott, utan fundamentet skulle kunna räknas som ingående i bisatsen, som då bleve inledande. 71:36, 4 är ett exempel på företeelsen:

Sedermera, /då inom sjelfva den romerska staten män uppstodo,
- II - - - - -

som talade för bundsförvandternes sak, / sväfvade Roms makt i
- -

långt större fara.

I modernare språk dras i liknande fall det inledande adverbialet ofta in

---

□ Angående differentieringen i fasta och parentetiska relativsatser, se nedan 4.6.1.2.

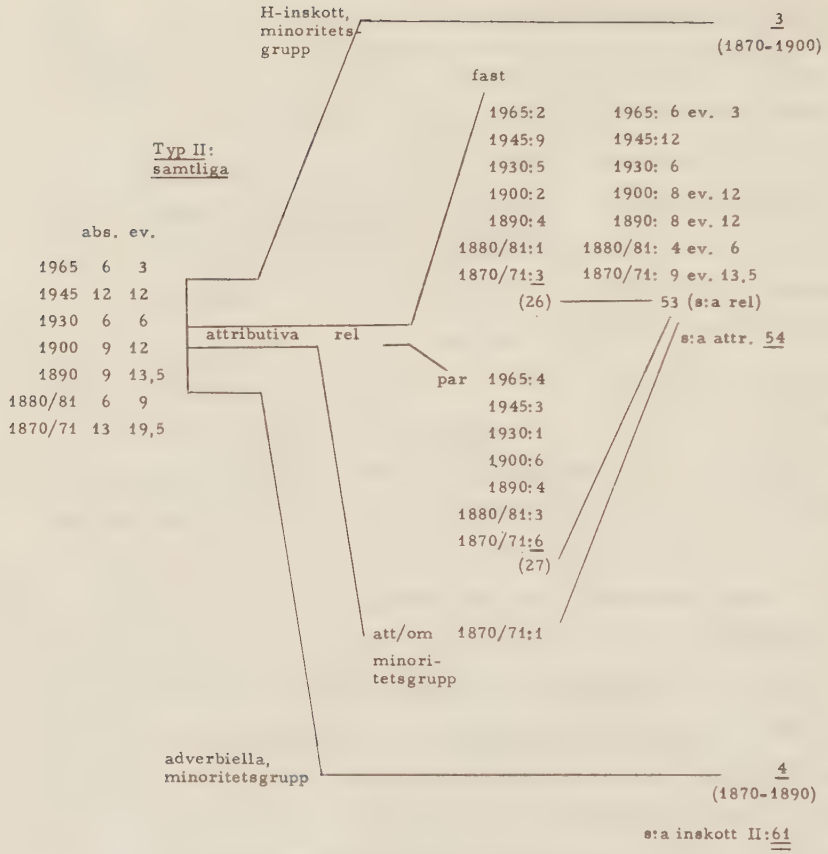

FIGUR 22: Inskott på plats II

i bisatsen ("Då sedermera ..."). I undersökningen har det faktiska yttre arrangemanget av satsen fått fälla avgörandet. Det är givet att äldre tiders noggranna satskommatering kan spela in vid bedömningen, men i själva verket föreligger nog här en faktisk skillnad - typen adverbiellt, icke satsformat fundament plus satsformad adverbiell utläggning av detta tycks höra till en äldre tid. (Den i spontan berättelse ganska vanliga typen "Sen när jag kom hem" etc. förekommer inte i materialet.) Både vid denna minoritetstyp och vid majoritetstypen relativsats finns det ett nära samband mellan fundamentet (inledningssyntagmen) och typ II- inskottet.

4.3.3 Klyvning typ III

Klyvning av typ III är den största och viktigaste gruppen. Där måste vissa speciella differentieringar göras, trots att inskottens satstyper är desamma som vid typ II, nämligen attribut och adverbial och H i H. Detta sammanhänger med de indelningar som berörs ovan i 4.2.3. Nexus av huvudtypen och nexus i kopulabalanserad sats skiljs åt, och en åtskillnad görs också mellan rak och omvänd nexusklyvning. Översiktsschemat blir därför följande:

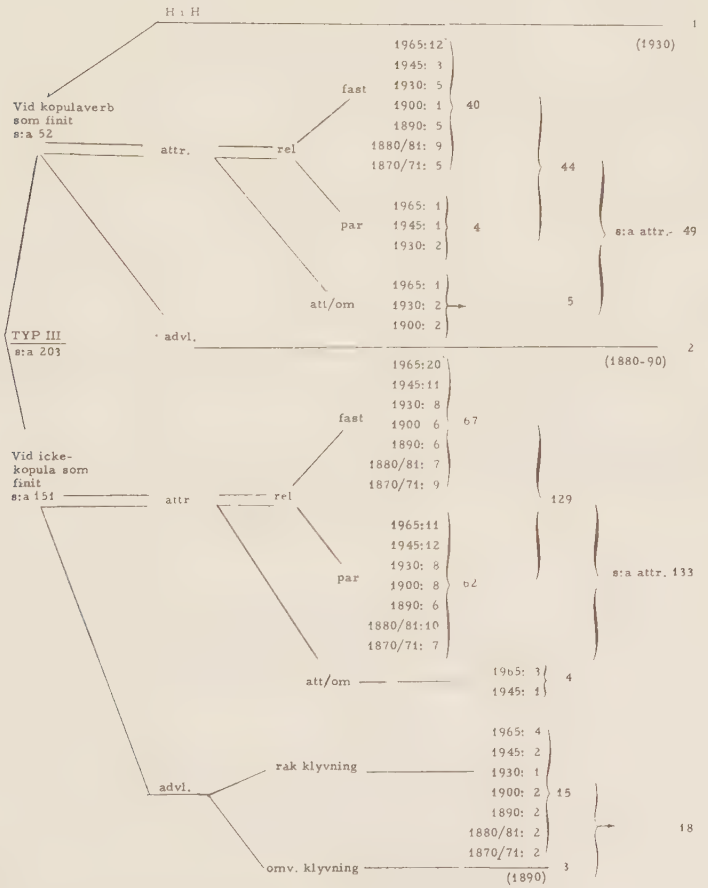

FIGUR 23: Inskott på plats III.
Talen i diagrammet är absoluta. Se tabell 24 för evalverade tal.

TABELL 24: Sammanställning av siffrorna i figur 23. Inskotten av alla de olika funktionstyperna som klyver på plats III kan sammanställas enligt följande:

år	vid huvudverb	vid kopulaverb	s:a, abs.tal	evalv. tal
1965	38	14	52	26
1945	26	4	30	30
1930	17	10	27	27
1900	16	3	19	28, 5
1890	17	6	23	34, 5
1880/81	19	10	29	43, 5
1870/71	18	5	23	34, 5
	151	52		

Ett relativt stort antal av typ III-klyvningar sker i bisats. Detta framgår av följande:

TABELL 25 Inskott på plats III i bisats.

	1965	1945	1930	1900	1890	1880/81	1870/71
Attributiva satser	10	6	3	2	2	3	4
Adverbiella satser	4	2	-	2	2	2	1

4.3.4 Klyvning typ IV

I fråga om inskotten på plats IV kan ingen funktion betecknas som huvudtyp.

Typen attributiv att/om-sats saknas i materialet.

Talen i diagrammet är absoluta, där ej evalverat tal markerats med "ev.".

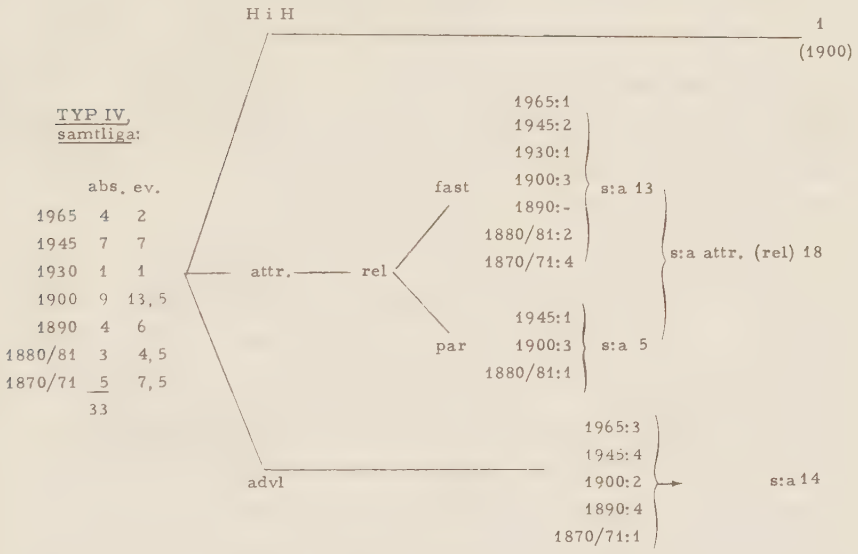

FIGUR 26: Inskott på plats IV

4.4 INSKOTTENS ANTAL OCH LÄNGD. SAMMANFATTNING.

Nedan ges en sammanställning i evalverade tal av inskotten på de fyra platserna.

Anm.: I det följande (tabell 31) sammanställs sedan inskottssatserna med inledande och efteranslutna satser, dock efter delvis andra utgångspunkter och med endast partiell redovisning av årgångarna.

Tabell 27 ger siffror för inskottens och inskottsplatsernas frekvens genom årgångarna. Därtill anges själva inskottens genomsnittliga längd med aritmetiskt medium. Medeltalssiffran omfattar samtliga av årgångens

inskottstyper. - Eftersom inskott i såväl H som b beaktats, är vissa inskott dubbelbokförda. Däremot utgår siffran för genomsnittlig längd givetvis från enheten inskottsblock, dvs. b1-block (undantagsvis H), som på ett och samma ställe klyver H.

TABELL 27 Inskotten i evalverade tal

År	Typ I egentliga	II	III	IV	s:a	genomsnittlig längd
1965	-	3	26	2	31	7
1945	-	12	30	7	49	7,5
1930	-	6	27	1	34	7,5
1900	1,5	12	28,5	13,5	45,5	7
1890	1,5	13,5	34,5	6	55,5	7
1880/81	1,5	9	43,5	4,5	58,5	9
1870/71	1,5	19,5	34,5	7,5	63	9

Av tabellen framgår att inskottens längd och antal avtar samtidigt och i princip kontinuerligt - inskotten blir kortare och färre. (1930 uppträder notoriskt som tendensbrytande, och 1945 har relativt många läroboks-präglade texter.) Grovt räknat motsvarar antalet inskott 1 per sexmeningstext åren 1870-1890 och 1 på en dubbelt så lång text 1930 och 1965. Dock är att märka att de senare årgångarnas meningar är kortare i ord räknat. Beträffande inskottens längd är det redan årgång 1890 som markerar en förändring. Att periodbyggnadens glansdagar var förbi redan då har framgått av kap. 3, och den lägre siffran för inskjutna satsers längd är en detalj i den bilden. Dessutom hade 1900 stark parataxtendens. (Se tabell 13 jämte 3.2.1.) Stark parataxtendens kan svårligen förenas med ett stort inslag av långa inskottssatser.

4.4.1 Anmärkning till inskottsplatserna

Plats III, nexusklyvningen, är hela tiden huvudtyp. Den omvända nexusklyvningen är ju endast företrädd av tre exempel från 1890, varför det i föreliggande material knappast är berättigat att kalla typen för vikande - den skulle lika gärna kunna anses som ovanlig på det hela taget: Den innebär retardation av subjektet och därmed ett minus från läsbarhetssynpunkt. Både plats II och i något högre grad plats IV är vikande gentemot plats III. Nexusklyvningar utgör 55-62% av inskotten för årgångarna 1870/71 och 1890-1900, omkring 75% för 1880/81. För nyare årgångar är övervikten än större: 1930 är typ III-inskotten inemot 80% och 1965 c:a 84% av samtliga inskott (1945 bryter tendensen något). Det tycks sålunda vara ganska klart att satsinskotten i sats i moderna texter företrädesvis placeras som postjunktionella (typ I) i att-sats, då med huvudsatssyntax i den fortsatta att-satsen, och som nexusklyvande i huvudsatser. (Beläggen för inskott i att-sats är få i textmaterialet men tillräckligt belysande i excerptmaterialet, något som framgår av kap. 5.) Huvudparten av inskotten är relativa satser. Vissa sådana inskjutna satser i nyare texter utgör en ersättning för visst bortfall av omfattande flernivåiga attribut i äldre texter. (Se 3.4.3.1.)

4.5 SPECIFIKA INSKOTT OCH SKENBARA INSKOTT

Utanför det allmänna systemet påträffas ett fåtal fall av annan art. De tillhör strukturellt två skilda typer. Den första typen har kallats specifika inskott. De kännetecknas av att de är infogade inuti ett satsfält (annat än nexusfältet, där ju infogning hör till systemet). Exempel:

> Om man betraktar de möjligheter /som finns/ att fördjupa gemenskapen i Norden, upptäcker man att de dock är ganska stora. (1965:108, 2)

Ordet "möjligheter" har två attributiva bestämningar, nämligen relativ-

satsen "som finns" och infinitivuttrycket "att fördjupa ..". Liknande konkurrens mellan attributiva bestämningar finns i 1965:54, 4 "..studentäktenskap .., och behovet/de hade/av ett daghem". Konkurrensen medför i text 65:54 ett s.k. lossnat prepositionsattribut, i 65:108 lossnat infinitivattribut. Konkurrensen mellan de två attributiva leden (relativsats och prepositionsuttryck respektive infinitiv) i ett sådant fall blir knappast störande i tal, och det föreligger i dessa nutida texter säkert en obearbetad talstruktur. Det finns exempel på lossnat prepositionsattribut även i äldre tid - se * 80:16, 4.

En annan typ av specifika inskott gäller infinitivuttryck, varvid kluven infinitiv uppstår. Exempel:

> Han vill försöka att/så gott han kan/finna sig i de svartas villkor. (65:21, 1)

Utanför systemet kommer också de inskott, som fogas in mellan parallella led men som utgör tillskott till det första av leden. Att det i detta fall överhuvud taget uppstår inskott beror på sättet att redovisa materialet. Det görs sålunda obestridligen ett avbrott för inskott av sats på lägre nivå, men på den sedan återupptagna högre satsnivån står en självständig och satsvärdig enhet. Det är sålunda frågan om skenbara inskott.

Parallelluttrycken i materialet är oftast paratagmer, gärna av den numera vikande typen som markeras av tvåledade junktionella uttryck som icke blott - utan även (som 1871 nedan). Ibland är de komparativa led (som 1965 nedan). Exempel:

> ... hvilka båda skilja sig från hvarandra ej blott med afseende på den verldsåsigt, som utgör hvarderas förutsättning, utan äfven, och just i följd deraf, med afseende på sitt förhållande till folkens sociala och politiska lif. (1871:28, 1)

> ... nog är det väl bättre att ha en bostad, som kanske är liten, än att inte ha någon bostad alls? (1965:53, 1)

Alla i detta avsnitt nämnda klyvningar är som synes av den arten att de mycket litet inverkar på meningens kontinuitet. Därtill kommer att de just i sin egenskap av inskott i satsled eller tillskott till enskilt led knappast berörs av förändringar i klyvningssystemet.

I en del av exemplen från senare tid är det fråga om inskott som syntaktiskt är satser men som prosodiskt-semantiskt är ytterligt lättviktiga och därtill utbytbara mot attribut eller adverbial i ledform.

Så t.ex. de möjligheter som finns - tillgängliga möjligheter
behovet det hade - deras behov
att så gott han kan finna sig - att i mån av förmåga finna sig

Som synes är emellertid den korta standardiserade satsen ibland en enklare uttryckstyp än andra varianter - så i både det första och det tredje exemplet ovan.

Anm.: Inskott av denna mer tillfälliga och kontextbetingade art behandlas ganska utförligt i Lars Grahns undersökning av tidningsspråk (65), vars syfte ju är ett annat än mitt.

4.6 INFOGNING OCH ÖVRIGA BISATSPLACERINGAR

De klyvande satserna, som behandlats ovan, är en av de tre huvudgrupperna av satslägen, räknat i relation till huvudsatsen. Huvudgrupperingen av satserna i ett block kan uppställas enligt följande:

Inledande sats/er/

Huvudsats

[Klyvande sats/er/
Fortsatt huvudsats] } högeranslutna satser (satslägen)
Efteranslut/en/na/ sats/er/ }

I det föregående har de klyvande satsernas funktion analyserats. (Det måste göras utförligt, eftersom klyvningsplatserna är fyra.) Vid analysen utgick jag från hela inskottets funktion, vilket i realiteten blir detsamma som att utgå från funktionen av den översta bisatsen i en

hierarki (dvs. b1-satsen vid inskott i H, b2-satsen vid inskott i b1 etc.) Klyvningar består (i föreliggande material liksom troligen mera allmänt) ganska sällan av två eller flera satser. Antalet inskott och antalet inskjutna satser skiljer sig därför inte starkt från varandra. Vid inledande satser och i än större utsträckning vid efteranslutna är förhållandet ett helt annat: det är vanligt med mer än en bisats, som bestämning till samma huvudsats. Vid en funktionsanalys kan dock ingen annan princip följas än den att analysera b1-satsens (och därmed b1-blockets) funktion i förhållande till huvudsatsen. Eftersom dock även en uppfattning av funktionen hos satser på lägre nivå än b1 kan ha intresse, behandlas därför dessa satser kortfattat nedan i 4.6.3.5.

För att något minska anhopningen av siffror har jag vidtagit förenklingen att endast anföra siffror för fyra årgångar, nämligen 1870/71, 1900, 1945 och 1965. De första översikterna görs med utgångspunkt i frågorna "vilka funktioner uppbärs av satser i ställning som inledande b1 respektive efteransluten b1?" För en översikt av vilka möjligheter som erbjuds av vårt språksystem, sådant det konstaterats föreligga i uppsatstexterna, hänvisas till tabeller och figurer nr 21-27 i det föregående. När funktionen av en satsformad bestämning till en huvudsats skall bestämmas, är det att märka att den direkta bestämningen (sats på b1-nivån) kan ha en eller flera underbisatser; bestämningens funktion i sin helhet är dock givetvis identisk med funktionen hos b1-bestämningen. Översikterna i det följande har därför delats upp enligt följande linjer: I tabell 28 visas siffror över förekomsten av satser i ställningen inledande b1. Nästa tabell, 29 , redovisar satser i ställningen efteransluten b1. Parataktiska bisatser räknas som en bestämning - det är ju frekvensen av de olika satsfunktionerna som här är av intresse. Slutligen redovisas i tabell 32 vilka funktioner som uppbärs av bisatser i ställningen b2 och lägre. I detta fall är samtliga satser lineärt sett högeranslutna, eftersom ett bisatsinlett block alltid börjar med b1 (se 3.0.2). Det saknas därför an-

ledning att skilja på underbisatser i ställning före och efter blockets huvudsats: rad två och tio i tabell 13-14 upptar satser med alldeles samma hierarkiska läge, nämligen det att vara högeransluten b2 till ett överordnat led i b1-läge.

4.6.1 Differentiering inom de tre funktionella huvudtyperna

Utöver den uppdelning som skisseras i tabeller och figurer 21-27 har följande indelningar gjorts:

4.6.1.1 ADVERBIELLA SATSER omfattar grupperna huvudtyp (dvs. de konjunktionsinledda), ffk-typ (frågeformad konditionalsats) och allmänt relativa. - De sistnämndas principiellt adverbiella karaktär är ju uppenbar, fastän den inte alltid poängteras. Deras närmaste semantiska släkting bland de konjunktionsinledda satserna är den medgivande koncessiva bisatsen, inledd med "även om". Wessén (68:210 f) påpekar den principiella frågekaraktären hos de "allmänna relativsatsernas" inledningsord. Klarast är kanske dessa satsers karaktär fastslagen av Sundén, (1871:194). Ett mindre vilseledande namn än det nu brukliga skulle kunna vara frågeinledda koncessivsatser.

4.6.1.2 ATTRIBUTIVA BISATSER omfattar grupperna attributiva att/om-satser, relativa fasta, relativa parentetiska och relativa emfassatser. Att/om-satserna, dvs. de att-satser och konjunktionsinledda frågebisatser som har attributiv ställning, erbjuder inga egentliga nyheter från grupperingssynpunkt. Det är uppenbart att de är varianter av samma typ, nämligen en attributiv form av sändning i en rapportsyntagm, vars sändarfras är en nominalfras. (Exempel: Hans fråga, om far var hemma - mitt svar, att far var hemma.) Inledningsorden att och om har så stark dominans att de utan risk för skevhet i bilden kan företräda hela typen. Beträffande frågebisatserna förekommer ju systemenligt specifika frågeord, som "var", "när" och "hur", dessutom någon gång "huruvida". I äldre texter kan

ibland "hur" användas för att företräda "att". Det sagda gäller givetvis både attributiva och nominala att/om-satser. Exempel på "hur" för "att" i narrativ funktion:

> Frihetstiden gifver oss utmärkta bevis på, huru denna styrelse urartade till fullständigt mångvälde. (90:26, 5)

Detta exempel är så vitt jag funnit textmaterialets enda exempel på narrativt hur i attributiv sats. - Sådant hur är i äldre tid inte så ovanligt men uppträder naturligtvis oftare i de vanligare nominala satserna.

Eftersom att/om upptagits som en gemensam typ, finns inte anledning att här utreda frågan om de hur-inledda bisatserna skall anses som frågande eller påståenderefererande. I de fall då sådan differentiering kan vara av intresse, är det sannolikt oftast lämpligt att låta det styrande ordet, "rapportmarkören", fälla avgörandet. Problemet uppstår givetvis vid både attributiva och nominala rapportsatser. Avgörandet är ibland relativt enkelt. Se exemplet: Bibelns berättelse om / Bibeln berättar/om/ } hur Noa planterade vin. Att det här gäller inte en instruktion om vinplantering utan ett innehållsreferat är ganska tydligt. Exemplet visar emellertid också, att en mening lätt blir dubbeltydig om erfarenhetskontexten sviker. - Det kan här också göras ett formellt påpekande: Prepositionsstyrning ("om" i exemplet ovan) inverkar inte på klassningen av den attributiva satsen. Vid den verbstyrda bisatsen däremot har jag räknat den prepositionslösa satsen som nominal, den prepositionsförsedda som adverbiell. Dvs. satsen klassas som adverbiell i "Bibeln berättar om att Noa planterade vin", men som objektssats i "Bibeln berättar att Noa planterade vin". Se nedan 4.6.4.3.

Till uppdelningen i relativa fasta och relativa parentetiska satser kan följande kommentar ges:

Den traditionella indelningen i nödvändiga eller restriktiva satser gentemot parentetiska uttrycker en mycket väsentlig skillnad mellan två huvudtyper av relativsatser. Termen "nödvändiga relativsatser" är

olämplig pedagogiskt sett, eftersom det råder stora svårigheter att klargöra från vilken synpunkt satsen skulle vara nödvändig.[□] Termen "restriktiv" är givetvis att föredra. Jag har emellertid stannat för att helt enkelt kalla de icke parentetiska satserna för fasta, varmed en enklare och i mitt tycke tillräckligt lättfattlig kontrast uppnås. Den definition som skulle kunna avgränsa de fasta satserna kan lyda: En fast relativsats kännetecknas av att den utgör en motivering till nämnandet av korrelatet. Detta innebär att relativsatsen är innehållsligt lika viktig som eller viktigare än korrelatet. I det meddelande som sändaren lämnar har relativsatsen ett sådant innehåll, att om detta innehåll bortfaller, står innehållet i korrelatet inte längre i överensstämmelse med sändarens intention. (Det är denna okontrollerbara faktor, sändarens intention, som gör termen nödvändig oklar.) Det finns på detta område några satser som inte är helt lätta att placera. (I majoriteten av fall är valet ganska enkelt.) Lars Grahn har i sin undersökning av tidningsspråk (64 och 65) därför uppställt en tveksamhetsgrupp. Jag har däremot velat undvika att tillskapa en sådan grupp och har därför placerat de tveksamma fallen i endera gruppen. För att ge en inblick i de tankegångar som väglett mig ger jag nedan en analys av några av Grahns tveksamhetsexempel (64:16ff):

> Skottet, som rigtats genom munnen, hade gått uppåt
> i sned rigtning ...
>
> Grahn s. 18, citat från DN 22.1.1890

Enligt mitt synsätt är relativsatsen klart parentetisk, såvida inte kontexten skulle visa att flera skott omtalas.

[□] Språkligt nödvändig är satsen om dess korrelat har en språklig form som gör meningen till icke välbildad vid relativsatsens avlägsnande, dvs. då korrelatet föregås av determinativt pronomen och saknar slutartikel. Denna distinktion görs av Hilkka Hiilos, 67:53.

> Ingeniör Jonas Wennström, som inledde frågan, lemnade om den samma en sakrik redogörelse ...
>
> Grahn s. 19, citat från DN 29.1.1890

Med min gränsdragning är inskottet parentetiskt.

> Samhällsformer, som öfverlefvat de behof som framkallat dem, börja falla af liksom vissnade blad för vinden.
>
> Grahn s. 17, citat från DN 2.1.1890

Redan vid tillämpning av kriteriet restriktivitet blir både den första och den andra relativsatsen fasta. (Grahns tveksamhet i det andra exemplet gäller den första /överordnade/ relativsatsen i inskottet.)

> Två advokater som direktören åberopat för att styrka kompanjonskapet säger att de inte känner till något avtal.
>
> Grahn s. 17, citat från DN 9.5.1964

Med mitt kriterium blir inskottet fast.

Dessa exempel kan kompletteras med en presentation av ett par av mina egna exempel av liknande art:

> Vi vilja nu betrakta ett annat sätt, genom hvilket dessa upptäckter bidragit till den mänskliga utvecklingen nämligen genom handeln. (70:11, 5)

Relativsatsen är klassad som fast.

> Det gjorde slut på det långvariga och blodiga kriget som hade uttömt landets krafter, ... (80:11, 5)

Relativsatsen är klassad som parentetisk.

> Vid de romerska gladiatorspelen uppträdde slafvar (gladiatorer), som på särskilda fäktarskolor voro inöfvade i vapnens bruk. (90:7, 1)

Denna sats är parentetisk. Ordet "slafvar" står nämligen inte i kontrast till några andra nämnda slavar, utan i kontrast till de fria män som deltog i de grekiska kämpaspelen. Relativsatsen i exemplet blir därmed huvudsatsekvivalent och ett parentetiskt tillägg till sitt korrelat.

En principiell tveksamhetstyp är den där relativsatsens omedelbara korrelat är en apposition - appositionen själv är ju att anse som ett parentetiskt led, och om appositionens huvudord betraktades som korrelat till relativsatsen skulle denna då automatiskt komma att klassas parentetiskt. Jag har emellertid valt att anse appositionen som huvudord. Därigenom blir ställningstagandet i frågan "fast eller parentetisk relativsats?" knutet till arten av förknippning mellan relativsatsen och dess omedelbara huvudord.

Exempel:

> Denna industri har skapat ett av de senaste tidens mest svårlösta sociala problem, ett problem, som ännu ej fått sin slutgiltiga lösning. (30:35, 2)

> Bolschevikerna, ett ytterlighetsparti, som stödde sig på soldater och arbetare, svingade sig upp till makten. (30:16, 2)

I linje med de ovan givna riktlinjerna klassas båda exemplens relativsatser som fasta. I det förra fallet är ordet "problem" innehållsmässigt en dubblering, men syntaktiskt är det givetvis apposition. (Anledningen till dubbleringen är väl just att man bör undvika "tolkning fast" av syntagmen "ett av den senaste tidens mest svårlösta sociala problem, som..." Appositionen, det upprepade "ett problem", är ju däremot klart parentetisk. När ett relativkorrelat, som i detta fall, har adjektivattribut försvåras ofta tolkningen fast - parentetisk. Här finns t.o.m. två adjektiv jämte ett partitivuttryck.

Emfassatser slutligen bör särredovisas eftersom de i viktiga avseenden skiljer sig från den reguljära relativsatsen. Den vanliga relativsatsens innehållsfunktion uppbärs av relationen korrelat - partikel; den emfatiska utbrytningen är däremot att anse som en transformation från kärnsats till emfas, och hela kärnsatsen är alltså underliggande struktur. Från semantisk synpunkt tilläggs ingenting vid transformationen, vilket ligger i begreppet transformation. Emfastransformationen behandlas bl.a. av Teleman (71:111). Relationen mellan en ensatsig och en emfaserande tvåsatsig konstruktion har givetvis länge stått i princip klar, men Telemans framställning i en pedagogisk handbok har i varje fall bidragit till att sprida insikten om typens artskildhet. (En i och för sig fullt tillräcklig praktisk anledning att särredovisa emfassatserna är att de inte kan infogas i tudelningen fast - parentetisk enligt ovan.)

Med andra utgångspunkter än transformationsgrammatiska behandlar Einar Lundeby emfassatserna (67:7). Han påpekar: "Poenget er att ledsettningen ikke (förf.s kurs) slutter sig till det utbrutte leddet - - ". Lundeby menar att om bisatsen skulle bestämma korrelatet, skulle relativsatsen "det var min bror som kom" kunna utbytas mot "det var min kommande bror", vilket ju inte är möjligt. Det kan tilläggas att utbytet har gjorts med utgångspunkt i en tänkt fast relativsats - men försök med den parentetiska typen går lika litet. Det skulle bli "det var min bror, och han kom". Lundebys slutsats ligger alltså i linje med det transformationsgrammatiska synsättet.

4.6.1.3 NOMINALA SATSER behöver ingen annan gruppering än i subjekts- och objektssatser.

4.6.2 Sammanställning av funktioner

I tabell 28 nedan ges en sammanställning av funktioner hos b1-satser vid såväl inledande och efteranslutna satser som vid de klyvande. (Från gruppen klyvande har då borträknats typ I-fallen, som ju gäller bisats, varvid alltså

inskottssatsen tillhör högst nivå b2.) De klyvande omfattar inte heller här fall av relativt vad eller den som. Dessa fall är däremot med som klyvningar i tabell 13-14. Siffrorna i tabellerna (28-31) nedan är absoluta respektive evalverade enligt vad som anges vid varje särskild tabell.

Anm.: Vid den lineära beskrivningen befinns alla typer av analyser behäftade med nackdelar. Se exemplen:

a) Det som jag menar är ganska enkelt.

b) Vad jag menar är ganska enkelt.

Om vad skall klassas som relativt ord utan korrelat och sålunda anses som inledande bisatsen, tvingas man räkna med inledande relativa satser. Relativsatsen skulle dessutom bli subjekt, dvs. en nominal sats. Det som gör en sådan analys svårsmält är givetvis släktskapen med exempel a).

Diderichsen (62:108) tar upp frågan i samband med sin analys av implikativa satser, dvs. de där ett led i den underordnade satsen tillika representerar ett led i den överordnade. Detta led kallar han Fællesled. Det fall Diderichsen betecknar med c är det här nämnda. Han uttrycker förhållandet så, att i fall c är "Fællesleddet" endast representerat i bisatsen.

Om vad klassas som innehållande korrelat, måste man utgå från fiktionen att vad "innehåller" orden "det som". (Fiktionen är av samma art som när man säger att imperativen "kom" innehåller orden "kom, du" och därmed motiverar att kom betraktas som nexus.)

Att tala om inskott är även vid typerna "den som, det som" etc. ett något missvisande språkbruk. Eftersom de segmentala förhållandena i det fallet är fullt klara, är det givetvis lämpligast att vid lineär satsindelning använda beteckningen inskott - gränsdragningen skulle annars bli godtycklig. (Min uppfattning efter arbetet med avhandlingens material är den, att fall av "vad", "den som", "det som" etc. är inslag av ganska konstant frekvens i vårt språk och av den art att deras förekomst i ett material knappast kan påverka diakroniska tendenser.) Vid en granskning av klyvningen som typ, jämförd med efteransluten sats, har jag däremot ansett det riktigare att borträkna de fall där korrelat till en relativsats är ett trycksvagt den/det.

4.6.3.1 Funktion hos satser i läget inledande b1

(Talen ges som absoluta och evalverade)

Anm.: Antalet underordningar har räknats, dvs. i en paratagm har endast en av två eller flera bisatser räknats.

TABELL 28: Läget inledande b1

	s:a inl. b1		Adverbiella						Nominala			
			Huvudtyp		ffk		allm. rel.		subj.		obj.	
	abs.	ev.	abs.	ev.	abs.	ev.	abs.	ev.	abs.	ev.	abs.	ev.
1965	60	30	42	21	10	5	-	-	5	2,5	3	1,5
1945	23	23	17	17	4	4	-	-	2	2	-	-
1900	24	36	17	25,5	7□	10,5	-	-	-	-	-	-
1870/71	30	45	26	39	2	3	1	1,5	-	-	1	1,5

□jfr ovan 3.2.2

De adverbiella satserna dominerar som väntat stort i läget inledande b1. De få nominala satserna är att anse som undantagstyp; att urskilja någon tendens beträffande dem går inte. Minskning av läget inledande b1 innebär alltså i huvudsak minskning av adverbiella satser i detta läge, något som tabellen också visar. Den procentuella andelen av adverbiella satser i läget inledande b1 är som synes 100 för år 1900. För övriga årgångar i tabellen är den: 1965: 86,6%

1945: 91,3%

1870/71: 96,6%

4.6.3.2 Funktion hos satser i läget efteransluten b1

(Talen ges som absoluta och evalverade)

Anm.: Antalet underordningar har räknats, dvs. i en paratagm har endast en av två eller flera bisatser räknats. Efteranslutna satser i b1-läge förekommer i tabell 14 på rad. 9, 20, 28 och 30. Märk dock att vissa av

satserna på nämnda rader är klyvande - redovisningen i tabell 14 gör inte skillnad på klyvande och efteranslutna satser. Jfr även ovan 4.6. I tabellen nedan ingår givetvis endast de efteranslutna satserna.

TABELL 29: Läget efteransluten b1

		Attributiva						Adverbiella				Nominala			
			relativa												
	s:a efteranslutna	att/om		fast		par.		emfas		huvudtyp		allm. rel.		subj.		obj.	
	abs.	ev.	abs.	ev.	abs.	ev.	abs.	ev.	abs.	ev.	abs.	ev.	abs.	ev.	abs.	ev.	abs.	ev.
1965	349	174,5	7	3,5	68	34	50	25	13	6,5	112	56	1	0,5	20	10	78	39
1945	146	146	3	3	33	33	43	43	6	6	30	30	-	-	16	16	15	15
1900	97	143,5	2	3	18	27	29	43,5	3	4,5	28	42	-	-	10	15	7	10,5
1870/71	128	192	3	4,5	37	55,5	28	42	11	16,5	24	36	2	3	7	10,5	16	24

4.6.3.3 Procentuell andel av typerna inom de efteranslutna b1-satserna

TABELL 30

	Attributiva		Adverbiella		Nominala	
	s:a	andel i %	s:a	andel i %	s:a	andel i %
1965	138	39,5	113	32,4	98	28
1945	85	58,2	30	20,5	31	21,2
1900	52	53,6	28	28,9	17	17,5
1870/71	79	61,7	26	20,3	23	18

Den nominala funktionen hos de efteranslutna b1-satserna visar en klar tendens till ökning i senare tid. De adverbiella satserna fluktuerar mera (se 1900 och 1945), men huvudtendensen torde ändå vara säker. De attributiva satsernas tendens är inte helt entydig. Däremot är minskningen av dem 1965 mycket kraftig. De tre huvudtyperna väger betydligt mer jämnt 1965 än tidigare; dock intar de attributiva satserna alltjämt

första platsen. I övriga årgångar svarade de emellertid för mer än hälften av de efteranslutna b1-satserna. Ökningen av de adverbiella satserna svarar mot en minskning av samma funktion i läget inledande b1. Vid nominala satser finns ingen egentlig konkurrens från läget inledande b1. De attributiva satserna har minskat sin andel i nyare tid, eftersom de båda andra typerna har ökat sin. Den kraftiga minskningen av attributiva satser torde sammanhänga med det minskade bruket av parentetiska relativsatser, som framgår av tabell 29. Om den parentetiska relativsatsen "väljs bort" av en textförfattare, är nämligen det närmaste alternativet en huvudsats. (En samlad översikt av vissa satsfunktioner följer nedan i 4.6.4.)

4.6.3.4 Sammanställning av satslägen på b1-nivån.

Föregående tabeller och översikter har behandlat bisatslägena inledande, klyvande och efteranslutna var för sig. Nedan ställs dessa tre satslägen samman. Därvid redovisas huvudfunktionerna (attributiv, adverbiell, nominal) i siffror. För undergruppernas frekvens hänvisas till föregående tabeller (21-30). Det gäller även här satsfogningen Hb, dvs. arten av anslutning mellan huvudsats och bisats av första ordningen. Därför bortfaller plats I bland klyvningsplatserna, eftersom den endast uppträder i bisatser. Siffrorna i tabell 31 nedan ger endast de evalverade talen för frekvens. Procentsiffror har satts ut i sådana fall där de kan ge någon meningsfull upplysning. Dessa siffror avser andelen av satsläget inom sin funktion i en viss årgång. Procentsiffra för klyvande satser avser de tre klyvningsplatserna sammanslagna.

TABELL 31: Satslägen på b1-nivån

	satsläge → / funktion ↓	inledande	efteranslutna	klyvande			
				plats II	III	IV	%
1965	attr.	-	69 : 75, 3%	3	+ 19	+ 0,5	24, 7
	nom.	4	49	-	-	-	-
	adv.	26:31%	56,5 : 67,2%	-	-	1,5	1,8
1945	attr.	-	85 : 69,7%	12	+ 22	+ 3	30,3
	nom.	2	31	-	-	-	-
	adv.	21:38, 2%	30 : 54,5%	-	-	4	7,3
1900	attr.	-	78 : 64,2%	12	+ 22, 5	+ 9	35,8
	nom.	-	25,5	-	-	-	-
	adv.	36:44, 4%	42 : 51,9%	-	-	3	3,7
1870/71	attr.	-	118,5 : 72, 2%	15	+ 25, 5	+ 6	28, 8
	nom.	1, 5	34,5	-	-	-	-
	adv.	43, 5: 49, 2%	39 : 44, 1%	3	+ 1, 5	+ 1,5	6, 7

Kommentar: Satsläget klyvande minskar. De adverbiella satserna i detta läge har aldrig varit någon stor del men är i den senaste årgången en resttyp. Satsläget efteranslutna har hela tiden dominerat. Av de nominala har storparten hela tiden varit efteranslutna, men frekvensmässigt har de nominala satserna ändå kommit på tredje plats (undantag 1945), efter de attributiva och adverbiella, eftersom de nominala satserna i sin helhet utgör en mindre andel av funktionstyperna. De adverbiella satsernas frammarsch i detta läge är förut konstaterad. Den motsvaras, som också nämnts, av en motsvarande tillbakagång för inledande adverbiella satser. Övriga kommentarer till fluktuationer inom relationerna mellan funktion och satsläge följer nedan i 4.6.4.

4.6.3.5 Satsfunktioner på lägre nivåer

Bisatser på nivå b2 och lägre är systemenligt högeranslutna. I tabell 25 och26 med kommentar framgår hur många klyvande satser som klyver bisatser på plats III respektive IV. Dessutom ligger ju inskotten på plats I systemenligt på nivå b2 eller lägre. Eftersom sålunda klyvning av bisatser redan finns redovisad, tar tabell 32 nedan upp de efteranslutna lågnivåbisatserna i en gemensam tabell över funktioner.

Det är att märka att dessa lågnivåbisatser lineärt kan stå före blockets huvudsats. Av ett blocks inledande satser är det nämligen endast b1 som är direkt huvudsatsansluten. En b2 som bestämmer en inledande b1 är efteranslutен till sitt överled. Se 3.0.2. De satser som redovisas i tabellen motsvaras således i tabell 14 av satser på raderna 2, 3, 6, 10, 11, 12, 14, 16, 18, 21, 22, 25, 26 och 31.

TABELL 32: Bisatser på lägre nivåer

	s:a lågnivå-bisatser		Attributiva								Adverbiella				Nominala			
			att/om		rel.fast		rel.par.		emf.		huvudtyp		allm.rel.		subj.		obj.	
	abs.	ev.	abs.	ev.	abs.	ev.	abs.	ev.	abs.	ev.	abs.	ev.	abs.	ev.	abs.	ev.	abs.	ev.
1965	81	40,5	-	-	19	9	10	5	1	0,5	34	17	-	-	1	0,5	16	8
1945	44	44	1	1	13	13	9	9	-	-	16	16	-	-	-	-	5	5
1900	22	33	-	-	9	13,5	3	4,5	1	1,5	5	7,5	-	-	-	-	4	6
1870/71	38	57	-	-	23	34,5	5	7,5	1	1,5	5	7,5	1	1,5	-	-	3	4,5

TABELL 32A: Procentandel av funktioner hos bisatser på lägre nivåer

	Attributiva		Adverbiella		Nominala	
	antal	%	antal	%	antal	%
1965	30	36,9	34	42	17	21,1
1945	23	52,3	16	36,4	5	11,4
1900	13	59,1	5	22,7	4	18,2
1870/71	29	76,3	6	15,8	3	7,9

Påtaglig är som synes minskningen av andelen attributiva satser gentemot ökningen av adverbiella och nominala. De senare är (med endast ett undantag, se tabell 32) objektssatser. Det är ett överraskande men helt tydligt drag, att nominala bisatser i lågnivåställning svårligen antar subjektsfunktion, detta trots att vårt språksystem inte lägger några egentliga hinder i vägen. Förhållandet kan sägas exemplifiera den skillnad som i modern grammatik efter Chomskys linjer brukar göras mellan välbildad och acceptabel mening. (Se Chomsky 65:10.) Man skulle rentav kunna lägga till en tredje grupp, som skulle kunna kallas "normalrealiserad mening". Se vidare avsnitt 4.6.4.4.

Kortfattat skulle begreppen ovan kunna definieras så:

Välbildad:	Följer språkets grammatiska regler (system).
Acceptabel:	Kan beläggas i språkets nuskede som faktiskt sänd och av mottagaren tolkad. - Det är värt att observera, att grammatikalitet (som ger välbildade meningar) och acceptabilitet enligt Chomsky är principiellt skilda bedömningsgrunder.
Normalrealiserad:	Kan i skrift beläggas med en viss statistisk förekomst. Känns i tal helt spontant igen.□

4.6.4 Sammanfattning av relationen läge - funktion

För direkt avläsbara siffror skulle vid en sammanfattning siffrorna för satser på b1-nivån och lägre nivåer slås samman. Emellertid är b1-nivån och de lägre (b1-beroende) nivåerna principiellt olika varandra. De resonemang och slutsatser angående funktioner, som nedan följer, bygger på siffrorna från samtliga relevanta tabeller, dock utan att det görs siffermässig hopslagning av b1-satserna och lägre nivåer.

□Chomsky säger: Obviously, acceptability will be a matter of degree, along various dimensions.– Chomskys exempel (65:11) under (2) kan kallas acceptabla men inte normalrealiserade, exemplen under (1) blir även normalrealiserade.

4.6.4.1 Adverbiell funktion

De adverbiella satserna är hela tiden ett mycket starkt inslag. De fluktuationer som sker gäller placeringen. Tabell 32A kan dessutom anses visa, att när antalet lågnivåsatser avtar, är det de adverbiella satserna som ökar sin andel på låga nivåer.

På b1-nivån har fördelningen på satslägen för adverbiella satser förskjutits: 1870/71 är hälften av dem inledande och hälften högeranslutna, varav nära 45% efteranslutna. (Se tabell 31.) För de inledande satsernas del, alltså med utgångspunkt i satsläget, förskjuts, med motsatt riktning, andelen av adverbiella satser med stor jämnhet mellan de undersökta tidssnitten, 6 à 7 procentenheter per intervall[1], tills läget inledande bland de adverbiella satserna 1965 upptar en knapp tredjedel eller 31 % av samtliga adverbiella på b1-nivån. Det är att märka att ffk-typen ingår i de adverbiella satserna. Denna satstyp (med tvivelaktig bisatsstatus efter inre kriterier men odiskutabelt bisats till funktionen) har i nusvenskan den unika egenskapen att vara bunden till ställningen inledande, och således kan en individuell preferens för ffk-typen tänkas påverka andelen inledande satser. Emellertid visar tabellen, att inslaget av ffk-satser är jämnt sånär som på 1900, där den högre andelen som nämnts ovan (3.2.2) hänger samman med inlärda läroboksfraser i uppsatser om Ludvig XIV. Läget klyvande utgör som nämnts hela tiden en obetydlig andel av de adverbiella satserna. Det är att märka att de adverbiella klyvande satserna i huvudsats mest återfinns inom klyvningstyperna II och IV, de som även för attributiva inskottssatser är ganska litet utnyttjade. Ytterligare kan påpekas att de adverbiella satsinskotten på plats IV ganska ofta är korta komparativa standardsatser av typen "som tidigare påpekats", "som vi nyss nämnt", "som de flesta

[1] Intervallerna är olika långa och jämnheten sålunda en tillfällighet.

känner till", alltså formler för hänvisningar och reservationer; sådana är i bisats inte heller ovanliga på plats III. De adverbiella inskottssatserna fyller ett behov som bisatsklyvande, då huvudsakligen på klyvningsplatserna I och III. (Se tabellerna 21 och 25.) Det är att märka att den klyvning som ibland betecknas som den "hårdaste" av alla, dvs. den mest sammanhangsbrytande, är nexusklyvning (typ III) i huvudsats genom inskott av just adverbiell sats. Se ovan 4.4.6 och tabell 31.)

4.6.4.2 En utpräglat lågfrekvent typ är den s.k. allmänna relativsatsen. I hela textmaterialet (dvs. de sju undersökta årgångarna, av vilka tabell 28-32 endast redovisar fyra) finns endast åtta allmänna relativsatser. I de flesta fall finns en varianttyp till den allmänt relativa satsen, vilket förklarar den ringa förekomsten. ("Hur skicklig han än är" varierar med "även om han är mycket skicklig" och "han må vara hur skicklig som helst". Även andra variationsmöjligheter finns.) Dessutom är typen en smula känsloladdad, och med undantag av det äldsta materialets inslag av retorik tillhör uppsatserna sakprosagenren.

Just den expressiva funktionen gör att allmänna relativsatser kan tänkas vara vanligare i tal än i skrift, särskilt som även prosodiska faktorer främjar deras bruk där. Telemans exempel (67:190) "Hur mycket man går upp så säjer dom ändå att man är mager" hör till typen. Det är dock uppenbart fråga om en typ som inte spelar med i något syntaktiskt utvecklingsmönster; därtill är den troligen för speciell. (Själva den koncessiva frågepartikeln träffas däremot av de lexikaliska förändringar som gäller koncessiva och frågande partiklar överhuvud taget. Partiklarnas placering och möjligheten att representera den koncessivmarkerande delen med ø i texten (hur ../än/) som en motsvarighet till en syntagm (exempel hos Teleman ovan) med endast tryckstyrka som koncessivmarkör i tal, allt detta är principiellt intressanta frågor men faller här utom ramen. Se även ovan 4.6.1.1.

4.6.4.3 Exkurs om styrda adverbiella satser

Bland de adverbiella bisatserna finns en grupp som i speciell mening kan kallas styrda, nämligen de vars vänstergräns markeras av en preposition eller ett demonstrativt adverb, vars enda funktion är att styra bisatsen. Exempel:

> Kristendomen har... sin stora betydelse däri, att den övertygar människan om det jordiskas fåfänglighet... (30:3, 5)

"Däri" och "i" blir i ett exempel som ovanstående funktionellt likvärdiga; båda är satsstyrande formord. Syntaktiskt förhåller de sig inte likartat. Om överledet i ovannämnda exempel avslutas med "däri" får ledet helsatsstatus; så icke om endast "i" används. Ytterligare kan påpekas, att "däri" kan uppfattas som determinativt korrelat, varigenom bisatsen blir korrelatbunden på samma sätt som att-satser med ett så i huvudsatsen.

Andra satser än att/om-gruppens förekommer inte i materialet. Wellanders påpekande (39:310) att andra bisatstyper lämpar sig mindre väl för (prepositions-)styrning går alltså i linje med studentuppsatsernas språkverklighet. - De prepositioner det gäller är språkets vanligaste: på, om, i, av, för, med, till. I det lilla material som textmaterialet utgör dominerar på.

Variationen adverb/preposition var under en period fri, men så förhåller det sig inte längre. Adverbstyrning är numera ett föråldrat drag, och dess förekomst i de något äldre texterna beror sannolikt delvis på tyska förebilder. Det vore därför av intresse att undersöka när adverbstyrningen viker. Textmaterialet lämnar emellertid för knapphändiga uppgifter i frågan. Det som framgår är endast följande:

1965 finns 18 fall av detta slags styrning, samtliga med preposition.

1945 har tio fall, likaledes preposition.

1930 har åtta fall, varav två med adverb.

1900 har tre fall, alla med preposition.

1890 uppvisar fyra, varav en med adverb och tre med preposition.

1880 saknas typen helt.

1870 finns två fall, båda med adverb.

Styrd adverbiell sats är alltså en ganska lågfrekvent typ. Andelen av satstypen tycks dock vara relativt jämn, med någon ökning i senare texter, särskilt om man ser andelen i relation till antalet bisatser, som ju är fler i de äldre texterna. Det är dock vanskligt att se någon tendens i ett så litet material. Emellertid är det rimligt att tendensen skulle vara den nämnda, eftersom "prepositionsverb" i viss utsträckning håller på att avlösa enkla eller prefigerade verb. Jfr betänka - tänka på, berätta - berätta om. Dock är många av de styrda adverbiella satserna bestämningar till adjektiv (ense om, uppmärksam på etc.).

Den ofullständiga bilden av adverbstyrning kan emellertid kompletteras genom undersökning av excerptmaterialet. Av detta framgår att adverbstyrningen kvarlevde länge som variant till prepositionsstyrningen (eventuellt under kommateringsexercisens dagar understödd av den entydigare kommateringsnormen vid adverbstyrning).

Först i excerptmaterialet från 1965 är de adverbstyrda satserna helt borta. (I den senaste årgången, 1965, är överhuvud taget de pronominella demonstrativa adverben - liksom även de relativa - starkt på retur.) 1950 finns sex fall av demonstrativt adverb i satsfogen, 1955 finns tre fall antecknade, och ännu 1960 finns två. Adverbstyrningen har alltså mycket långsamt frånträtt sin position av variant till prepositionsstyrningen.

En av de två berörda lärarna 1890 har inte ändrat till adverb; det gäller dock där "för" gentemot "därför" - det sistnämnda ordet kan ju ha undvikits i styrfunktion, jfr dock nedan angående 90:7, 5. I de tre fallen i textmaterialet från 1900 ändras inte i något fall till adverb (en av de tre styrda satserna är där frågande). Excerptmaterialet från samma år upptar endast en lärarändring från preposition till adverb i styrfunktion. Så pass sent som 1935 föreligger följande lr:

Inget tvivel (lär: intet) råder likväl om (lär: därom),
att... (35 No la eIII4 L79A)

Excerptmaterialet visar att adverbstyrning i elevens egen avfattning är en ganska vanlig typ; textmaterialet har slumpvis fått fram endast prepositionsfall.

När inträder korrigeringar i motsatt riktning, från adverb till preposition? Enligt excerptmaterialet torde detta ske först efter 1960; fallen under perioden 1950-1960 är alla oändrade. Typen kan också tänkas ha upphört utan större läraringrepp.

Anm.: När typen adverbstyrning efter hand börjar kännas som konstlad, inverkar detta sannolikt också utjämnande i fallet för att (finalt) och därför att(kausalt).

Det kan tilläggas att samma variation mellan prepositions- och adverbstyrning finns vid de attributiva satserna. Den vanligaste typen av attributiv att-sats är dock den utan styrord. Partikelförekomst eller inte beror där på om det nominala huvudordet är partikelkrävande eller ej.

jfr: åsikten att det finns en Gud
tron /på/ att etc.
orsaken till att jag tror (Jfr ovan 4.6.1.2.)

Ingenting tyder på att de attributiva att-satserna skulle ha behandlats annorlunda än de partikelstyrda adverbiella. Adverbstyrning förekommer även där i äldre texter, t.ex. om Horatius i 90:7, 5.

Dessa oden innehålla alltid en mängd ursäkter derför,
att han vågade till sig inbjuda män som hemma hade
fullt upp med läckerheter af alla slag.

Även här ser man alltså hur det finala "för att" och det kausala "därför att" kommer in i en kontaminationszon under inverkan av en tredje typ, nämligen styrord + styrd att-sats. Det kan nämnas att redan Sundén i sin språklära av 1869 (s. 215) tar upp den prepositionsstyrda att-satsen som en förekommande typ, under det att adverbstyrning inte nämns.

Då nu trots allt adverbstyrning är ganska vanlig i det äldre materialet,

och då läraränd ring inte alls förekommer i riktningen adverb till preposition, och då slutligen adverbtypen kvarlever till 1960, skulle man kunna betrakta förekomsten av adverbtypen som en anpassning åt kanslistilens håll. Wellander (39:310) avråder från adverbstyrning, och det är svårt att tro att någon skollärobok rekommenderat bruket. Rebbe-Fischers länge använda exempelsamling (13) exemplifierar prepositionstypen i stycket 84 s. 82, som kommateringsövning. Adverbstyrda satser ägnas däremot ingen särskild uppmärksamhet. Den lilla detaljen adverbstyrning av bisatser kan därmed anses exemplifiera en viss ängslig korrekthet, där möjligen tyskan uppfattades som förebildlig för sin förmenta större logik. Satsgränsen är ju odiskutabel vid adverbstyrning, så inte vid prepositionsstyrning. (Jfr ovan 4.2.7.1 angående helsatsstatus.) Dock kan den tyska förebilden ofta ha fungerat som en ganska tunn motivering för lärarens uttalade eller tysta rekommendation av typen liksom för elevens användning av den. Var och en som minns gamla dagars kommateringsdrill misstänker att sådana taktiska skäl som undvikande av kommafel spelade in. De flesta skolors kommaregler föreskrev att komma skulle sättas efter adverb i styrfunktion men inte efter obetonad preposition i samma funktion. Fallet med adverb var lättare att analysera klart, varför adverbbruket innebar ett pålitligt sätt att undvika en svårighet. Fallen från 1960 hör hemma i samma klassavdelningar som de där man ännu 1960 bekämpade okomplicerade satsflätor och friare ordföljder i att-satser. (Se kap. 5 och 6.) De tre nämnda dragen tillsammans (adverbstyrning av bisatser, undvikande av satsfläta och tillämpning av ortodox att-satsordföljd) gav givetvis texten en prägel av kanslistil eller "torrprosa". Emellertid var det ganska svårt för många elever att konsekvent hålla sig inom detta stilläge. Det förefaller emellertid av det ovan redovisade som om först 1960-talet skulle ha inneburit en konsekvent praktisk tillämpning av tesen att det talade och det skrivna språket bör hållas nära varandra och i varje fall inte ytterligare fjärmas från varandra som en direkt följd av skolans undervisning.

4.6.4.4 Nominal funktion

Beträffande de nominala satserna har ovan nämnts att de på nivå b2 och lägre nästan alltid är objekt. Detta föranleder följande reflexioner:

Det föreligger rimligtvis inte ett systemenligt bortfall av en typ. Jfr ovan 4.6.3.5. Däremot kan det vara frågan om en föga observerad men ändå faktisk olikhet i talets och skriftens preferenser. Följande konstruerade exempel på subjektsbisats på nivå b2 visar vilken typ det gäller:

Med det i överled, b-block efteranslutet:

Jag hoppas att det är sant att han kommer.

Med det i överled, b-block inledande:

När det blir avgjort om han kommer, så ringer jag.

Konstruktioner utan det i överledet är icke systemenliga:

* När om han kommer blir klart, så ringer jag.

I stället för bisats skulle det som synes här stå en nominalfras.

Det framgår av exemplen att typen Hb1b2 med subjektsbisats på b2:s plats lätt får karaktär av satsradning med oklar fokusering av vad som är väsentligt. Den uppenbara talsyntaxprägeln hos typen stärker bedömningen snarare än vederlägger den, eftersom talet förfogar över sina prosodiska medel. Skriften kan lätt minska antalet satser genom att förvandla den ena till nominalfras. Att göra två självständiga meningar är också lätt. Ställningen b1b2H ger mindre intryck av satsradning men kräver i gengäld ett utsatt så i huvudsatsens början, och ett så som inledning till eftersats har som bekant länge skytts av språkvården och uppsatsrättarna. Typens förekomst i talspråk är i själva verket belagd av Teleman (67:166) med exempel på båda typerna (kursiveringar i exemplen gjorda av mig):

Men jag menar det var djärvt att dom verkligen våga göra så
Även om det ju inte är meningen att ett vittne ska kanske ge såna här omdömen så är det väl...etc.

Ställningen i fråga är mindre vanlig även med objektsbisats på b2-nivån. I det fallet förekommer det å andra sidan i ett fåtal fall (30, 45 och 65, ej tidigare) att såväl b1 som b2 är nominala led. Ett exempel (30:37, 1) får illustrera:

> När man läser psykologi, tycker man ofta, att det är bra meningslöst att lära sig, vad som menas med idéassociationer...

(Meningar med att-sats i två på varandra följande nivåer saknas. I ett sådant fall skulle troligen satsradningskaraktären bli för påfallande.) Även denna typ ter sig som synes ganska ordinär - kanske även den vanlig i tal. Teleman (67:167, första exemplet) har den med i sitt talspråksmaterial, t.o.m. med att-kedja. I mitt uppsatsmaterial är den som sagt föga företrädd.

4.6.4.4.1 Nominala satsers läge

Det är värt att observera att inga nominala satser i materialet står som klyvande. Sannolikt kan detta drag betraktas som systemenligt för nusvensk sakprosa. Om huvudsatsens nexus följs av ett objekt i satsform, antar gärna även andra efterföljande bestämningar satsform, eftersom annars oklarhet eller löje beträffande den sista bestämningens satstillhörighet skulle uppstå. Vid sådana meningar finns benägenhet för icke-parataktisk nivålikställighet enligt 3.0.3 (Se även figur där.) Däremot kan en objektssats gott tänkas uppträda som klyvande i spontant tal, liksom även i skrift med mera improviserad prägel, varvid dock interpunktionen bör understödja tolkningen. Konstruerat exempel:

> Han säger att han är rädd för att åka hiss i vart-
> enda terapisamtal.

(Denna "flyttning av led" är motsatt den vid satsfläta - se kap. 6. I fallet ovan får en huvudsats en efterslängd bestämning, vid satsfläta får en bisats en förskotterad sådan.)

4.6.4.4.2 Objektssatsernas expansion

En annan tydlig tendens är också av intresse. De nominala satserna uppvisar som synes en klar ökning. Subjektsbisatserna tycks dock inte i nämnvärd utsträckning ha ändrat sin andel - sålunda kan konstruktionen med respektive utan formellt det vid att-sats som subjekt inte vara en tendensfaktor när det gäller ökningen av det efteranslutna läget. Ökningen faller i stället som synes på objektssatserna. Inte heller är det frågan om att objektssatser förr oftare intog läget inledande än efteranslutande. Tabell 28 visar tvärtom att läget inledande b1 för objektssats överhuvudtaget är mycket sällsynt men förekommer slumpvis i den äldsta och den yngsta årgången! Det är alltså helt enkelt så, att objektsbisatsen som sådan (i ställning b1 men även i läget b2 och lägre) har ökat i frekvens. Denna i förstone överraskande iakttagelse kan för mitt materials del förklaras relativt tillfredsställande - om däremot en helt annan typ av material skulle uppvisa en liknande tendens skulle det säkerligen vara tillrådligt att förutsättningslöst pröva det materialet för att bekräfta min teori nedan eller finna en helt annan förklaring än den jag tyckt mig finna för uppsatsernas del.

Sedan jag granskat de meningar som ligger till grund för siffrorna har jag kommit fram till följande:

1870 är proportionen 1:3 till objektssatsernas favör, om b1-nivån och lågnivåerna sammanslås. I mellanliggande årgångar, även de här icke redovisade, är proportionen 1:1 eller 1:2, i det senare fallet till objektssatsernas favör. 1965 är däremot proportionen 1:4, alltså fyra gånger så många objektssatser som subjektssatser bland de nominala. Objektssatserna har sålunda på de 100 åren först minskat sin andel, sedan ökat den till än större dominans. Den relativt stora dominansen 1870 kan sammanhänga med ett dokumenterat ganska flitigt bruk av huvudsatser som "vi veta att", "vi finna att" etc. 1965 är inslaget av subjektiva anföringar av liknande typ ganska stort (jag tycker, jag anser). 1870/71 års

motsvarande typ skulle kunna betraktas som skendidaktisk. I den sistnämnda årgången är det nämligen relativt gott om meningar med "tom" huvudsats, den typ som jag ovan (3.2.2) kallat "vändtappsmeningar" - alltså typen "Se vi på en moder och hennes barn, finna vi, att..."(* 80.25.2). Att i sådana meningar utesluta satsen "finna vi" brukar som bekant kallas "överhoppat tankeled" och brukade beivras med komiska varnande exempel av typen "Om man betraktar en skalbagge uppifrån, sönderfaller den i tre delar". (Se t.ex. våra äldre och nyare stilläror: Landtmansson, Edler, Isaacsson, Hagland-Hagbarth). Trots lärarnitet kom kanske vissa fall av "överhoppat tankeled" att under senare år passera granskningen oåtgärdade. Men framför allt avtog gradvis under 1900-talet bruket av innehållstomma meningsinledningar av typen "Se vi på en moder och hennes barn, finna vi, att ..." (I tal är ju en variant till den tomma inledningen, den med överhoppat tankeled, ganska vanlig: "Om du tänker på Kalle och hans morsa, så är dom rätt lika varandra".)

Till det nämnda syntaktiska skälet för objektssatsernas expansion kommer ännu ett, också syntaktiskt, nämligen följande:

Subjektsbisatserna har inte minskat sin egen andel. De uppvisar inga klara förändringar, och det hänger samman med att de företräder få typer, i själva verket endast två huvudtyper, nämligen sådana som har överled med verbkopula (dels med subjektivt innehåll "det är klart att", dels med objektivt "följden blev att"), och sådana som har passivt verb som predikat ("i freden bestämdes att"). (Jag har granskat årgångarna 1890 och 1965 och funnit att dessa huvudtyper är genomgående, och företrädda i ungefär samma proportion i de båda årgångarna.) Båda dessa typer är nära utbytbara mot objektssatser (det är klart att - man förstår att; följden blev - detta medförde, fick till följd; i freden bestämde man). I och för sig skulle alltså den ena typen kunna minska på den andras bekostnad, men en sådan fortlöpande tendens kan alltså inte iakttas. Objektssatserna däremot innebär betydligt fler variationsmöjligheter i fråga om

styrande verb. Trots att de styrande verben hör hemma i en väl avgränsad grupp blir satsblockets variationsmöjligheter betydligt fler. Medan båda typerna av subjektsbisatser principiellt är nära utbytbara mot objektsbisatser, tillkommer i block med objektssats en lång rad fall med individuellt subjekt, där utbyte mot passiv konstruktion inte ligger nära till hands. Objektsbisatserna har alltså helt enkelt betydligt större möjligheter att öka sin andel.

Det sagda antyder en psykologisk och samhällsbetingad faktor, nämligen att det opersonliga drag, som kännetecknar materialets subjektssatser, inte expanderar. Ännu ett skäl kan anföras, som hör ihop med ett förändrat andligt klimat i både skola och samhälle:

1870/71 gjorde man ganska många standardiserade skendidaktiska påståenden med en i huvudsak inlärd bevisföring. De ingående objektsbisatsernas styrverb hade dessutom ofta en för tidens normer syntaktiskt väsentlig men innehållsligt oviktig funktion. Under mellantiden skrevs i stor utsträckning en efter läroböckers förebild formad sakprosa, där varken skendidaktik eller något eget "tyckande" kommer till uttryck. I senare tid har eleverna däremot uppmuntrats att framlägga egna åsikter, och uppsatsämnena har gett rum för detta. Det har då legat nära till hands för en ung människa med en självkänsla i vardande att föra fram åsikter i eget namn, även i fall där det i själva verket är frågan om ganska allmänna tankar i dagens diskussionsämnen. Abiturienten för 50 och 100 år sedan blev tvärtom uppmanad att undvika att framhålla sig själv - och ordet "jag" förekommer heller inte i de äldre uppsatsernas sändarfraser.

Som sammanfattning av det ovan framlagda om objektssatsernas expansion kan sägas:

Det är möjligt att företeelsen är specifik för skrivsituationen i skolan, med de förändringar som träffat den under de 100 åren. Det är emellertid också möjligt att liknande tendenser skulle kunna iakttas i annat

språkmaterial, t.ex. tidningsspråk eller vissa genrer inom detta, kanske även debattprosa. Eller kan det kanske visa sig att själva företeelsen debatt skjutit fart först efter andra världskriget, och att det är det allmänt gynnsamma klimatet för debattörer som ligger bakom de språkliga förskjutningar som här har gett sig tillkänna i en syntaktisk enskildhet?

4.6.4.5 Attributiv funktion

Beträffande de attributiva satserna är det endast huvudtypen, de relativa, som föranleder någon kommentar. Det som är av intresse är givetvis förskjutningen mot större andel av fasta relativsatser. Även här gör man den intressanta iakttagelsen att proportionen mellan fasta och parentetiska satser är jämnare i den äldsta och den yngsta årgången än i de mellanliggande. Eftersom de relativa satserna återfinns på flera ställen i föregående tabeller, ges här endast en tabell som utvisar den totala fördelningen av fasta satser gentemot parentetiska, varvid satser på b1-nivån och lågnivåerna slås ihop, liksom också alla de förekommande satslägena ingår. Vid redovisningen av klyvande satser (figur 22-26) har inte skilts på de relativa satser som klyver huvudsats och de som klyver bisats. En sådan skillnad är däremot gjord i tabell 29 och 32. För siffrorna i tabell 33 har därför grundmaterialet utnyttjats direkt. Vid redovisningen av klyvande satser uteslöts dessutom de vars korrelat är ett trycksvagt den/det/de och de som inleds av "syntesordet" vad. Dessa satser är givetvis alla fasta. Siffran för dessa satser är i tabellen nedan inräknad i antalet fasta satser. Emfassatserna är däremot inte inräknade. (Jfr 4.6.1.2)

TABELL 33: Fasta och parentetiska relativsatser

	fast		parentetisk	
	abs. tal	%	abs. tal	%
1965	132	62,6	79	37,4
1945	77	53,8	66	46,2
1900	42	45,7	50	54,3
1870/71	84	65,1	45	34,9

Siffrorna avser alla nivåer och satslägen. Andra/tredjelänkar i paratagmer är borträknade. Procentsiffrorna avser deltypens andel av totalsumman.

Kommentar till tabell 33: Utvecklingslinjen är här inte "rak", dvs. det finns ingen kontinuerligt avtagande tendens för parentetiska satser. 1880 och 1930 (ej redovisade i tabellen) har i stort sett jämvikt mellan typerna. (1890 råder däremot övervikt för parentetiska satser.) Bilden för 1870/71, där de fasta satserna dominerar, kommenteras nedan. 1965 är övervikten för de fasta satserna stor, vilket ju var att vänta. Utvecklingen i den riktningen kan av siffrorna att döma ha pågått sedan 1930, men den faller kanske huvudsakligen under åren mellan 1945 och 1965, som alltså inte nås av undersökningen. Den perioden utmärks ju av åtskilliga andra väldokumenterade förändringar i vårt språkskick. Det är värt att nämna att även de parentetiska satserna i stor utsträckning inleds med "som". "Som" svarar även i äldre årgångar för omkring hälften av de parentetiska satsernas junktionsord.

Anm.: Partikel ∅ är vanligare 1870 än under närmast följande årgångar. Detta har till en del ett direkt samband med den årgångens större andel av fasta relativsatser - det är ju endast i objektsställning och i fasta relativsatser som partikel ∅ kan inträda. (Se Lindberg 72a:64 ff.)

Varpå beror då den större förekomsten av fasta satser 1870/71? Frågan kan troligen inte uttömmande besvaras, men det tycks gå att peka på en

faktor som spelar in, nämligen den relativt stora förekomsten i årgången av fasta satser med semantiskt tom nexus. Ett par exempel får illustrera:

> ...de utvecklingsskeden, som fäderneslandet genomgått. (70:5, 4)
>
> Ett bland de medel, de använde för att uppnå sina planer och injaga förskräckelse, bestod deruti, att... (70:16, 2)*
>
> ...det stora inflytande, som kyrkan under denna tid utöfvade på de politiska angelägenheterna. (70:17, 6)
>
> ... den ed han svurit ... (70:20, 4)
>
> ... det straff de undergingo (70:20, 4)

Det speciella med typen är att det genom relativsatsen inte tilläggs något semantiskt nytt till korrelatet, inte ens en ny tidsrelation e.d. (Tidsrelation finns men är semantiskt självklar i "den ed han svurit".) Relativet är vid fall av tom relativnexus oftast objekt. Relativsatsens innehåll motsvarar då en genitiv eller ett possessivt pronomen. Även fall av subjektspartikel finns. I de fallen uppstår ett slags relativ presentering, som i "den rörelse man kallat folkvandringarne" (70:2, 2)* eller "den ö, som .. redan länge burit namnet Island". (70:30, 1)*

Typen är ju ingalunda ovanlig och förekommer även i senare årgångar. Framför allt kanske man i våra dagar associerar den till ett muntligt framförande ("sammanträdessvenska") - den ger där en ofta önskvärd redundans. För 1870 är typen dock påtagligt starkt företrädd. Försök att siffermässigt skilja ut vissa relativsatser som mera redundanta än andra visade sig emellertid erbjuda stora gränsdragningsproblem. Det sagda får därför vara nog för att poängtera att vissa fasta relativsatser kan utgöra ett inslag i den retoriska traditionen, och att detta möjligen kan vara en del av förklaringen till den annars förvånande dominansen

för fast relativsats i den tidigaste årgången. Ett klarläggande av frågans detaljer får anses tillhöra en specialundersökning. Att observera är dock att långa attributiva omfattade particip ("den på detta sätt med små medel åstadkomna effekten") är en typ stadd på retur och ofta efterträdd av just fasta relativsatser i nyare texter. En relativt stor andel av fasta relativsatser 1870 måste alltså rimligtvis innebära att ett eller flera då mera utnyttjade användningsområden för typen har krympt. Det kan tilläggas, att de relativa satsernas frekvens på det hela taget är förbluffande stor i den äldsta årgången. En faktor som delvis förklarar detta är väl själva det höga satstalet per mening i årgången. (Se tabell 11A) Om det finns en ambition hos den skrivande att formulera en konstmässigt uppbyggd mening med bisatser på flera nivåer och platser, är givetvis relativsatsen den satstyp som lättast erbjuder sig som medel - och resultatet har, som ovan visats, blivit bl.a. ett påtagligt inslag av redundanta relativsatser.

4.6.4.5.1 Även de emfatiska relativsatserna upptar en större andel 1870/71 än i de senare årgångarna. Detta tycks som så mycket annat särskiljande i den äldsta årgången hänga ihop med den kvardröjande retoriska traditionen. En närmare granskning visar nämligen att de emfatiska omskrivningarna, som i nyare texter mestadels emfaserar subjektet eller objektet, i de äldsta texterna ganska ofta gäller adverbial.

Detta förde över till iakttagelsen, att uppsatsmaterialets emfaser kan indelas i tre grupper vad avser deras effekt:

1) Sakliga emfaser - innebär endast en syntaktisk framhävning, dvs. en kontrastframhävning gentemot annat led i texten eller situationskontexten.
2) Dispositionsrelaterade - framhävningen är betingad av att en person (företeelse) hela tiden står i centrum för framställningen, och detta fokuseringsobjekts betydelse understryks upprepade gånger.
3) Prydnadsemfaser, av typen "det var en glad man, som den dagen reste hem". Här emfaseras ett attribut, alltså ett icke självständigt

led. Meningen är en omskrivning av "När han reste, var han glad" snarare än av "Mannen som reste hem var glad", eller av "Den glade mannen reste hem"/"En glad man reste hem". Till prydnadsemfaserna kan också räknas typen "Det var i vårens tid de vigdes samman". Här fungerar emfasen uppenbart inte kontrasterande, liksom det emfaserade adverbialet inte heller ger en saklig tidsuppgift.

Utrymmet medger endast en kortfattad exemplifiering. För 1965 gäller att endast två emfaser är av typen "prydnadsemfaser". De övriga (14 stycken) är sakliga. 1870/71 däremot är av årgångens tolv emfaser

4 prydnadsemfaser och tillika dispositionsrelaterade,

5 dispositionsrelaterade,

3 sakliga.

Följande exempel visar hur retoriskt prytt språk och dispositionsrelationen samspelar:

Det var således allmogen,

som gick i spetsen för frihetens åter vinnande,

allmogen,

som åter gjorde det svenska folket af främmande makter oberoende,

det var hos allmogen,

som nationalkänslan åter väcktes till lif, nationalkänslan, det första hufvudvillkoret för ett folks frihet och utveckling. (70:3,3)

Se även *70:2, 3, *70:4, 2, 3 och 5, *70:12, 3.

4.7 SAMMANFATTANDE KOMMENTAR TILL DE TRE HYPOTAKTISKA FUNKTIONERNAS STATUS I SATSFOGNINGEN

Föregående framställning, såväl i kapitel 3 som 4, har antytt att satsers förknippning med sitt överled kan vara syntaktiskt fastare eller lösare. De två figurerna i 3.0.3 illustrerar att vissa typer av adverbial har en principiellt större självständighet än objektet. Den grundstruktur för en svensk mening, som Ulf Teleman (71) har konstruerat, kan säkerligen ge mycket för ett framtida fortsatt arbete med att undersöka svenska meningars struktur mera i detalj. I föreliggande sammanhang vill jag endast göra följande allmänna påpekanden:

Störst självständighet gentemot överledet har, som grupp betraktat, de adverbiella satserna. När dessa uppträder som klyvande, blir de därför mer sammanhangsbrytande än andra klyvande satser. Undersökningen har emellertid visat att sådana sammanhangsbrott har låg förekomst. Att sätta en adverbiell sats som inledande innebär ofta en fastare förknippning än något annat läge. En efteransluten sats kan tolkas som prosodiskt parentetisk, vilket inte är fallet med en inledande sats.

Jfr: Jag reser säkert dit, när jag får semester.

Parentesläsning: "Jag reser säkert dit. Men det blir förstås när jag får semester." Interpunktion med tankstreck i stället för komma klargör här bättre. Anknytningsläsning (den vanliga i detta fall): "Jag reser säkert dit under min semester".

Vid parentesläsning är huvudfrågan "resa eller inte resa", vid anknytningsläsning är tidpunkten lika viktig som eller viktigare än frågan om att överhuvud taget resa - den frågan ses då som redan besvarad. Anknytningsläsning är det enda möjliga vid inledande adverbiell sats.

Nominala satser är alla fast anknutna. De uppträder normalt inte som klyvande (4.6.4.4).

En brokig grupp i det antydda avseendet är de attributiva satserna. För dem gäller, att att/om-satserna är fast anknutna, liksom de relativa emfassatserna.□ De egentliga relativsatserna däremot innehåller både fasta och parentetiska satser. När fasta attributiva satser står i läget klyvande, är klyvningen knappast en egentlig klyvning: satsen är ju ett led på bestämningsnivå till ett huvudled (subjekt, objekt, prepositionsstyrd nominalfras) inom meningen. De enda sammanhangsbrytande attributiva satserna blir sålunda de relativa parentetiska. Där blir i gengäld sammanhangsbrottet speciellt iögonfallande, just eftersom det brytande ledet formellt står som bestämning till ett av satsens huvudled. Det är sålunda en utveckling mot ett naturligare språkbruk att parentetiska relativsatser i allt mindre utsträckning uppträder i läget klyvande. Som efteranslutna stör de däremot inte sammanhanget. De får samma läge som en motsvarande huvudsats skulle ha.

Anm.: Av det sagda förklaras också till stor del det tilltagande bruket (i tidningspress o.d.) att låta parentetiska relativsatser bilda en egen mening. Liksom antikens romare genom relativ anknytning kunde låta ett meningsinledande demonstrativt id eller hoc bytas ut mot relativt quod, på samma sätt byter vi ibland ett meningsinledande detta mot vilket. Skillnaden mellan satstyperna blir påtagligare i nusvenskans fall på grund av vår fasta ordföljd.

Det i 4.7 sagda vill framför allt understryka, att begreppet klyvning endast i en minoritet av fallen är liktydigt med sammanhangsbrott.

4.8.1 Begreppet rörlighet hos bisatser

Bengt Heuman (60) har gjort begreppet rörlighet hos bisatser till en viktig utgångspunkt vid analys av meningsbyggnad. När man som han undersöker hur principerna för meningsbyggnad växer fram under en

---

□ Med ett nyare synsätt skulle emfaserna, i sin egenskap av stilistiska transformationer, överhuvud taget inte vara attribut, eftersom de inte tillägger någon bestämning.

intressant språklig omdaningsperiod, är det givetvis värdefullt att studera inre kriterier för satsernas sammanfogning, och principerna för bisatsers rörlighet var tidigare ytterst ofullständigt beaktade. Gösta Holm (67) tar i Epoker och prosastilar fasta på den principiella distinktionen fixerad - rörlig. Han betecknar i detta arbetes meningsformler bisatserna med r och f för "rörlig" respektive "fixerad". I min undersökning har jag däremot endast använt beteckningen b. Beteckningarna r och f i en enskild meningsformel skulle nämligen till äventyrs kunna ge intrycket att det i den aktuella meningen stod fler alternativa utformningar till buds än som faktiskt är fallet. Det är ju inte så (vilket Holm säkerligen heller inte har menat), att en med r betecknad sats, placerad i efteranslutet läge, utan vidare skulle kunna flyttas till inledande läge i den givna meningen och med enbart en stilskillnad som följd, lika litet som en inledande r-sats ger enbart en stilistisk förändring om den flyttas. Märk t.ex. att de två meningarna här nedan har olika förutsättningar:

När jag kommer hem dricker jag kaffe.

Jag dricker kaffe när jag kommer hem.

I det första fallet blir det naturligt att ansätta en bakgrundsfråga: "Vad gör du när du kommer hem?" I det senare fallet blir bakgrundsfrågan däremot: "När dricker du kaffe? Detta gäller inte bara dialog - ansättandet av bakgrundsfrågor enligt ovan är en teoretisk konstruktion, avsedd att tillämpas i fortlöpande, icke dialogformade texter. Hela textens meningssamspel är viktigt; leden hakar i varandra mening för mening efter observerbara regler, något som i någon liten mån framgår av de två exemplen ovan. Se i övrigt Gleason (65:449 f). Avsnittet 4.7 ovan kan också belysa resonemanget. I kap. 7 nedan tar jag upp distinktionen tema-rema, som förfinats av Halliday (70). Det är den distinktionen som ligger till grund för ovan anförda strukturförhållanden. Givetvis är det ändå meningsfullt att påpeka vilka satser som har sin rörlighet principiellt obeskuren och vilka som inte har det. Men vid jämförelse mellan olika tider och/eller stiltyper bör då

antalet och den procentuella andelen av satser i ett visst läge få ge bilden av meningsbyggnaden. - Det är ganska givet att faktorn stor andel av inledande bisatser korresponderar med faktorn satsantal inom blocket. Ju fler satser författaren har att bolla med, ju nödvändigare blir det att fundamentplacera en b1 eller ett b1-block.

För den enskilda meningen har jag sålunda av angivna skäl föredragit formler av den typ som redovisas i 3.4.1.1.

4.8.2 Principfrågor till rörlighetsbegreppet

Bisatsers högre eller lägre grad av rörlighet är emellertid ett ytterst intressant kapitel. Denna undersökning är inte platsen för en detaljerad teoretisk analys, men jag tänker mig att en framtida sådan skulle kunna gå efter ungefär följande linjer:

Undersökning av satsers läge bör ha samma utgångspunkt som analys av de enskilda leden i en sats. Den som i våra dagar vill undersöka satslägen kommer sannolikt att utgå från ett transformationsgrammatiskt schema med rekursiva regler, varigenom denna utgångspunkt blir självklar.

Bisatser på nivå 1 undersöks för sig. Bisatserna på lågnivåerna är inte av större intresse för själva begreppet rörlighet, eftersom deras läge är beroende av b1-satsen och dessutom läget inledande redan är bortvalt för lågnivåsatsernas del (jfr ovan 4.6.3.5). De emanciperade att-satserna, som behandlas i kap. 5, har i princip huvudsatssyntax och är ett särfall.

Rörligheten innefattar två principiella placeringsmöjligheter, som inledande och högeranslutna. En sats som kan stå som klyvande kan också stå som efteransluten. Det omvända tycks emellertid inte alltid gälla - se angående nominala satser ovan 4.6.4.4.1.

Begreppet rörlighet omfattar sålunda på en lägre nivå dels fördelningen på klyvning och efteranslutning, dels de olika placeringsmöjligheterna för inskottens del.

Är fixerade satser alltid fixerade till högeranslutning? Svaret blir

ja. Man betraktar nämligen gärna ffk-typen som principiell huvudsats.

Man kan skilja på helsatskorrelat (nexuskorrelat, "totalkorrelat") och ett-ledskorrelat till en bisats, men skillnaden är knappast principiell Det kunde därför kanske innebära en förenkling att i stället för fixerad använda termen korrelatbunden, varvid begreppet korrelat kunde ges en vid tolkning. Korrelatbundna blir då alla attributiva satser. Men även vissa adverbiella satser blir korrelatbundna, bl.a. de som är en utvidgning av ett utsatt adverbiellt led i huvudsatsen. (Det utsatta adverbiella ledet, exempelvis så, kan kallas korrelat eller om man så vill stödord, men det konstituerar alltså korrelatbundenhet för den tillhöriga bisatsen.) Hit borde emellertid givetvis också föras konsekutiva satser utan stödord, dvs. de som inleds av "så att" (och där "så" har vandrat över från huvudsatsen till bisatsens spets). Överledet har här kvar sin korrelatfunktion men har blivit "totalkorrelat". Komparativa satser förhåller sig likartat. Normalt blir en komparativ av ett adjektiv eller adverb stödord. (Observera att en komparativ typ, nämligen den med ju inledda bisatsen, måste ges särskilda regler, på vilka jag här inte går in.) Till skillnad från vad som ovan anförts om konsekutiva satser, blir komparativa satser omställbara, om stödord i huvudsatsen saknas. Hit kunde slutligen räknas satser med korresponderande partiklar, av typen "knappt - förrän". Detta stöter dock på vissa följdproblem: "Inte - förrän" ger t.ex. inte riktigt samma tänkbara strukturer som "knappt - förrän". (Inte o.a. "rena" satsadverb har givetvis en principiell särställning, de kan bl.a. inte som fria satsadverb framhävas genom emfatisk utbrytning.

Jfr: Det var nästan alltid som han kom.

*Det var inte som han kom.)

Det är därför inte så märkvärdigt att också en differens som följande uppträder:

Knappt hann vi undan, förrän rabaldret var i gång.

*Inte hann vi undan förrän rabaldret var i gång.

Men: Inte förrän rabaldret var i gång, hann vi undan.

*Knappt förrän rabaldret var i gång hann vi undan.

För alla de olika korrelatbundna satserna gäller att deras rörlighet är beroende av korrelatets rörlighet. De kan alltså flyttas inom meningen tillsammans med sitt korrelat, men har ingen "egen" rörlighet. De bisatser som inte är i denna vida mening korrelatbundna är fritt omställbara, dvs. möjliga att placera som inledande eller högeranslutna alltefter vad textens allmänna organisation kräver - men det sist sagda innebär en viktig inskränkning. För de fritt omställbara satserna utnyttjas vid högeranslutning ytterst sällan det klyvande läget i nusvenskan.

Efter det ovan sagda återstår ändå (minst) en oklar principfråga, och den gäller objektssatser och prepositionsstyrda adverbialssatser (de sistnämnda är alltså ekvivalenta med s.k. prepositionsobjekt). Skall dessa satser betraktas som korrelatbundna eller omställbara? Exempel:

Att han skulle ta det så bokstavligt menade jag inte.

Att han kunde ta det så bokstavligt tänkte jag inte på.

Bisatserna är i de givna exemplen inledande och därmed omställbara. Men omställbarheten tycks vara beroende av huvudsatsens ledantal, i detta fall förekomsten av satsadverbial.

Talet utnyttjar ibland en konstruktion med formellt objekt:

Det menade jag /inte/, att han skulle ta det så bokstavligt.

Däremot bör väl följande asteriskmarkeras:

*Att han skulle ta det så bokstavligt menade jag.

Men med leddubblerande objekt efter bisatsen går det bättre:

Att han skulle ta det /så/bokstavligt, det menade jag.

Det sagda har syftat till att ge en antydan om de betydande svårigheter som möter vid en systematisk beskrivning av bisatsers rörlighet. När numera det svenska språksystemet finns beskrivet med en transforma-

tionsgrammatisk modell (Teleman 69), är det enligt min mening det enda framkomliga att anknyta beskrivningen av satslägen inom meningen till en sådan modell, om man vill få fram vilka regler för olika slags satser som faktiskt gäller i vårt språk. Nästa steg blir sedan att granska hur tillämpningen sker i de fall där valfrihet råder.

KAPITEL 5 ORDFÖLJDEN I VISSA SATSER

5.0 PRINCIPÖVERVÄGANDEN

I föregående kapitel (2-4) har behandlats syntaktiska företeelser, som uppvisar förändringar i ett diakroniskt perspektiv. Vissa av dessa förändringar är genomgående och ganska tydliga. Detta gäller främst meningslängden och antalet satser och nivåer i en mening. Andra skiftningar i bilden av skilda årgångar har kanske snarare samband med de behandlade ämnenas art. Utöver de mera allmänna förändringarna har små skiftningar påpekats, som även de tycks vara tidsbetingade förändringar. Av den arten är vissa av de företeelser som behandlas i kap. 4, t.ex det i senare tid tilltagande bruket av objektsbisatser gentemot subjektsbisatser, och likaså skillnaden mellan de emfatiska omskrivningarnas effekt i de äldsta texterna jämfört med de nyaste. Alla dessa förändringar innebär en anpassning till stilmönster i stort. Några reglerande ingrepp från lärares sida med verkan att främja eller hejda de nämnda förändringarna kan inte konstateras och har säkerligen inte skett, utan den allmänna språkmiljön har präglat språkvanorna. Läraringrepp har därför i de föregående kapitlen getts endast marginella kommentarer. Ett enda avsnitt (4.6.4.3), det om styrda adverbiella satser, har gett en något mera samlad bild av lärarreaktioner, men där visade det sig att lärarreaktionerna inte torde ha spelat någon stor roll. Det var nämligen där frågan om två varianter som ansågs i princip likvärdiga.

Helt annorlunda blir förhållandet när man granskar syntaxtyper som från någon synpunkt och enligt en utbredd eller dominerande opinion bland lärare, språkmän och skrivande allmänhet betraktas som felaktiga eller hemmahörande endast i ett stilläge som anses olämpligt för skoluppsatser, eller för s.k. vårdat språk. Då blir det naturligt att nära följa lärarnas

---

* framför nummer på textmening = exemplet återfinns i textbilagan

✠ efter term = termen förklaras i avsnitt 1.3

reaktioner. Det är detta som sker i kap. 5 och 6.

Utöver huvudavsnittet i kap. 5, det om ordföljden i allmänna att-satser, behandlas i kap. 5 normeringen i det fall då konsekutiva satser övergår till att bli huvudsatser,och slutligen ingår ett kort avsnitt om den ålderdomliga typen med inversion i huvudsats efter och.

5.1 ATT-SATSER OCH DESSAS ORDFÖLJDSPRINCIPER

Svenskan har som bekant en specifik ordföljd i bisats, som innebär avvikelse från huvudsatsordföljd på två punkter,

dels beträffande den inbördes ordningen mellan subjekt och predikat: i bisats går subjektet alltid före predikatet, i huvudsats endast om subjektet är satsens första led,

dels beträffande placeringen av satsadverbial: i bisats före finitet, i huvudsats efter finitet.

I fråga om ordningen mellan subjekt och predikat har regeln också uttryckts så: i bisats står vid tillämpning av den regelrätta specifika bisatsordföljden subjektet på första plats, men i påstående huvudsats står på denna plats vilket led som helst (utom predikatet).□ Det är efter detta sistnämnda synsätt som Diderichsen i EDG gör sin syntaktiska beskrivning, som ju har ordföljden som utgångspunkt. Olikheterna mellan huvudsats och bisats är i princip ett gemensamt språkdrag i de skandinaviska språken, varför Diderichsens scheman kan bilda utgångspunkt för framställningen. (Diderichsens schema täcker inte alla faktiska fall: jfr nedan 5.1.2 angående "hybridtyp" av ordföljd.) Att här förklara Diderichsens scheman för en oinitierad läsare låter sig inte göra, utan jag hänvisar till EDG 62:186, där de bärande principerna klarast framgår, och i övrigt till bokens hela syntaxavsnitt med satsscheman s. 151, 162 och 165. Nedan följer några svenska meningar med leden placerade enligt Diderichsens princip.

□Om predikatet sätts på första plats, uppträder det i form av leddubblering ("platshållare") även på andra plats: Ljög gjorde han inte.

ÖVERSIKT 34A

DIDERICHSENS HUVUDSATSSCHEMA

Formel för satsen, dvs. efter förbindarfältet:

$\overset{S}{A}$ (v s a (V S A))

Fundament, S eller A	Nexusfält			Innehållsfält		
	v	s	a	V	S	A
Ansökan om dispens	beviljades	-	-	-	-	-
Efter ingående diskussion	beviljades	ansökan	-	-	-	i går
Ansökan om dispens	beviljades	-	inte	-	-	-
Trots principiellt välvillig inställning	beviljade	nämnden	inte	-	ansökan	-

DIDERICHSENS BISATSSCHEMA

Formel för satsen efter förbindarfältet:

s a v (V S A) Fundament saknas alltså

Den styrande huvudsatsen anges här inom snedstreck.

Huvudsats + konjunktion	Nexusfält			Innehållsfält		
	s	a	v	V	S	A
/Det meddelades att/	ansökan	-	skulle	kunna beviljas	-	-
/Det meddelades att/	ansökan	knappast	skulle	kunna beviljas	-	-

Diderichsen har genom dessa scheman för satsordföljd klart visat på en central princip för ordföljdsregler, nämligen att positionerna inom en sats har ett inbördes sammanhang, är ömsesidigt avhängiga av varandra. De förskjutningar som kan ske av ett visst led får därför konsekvenser för andra led. Detta innebär för bisatsens del att de två punkter, där bisatsens ordföljd avviker från huvudsatsens, har ett sammanhang med varandra. Den principiella skillnaden mellan huvudsats och bisats är påtaglig, och den är klart beskriven av Diderichsen. Även i hans system iakttas en skillnad på två punkter, nämligen bisatsens speciella ledordning i nexusfältet och förekomsten av fundamentfält i huvudsats men avsaknad av sådant fält i bisats. Ledordningen i nexusfältet beskriver i själva verket båda de i detta kapitels början angivna skillnaderna, dvs. ordningen mellan subjekt och predikat samt satsadverbialets placering. Konstruktionen av ett fundamentfält för huvudsatsen, där man finner endera S (substantial, "subjekt"), eller A (adverbial, här = verbbestämmande led över huvud) tjänar som en förenkling av huvudsatsschemat: ledordningen inom nexusfältet blir med fundamentfältets hjälp alltid verbal-substantial-adverbial.

5.1.1 Avvikelser från huvudprincipen

Emellertid innebär konstruktionen av ett system alltid vissa kompromisser. Mina exempel vetter som synes något åt kanslispråk, och i själva verket är det lättast att finna adekvata exempel om man håller sig i det stilläget. Det som i nutidsspråket skymmer bort de två strukturerna är att en att-sats under givna betingelser kan bryta sig ur mönstret och bilda en egen syntaxtyp. Detta sker även i danskan, men i vilken utsträckning så är fallet är vanskligt att yttra sig om. Man kanske kan säga att det sker tillräckligt ofta för att uppmärksammas av grammatikern Diderichsen men inte tillräckligt ofta för att han skulle låta företeelsen spela någon roll vid uppbyggnaden av hans principiella system. Diderichsen räknar - med fullgoda skäl - en att-sats med omvänd ordföljd som huvud-

sats. Han anmärker (EDG 62:203 § 79) att en "huvudsats" ibland kan uppträda som led, men då med en speciellt självständig karaktär. Ett av dessa fall är att-satser i funktion av det som brukar kallas indirekt anföring. Ett belysande exempel i EDG är:

Jeg tør vædde paa, at inden 8 Dage er de forlovede

Detta synsätt framträder även i nyare framställningar av nusvensk syntax, t.ex. Ulf Telemans uppsats Bisatser i talad svenska (67:165 ff)□. Det är också enligt min uppfattning en god utväg att bibehålla enkelheten och överskådligheten i de schematiska framställningarna av huvudsatsordföljd gentemot bisatsordföljd. Det förhåller sig emellertid så, att tillsats av ett adverbiellt led inte automatiskt gör satsens fortsättning huvudsatsstrukturerad. För det första gäller ombildningen endast att-satser. Diderichsen anför i EDG 62 (189, § 72) exempel på adverbial framför subjektet i bisats (icke att-sats). Dessa adverbial är alla av typ satsadverbial (nexusadverbial med Diderichsens beteckning) och sluter sig nära konjunktionalet. Ett exempel som kan helt parallelliseras med svenskan är:

Hvis nogensinde Krigen holder op, ...

I sådana satser vållar ett framflyttat adverbial inga fler strukturändringar. – För det andra är Diderichsens, Telemans med fleras synsätt inte riktigt detsamma som skolgrammatikernas. Beckmans grammatik redogör dock för förhållandet på ett sätt som är i princip deskriptivt och ligger ganska nära Diderichsens (B64:248, § 224). Han säger att ett adverbial eller en bisats till att-satsen vid inskott omedelbart efter att ibland ger inverterad ordföljd i att-satsen, men att rak ordföljd också förekommer. Hans äldsta exempel på inverterad ordföljd är från Olaus Petri. Han tycks betrakta typerna som i stort sett likvärdiga, i varje fall gör han inga på-

---

□Till Telemans uppsats i dess helhet hänvisas för en koncis framställning av bisatsens inre struktur och av väsentliga skillnader mellan situationen vid talad och vid skriven formulering.

pekanden angående stilvärdet hos den ena eller den andra typen. Nils Linder var drygt 20 år före Beckman, och hans framställning i "Regler och råd..." var uttalat normativ. Det är inte att vänta att han skulle ha särskilt observerat "att-satsfundamentets"[□] roll. Men det är inte omöjligt att han skulle ha tagit avstånd från en konstlad rak ordföljd i att-sats om han hade sett den som en skrivsyntaxtyp i vardande. Bland hans allmänna ordföljdsregler återfinns nämligen (08:174) som regel två: "Avvik aldrig onödigtvis från det vårdade samtalsspråkets ordföljd och satsföljd". Hos C.A. Ljunggren finner man (31:41 punkt 52) en rekommendation av den nexuskluvna typen, som sägs vara bättre än den med att-satsfundament. Typen med att-satsfundament och rak ordföljd nämns däremot inte. Författaren sammanställer ordföljdsemancipationen på ett egendomligt sätt med ffk-typen; denna typs obligatoriskt omvända ordföljd poängteras inte och dess principiella huvudsatskaraktär nämns inte. Det senare är naturligt nog i en lärobok av detta slag, men det förefaller nästan som om författarens egna begrepp skulle ha varit ganska oklara, eftersom de enda fallen av omvänd ordföljd i bisats anges vara ffk-typen och "att-satser då ett adverbial eller en bisats inskjutes omedelbart efter att". Ordalydelsens närhet till Beckmans (64:248) låter ana en anslutning men med en delvis inadekvat formulering. - Detta nämns för att visa hur viktigt men vanskligt det är att vidmakthålla stringensen i språkbeskrivningen. En fördelning av typerna på stilarter görs däremot av Wellander i hans Riktig svenska av 1939. Författaren ger där (39:431 ff) några exempel på "huvudsatsordföljd" i att-satser. Han menar att sådan ordföljd går för sig i ledig prosa, men att det däremot i normalprosa bör heta:

> Vi påpeka nu blott den omständigheten att vid skrivandet tankespråket spelar en stor roll.

Det är att märka att att-satsen i detta exempel är attributiv, en typ som

---

□ Med "att-satsfundament" avses det (oftast) adverbiella inskott efter att, som Beckman åsyftar. Se vidare nedan.

inte är så vanlig i ledigare stilar. Givetvis leder det spetsställda adverbialet även i en sådan sats lätt till huvudsatsordföljd i fortsättningen (jfr nedan). Detta har Wellander haft helt klart för sig - men han betraktar inte tillsatsen av adverbial i spetsställning i bisats som något särskilt intressant. Hans syfte med Riktig svenska är ju uttalat normativt. Vad jag därför vill understryka är: Wellander talar för normen att bisatsens raka ordföljd bör upprätthållas i normalprosa - däremot gör han det inte till en norm att adverbiella led inte bör stå framför subjektet i bisats.

5.1.2 "Bisats med fundament"

Det finns således anledning att inför granskningen av normerna inom skolan komplettera Diderichsens schematiska översikt genom att tillägga en hybridtyp, nämligen "bisats med fundament".

ÖVERSIKT 34B

Hybridtyp, konstruerad genom tillämpning av huvudsatsschema + bisatsschema.

Huvudsats + konjunktion	Fundament (här A, inte S!)	Nexusfält			Innehållsfält		
		s	a	v	V	S	A
Det meddelades att	endast efter noggrann prövning	ansökan om dispens	-	skulle	kunna beviljas	-	-
Det meddelades att	trots principiellt välvillig inställning	nämnden	inte	kunde	bevilja	ansökan	-

5.1.3 Den s.k. hybridtypen i svenska jämförd med danska

Det finns skäl att anta, att hybridtypen inte har spelat någon större roll i danskan. Man kan observera vad Kr. Mikkelsen säger redan i sin Dansk sproglære av 1894. På s. 423 (§ 232, 2d) anges följande ordföljd som normal:

Han sagde, at hvis det blev daarligt Vejr, kom han ikke.

(Det är att märka att författaren inte har analyserat meningens underordningsförhållanden i detalj, men exemplet som sådant ger besked.) Intressant är vad Mikkelsen säger s. 448 (§ 239, anm. 2 a): I Mod strid med/min kurs./§ 232, 2d sige nogle Sörg for, at hvis det behøves, du kan rejse... Skall man fatta "sige" bokstavligt, skulle typen ha kunnat tillhöra danskt tal på 1800-talet - i vilket fall som helst borgar exemplet för att hybridtypen är noterad ganska tidigt för danskans räkning. Men det intressanta är att Mikkelsen betraktar den som undantag från huvudregeln. Dock är det ytterst osäkert hur Mikkelsen tänkt sig huvudregeln formulerad: han talar bara om ordföljden i eftersats ("...kom han ikke" i exemplet ovan); han bortser både från att hans här anförda exempel har tre satser och från att nummer två av dem är inledd av två konjunktioner intill varandra. Blandningen av två- och tresatsmeningar i exempelsamlingen till moment 2d tyder på att Mikkelsens synsätt var detsamma som Diderichsens senare: att-satsen är principiellt likställd med huvudsats i fall som de anförda. För att få begrepp om hur man i dansk grammatisk teori efter Diderichsen ser på frågan kan man studera vad Erik Hansen säger i sin Sprogiagttagelse av 1965 (3 uppl.), en språklära som bygger på Diderichsens meningsbeskrivning. Här framgår följande fakta av intresse:

Även i kanslistil är det i danskan normalt att ge att-satsen omvänd ordföljd, när ett adverbiellt led kommer direkt efter konjunktionen (s. 71 § 65, andra exemplet).

Bisatsen sägs överhuvud taget ha huvudsatsordföljd (inte "kunna ha") när en annan bisats står "på ledsætningens førsteplads, dvs. i forfeltet" (65:70 mom b). Om hybridtypen (som i Mikkelsens § 239) sägs ingenting.

Meningar med "talspråksanföring", typen "han siger, at han har aldrig været i Norge" får beröm i stället för avstyrkan eller tveksam tillstyrkan. (Det senare har varit fallet i Sverige, som denna fram-

ställnings fortsättning kommer att visa.) En jämförelse mellan Hansens § 20 s. 24 och § 64 s. 69 ff visar slutligen att Hansen räknar med skilda scheman för huvudsats och bisats, liksom Diderichsen gör. Att han i § 64 b talar om fundament (forfelt i Hansens terminologi) i bisats (ledsætning) innebär ingen reell motsägelse, även om en kommentar till den skenbara motsägelsen hade varit av värde.

Iakttagelserna i danska språkläror från en tidrymd omspännande 70 år gör det troligt att den typ som jag här kallat hybridtyp, alltså att-satser med ett icke-subjektsfundament men med bibehållen bisatsstruktur, spelat och spelar en avsevärt större roll i svenskan än i danskan (även om vissa typer av dem är stadda i tydligt avtagande). Den typ, som enligt ovan av Mikkelsen i hans § 239 betecknas som mindre vanlig, har i svenskan varit vanlig och under en tid kommit att betraktas som en av två normaltyper. Normeringen i skolorna har därtill varit inriktad på att konservera regeln för nexusledens inbördes ordning. Man observerade däremot inte fältens ordningsföljd. Vid mera spontan språklig utformning än skoluppsatsernas torde ordföljd enligt de "danska" reglerna ha uppträtt tidigare och oftare än i denna undersöknings material, något som också antyds av de inledande exemplen i nästa avsnitt, 5.2. I våra dagar har spontaniteten i fråga om att-satsers ordföljd i stort sett desavouerat den tidigare, alltför onyanserade regeln.

Det är de ovan presenterade förhållandena på ordföljdens område som behandlas i detta kapitel.

5.2 DEN OKLARA NORMSITUATIONEN

Den 16 juni 1968 hade Dagens Nyheter följande underrubrik på sin ledare:

> Även inför årets val lovar socialdemokratiska partiet
> att nu skall samhällsomdaningen komma.

Det var säkerligen få läsare som fann något språkligt påfallande i meningens ordföljd. Inte ens biskop Esaias Tegnér försmådde menings-

typen - i ett tal i Jönköpings skola 1838 uttryckte han sig på följande sätt:

> Fabeln berättar om Kassandra, att/då Apollo skänkte henne siaregåvan/, så fäste han därvid det villkor, att ingen skulle förstå eller tro henne ...□

Även ett exempel ur C.J.L. Almqvists Kapellet kan anföras:

> Det syntes, att/i den lilla vagnen/brukade väl annars en lefvande varelse, lindornas egare, åka, ...
>
> (Valda skrifter III, 1875:269)

Att-satsen har i de anförda exemplen kluvits omedelbart efter junktionen genom inskott av satsformat eller ledformat adverbial. Därigenom har att-satsen fått ett fundament. Satsens fortsättning formas sedan som huvudsats: meningens syntax är avhypotaktiserad. Avhypotaktiseringen av syntaxen i satsfogningar med allmän att-sats innebär, att bisatsen ställs utanför räckvidden för sitt eget subjunktionsord och kommer under inflytande av det led som inskjuts omedelbart efter "att". Bisatsens ordföljd kan kallas emanciperad, nämligen till huvudsatsordföljd.

Att en uppluckring av att-satsers ordföljd ligger nära till hands bör ha varit ett välkänt faktum för de svenska gymnasiernas lärare vid mitten av 1900-talet. Dock kan de ha ansett den höra hemma huvudsakligen i talad framställning, detta trots Wellanders långt ifrån rigorösa normering i frågan (RS 39:431 ff). Som ovan sagts rekommenderar (eller föreskriver)

□ Esaias Tegnér, Samlade skrifter, Nationalupplaga, Sthlm 1923, andra bandet s. 207. - Det gäller här talat språk, dvs. tal efter manuskript. En intressant och föga undersökt fråga är hur manuskriptförfattaren influeras av medvetandet att det han skriver ned skall framföras muntligt. Det förefaller att finnas goda möjligheter att få fram vissa av talets och skriftens systemenliga olikheter genom att jämföra t.ex. en tidskriftsartikel och ett manuskript till ett anförande, av samma författare och från samma period, särskilt om man också har tillgång till en inspelning av det framförda talet. Det är rimligt att ett i manuskript helt förberett tal skall inta en mellanställning mellan det spontana talet och en text som är skriven för att läsas i enrum - men vilka är tecknen på denna mellanställning?

Wellander dock den raka bisatsordföljden för normalprosa - och många tecken tyder på att normalprosan ofta var den stilart man framför allt eftersträvade i skolorna.[]

Strukturen hos dessa emanciperade satser undersöktes och klarlades relativt sent. Wellanders analys i RS 39 är utförlig. Det tidigare sagda är däremot knapphändigt och framställt efter oklara linjer. Se t.ex. ovan 5.1.1 angående C.A. Ljunggren. Det är uppenbart att författarna till våra första stiläror för skolbruk, Sjöberg-Klingberg och Landtmansson (1870 respektive 1872),inte hade observerat företeelsen (liksom satsflätans förekomst var obekant för dem). Däremot har Landtmansson (72:8 ff) observerat det fall av "frikoppling" av den andra av två samordnade bisatser, som något kommenteras nedan och exemplifieras av exempel 18, 19, 34 i översikt 36. Nils Linder (1882) uppmärksammade sannolikt inte heller att-satsernas speciella villkor.

Det var sålunda med ytterst otillräckliga teoretiska analyser som lärarna (före tillkomsten av RS 39) hade att ta ställning till en framträngande

---

[] Givetvis tas här med i beräkningen endast den språkmiljö som för läraren kändes som levande. Språknormen för det som under vårt århundrades förra hälft ännu var nusvenska kan anses kodifierad genom det tidiga 1800-talets grammatikor, men framför allt genom Sundéns och Beckmans språkläror och genom Nils Linders "Regler och råd...", vars första upplaga kom 1882. Annars kan t.o.m. medeltida belägg för avhypotaktisering påträffas. "Att om" som dubbelkonjunktion, följd av huvudsatsordföljd, är säkerligen en syntaktiskt naturlig företeelse i vårt språks system. Se t.ex. första meningen i brev 14 (daterat till 1497) i Gunilla Janssons utgåva av Jakob Ulvssons brev till Sturarna (70). Jfr även Beckmans exempel från Olaus Petri (64:248).

Eftersom danskan enligt sina grammatiker har en enklare och klarare norm för att-satser än åtminstone skolsvenskan en tid hade, verkar det sannolikt att det för skolsvenskans del var normalprosaidealet som mer än en enskild regeltillämpning gjorde att vår skolnorm under en period kunde formas så att den blev en black om foten för många elever. Se vidare nedan 5.4.2.1.

syntaktisk novation. Rester av starkt konservativ normering långt fram i tiden (1960-talet) kan observeras tillika med en okonventionell syn redan vid seklets början. En undersökning av ordföljden i bisatser jämte lärarreaktion (lr) på denna under hela 1900-talet är därför av stort intresse.

I det undersökta uppsatsmaterialet påträffas endast två typer av bisatser med ordföljdsemancipation, nämligen konsekutivsatser och allmänna att-satser. (De sistnämnda kan som bekant ha nominal eller attributiv funktion, under det att konsekutivsatserna är adverbiella. Faktorerna bakom satsemancipationen i de två fallen är heller inte desamma.) Konsekutivsatsernas ombildning (till konklusiva, se nedan) och de allmänna att-satsernas emancipation tycks av materialet att döma ha skett i skilda etapper. I fråga om konsekutivsatserna har avhypotaktiseringen inneburit att partikeln så blivit en parataktisk junktion, som lämpligen kan kallas konklusiv (dvs. slutsatsmarkerande) - så benämns den av Körner (55). Den utvecklingen är sedan några decennier ett faktum - vi har numera dels ett konsekutivt hypotaktiskt så/så att, dels ett parataktiskt så (även i det fallet används ibland så att). Den enda som skiljer paratax och hypotax åt i skrift är ordföljden, i de fall då denna fungerar som särskiljande.

5.2.1 Skillnaden konsekutiv - konklusiv framgår av följande exempel:

"Han skrattade, så han kunde dö" - hypotax; konsekutiv junktion.

"Han skrattade, så han var inte arg" - paratax; konklusiv junktion.

Anm.: Den teoretiska skillnaden mellan konsekutiv och konklusiv användning av "så/att/" finns så vitt jag vet inte uttryckt explicit, men den skymtar i Körners nedan (5.6.1) citerade distinktion. Körner kan ha tagit själva termen från Sundén. Denne tar upp konklusiva (där även så finns med) som en grupp bland koordinerande konjunktioner (Sundén 71:113). Sundéns grupp omfattar dels ty (som nu kallas explanativt), dels de konjunktionella adverben, så, alltså, således, därför, följdaktligen. Sundén påpekar skillnaden mellan adverben och ty men anser kanske denna skillnad mindre väsentlig än man i våra dagar anser den vara. (Det är att märka att tyskans aber, också sidoordnande konjunktion, kan stå både på junktionsplats och på

satsadverbsplats.) Eftersom så utan vidare jämställs med alltså etc., kan man förmoda att det så som avses är det som möter i följande konstruerade exempel:

Jag har sagt min åsikt och har så (alltså, således) inte mer att tillägga.

Man bör kanske alltså inte tro, att Sundén redan 1871 har noterat det konklusiva så, som möter i exempel av typen "jag var trött, så jag gick hem".

Wesséns exempel (68:195) på konsekutiva satser är i första avdelningen av exempelsamlingen sådana att satserna i de flesta fall kan tolkas enbart eller alternativt som konsekutiva, inte konklusiva. Den åtskillnad som lämpligen kan göras är följande:

Konsekutiv sats: bisatsen är bestämning till ett enskilt led i den överordnade satsen, vanligen till verbet, eller till så, i de fall detta ord står utsatt i huvudsatsen. Kriterium är att man till frågan "frös du mycket?" korresponderar med svaret "ja, så/mycket/att jag skakade".

Konklusiv sats: satsen har helsatskorrelat; dess innehåll är relaterat till översatsens totala innehåll. Det är denna typ av sats, som Wessén behandlar i sin exempelsamlings andra avdelning, inledd av exemplet "Här stannade tåget, så nu måste vi stiga ur". - Jfr även Teleman (67:170 ff).

Med den ovan gjorda distinktionen blir exempel 1 och 2 i förteckning 36 nedan klara konklusivfall: "så att"-satsen är i båda fallen bestämning till hela den föregående satsen. Fler exempel på konklusiva satser ges inte i exempelsamlingen, utan jag bortser tills vidare från den avhypotaktisering som består i att en konklusiv så/att/-sats bildas. Frågan ägnas i stället ytterligare uppmärksamhet i 5.6. Det kan anmärkas att exempel 1 och 2 är tidiga belägg för novationen. När junktionen har formen så att och inte så ensamt, uppfattades den sannolikt som mindre talspråklig. Syntaxfrågan i sammanhanget förbisågs i ett av fallen, exempel 2, som är ganska komplicerat.

5.3.1 ALLMÄNNA ATT-SATSER

Huvudparten av detta kapitel ägnas åt emancipationen av allmänna att-satser. Denna har numera gått ganska långt och har lett till att den svenska syntaxbeskrivningen nu visar större överensstämmelse med den ovannämnda danska

än som tidigare var fallet. (Se 5.1.3) Vid beskrivningen skiljs mellan tre olika fall:

Det första är det där den allmänna att-satsen omedelbart efter junktionen avbryts av ett inskott bestående av annan bisats, systemenligt adverbiell och oftast i form av konditional, därnäst av temporal eller kausal sats. Typen är företrädd ända från 1905 i materialet och är numera väl inarbetad och accepterad. (Detta bestyrks av Åkermalm som säger att sådan bisatsinfogning numera "vållar - - varken författare eller läsare några bekymmer" - 67:153 ff.)

I det andra fallet är ledet omedelbart efter "att" ett icke satsformat led.

Det tredje fallet avser satsadverbialets placering.

Att grupperna särskiljs motiveras främst av att deras framträdande i uppsatserna sker vid olika tidpunkter och att det vid normeringen har gjorts skillnad mellan dem. Det är därför inte möjligt att vid introduktionen av uppsatsexemplen hålla sig bara till en "fältanalys" av Diderichsens modell. Man kan lämpligen utgå från ett schema av den typ jag anfört ovan i 5.1, kompletterat med typbeteckningarna 1a, 1b och 2.

Anm.: Den raka ordföljden i att-sats kallas i fortsättningen ibland för ortodox, inte därför att den skulle vara systemenligt korrektare, utan därför att den i våra dagars perspektiv ter sig som just "ortodox" i betydelsen "som kräver ett visst språkbruk för regelns skull". Att regelns motivering tycks ha varit otillräckligt analyserad är ju själva grundvalen för uppkomsten av en ortodoxi i denna mening av ordet. - Huvudsatsordföljd kallas ibland fri som motsats till den "ortodoxa".

5.3.2 Typbeteckningar för att-satsordföljd

Nedanstående framställning visar hur de typbeteckningar jag använt korresponderar med en positionsgrammatisk klassifikation:

ÖVERSIKT 35

Nexus av huvudsatstyp ↓

	Huvudsats + junktion	Fundament	Nexusfält v	s	a	Innehållsfält V	S	A
Ex. A	Jag tyckte att	om(när, eftersom) min bror fick rabatt,	skulle	jag	/inte/	bromsa	köpet	-
B	-"-	i så fall	skulle	jag	/inte/	bromsa	köpet	-
C	-"-	jag	skulle	-	inte	bromsa	köpet	i så fall

Ex. **A** representerar typ 1a huv, ex. B typ 1b huv, och ex. C typ 2 huv. I ex. C upptas fundamentfältet av subjektet, och det är då endast negationens plats som blir särskiljande för huvudsatssyntax gentemot bisatssyntax.

Anm.: När en att-sats har subjekt i "fundamentfältet" och saknar satsadverbial, blir den sålunda neutral i ordföljdshänseende. Jfr "han kom i går" och "jag tror/att/ han kom i går".

I följande fall får hybridschemat (se ovan 5.1.2) tillgripas:

Nexus av bisatstyp ↓

	Huvudsats + junktion	Fundament	Nexusfält s	a	v	Innehållsfält V	S	A
Ex. D	Jag tyckte att	i så fall	min bror	/ju/	kunde	underteckna	kontraktet	-

Ex. D representerar typ 1b bis. Om bisats i stället för satsled sätts på fundamentplats erhålls typ 1a bis.

Exemplet nedan (E) följer slutligen Diderichsens bisatsschema:

	Huvudsats + junktion	Nexusfält s	a	v	Innehållsfält V	S	A
Ex. E	Jag tyckte att	jag	i så fall inte	skulle	underteckna	kontraktet	-

Ex. E representerar typen 2 bis.

Anm.: Beteckningarna huv och bis efter typnumren behövs inte i exempelsamlingarna nedan, förteckning 36 och 37, eftersom hela förteckning 36 avser huvudsatsordföljd i elevens avfattning och hela förteckning 37 ger fall av bisatsordföljd.

Ex. A-C ovan, som alltså följer Diderichsens huvudsatsschema, trots att de på grund av sitt inledningsord blir bisatser, har som gemensamt kännetecken att ett fundament kan särskiljas. I de fall då nexusordföljden blir omvänd är det frågan om ett icke-subjektsfundament. Ett sådant icke-subjektsfundament kallas i fortsättningen ibland för enkelhetens skull för att-satsfundament. Vid behov skiljs mellan helsatsfundament (inskottet efter "att" utgörs av en bisats) och satsledsfundament.

5.3.2.1 Analys av ordföljdsfall i textmaterialet

Bruket av helsatsfundament, med eller utan konsekvenser för ordföljden i att-satsen, är uppenbart gammalt i vårt språk (jfr ovan 5.2). I uppsatsmaterialet, som ju för det äldre skedet inte är stort nog för att ge begrepp om frekvensen av en företeelse som denna, framgår dock av det tidiga textmaterialet att helsatsfundament förekommer, låt vara sparsamt, och att de någon gång ganska tidigt påverkar ordföljden. Än sparsammare är satsledsfundamenten. Ända till och med årgång 1900 finns endast två fall, nämligen 70:3, 4 och *80:1, 3. De två satserna har funktionen subjekt respektive attribut - sålunda inte objekt. Nedan följer ett av exemplen:

> Det var naturligt, att/genom denna kamp/böndernas anseende och inflytande skulle tillväxa. (70:3, 4)

Exemplens sparsamhet ger sålunda vid handen att till och med själva tillsatsen av att-satsfundament undveks i den normalprosastil som i äldre tid präglade uppsatserna. Fallen av helsatsfundament återfinns oftast i objektssatser, dvs. de hör då ihop med en rapporteringssituation och kan sålunda anses vara sändningen i en rapportsyntagm.[+] Det kan anses sannolikt att att-satsfundament i form av satsled undveks i objekts-

bisatser i de tidiga uppsatserna, eftersom typen helt saknas t.o.m. 1900 i textmaterialet. Den företräds av ett enda exempel för 1900 i excerptmaterialet, som dock upptar endast de fall där eleven tillämpat huvudsatssyntax. Det skulle sålunda kunna vara utvidgningen av fundamentstyper i objektssatser inledda med att, som blev startpunkten för en avhypotaktisering som desavouerade inarbetade språkbegrepp, med påföljd att språknormeringen, enligt vad som nedan visas, kom att fungera en smula trevande.

5.3.2.2 Allmänna strukturfrågor

Även några allmänna strukturanalytiska påpekanden kan göras:

Det är att märka att det finns ett fall, där oppositionen rak-omvänd ordföljd blir neutraliserad vid fall av enkelt finitpredikat, nämligen det fall där vid intransitivt verb ett icke utsatt formellt det lätt kan suppleras - vi har med andra ord fri variation mellan allotagmer i dessa meningar. Exempel:

Man trodde att i skogen fanns björnar.[□]

□ Så länge kongruensen pluralt verb till pluralt subjekt upprätthölls, bestod även en skillnad i verbet (fanns-funnos i exemplet ovan), givetvis förutsatt att det egentliga subjektet var plural och att verbet hade morfologisk numerusskillnad. En formulering "Man trodde att i skogen funnos björnar" skulle för den syntaxkonservative ha framstått som oortodox, eftersom den har ett tydligt att-satsfundament. Emellertid var detta fall en källa till stora svårigheter under den period då kongruensfrågan stod i centrum för uppmärksamheten. Fallet är i min licentiatavhandling (67 Lg) behandlat som punkt 8 bland diskussionsfallen i kongruensfrågan. Enligt kongruensreglerna rättade sig ju nämligen predikatet efter det formella subjektet, när sådant fanns. Alltså "det fanns björnar", men "björnar funnos". En mening, där det formella subjektet saknas men ändå låter ana en osynlig närvaro på grund av att-satsfundamentet, måste ju bli svår, eftersom eleven var inställd på att alternativ inte kunde finnas. Wellander behandlar typen i RS 39:375 f. Att syntaxfrågan om ordföljden kolliderade med kongruensfrågan, men endast i vissa fall, var givetvis en komplicerande faktor.

(Exempel av denna typ betecknas i förteckning 36 och 37 som fall av Ø-det, tillagt efter typnumret - 1a etc.)

Utsättning av formellt det ger - vid bibehållande av adverbialledet före finitet - i denna mening två realisationer:

a. Man trodde att det i skogen fanns björnar.

b. Man trodde att i skogen fanns det björnar.

Den första typen motsvarar ortodox bisatsstruktur, den senare däremot ger en avhypotaktiserad struktur. Vid sammansatt tempus hos verbet framträder däremot en skillnad redan i Ø-det-strukturen:

Man trodde att i skogen hade funnits björnar.

Utsättandet av det ger två realisationer enligt ovan (a: "... att det i skogen hade funnits björnar". b: "... att i skogen hade det funnits björnar".) "Man trodde att i skogen hade björnar funnits": syntaxen framträder otvetydigt som avhypotaktiserad redan utan "det". Med rak ordföljd i nexus skulle det nämligen heta: "Man trodde att i skogen björnar hade funnits". Detta sistnämnda fall är hybridtypen. Typen spelar kanske en viss roll vid avhypotaktiseringens fortskridande. Dessutom bidrar den givetvis till osäkerhet från både elevers och lärares sida.

Ett exempel från det tidiga textmaterialet visar en sådan ordföljdsneutralisering, i detta fall i relativsats - neutraliseringen kan ju uppträda i olika slags bisatser men får en tendensförstärkande effekt i att-satser.

> ...ett frihetsälskande, sjelfständigt folk, hos hvilket Ø, liksom hos alla Germaniska stammar, Ø fans‖det lifligaste personlighetsmedvetande. (70:6, 5)

Det prepositionsstyrda relativet fungerar här självt som adverbialled.

Ø betecknar den plats där det vid realisering systemenligt står.

Ø betecknar den plats där ett utsatt det skulle ge hybridordföljd. (Relativsatser får dock sällan eller aldrig sådan ordföljd.)

‖ betecknar den plats där det i ett motsvarande fall placeras i en att-sats med emanciperad ordföljd. Jfr att-satsexemplen ovan.

Ytterligare ett fall, av mera speciellt slag, kan förtjäna nämnas. Om den i att-satsen inskjutna bisatsen är konditional, kan konditionalsatsen även i detta fall ersättas av typen frågeformad konditionalsats (ffk). Ett enda exempel på sådan meningskonstruktion finns i materialet:

> Detta vill med andra ord säga, att köpte man blott aflatsbrefven , kunde man sedan lefva huru som helst och ändock blifva salig. (80:2, 6)

Det är att märka att den fortsatta att-satsen här svårligen kan ha rak ordföljd. Utbyte av konditional om-sats mot ffk-typen ledde sålunda till en struktur som blev identisk med den avhypotaktiserade.

Anm. Beckman säger (64:248, § 224) att de frågeformade konditionalsatserna är "i alla avseenden olika vanliga bisatser utom i avseende på betydelsen och inverkan på huvudsatsens ordföljd".

Det är att märka (jfr exemplet ovan) att bisatsen knappast kan anses som inskott i vanlig mening, eftersom dess placering inte är fri: den är tvärtom bunden till framförställning. Sambandet mellan ffk-satsen och dess eftersats blev sålunda fastare än mellan konditional om-sats och dess eftersats.

Som synes fanns det sålunda vissa komplikationer inom det ortodoxa systemets ram, varav följde att kraven på en strikt norm blev ytterligt svåra att tillmötesgå. Om att-satsens raka ordföljd skall upprätthållas, finns utöver den stelbenta typen med icke-subjektsfundament och ortodox rak ordföljd i nexusfältet även möjligheten att låta satsleds- eller satsinskottet bli nexusklyvande. Den utvägen rekommenderas ibland, bl.a. av Wellander (RS 339:432 f). Den innebär att man avstår från inskottsledets fundamentsställning. Ex. D ovan skulle då lyda: "Jag tyckte att min bror i så fall kunde underteckna kontraktet". Wellander säger uttryckligen, att typen hör hemma i normalprosa men inte i ledig prosa. - Det är ju obestridligt, att om att-satsfundamentets vidgade bruklighet betydde en villrådighetsfaktor, så länge praxis och norm var oklara, så innebär nexusklyvning andra hinder för en effektiv kommunikation, kännbara

särskilt om inskottet är en sats eller ett längre satsled. Dock var det ganska vanligt att klyva att-satser i nexus - ordföljden blev ju därigenom automatiskt "korrekt". Kap. 4 ger vissa besked om andelen nexusklyvningar i att-satser i textmaterialet. För det äldre textmaterialets del hänvisar jag dessutom till det som sagts här ovan. Det kan i övrigt påpekas att starka kontraster framträder i materialet från tiden före 1900. Som illustration till detta kan väljas två meningar från 1890. Den första är *90:17, 2. Ordformer och stavning (uti, af- qvar-) vittnar liksom bruket av konjunktiv om att texten är ganska ålderstigen - men syntaxen är sådan att den skulle kunna ha skapats i dag: efter bisatsinskottet följer det eftersatsinledande så plus huvudsatsordföljd. Inskottet är dessutom kort, så som det i dag är nästan regel för syntagmer som avbryter en annan syntagm.

En drastisk kontrast är *90:9, 1. Inskottet efter att är där 29 ord långt och omfattar tre satser, varav den med då inledda i sin tur är kluven, i nexus. Det kan tilläggas att det inledande då dessutom har en funktion som var ålderdomlig redan 1890, nämligen kontrastiv funktion.

För tiden från 1900 och framåt stöder jag min framställning enbart på excerptmaterialet. Som exempelsamlingen kommer att visa uppträder typ 2 (fall av huvudsatsplacerat satsadverbial) inte förrän 1945.□ Den intressantaste perioden representeras av åren 1955 och 1960 - det är tydligt att frågan om bisatsordföljden under en period kring dessa år befann sig i en normeringskris. Praxis vid ordföljd i bisatser tycks nämligen inte ha undergått någon väsentlig förändring förrän i materialet från 1950 vad beträffar de allmänna att-satserna.

5.3.2.3 Att-satsen som indirekt anföring

Behovet att spetsställa satsled och bisatser i allmänna att-satser hänger ihop med att att-satsen så ofta har karaktär av indirekt anföring, där ibland närheten till den direkta anföringens lydelse är tydlig. Vissa av uppsatsernas

□Ex. 8 nedan från 1915 strider inte häremot; satsadverbialets placering är där en följd av införande av att-satsfundament.

exempel har klar karaktär av indirekt replik. Med denna karakteristik avses här att ett uttalande binds till utpekad individuell och singular sändare annan än textförfattaren, alltså annan än jag, man, någon, många etc. I dessa replikfall träffar omvandlingen som bekant ibland även andra funktioner än ordföljden, t.ex. pronomen-, tempus- och adverbialval. Fallen av "blandad anföring" skiljer sig sannolikt lätt ut som talspråksinbrytningar, särskilt när även några av de övriga nämnda funktionerna påverkas. (Konstruktionsmässigt är det ju ingen skillnad mellan de allmänna att-satser som har "klar karaktär av indirekt replik" och de som inte har det - det är endast anföringsverbet och dess subjekt som varierar.) Vissa exempel betecknas i exempelsamlingen med ett c (=citattyp) efter typnumret. Beteckningen utsätts endast vid belagda citat, dvs. ur dikter o.d., eftersom den direkta repliken där kan identifieras, och vid fall där även andra funktioner än ordföljden påverkats.

Följande exempel visar vilka svårigheter klassningen annars skulle erbjuda:

Far förstod, att jag inte skulle orka.

Far trodde, att jag inte skulle orka.

Far sade, att jag inte skulle orka.

Är rentav i dagens talade svenska ordföljden "att jag skulle inte orka" att uppfatta som en markör för att det gäller ett yttrande, som verkligen fällts - om detta inte klart sägs genom anföringsverbet?

Anm.: Som jag påpekar i min uppsats "Begreppet rapportsyntagm" (72b) är den s.k. direkta och den s.k. indirekta anföringen båda indirekta i den meningen att de är andrahandssändningar, inte direktmottagna. En rapportsyntagm som "Erik trodde att jag inte skulle resa" kan sålunda dölja en rad olika direktsändningar, bland vilka några viktiga är

"du skall väl inte resa?"

"jaså, ska du verkligen resa?"

"jag tror att du inte reser",

"jag trodde att du inte skulle resa".

Slutligen kan yttrandet "Erik trodde att jag inte skulle resa" stödas på en

direktsändning av helt artskilt innehåll, t.ex. "det är din tur att vattna blommorna nästa vecka" - eller vara tillkommet alldeles utan stöd av något yttrande från Eriks sida. Många s.k. anföringsverb har denna diffusa karaktär. Det är därför jag har föreslagit införandet av begreppet "rapport-syntagm", som åsyftar syntagmens inre struktur och inte rapportverbets semantiska halt. Gruppen av styrverb omfattar på det hela taget de verb som brukar gå under beteckningarna säge-, förnimmelse-, tanke- och viljeverb. (Jfr Halliday 71:153)

5.4 EXEMPELSAMLING

Den föregående framställningen har inte kunnat undvika att växelvis behandla både strukturfrågor och historiska grammatiska kommentarer tillika med att den gett en inblick i hur skoluppsatserna före 1900-talet förhöll sig. Det är därför lämpligt att låta exempelsamlingen föregås av en mer koncentrerad förklaring av tecken, exemplens anordning m.m.

FÖRTECKNING 36 har exemplen numrerade med arabiska siffror. Den omfattar de exempel där eleven tillämpat huvudsatssyntax i att-sats. Ordningen är kronologisk; inom varje årgång redovisas typerna i ordningsföljden 1a, 1b, 2.

k: avser konklusivfall

1a: den inbördes ordningen subjekt - predikat avses, inskottet är sats.

1b: - " - , inskottet är satsled.

2: satsadverbialets plats avses.

c: (efter en av typbeteckningarna 1a, 1b, 2) att-satsen har klar karaktär av indirekt replik.

Ø-det: i att-satsen kan ett formellt det suppleras.

(Ø-det): i att-satsen kan ett formellt det suppleras; dock med visst förbehåll. Parentes ( ) kring typbeteckning - t.ex. (2), (c) - innebär likaledes viss reservation mot klassningen.

(A) i spalten "lärarreaktion": läraren har vid ändring placerat inskottet som nexusklyvande, dvs. han har låtit subjektet inta platsen efter junktionen och därmed tillämpat bisatsschemat, varigenom spetsställningen hos det verbbestämmande ledet uppges.

(B) i spalten "lärarreaktion": läraren har vid ändring låtit att-satsfundamentet kvarstå, dvs. inskottet har fått behålla sin plats men elevens omvända ordföljd har ändrats till rak. Detta innebär tillämpning av hybridschemat.

FÖRTECKNING 37 har exemplen numrerade med romerska siffror. Ordningsföljden bygger på samma princip som förteckning 36. Förteckning 37 är avsedd att uppvisa kontrasterande exempel till förteckning 36 och upptar exempel där eleven tillämpat hybridschemat.

Angående uppsatsernas kodbeteckningar, se 1.1.3.1.

FÖRTECKNING 36: Att-satsers emancipation

Excerptens nummer	Typ	Elevens formulering	Lärarreaktion (lr) på huvudsatsordföljd i bisatsen
1. 00 No re ea7 L65D ä4	k	Detta år befann sig Karl XII långt in i Ryssland, så att han kunde själf ej skynda till sin fädernejords försvar.	...själf ej kunde ...
2. 15 No la eb10 L53A ä3	k	...antalet män förhöll sig till antalet kvinnor såsom 4:4,3, så att alla kvinnor kunde ej få en man.	-
3. 00 Sö la eL9 L57A ä2	1b	...man...inser, att så var uppfattningen om dem vid den tiden.	-
4. 05 No re ea12 L65C ä3	1a	...han var tämligen säker på att om Maria Teresia segrade öfver sina fiender, skulle han ej få behålla sitt rof.	-
5. 05 No re eb9 L65C ä8	1b	...följer häraf, att om man sänker trycket, bör kokning kunna äga rum vid en lägre temperatur.	(jfr 37:V s. 235)
6. 05 No re ec7 L55B ä3	1a	...ingått ett fördrag med Preussen att om någon af dem anfölls af mer än en makt, skulle de hjälpa hvarandra.	-
7. 10 No re ea23 L62B ä6	1a	Kerstin Bure invände, att om han gick vägen fram ett stycke till, så skulle han komma till prästgården...	-
8. 15 No re ec3 L73B ä6	1b	Hattarna tyckte då, att nu erbjöde sig ju ett gynnsamt tillfälle att försöka återerövra Pommern...	... att ett gynnsamt tillfälle nu erbjöde sig ... (A)
9. 20 Sö la eRa10 L92A ä9	1b	...de krigförande insågo att för att effektivt kunna försvara sig mot u-båtar måste flottan få hjälp från luften.	... flottan måste ... (B)
10. 20 WÅ eÅL5 L71B ä5	1b	Den man, som sänts i detta uppdrag, tänkte emellertid, att i dessa osäkra tider vore det en stor fördel att ha en skicklig härförare på Sveriges tron.	... det i dessa osäkra tider vore en stor ... (A)

Excerptens nummer	Typ	Elevens formulering	Lärarreaktion (lr) på huvudsatsordföljd i bisatsen
11. 25 No re eIVa5 L73B ä8	1a	Man har funnit, att om en ton ljudit länge, uppfattas den icke ...	-
12. 25 Ny el eR4 L79B ä8	1a	Av det förut beskrivna förstås, att, för att trycket skall kunna fortplanta sig från det ovala till det runda fönstret, måste det fortplanta sig från förgården...	-
13. 25 Ö elVb18 L62A ä8	1a	Härför talar, att om man hör en och samma ton oavbrutet, blir örat uttröttat, vilket ej är fallet, om...	-
14. 25 Ö elVc9 LW ä8	1a	...det faktum, att om man länge hört en och samma ton, märker man den till slut knappast.	-
15. 30 Be e22 L58A ä5	1a	...en romersk regel var, att, så länge fienden befann sig på Roms område, fick man ej tänka på fred.	(avlägsnande av komma efter att)
16. -"-	1b	Sägnen förmäler, att år 753 före Kristi födelse lade tvillingbröderna Romulus och Remus grunden till den blivande världsstaden på de sju kullarna, som sköljas av Tiberflodens böljor.	-
17. 40 No re eb7 L77A ä12	1a	Man vågar förutspå att, då det ekonomiska intresset en gång mindre dominerar, kommer biografen att få en viktig roll...	-
18. 40 Be eRa17 L86A ä12	1b	Som ett exempel kan jag nämna, att för en tid sedan såg jag en kriminalfilm av inte särskilt god kvalitet, men under filmens lopp fick jag i alla fall...	...att jag för en tid sedan såg... men att jag under filmens lopp i alla fall fick... (A), sidoordningsfall
19. -"-	1b	Jag anser, att i allmänhet är biografen mycket allmänbildande och att den mången gång förenar nytta med nöje.	(i marg.: Bisats nödvändig) (A), sidoordningsfall

Excerptens nummer	Typ	Elevens formulering	Lärarreaktion (lr) på huvudsats-ordföljd i bi-satsen
20. 40 Be eRb20 L90F ä1	1b	Jag skulle tro att just här ligger felet.	-
21. 40 Ku eL4 L89F ä12	1b	...en skillnad är dock den, att i filmen framträder de dramatiska effekterna så mycket starkare...	...i filmen de dramatiska effekterna framträder ...(B)
22. 40 Ku eL9 L89F ä3	1bc	Runeberg säger att "något tålte hon skrattas åt, men mera hedras ändå".	-
23. 40 No fl eLIII13 L96B ä3	1b	Han fann då, att just de människor, som han såg och hörde talas om där, dem ville han teckna.	("dem" satt inom parentes)
24. 40 No fl eR9 L96B ä12	1b	...förklarat, att endast genom att läsa utländska böcker kan man skaffa sig ett verkligt gediget ordförråd.	-
25. 40 Ny el eLN9 L90D ä3	1bc	...(skaldens) uppfattning om "att...inför Gud och Lagen äro alla lika"...	-
26. 40 Sö la eRb11 L92B ä12	1b Ø-det	Att filmen...står i... samband med litteraturen visas genom att som original för filmmanuskripten ligga...populära böcker.	-
27. 45 Ny el eRa1 L87B ä10	1a	...den s.k. tumregeln, som säger, att om man lägger högra handen på spolen med fingrarna i strömmens riktning, så pekar tummen åt det håll, där nordändan är.	-
28. 45 Bro eRb18 L86B ä12	1b	...vetskapen om att utan den eller den examen kan hon inte göra sig gällande...	-
29. 45 No la eLIII15 L87G ä2	1b	...ändå...skulle...lyssnaren kunnat märka, att här anslog skalden strängarna i sitt djupaste inre...	-
30. 45 No fl eLb10 L96B ä2	1bc	...den stilla reflexionen, att om tusen år skall man kanske finna hans "fattiga pränt"...	-

Excerptens nummer	Typ	Elevens formulering	Lärarreaktion (1r) på huvudsatsordföljd i bisatsen
31. 45 No fl eR4 L02A ä7	1b	Utmärkande...är, att under sommaren föres boskapen upp till så kallade fäbodar.	...att boskapen under sommaren föres... (A)
32. -"-	1b	Förklaringen är, att här äro nötkreaturen heliga.	...att nötkreaturen här äro... (A)
33. 45 No re eIII3 L89D ä2	1b	...han säger, att i grund och botten är alla människor ganska lika varandra.	-
34. 45 Sö la eRa7 L03C ä7	1b	Att det sistnämnda landet har en så stor omfattande fåravel beror till stor del på, att här grundades världens första mera betydande textilindustri och till denna industri erhöll man ju råvaran från fåren.	...på att världens första mera betydande textilindustri grundades här och att man ju erhöll råvaran till denna industri från fåren. (A), sidoordningsfall
35. 45 WÅ eL21 L89F ä2	1b Ø-det	...övertygad om att inom människan gömdes mycken godhet...	-
36. 45 Ö eRb19 L90E ä12	1b	Man bör dock betänka, att på den tiden voro vetenskaperna ej så omfattande, som de äro nu,...	-
37. 45 Ku eRIII12 L85A ä2	2c	Han menade, att det goda är inte så gott, och det onda är inte så ont.	-
38. 45 No fl eLIII4 L03B ä2	2c	Han...säger, att "rosor i ett sprucket krus är ändå alltid rosor".	-
39. 45 No fl eLIII13 L03B ä12	2	Man kanske tycker, att en person, som har bildning, har väl också kunskaper,...	...väl också har ...
40. 45 No fl eR3 L02A ä2	(2)	Vi få inte glömma att det drag, som gjort Frödings diktning mest känd och älskad, är just dess mänsklighet...	...älskad, just är dess...
41. 45 WÅ eL21 L89F ä2	2	...han menar, att något helt ont finns icke...	...ont icke finns...
42. 50 Bro eLa8 L93B ä12	1a	(Varför skall man...) Därför att, om man intresserar sig för sitt arbete, så trivs man med det...	-

Excerptens nummer	Typ	Elevens formulering	Lärarreaktion (1r) på huvudsatsordföljd i bisatsen
43. 50 No la eL11 L87G ä12	1a	...en...betydelsefull synpunkt är, att om man inte har så lätt för sig..., bör man ej välja ett yrke, som kräver lång studietid.	-
44. 50 No re eIII11 L94A ä10	1a	En teori...gick ut på, att när en jon bildades, upptog eller avgav grundämnet en elektriskt laddad partikel.	-
45. 50 WÅ eR5 L08A ä10	1a	Fysikerna har kunnat bevisa, att om en kropp mister energi, förlorar den på samma gång en viss massa...	-
46. 50 Bro eLb15 L01D ä12	1b	...även om släktingar och vänner säga, att för det yrket är hon inte alls begåvad.	-
47. 50 No la eLIII7 L08A ä7	1b	...en fingervisning åt de makthavande, att här hade man en faktor att räkna med.	-
48. 50 No re ea19 L94A ä12	1b	...vetskapen om att det yrke man väljer får man ägna sig åt under större delen av sitt liv.	-
49. 50 No re eIII11 L94A ä10	1b Ø-det	I denna kunde man se spåren... av radioaktiv strålning, genom att på luftjoner, som bildats vid de radioaktiva strålarnas framfart, kondenserats vatten.	-
50. 50 Ny el eLN11 L87B ä12	1bc	...redan i mycket unga år vet, att just "det" måste jag bli.	-
51. 50 Ö eL4 L03A ä12	1b	...framhålla, att utan någon examen är många vägar stängda.	-
52. 50 Sö la eRa9 L06D ä12	2	...besinna, att det är dock hela ens framtid det gäller...	... det dock är ...
53. 55 No re eb22 L20B ä11	1a	...man kan nog räkna med att när organiserade program sänds i större skala och försäljningen av apparater (skjuter fart), så blir radiohandlarna tvungna att öppna priskrig...	... (skjuter fart), radiohandlarna blir tvungna ... (B) 1r återtagen
54. 55 Norm eL17 L14A ä1	1a	...hon visste, att då man dog, kom man till Gud.	-

Excerptens nummer	Typ	Elevens formulering	Lärarreaktion (lr) på huvudsatsordföljd i bisatsen
55. 55 Sö la eRb23 L06D ä6	1a	Andra hävdar däremot, att om inte Karl XII gjort sitt polska fälttåg, hade med största sannolikhet de baltiska provinserna kommit under Polens välde.	- (jfr ex. 65-66)
56. 55 Bro eRa1 L97B ä6	1b	...har storstaden fördelen, att i den har man större möjligheter att ta extraarbete...	-
57. -"-	1b	...det anses, att i Stockholm finns det redan så många förströelser.	... att det i Stockholm redan finns ... (A)
58. 55 Bro eRb11 L97B ä12	1b	...måste man nog säga det, att i storstaden har jag större chans att få en vidare...umgängeskrets.	-
59. 55 Ens eLb7 L06Aä12	1b	En av nackdelarna med att bo i en småstad är, att där känner och vet alla människor allt om alla.	...att alla människor där känner och vet... (A)
60. 55 Ku eRIII17 L89F ä1	1b	Ni kanske säger att samma svar kan vi finna i bibeln.	-
61. 55 No re eb7 L20B ä11	1b	Ganska säkert är emellertid, att vid fester i hemmet kommer televisionen att tas till hjälp för att ordna underhållningen för gästerna.	... i hemmet televisionen kommer att ... (B)
62. 55 No re eb8 L20B ä5	1b Ø-det	...därför beslöts att i viktigare ärenden, såsom rörande militära ingripanden, måste enighet råda.	... enighet måste ... (B)
63. 55 No re eIII5 L89D ä9	1b	I fråga om de sällsynta jordmetallerna fann Bohr att hos dessa ämnen hade redan 6:te elektronskalet börjat att utbildas.	... att det 6:te elektronskalet redan hade börjat att utbildas hos dessa ämnen. (A)
64. 55 Ny el eRa4 L92C ä12	1bc	...drämde näven i bordet och sade, att det här bestämmer jag själv,..	-
65. 55 Sö la eRb11 L06D ä12	1b	Min första tanke var, att till Mariefred kan väl ingen flytta frivilligt.	(understrykning: bisatsen fr. o. m. "till Mariefred")
66. 55 Sö la eRb23 L06D ä2	1b	Det är intressant att se, att i finnarnas ögon är Karl XII en dålig konung.	...att Karl XII i finnarnas ögon är... (A), jfr ex. 55; 1a gentemot 1b: samma lärare

Excerptens nummer	Typ	Elevens formulering	Lärarreaktion (lr) på huvudsatsordföljd i bisatsen.
67. 55 Ny el eRa10 L92C ä11	2	Vi kan...säga, att vi...lever i den svenska televisionens koltålder, och att det är inte utan att man har både förhoppningar och farhågor...	... och att det inte är
68. 55 Ny el eRa25 L92C ä12	(2)	Därför tycker jag, att man skall först ta den arbetsplats, som man tror att man trivs bäst med...	- (inte heller lr på sfl)
69. 60 Gu eR4 L19B ä7	1a	Engelsmännen började inse, att om de skulle dra verklig nytta av sina kolonier, måste de knyta dem närmare (till) moderlandet.	-
70. 60 Kä eA8 L19A ä15	1ac	På frågan varför han hade dödat så många människor svarade han, att när jag väl hade dödat en, så tyckte jag...	(lr på pron. /jag ändras till han/, inte på ordf.)
71. 60 Sö la eRb6 L04L ä15	1a	Den allmänna uppfattningen är, att om föräldrarna är brottslingar, så blir barnen också det.	(också det → det också)
72. -"-	1a	...väntar man sig, att om den ene av tvillingarna lider av schizofreni, så bör även den andre göra det.	-
73. 60 Ö eRa1 L17F ä14	1b Ø-det	En annan viktig skillnad är, att inom swingepoken används mestadels stora orkestrar.	-
74. 60 Ens eRb4 L99A ä11	1b	orsaken ligger i...att under reduktionsdelningen uteblir kromosomuppdelningen, varvid...	...kromosomuppdelningen uteblir... (B)
75. 60 Ku eRb15 L20C ä15	1b	Svaret på detta är, att då tog mödrarna sina telningar med sig...	-
76. 60 No la eRb22 L06R ä12	1b	...antog han, att atomen bestod av en liten kärna med positiv laddning och runt denna kretsade elektronerna...	...elektronerna kretsade runt denna. (B)
77. -"-	1b (Ø-det	Man hade kommit underfund (med) att mellan två elektroder i luft, som var anslutna till var sin pol av en spänningskälla kunde ingen urladdning äga rum...	-
78. 60 No re eRIII4 L00T ä15	1b	Dessa ungdomar tror att i städerna kan man få vilket arbete som helst...	-

Excerptens nummer	Typ	Elevens formulering	Lärarreaktion (lr) på huvudsatsordföljd i bisatsen
79. 60 Ny el eLa11 L02H ä15	1b (Ø-det)	Inser inte myndigheterna, att här måste något göras?	-
80. 60 Norm eA7 L18R ä5	1b (Ø-det)	Bibelns litet naiva tillförsikt att den som söker, han finner eller för den som klappar skall varda upplåtet.	-
81. 60 Norm eR21 L98C ä15	1b	Detta beror givetvis på, att här finns det många ungdomar, som inte...	... att det här finns ... (A)
82. -"-	1b Ø-det	Det belyses också av, att i West Side Story, den amerikanska musicaln, har ett klassiskt motiv tagits upp i storstadsmiljö med ungdomsligor...	... ett klassiskt motiv har ... (B)
83. 65 Ba eLIII13 L22A ä4	1a	Gustav Vasa finner då, att om svenskarna ansluter sig till den nya läran, kommer det att bli till stor fördel för honom.	-
84. 65 Brä eAIIIa25 L10Q ä17	1a	...lär sig, att om det finns en lekplats, så skall man hålla sig där.	-
85. 65 Spå eAIVa21 L21T ä4	-	...hon anser, att ska man kunna arbeta, måste man se upp till sin arbetsgivare.	.... om man skall ... (inadekvat lr)
86. -"-	1a	Jean vet, att när husbonden kommer tillbaka, blir allt annorlunda.	-
87. 65 Sö la eAIV13 L19H ä1	1a	Därför måste man räkna med, att om bibeln hade skrivits i vår tid, skulle den inte fått...	-
88. 65 Sö fl eAIVb17 L27J ä17	1a	Man skulle önska att innan föräldrarna ger sina barn en cykel, så skulle de lära dem trafikreglerna.	-
89. 65 Ö eRIVc19 L23M ä17	1a	...får man lära sig, att då man närmar sig barn, som..., skall man minska farten...	-
90. 65 Brä eAIVb20 L11P ä19	1b	Det går inte att förneka att för närvarande verkar den i motsatt riktning.	-
91. 65 Ens eAIVa2 L04A ä17	1b	Det sägs bara att så ska man och så ska man inte göra.	-

Excerptens nummer	Typ	Elevens formulering	Lärarreaktion (lr) på huvudsatsordföljd i bisatsen
92. 65 Ens eLIV1 L28D ä1	1b	Darwin ansåg att genom det naturliga urvalet och kampen för tillvaron utvecklades de olika arterna.	-
93. 65 Ku eRIVc22 L99E ä19	1b	...visas väl av, att i 99% av alla filmer är det rättvisan, som segrar.	...att det i 99% av alla filmer är rättvisan ... (A)
94. 65 Spå eRIVa5 L16S ä17	1b	...man får antaga att vid den tidpunkten, kommer lufttrafiken att svara för olyckorna.	-
95. 65 Sö la eAIV13 L19H ä1	1b	...ett hus, som påminner den förbipasserande om, att här verkade den man som skulle betyda så ofantligt mycket...	-
96. 65 Sö la eRIVa25 L26F ä12	1b	Den säger att i en atom kan det inte förekomma två eller flera elektroner med precis samma energiinnehåll.	... att det i en atom inte kan .. (A)
97. 65 Sö la eRIVb8 L13L ä18	1b	...(har) kommunikationerna förbättrats i så hög grad, att i dag kan Island endast med tveksamhet kallas avlägset.	... att Island i dag endast med tveksamhet kan . (A)
98. 65 Sö fl eAIVb20 L27J ä9	1b	...beror på att just på detta område kan den enskilde samhällsindividen stöta på om missförhållanden...	...att just på detta område den enskilde s. kan ... (B)
99. 65 Ba eRIV22 LB ä17	2c	Först skulle man kunna säga, att barn är alltid barn, ...	-
100. 65 Ba eRIIIa14 L24H ä19	2c	Den gamla sentensen om att brott lönar sig inte dog bort...	... inte lönar sig ...
101. 65 Ku eAIV11 L02X ä17	2c	...andra tänker som så, att jag kommer aldrig i en sådan situation.	(Talspråksanföring); lr kan vara betingad mest av pronomenvalet
102. 65 Kä eRIIIa12 LL ä5	2c	På detta svarar Josef att man skall inte klaga.	-
103. 65 No la eLIVb13 L19X ä8	2	...(man kan säga,) att den har aldrig varken förr eller senare nått så högt...	...den aldrig varken förr eller senare har...
104. 65 Ö eAIV21 L22L ä5	(2c)	Josef replikerar dock, att det tjänar ingenting till att försöka råda inom politiken... Anm.: "ortodox" bisatsordföljd skulle ha krävt ..."att det inte tjänar någonting till."	-

FÖRTECKNING 37: Ortodox ordföljd i elevens avfattning

När ett streck är utsatt i kolumnen "Anm.", har ingen lr på formuleringen skett

Excerptens nummer	Typ	Elevens formulering	Anm.
I. 05 No re ec21 L55B ä8	1a	...beror därpå, att om en gasblåsa skulle kunna bildas, den genast skulle sammantryckas av det omgifvande vätsketrycket.	–
II. 05 Ny el eL8 L49A ä3	1a	Det var naturligt, att, då Fredrik hade sådana planer, de båda regenterna snart skulle råka i krig.	–
III. 05 No la eb5 L67A ä3	1b	Elisabet...insåg, att efter Sveriges och Polens (tillbakagång) Fredrik II var Rysslands farligaste medtäflare.	–
IV. 05 No re ea21 L65C ä4	1b	...däraf följde, att vid ett partis fall äfven rådet underkastades en genomgripande förändring.	–
V. 05 No re eb9 L65C ä8	1b	...hvilket förklaras däraf, att enligt molekylarteorin molekylernas rörelse blir hastigare vid högre temperaturer.	lr, ändring i "modern" riktning: ... att enligt molekylarteorin blir molekylernas rörelse..
VI. 05 No re eb17 L65C ä8	1b	Skillnaden...hafva vi... visat vara den, att vid afdunstning ångbildning sker endast vid ytan, ..	lr, ändring i "modern" riktning: ... att vid afdunstning sker ångbildning (Ø-det)
VII. 10 Sö la eRb8 L71C ä11	1a	Namnet ha de däraf, att då ett bestämt klockslag skall angivas, en gök sticker fram hufvudet och genom att gala ett visst antal gånger angifver den tiden.	lr, strykning av "den"
VIII. 15 No la ec13 L55B ä10	1a	Det brukar vara så, att, när man icke genom ärliga medel kan genomföra sina åsikter, man tillgriper våld...	elevändr. vid inskrivningen (< tillgriper man)
IX. 15 No re ec14 L73B ä8	1a (utsatt formellt det)	Vi betrakta ett av en boskapshjord nyss avbetat fält och märka genast, att, fastän djuren betat av gräset och en del andra örter tätt efter marken och sålunda jämnklippt stora fläckar, det återstår en och annan planta alldeles orubbad.	—

Excerptens nummer	Typ	Elevens formulering	Anm.
X. 15 No re ec14 L73B ä8	1a	Rätt intressant är att se, hur, när t. ex. en myra klättrar upp åt denna örts stjälk och när de övre, med tunn överhud beklädda delarna av plantan, hon plötsligt kommer att såra den sköra huden och med ens fångslas av den framvällande saften.	-
XI. 20 Sö la eRa10 L92A ä9	1b	Man skulle ju kunna tänka, att för att få ett hydroplan, det endast är att utbyta landningsstället... mot flottörer.	-
XII. 20 WÅ eWa6 L75A ä4	1a	Det är ofta så att då ett folk nått kulturens höjder det inom sig redan bär fröet till sin undergång.	-
XIII. 30 Sö la eL7 L97D ä6	1a	Han menade, att ehuru det är arbetaren, som skapar rikedomarna, denne ej får större lön för sitt arbete, än att han nätt och jämnt kan uppehålla livet.	-
XIV. 35 WÅ eL5 L93A ä2	1a	Kellgren lovade dock, att, om Thorild i sina kommande dikter följde de kända reglerna, han kunde ha gott hopp att vinna det stora priset.	lär. stryker komma efter att
XV. 35 WÅ eL19 L93A ä8	1a	...så framträdande, att när man skall behandla ett sådant ämne det blir i huvudsak dessa länders handel man kommer att syssla med.	elevändr. vid inskrivningen: < blir det
XVI. -"-	1b	...rättare att säga, att tack vare de stora möjligheterna på kommunikationsområdet näringslivet har nått fram till denna specialisering.	elevändr. vid inskrivningen: < har näringslivet
XVII. 45 Bro eRb5 L86B ä9	1b	Detta beror främst därpå, att på grund av den stora åderlåtning, som gjorts i skogarna under kristidens och bränslebristens dagar, avverkningen blivit betydligt större än återväxten.	-
XVIII. 55 Sö la eRIII15 L06D ä11	1a Ø-det	...den åsikten, att om televisionen kommer i privata händer, risk finns för...	-
XIX. 60 No la eLa11 L02K ä15	1a	Men jag tror, att om ungdomen redan från början fick lära sig att sona sina brott med ordentligt tilltagna straff, många skulle akta sig för att fortsätta med sin verksamhet.	elevändr. vid inskrivningen: ursprunglig lydelse: ...skulle många

5.4.1 Kronologiska iakttagelser i exemplen ur excerptmaterialet

Exemplen i förteckningarna ovan är för överskådlighets skull ordnade i sammanhängande kronologiska tabeller. Det är emellertid lämpligt att vid studium av tabellerna dra en skiljelinje mellan 1950 och 1955. För tiden 1900-1950 är antalet exempel på huvudsatsordföljd i att-sats 52 och 1955-1965 är de likaledes 52. Att exemplen bygger på varierande antal uppsatser i årgångarna kan bortses ifrån: tudelningens uppgift är ju endast att visa hur ordföljdsfallens förekomst,fördelning på typer (1a-b, 2) och normering (ej 1r, 1r A och 1r B) ter sig under de två perioderna. (För antalet excerperade uppsatser inom varje årgång hänvisas till tabell 2.) Studiet av exemplen ur uppsatserna (excerptmaterialet) visar på en ganska tydlig tidsskiktning av typerna. De båda förteckningarna tillsammans kan sägas ge belägg för följande:

1. Att-satsfundament överhuvud taget var ovanliga i uppsatserna vid sekelskiftet.
2. När att-satsfundament börjar uppträda är det först i form av helsatsfundament; helsatsfundament både slår igenom tidigare och accepteras tidigare även med sin inverkan på ordföljden. Detta innebär alltså att praxis i skolorna var en annan än som framgår av Beckmans språklära, vars första upplaga kom 1904. I Beckmans § 224 (citerad ovan 5.1.1)framställs ju helsatsfundamenten och satsledsfundamenten som helt likvärdiga, liksom f.ö. även sker hos Diderichsen. Det kan emellertid påpekas att normeringspraxis (och normkänsla) onekligen inte tycks följas helt åt för helsatsfundament och satsledsfundament. Man kan jämföra med en annan följdföreteelse till avhypotaktiseringen av att-satser, nämligen det adverbiella leddubblerande så som inledning till att-satsens nexus efter inskottet - "om jag får, så reser jag", "i nästa vecka så reser jag". Detta så har numera accepterats efter helsatsfundament, t.o.m. har dess positiva effekt som struktursignal påpekats, men efter satsledsfundament accepteras så än i dag i ganska

liten utsträckning. En uttrycklig skolboksregel med innebörd av just det här sagda finns hos August Isaacsson (42:70 punkt 61).

En sammanställning av hithörande fakta kan göras i tabellform enligt nedan:

TABELL 38: Tidsperspektiv på ordföljdsfallens normering.

Anm.: Ex. 1-2, som betecknats som typ k, är inte medräknade, liksom inte heller ex. 85, som likaledes faller utanför huvudtyperna. "Outförd 1r" innebär förstrykning eller annan reaktion som inte upplyser om lärarens formuleringsalternativ.

typ 1a:	antal	1r A	1r B	outförd 1r	ej 1r
1900-1950	15	-	-	1	14
1955-1965	13	-	(1)	-	12
	s:a 28				
typ 1b:					
1900-1950	29	7	2	-	20
1955-1965	30	8	7	1	14
	s:a 59				
		1r			
typ 2:					
1900-1950	6 (ffg 1945)	4		-	2
1955-1965	8	4		-	4
	s:a 14				

1a-fallen är sålunda färre men tolereras i allmänhet. 1b-fallen finns med i det tidiga materialet men börjar sin egentliga tillväxt 1940. Fallen av typ 2 slutligen uppträder med sitt första belägg först 1945. Det intressanta är att 20 av 29 1b-fall tolereras under den tidiga perioden, men endast 14 av 30 under den senare. Därtill är sju ändringar av typ B, vilket innebär tillämpning av hybridschemat (se ovan 5.1.2). Det är uppenbart att frågan om bisatsordföljden på 1950-talet började komma i blickpunkten.

5.4.2 Normkrisen

Med stöd av exemplens vittnesbörd kan man konstatera att en normkris inträdde och blev akut på 1950-talet. Vacklan i bruket kan då givetvis ha förelegat ganska länge. Ett pålitligt tecken på normvacklan är förekomst av elevändringar i ortodox riktning vid inskrivningen. En sådan påträffas redan 1915 (ex. IX, som gäller ett 1a-fall). 1935 uppträder ändring i WÅ, två gånger hos samma elev, (fall 1a och 1b) med stelbenta formuleringar som resultat. (Ex. XV och XVI)

Det är ytterligare att märka att lr efter hand börjar uppträda i skarpare formulering, t.ex. (ex. 19) "bock" med tillägget "Bisats nödvändig!" (1940). Emellertid är ju materialet för litet för några slutsatser.

Som symtom på strikt behandling av ordföljd i bisats kan tas lr på ex. 34 från 1945, där det gäller sidoordnade satser. Eleven har låtit meningens sista sats vara huvudsats, men läraren har gjort den till andra sats i en att-satsparatagm, t.o.m. utan att styrning från huvudsatsens verb egentligen kan vindiceras.□

I praktiken torde det ha varit omöjligt att hålla på den strikta bisatssamordning som Wellander förordade. Lr i ex. 76 (1960) tyder på att läraren har analyserat endast till hälften. Att ändra till "fundamentslös" sats utan att infoga att torde innebära en obegriplig ändring.

□ Det är att märka att Wellander (RS 39:534) betecknar den uttryckstyp, som eleven här företräder, som ett "stötande men synnerligen vanligt fel". Beckman är där liberalare. Han säger (64:248) om motsvarande uttrycksätt, att det "torde få anses oklanderligt". Lr på ex. VII (1910) är av samma art som i ex. 34. Fallen av sidoordning är för få för slutsatser, men ändringen i ex. 34 ter sig numera så formalistisk, att det ändå är frestande att se den som tecken på en skärpt observans på bisatsordföljden, som kunde resultera i vissa hyperkorrigeringar. Jfr ex. 19, där den första parataktiska satsen har fundament, den andra inte. I ex. 34 har dock sats nr 2 i paratagmen gjorts till huvudsats av eleven.

Både fallet med samordnade bisatser och fallet med satsadverbialets plats belyses av ex. 67 (1955). Eleven har där själv samordnat två att-satser, vilket dock har medfört ordföljdsemancipation typ 2 i andra satsen. Lr har korrigerat denna frihet men därigenom brutit upp det fraseologiskt fasta "det är inte utan". Det hade gett en mera idiomatisk lydelse att ändra genom strykning av att efter och, varmed andra att-satsen gjorts till huvudsats. Elevens samordning av de båda att-satserna kan möjligen ses som ett tecken på villrådighet, en strävan att uppfylla skolgrammatiska krav – och läraren tycks ha funnit det lovvärt att söka bevara bisatsparatagmen. Samme lärares uteblivna lr i ex. 68 är liksom elevens formulering snarast ett tecken på osäkerhet i normtillämpningen. "Först" är placerat som om det vore satsadverbial, men i så fall på det emanciperade sättet. Om "först" tolkas som "i första hand", förefaller det att kunna placeras på tre sätt, som nexusklyvande, som att-satsfundament, följt av inversion, eller som slutled i satsen (dvs. som kil mellan korrelat och relativ).□ Ordvalet "arbetsplats" - tillkommet efter elevändring av det i exemplet lämpligare "arbete" - tyder liksom den föga spontana ordföljden på att eleven strävar till en regelunderkastad normalprosa, utan att träffa riktigt rätt.

Ett speciellt tecken på normkris är hyperkorrigeringar eller "omvända" korrigeringar från lärarens sida. I ex. 40 kan "just" ses som särskilt satsadverbial (Beckman 64:181 f) med placering omedelbart före det ord det bestämmer. Men lr har flyttat ordet till platsen för allmänt satsadverbial. Inadekvat lr föreligger i ex. 85. Som inadekvat normering får även anses ett konklusivfall från 1965, där läraren endast ändrat så till så att, varigenom satsens hybridkaraktär framhävs i stället för avlägsnas. Konklusivfallen var i stort sett accepterade tio år tidigare, varför denna lr väl huvudsakligen visar att alltför många faktorer börjat strida om

---

□Dvs. lydelsen kunde vara:

1. ... att man i första hand skall ta det arbete, som ..
2. ... att i första hand skall man ta det arbete, som ...
3. ... att man skall ta det arbete i första hand, som ...

uppmärksamheten vid bisatsanalysen. Exemplet lyder:

65 Väst eAIIIa18 ä9 ... man slog ju på stora trumman för lokaliseringspolitiken vid senaste valet, så man kan ju alltid hoppas på en bättring.

(Kuriöst nog blir exemplet med lärarens ändring, så > så att, parallellt med ex. 1 och 2 från 1900 respektive 1915. Läraren 1965 uppfattar tydligen "så" som allmänt talspråkligt och stridande mot skriftspråksnormen. Ordföljdsregler har däremot inte aktualiserats.)

Även andra belägg för normvacklan kan ges: Sålunda är att märka att den ortodoxa ordföljden hos eleven 1955 (ex. XVIII) dyker upp i ett 1a-fall - t.o.m. av Ø-det-typ. Exemplen visar att sådana normalt inte ändras av läraren. Ibland visar uppsatserna också raderingar med spår av inskrivningsändringar i ortodox riktning. (Se förteckning 37)

Slutligen bör sägas: Man kan givetvis inte tillämpa samma stilistiska grundsyn för alla uppsatser. I skeden av normvacklan åberopas gärna stilistiska argument. Ofta sker detta till försvar av den traditionella konstruktionen, men det finns fall där detta inte är möjligt. Elevens ordalydelse är ibland sådan att en ortodox ändring skulle ha inneburit en kvalificerad okänslighet. 1955 är ex. 53 ändrat, i och för sig ett symptom på vakthållning kring grammatiska värden som man tidigare föga vårdat. (Se tabell 38.) Ex. 54 är däremot, liksom de andra 1a-fallen oändrat, och med synnerligen starka stilistiska skäl. Ortodoxa varianter i ex. 54 skulle nämligen vara

a) ... hon visste, att man, då man dog, kom till Gud.

b) ... hon visste, att då man dog, man kom till Gud.

c) ... hon visste, att man kom till Gud, då man dog. (Mindre ortodoxt men i kontexten mindre nöjaktigt.)

Exemplet synes illustrera hur den moderna typen ibland nära nog tvingas fram.

5.4.2.1 Elevernas situation

Till exemplen på ortodox bisatsordföljd (förteckning 37) kan sägas:

Lr på elevernas fria ordföljd visar ju inte bara, att normer för-

skjuts och att vissa syntaxtyper kan visas komma in i en normvacklan under en viss period. Den visar dessutom, att lärare sinsemellan reagerar högst olika. Som "formalister" i bisatsordföljdshänseende framträder i denna undersöknings tabeller lärarna 20B (1955) och 98C (1960). Eleverna har under sin skoltid haft en "klassnorm" eller "lärarnorm" att hålla sig till vid sidan av läroboksföreskrifterna eller den mer allmänna språknormen. Lärarnormen kunde givetvis "förenklas", dvs. av två existerande typer kunde läraren utnämna den ena till norm och förkasta den andra. Det är därför inte underligt att spännvidden är stor mellan de friaste och de ortodoxaste formerna, och att detta gäller för alla årgångar. Emellertid går en ortodox elev ibland längre än en ortodox lärare skulle göra.

Exempel härpå är VIII och XI med de ytterst trycksvaga subjekten "man", respektive "det" som opersonligt subjekt (alltså icke presenteringssubjekt som i ex. 10, där den raka ordföljden är naturlig). Ingen lärarändring i hela materialet har fått en sådan konstruktion till resultat. Man kan jämföra med ex. 12 (ej lr), där det dock är personligt subjekt. Det är att märka att utom i ex. V-VI (de två fallen från 1905 med lärare 65C) har inte i hela materialet lärarändring skett från "ortodox" till "modern" att-satsordföljd.

5.4.2.2 Test av ordföljdstyper

På grund av hybridtypens tillkomst hade en kanske osvensk eller åtminstone uppstyltad konstruktion börjat användas i skolorna. Jag fann det intressant att försöka utröna något om spontana reaktioner på den. Vårterminen 1968 gjorde jag i detta syfte ett enkelt test med en grupp om 26 studenter (deltagare i undervisningen i nordiska språk på den nusvensk-stilistiska alternativlinjen). Deltagarnas ålder varierade mellan 20 och 50 år och är därför irrelevant. Jag försäkrade mig genom för ändamålet konstruerade kontrollmeningar om att försökspersonerna var på det klara med innebörden av begreppen "välbildad" och "felbildad" mening ("sentence" och "non-

sentence" i Chomskys och andra transformationsgrammatikers terminologi). Resultatet kan studeras i följande översikt: (De återgivna exemplen utgör ett urval om c:a hälften av de förelagda meningarna. Sådana exempel har tagits ut, som klarast belyser huvudfrågan. Försökspersonerna fick uppge spontana reaktioner, inte sitta och fundera. Alla blanketter upptog frågorna i samma ordning. Detta kan möjligen ha medfört nackdelen att vissa förvillande likheter mellan exemplen alltid framträdde på samma sätt. Dock är det sannolikt ogörligt att eliminera faktorn "förvillande likhet" vid språkliga test av detta slag.)

FÖRTECKNING 39: Studenters uppfattning av vissa ordföljdstyper.

Nr	Typ		Ansågs välbildad av	Ansågs felbildad av
1	1a huv	Jag misstänker, att när eleverna får höra hur lätt provet var, så slutar de läsa.	26	-
2	1a bis	Det är troligt att om saken blir allmänt känd styrelsen kommer att tvingas ändra sitt beslut.	24	2
3	1a bis	Jag tycker att om du tackar nej, vi andra i alla fall går dit.	20	6
4	1a bis	Det är möjligt att om ägaren kostar på en reparation för c:a 1000 kr, bilen blir godkänd för körning.	20	6
5	nexus-klyvn.	Det är troligt att Peter när han kommer till sista ringen slutar idrotta.	26	-
6	1b huv	Du inser nog, att i morgon får vi inte tid.	26	-
7	1b huv	Det är en ingalunda orealistisk tanke att i händelse av ytterligare skärpning av läget skulle arbetarna inte tveka att tillgripa sabotage.	25	1
8	1b bis	Jag hoppas att på morgonen ingen kommer och stör mig.	15	11
9	1b bis	Vi påpeka nu blott den omständigheten att vid skrivandet tankespråket spelar en stor roll. (Cit. från Well s. 432)	21	5
10	1b bis	Orsaken ligger i att under reduktionsdelningen kromosomuppdelningen uteblir. (Lärarversion av ex. 74/1960/)	21	5

Nr	Typ			Ansågs välbildad av	Ansågs felbildad av
11	2	huv	Jag antar att Peter tränar inte nu längre	19	7
			Reaktion på ovanlig eller helt osvensk typ av ledföljd:		
12	-	-	/*/ Jag föreslår att kulstötning tränar Peter ...	10	16 (flera tydliga tveksamhetsreaktioner)
13	-	-	*Jag föreslår att kulstötning Peter tränar ...	3	23
			(Jfr den välbildade meningen av typ 1b:		
14	1b	huv	Lagledaren föreslog att kulstötning skulle Peter träna ...)	22	4
15	-	-	*Jag tänker mig att i så fall arbetarna strejkar inte.	5	21

Anm.: Det är, som Teleman säger (67:112 f, regel 14) tydligt att flera av reglerna för ordföljd ännu är oskrivna. En viktig fråga är: hur lätt och hur kort får ett led vara för att kunna stå som att-satsfundament, vilken syntaktisk funktion och semantisk karaktär kan det ha? Dessutom är det av betydelse vad som står efter bisatspredikatet.

Kommentar till svaren i förteckning 39:

De mest anmärkningsvärda reaktionerna här är väl de på ex. 9 och 10. Nr 3, 4 och 8 är av liknande slag och har mötts av ännu mer negativ reaktion, men de exemplen är till skillnad från 9 och 10 konstruerade. Ex. 7 visar, att även i ett stilläge som påminner om "torrprosa" är numera den omvända ordföljden naturlig. Det är kanske inte fullt klart om man skall uppfatta de sju negativa reaktionerna på ex. 11 som tecken på ännu bestående känsla för negationens plats i att-sats. Det är som synes endast tre meningar som betecknats som välbildade av alla försökspersoner - nr 1, 5 (med nexusklyvning), och 6. Av dessa har nr 6 negation på huvudsatsplats, i det fallet dock som följdföreteelse till

insättningen av att-satsfundamentet, till skillnad från nr 11. Den skillnaden är sannolikt viktig.

Sammanfattningsvis kan konstateras: Av de 15 redovisade meningarna har 12 av några försökspersoner betecknats som felbildade, 10 har av minst 4 personer ansetts felbildade. Av de 12 meningarna var 3 av typen non-sentence. De övriga 9 fördelar sig på 3 ortodoxa av 1a-typ, 2 ortodoxa av 1b-typ och 2 moderna av samma typ, samt en av typ 2, modern men med osäker accepteringspraxis. Beträffande 1a-typen finns en ganska klar linje. Ingen har ansett den moderna typen (1) felbildad, men av de 3 ortodoxt bildade 1a-meningarna (2-4) har ingen helt undgått negativa reaktioner.

Studiet av exempelsamlingen, kontrasterat mot studenters reaktion endast tre år efter den senaste uppsatsårgången, antyder i själva verket ett händelseförlopp som till en början ter sig överraskande och ganska svårtolkat. Skeendet kan sammanfattas i följande punkter:

Fallen av emanciperad ordföljd i bisats är i början ytterst sparsamma. Detta sammanhänger med att s.k. att-satsfundament uppträder endast i ringa mån. I princip var man inte främmande för ordföljdsemancipationen: orättade fall av huvudsatsordföljd typ 1 i att-sats finns redan före 1900, och år 1905 föreligger t.o.m. exempel på läraränd ring till emanciperad ordföljd, förteckning 37, ex. V och VI, rättade av en och samma lärare. Denne lärare har i två 1b-fall funnit huvudsatssyntaxen bättre än elevens hybridsyntax, dvs. han har följt sin spontana språkkänsla. Detta var ju också i linje med de rekommendationer man hade att stödja sig på. Beckman (se ovan 5.1.1) betraktar huvudsatssyntaxen som en helt ordinär företeelse efter adverbiellt inskott i form av sats eller led. Han gör ingen skillnad mellan sats och satsled i detta avseende. Han har givetvis bara haft ett allmänt intryck av förekommande syntaxtyper att lita till. I själva verket bör även i sakprosa fallet med sats som inskott vara något tidigare, något som till en del bestyrks av mitt material, till

en del av att Nils Linder i sin "Regler och råd..." har noterat fallet med satsinskott men inte det med ledinskott (08:182 p 22). Han säger om "modern" ordföljd i detta fall: "Sådana konstruktioner få näppeligen anses felaktiga. De äro emellertid icke nödvändiga och kunna lätt undvikas." Det förslag till undvikande som han sedan anför innebär nexusklyvning. Omvänd ordföljd efter bibehållen plats för inskottet yttrar sig Linder inte om, men indirekt kan man ana sig till hur han skulle ha kunnat reagera: hans regel 2 om ordföljd (08:174) lyder nämligen "Avvik aldrig onödigtvis från det vårdade samtalsspråkets ordföljd och satsföljd!" Det är också att märka att Beckman i sin § 224 genom placeringen av exemplen och genom sin formulering "även rak ordföljd förekommer dock" tycks betrakta huvudsatssyntaxen som ordinär och hybridtypen som något mindre vanlig. Av äldre svenska grammatikor tar Svenska akademiens 1836 inte alls upp frågan om specifik bisatsordföljd. Hos Almqvist (1840:164 ff) kan man se bisatsens särart i någon mån träda fram, och hos Sundén (1869:195 ff) finner man ännu något utförligare regler, men hos ingen av dem nämns begreppet bisatsordföljd gentemot huvudsatsordföljd. (Än mindre är begreppet satsadverbial isolerat: beskrivningen av denna satsdels särart tycks vara en upptäckarbragd av Beckman.) Om dessa äldre svenska grammatikers uppgifter sammanställs med Mikkelsens danska av 1894 kan en slutsats stå klar, nämligen att hybridordföljden under detta tidiga skede inte hade några tillskyndare bland de normgivande auktoriteterna. Av uppsatsrättarna före 1940 insätter endast en hybridordföljd vid rättning, nämligen den i ex. 9. Exemplen på ortodox ordföljd i elevens egen avfattning visar däremot att hybridordföljden som skriftspråkstyp var fullt levande bland gymnasisterna. Det är emellertid ytterst märkligt att iaktta vad som sker kring 1955. Tillväxten av själva typen huvudsatssyntax i att-sats kan sägas ta sin början 1940 - det året uppvisar tio fall i excerpterna, varav två ändras, ett till nexusklyvning och ett till hybridsyntax. 1945 tillhör ingen av de tre lärarändringarna typ B, och 1950 ändras överhuvudtaget inget typ 1-fall. Den bild som årgångarna 1955 till

1965 uppvisar ter sig efter detta onekligen förbryllande. 1955 har 14 typ 1-fall, varav nio utlöser lr, tre med hybridsyntax som resultat. 1960 ändras endast fyra av 14 typ 1-fall, men tre med bibehållande av fundamentet. Hybridsyntax har dock blivit följden endast i två av fallen - ex. 76 uppvisar nämligen en delvis inadekvat normering. Det gäller ett sidoordningsfall, och läraren skapar vid ändringen samma slags syntax som tidigare bekämpats, enligt vad ex. 18 och 34 utvisar. (Jämför för normativa uttalanden i frågan Wellander och Beckman.)

Ännu 1965 förekommer i typ 1-fallen en B-ändring (hybridsyntax, ex. 98) och tre ändringar med nexusklyvning som resultat. 1965 är dock åter de oändrade typ 1-fallen i klar majoritet. Man är sålunda 1965 tillbaka vid ungefär samma situation som rådde 1940 - och den norm för bisatsordföljd som lärare och elever 1940 och 1965 i allmänhet (inte alltid) är överens om, är i huvudsak densamma som framträder hos Nils Linder och hos Beckman! Wellanders Riktig svenska kom 1939. Ändrade då Wellander på något avgörande sätt på normen? Nej, det kan knappast sägas vara fallet. Visserligen tillkommer en sak hos Wellander som innebär en för honom typisk distinktion: huvudsatssyntax i att-sats sägs vara olämplig i normalprosa (min kurs). Flera av Wellanders exempel på korrekt normalprosa innebär hybridsyntax.

Normeringskrisen, som börjar visa starka symtom 1955, kan alltså knappast förklaras bara med en hänvisning till auktoriteter. Efterdyningarna så sent som 1965 hos både lärare och elever är på sitt vis ännu märkligare - hybridsyntaxen måste ju då åtminstone för elevernas del ha haft bra mycket starkare prägel av skrivbordsprodukt än tio år tidigare.

5.5 KRAFTER BAKOM SKEENDET

Varför blir nu så många lärare vid mitten av 1950-talet "päpstlicher als der Papst"? Det är en ytterst intresseväckande uppgift att försöka ge någon rimlig förklaring till det säregna skeende som kan iakttas. Själv var jag under perioden 1940-1967, alltså under drygt hela den intressanta perioden,

uppsatsrättande svensklärare i realskola och gymnasium. Jag minns hur lärare man och man emellan yttrade bekymmer över de nya tendenserna inom ordföljden. Det är därför överraskande att finna att tendenserna inte torde ha varit så nya, och att just den period som jag själv minns som en period av uppluckring i ordföljdsfrågan i själva verket tycks ha inneburit en åtstramning av normen.

Hur skall nu detta förklaras? Har typens tillväxt varit så kraftig, att tendensen börjat väcka betänkligheter? Detta kan knappast vara fallet - tillväxten har tydligen börjat kring 1940 och då inte stött på så hårt motstånd: men 1955 kulminerar rättningsaktiviteten. Dessutom brukar tillväxten av en typ normalt leda stegvis till dess accepterande, kanske efter vissa initialsvårigheter. En uttryckstyp som verkar som en ren anomali ändras givetvis så snart den observeras (och i det fallet blir observansen hög). En typ som verkar i och för sig ordinär men av något skäl stämplats som olämplig ändras mindre regelbundet och observansgraden blir lägre. Av det senare slaget får väl frågan om bisatsordföljden anses vara. Ändringsfrekvensen skulle emellertid knappast kulminera 15 år efter typens första mera markanta framträdande.

Har Wellanders rekommendation av ortodox ordföljd i normalprosa haft någon effekt? Sannolikt är så fallet. Det var ingen ovanlig åsikt bland lärare ännu på 1950-talet att normalprosan var den stil som eleverna var bäst betjänade av att få tillägna sig i skolan. De äldre uppsatserna, 1900 till 1940, eller kanske 1945, representerar med sina läroboksbundna ämnen överhuvudtaget ingen annan stilart än normalprosa, om man undantar den kvardröjande retoriken i seklets början. Även de fria ämnena 1940 och 1945 är hållna i en stil som åtminstone strävar efter att vara normalprosa. Just 1945 gavs f.ö. ett ämne om stilarter i dagstidningar, och av uppsatserna över detta ämne framgår med all tydlighet, att eleverna anser det som de lärt sig att kalla normalprosa som den både normala och eftersträvansvärda uttrycksformen. Sålunda kan det ha spelat en roll om den handbok som blev auktoritativ för läraren gav vissa konkreta anvisningar om hur vissa givna

syntaxtyper i normalprosa borde se ut- även om Wellander knappast torde ha menat att skoluppsatser alltid borde skrivas på normalprosa. Som exempel på normalprosaidealets räckvidd inom undervisningen kan jag nämna två uppsatser av folkskollärare Olle Olsson i Malmö, publicerade 1950 och 1951 i Folkskolan-Svensk lärartidning. De två artiklarna kan sägas företräda en vanlig uppfattning för sin tid, om också inte en allmän - detta kan väl sägas gälla om de flesta uppsatser som publiceras i fackpress; de fungerar som goda mätare på tidsläget både genom vad som sägs i dem och vad som inte sägs, dvs. vad som tas som en given förutsättning för det sagda. De två uppsatserna är "Meningsbyggnaden i folkskolans uppsatsskrivning" (Folkskolan-Svensk lärartidning 1950:352 ff) och "Inblandning av talspråk i folkskolans uppsatsskrivning" (samma tidskrift 1951:24 ff). Ordet "inblandning" vittnar redan i sig om att det var "skriftspråket" som skulle upprätthållas, och han säger (51:24) vidare "då det här talas om skriftspråk, avses den art, som vi vanligtvis benämner normalprosa". (Redan vid denna tid hade man börjat tänka om i fråga om stilarter och börjat lansera det något mera precisa begreppet sakprosa, men normalprosabegreppet dröjde givetvis kvar.) Det är karakteristiskt, att Olsson talar om talspråksfel, och använder värderingen "sämre" om de elever som har fler talspråksformer. (Anm.: Det är givetvis inte sällan fråga om osäkerhet på ganska elementära punkter, men även utelämnande av att som bisatsinledande junktion betecknas som fel.) Han redovisar så sina egna undervisningsmetoder och säger att "utvecklingen är särdeles gynnsam"; ett diagram utvisar att "talspråksfelen" går ner kraftigt mellan klass tre och fyra (alltså hos barn i 10-årsåldern, min anm.) och att de är fåtaligast i klass sju (den då sista). Uppsatsen visar alltså klart och tydligt att denne folkskollärare uppfattade som sin uppgift att lära sina unga elever att skriva korrekt normalprosa.□ Han framträder i artikelns slut (27) som

---

□De signaler som ledde fram till ett annat ideal för uppsatsskrivning representeras bl.a. av Ivar Thoréns handbok Barn och uppsatsskrivning, som kom 1947. Som

/not forts. nästa sida/

auktoritetsbunden, i och med att han tycks se med en viss förväntan mot att talets och skriftens språk skall närma sig varandra mer - vilket det redan finns tecken till "t.o.m. i läroböcker" - så att denna uppgift skall bli mindre krävande. En sådan uppfattning vittnar ganska vältaligt om folkskollärarnas utsatta ställning. Vid denna tid hade läroverkens inträdesprov nyligen avskaffats, men intagningen efter folkskolans betyg ställde i princip samma krav på folkskollärarna till "rättning uppåt". Samhällets krav i förening med föräldrarnas blev ofta liktydigt med att eleverna skulle anpassas till lärdomsskolans, alltså urvalsskolans, mera speciella krav. I uppsatsen av 1950 (355) rekommenderas regeln om satsadverbialets placering (inte-regeln, "biffregeln", välkänd från elementär tyskundervisning) för att till folkskolebarnen lära ut skillnaden mellan huvudsats och bisats, och denna skillnad sägs böra läras ut "så tidigt som möjligt". Till den normuppfattning som Olsson representerar finns anledning att senare återkomma i ett par sammanhang.

Det står sålunda klart att inriktningen på normalprosa kan ha betytt något för bilden av lärarreaktionerna på bisatsordföljd. Dock kvarstår det egendomliga att huvudsatsordföljd i att-satser med att-satsfundament tolererats i så pass stor utsträckning i just normalprosa ända sedan studentuppsatsernas barndom. Dessutom viker själva normalprosaidealet just kring 1950. MLFÅ 1950 vittnar vältaligt om hur man orienterade sig mot en ny syn både på ämnesgivning och elevernas ämnesbehandling. Man pläderade för helhetsbedömning av uppsatserna, vilket måste minska elevens möjlighet att kompensera innehållslig torftighet med språklig regellydnad. Denna årsboks uppsatser av Gösta Mattsson och Rolf Hillman vittnar om denna nyorientering liksom om en hög aktivitet inom svenskundervisningen

---

företrädare för en modern syn vid denna tid kan nämnas Edith Ahrenlöf - karakteristiskt nog en flickskollärare utan examensfordringarnas press över sig - som i TfSL 1951 publicerade artikeln "Kätterska tankar om uppsatsrättning", där hon vänder sig mot det hon kallar "kriaritualen" och hävdar att eleven måste få tillfälle att utveckla sin egenart.

vid denna tid. Även Kupper-Erkells uppsats i samma årgång, om rättning av realexamensuppsatser, har intresse i detta sammanhang, speciellt påpekandet s. 161 f att språket i en uppsats bör ses som en följdföreteelse till innehållet. Om en svag uppsats sägs där (162): "I själva verket möta ytterligt få formfel och andra fel, som kunna göras oberoende av tankegångens riktighet".

Av dessa och andra inlägg i debatten om uppsatsskrivningen vid denna tid framgår sålunda också, att målsättningen för språkformen hade förskjutits. Man kunde inte längre sätta som riktmärke ett språk som skulle vara invändningsfritt inför undervisningens överhetsinstanser. Ett sådant - i och för sig hämmande - önskemål kunde tidigare dirigera rättningen, eftersom eleverna mest hade att reproducera en mycket väl inlärd uttrycksform, redan i huvuddrag färdig för just det förelagda ämnet. Detta gäller inte bara de läroboksbundna ämnena utan även de fria, som ju förbereddes genom detaljerade dispositionsövningar. En egen personlig stil värdesattes tidigare inte särskilt högt, även om det i praktiken nog var så, att en begåvad och självständig skribents egenart respekterades, dock med den viktiga inskränkningen att han inte fick "slarva" eller göra mer elementära fel, och att han måste visa att han kunde skriva även på det mer ordinära sättet. Efter hand började omdömet "personligt skrivsätt" att alltmer få karaktär av beröm. Det är sålunda ett faktum att man på 1950-talet var mer inriktad på helhetsbedömning av en uppsats än tidigare och att därför i stort sett den språkliga formalismen bör ha varit mindre, något som avgjort också är mitt eget intryck vid materialsamlandet. (Att ändå ofta något fler rättelser görs, att sålunda de senaste decenniernas uppsatser uppvisar litet mer "rött" än de äldre, är en följdföreteelse till den större självständigheten vid ämnesbehandlingen och strider inte mot det sagda.)

I huvudsak kvarstår alltså intrycket av att det är något speciellt med lärarbedömningarna av emanciperad bisatsordföljd efter 1950. Det tycks förelígga en reaktion med en speciell katalysator av något slag. Efter

studiet av det händelseförlopp som exempelsamlingen antyder tror jag mig också ha funnit en sådan katalysator, nämligen uppträdandet av de huvudsatsplacerade satsadverben i studentuppsatser. Exemplen är inte särskilt många, men det att de tränger fram ända till studentuppsatsen vittnar om att en ganska lång bortnormeringsfas har legat före. Huvudsatsplacerat inte debuterar 1945. Reaktionerna på typ 2-fallen ger en mer samlad bild än typ 1-fallen. Det enda oändrade fallet 1945 berör egentligen bara frågan om citattekniken (ex. 38). Det enda fallet 1950 (ex. 52) ändras. 1955 ändras ett av två fall. De två exemplen d.å. (67 och 68) gäller samma lärare, och enligt min mening är både den gjorda och den uteblivna reaktionen tecken på inträdd normosäkerhet. 1960 saknas typ 2-fall, och 1965 slutligen är fallen med ett undantag av karaktären citat eller eljest indirekt replik. Rättningspraxis är nu mindre entydig, men på det mycket lilla materialet kan dock konstateras att ändringsfrekvensen är klart högre än på typ 1-fallen. Jag anser mig alltså kunna hävda att uppträdandet av typ 2-fallen utlöste ett lärarnit i rättningen, som annars varit på väg att avsomna. Därvid blåste man liv i hybridtypen, som eleverna annars var på god väg att helt överge, vilket framgår av förteckning 37. Man hade ju nu nämligen vant sig vid att en att-sats kunde ha ett adverbiellt led omedelbart efter att.

Hur kan det då ha kommit sig att det huvudsatsplacerade satsadverbet (mest negation) väckte sådant språkvårdarnit?

För det första ansågs typ 2 genuint talspråklig, och anses väl till stor del så än i dag. Med genuin talspråklighet avses då ett drag som är helt specifikt för tal och vars uppträdande i skrift uppfattas som en ren lapsus eller som tecken på bristande elementära begrepp. Det är att märka att typen är noterad i Linder 1908; felplacerat satsadverbial sägs t.o.m. vara "ett vanligt fel" (samme Linder ser som nämnt ovan med relativ tolerans på typ 1-fallen). Man kan få upplysning om vilken stilmarkering som medföljde ett huvudsatsplacerat inte, om man studerar uppsatserna i Carl Cederblads Beväringssvenska av 1940, vars uppsatsmaterial är från 1933.

Uppsatserna är typindelade i fem grupper. De tre mellangrupperna företräder ett så osystematiskt språk att de i detta sammanhang inte ger några upplysningar. Av intresse är däremot grupp A, som fått typbeteckningen "övervägande skriftspråk", och grupp E, som rubriceras "genuint talspråk". I uppsatserna i grupp A saknas exempel på huvudsatsplacerat inte, däremot förekommer det i grupp E. Se t.ex. brev 3458 (Cederblad 40:115): "Man tyckte väl att man vart inte karl förrän långbyxorna kom på". Gängse handböcker med råd för uppsatsförfattare brukar också varna för felplacering av satsadverbialet. Däremot sägs ofta ingenting alls om ordningen mellan subjekt och predikat. Se t.ex. Wilhelm Cederschiöld (27:146), Isaacsson (42:62 punkt 49), Gullberg-Olofsson (56:102 punkt 60 och 105 punkt 65). Hos C.A. Ljunggren nämns dock även nexusledens ordning (31:40 f). Även för honom är emellertid satsadverbsplaceringen viktigast (se punkt 50). Däremot upptar SÖ:s rättningsanvisningar 1944 ingenting om specifik bisatsordföljd i sina exempel på ordföljdsfel (44:20 punkt 15). Man bedrev sålunda inte heller i läroböcker någon hård bortnormering av omvänd ordföljd i att-sats med inskott strax efter att, däremot höll man på normen i fråga om satsadverbets placering.

1945 nämns den uppluckrade normen i en studentuppsats om stilarter i en daglig tidning (uppsats utanför excerptmaterialet och tyvärr utan kodbeteckning). Där sägs att placeringen av inte enligt huvudsatsregel i bisats hör till de fel som börjar bli så vanliga i tidningar att man snart inte reagerar - där fick alltså pressen som så ofta vid den tiden skulden för en påstådd språkförsämring.

Typ 2 var sålunda verkligen en klart ogillad och i det hela ny talspråksinbrytning för gymnasiernas lärare när den började uppträda på 40-talet (klarast får väl Cederblads beväringsuppsatser anses vittna om detta). Alla nyheter är dock inte vådliga nyheter. Varför skulle då typ 2-ordföljden ha betraktats som en sådan? Till ett sådant synsätt finns i själva verket ett par ganska tydliga skäl.

Det första skälet är rent strukturellt: typ 2 kan visserligen vara en följdföreteelse till typ 1 (se ex. 4, där en sats med att-satsfundament tillika har satsadverbial. Att tillämpa huvudsatsplats för adverbialet även när att-satsfundament saknas kan mycket väl vara en vidareutveckling, åtminstone kan en av linjerna vara den antydda). Emellertid var det ju en avgörande skillnad att typ 2-ordföljden uppträdde i satser utan att-satsfundament. Strukturellt var typen sålunda tillräckligt avvikande för att väcka uppmärksamhet.

Det andra skälet sammanhänger med en kvardröjande misstrogen inställning till talspråklighet i uppsatser. Anhängarna av kongruensregeln (bibehållande av verbens särskilda pluralformer) fick ju just vid denna tid ta till reträtt. Kongruensregelns anhängare hade sålunda skäl att efter de generella singularformernas genombrott hålla stånd mot andra former av talspråksinbrytningar i uppsatserna. Och många av kongruensregelns motståndare hade skäl att göra gemensam sak på denna punkt, nämligen alla de som nu kände behov av att visa att det hade gått att låta en talspråksinbrytning ske i kongruensfrågan utan att en allmän språklig "nivellering" eller "vulgarisering" av språket behövde bli följden.

Det tredje skälet skulle jag vilja kalla språkpedagogiskt. Man hade som nämnt accepterat huvudsatsordföljd i typ 1-fallet, alltså i en sats som genom sitt fundament redan hade en viss huvudsatskaraktär. När typ 2 sedan började komma, blev man väckt till medvetande om den specifika bisatskaraktären, som nu åter kan ha setts som en tillgång att värda rent principiellt. (På samma sätt konstaterade en av verbkongruensens vedersakare på 40-talet, docent Harald Elofsson i Lund, att man kunde se tendenser till "pluralvårdande".) Bisatsordföljden återställdes därför rigorösare än tidigare. Detta skedde nog inte bara för principens skull, utan frågan kom säkerligen också in under den sorts cirkelresonemang som tyvärr inte sällan förs om frågor av detta slag. Man kan med andra ord helt enkelt ha varit rädd för att eleverna inte längre visste vad en

bisats var, och så inträdde cirkelresonemanget: "Man måste känna den grammatiska strukturen för att skriva rätt - man måste skriva rätt för att känna den grammatiska strukturen". Det är ju välkänt vilken roll satsadverbets plats spelade för igenkänning av bisatser vid översättning till tyska, och den ovan citerade uppsatsen ur Folkskolan - Svensk lärartidning vittnar om att begreppet bisats på sina håll infördes mycket tidigt i grammatikundervisningen. (Anm.: Även i tyskan sker i våra dagar syntaktiska förskjutningar av vissa bisatsers ordföljd. Se Birgit Stolt (66), där hon använder den belysande termen "Rückfall in die Parataxe".) Uppluckring av det som ofta var själva igenkänningstecknet för en bisats sågs därför givetvis som en pedagogisk nackdel, men därutöver kan ibland ha tillkommit en mera vag tanke om att hela språksystemet skulle kunna befinna sig i upplösning, att bisatsens särdrag höll på att utplånas. En eventuell farhåga att alla bisatser kunde komma att mista sin bisatskaraktär skulle naturligtvis ha varit helt obefogad - men man saknade mera djupgående analyser av typerna. Den grammatiska teorin kan otvivelaktigt sägas ha befunnit sig i en vågdal vid den aktuella tiden, under det att språknormeringen däremot var i ett livaktigt skede. Fundamentfältets intressanta roll i skeendet var föga observerad, trots Linders, Beckmans och Wellanders framställning som dock klargjorde denna roll, även om fältpositioner inte var aktuella för dessa grammatiker. Att hybridschemat var mer systembrytande än omvänd ordföljd i att-sats insåg man inte. Till de pedagogiska bakgrundsfakta hör också att tyskan på 40-talet ersattes av engelskan som första främmande språk i skolorna, och det fanns lärare som ansåg att man vid förlusten av den tidiga tyskgrammatiska skolningen också gick miste om en allmän språklig stringensfaktor.

Det fanns alltså en lång rad distraherande faktorer när man sökte en hållbar norm för ordföljden i bisatser. Rent allmänt kan dessutom givetvis sägas, att först ett fågelperspektiv som det historiska vi numera har tillgång till kan ge både den lidelsefria distansen och den vidare överblicken. Är det

i så fall ofrånkomligt att en elev bibringas vissa överflödiga eller skadliga språknormer? Den frågan diskuteras närmare i kap. 7. Det föregående har belyst vissa förhållanden i samband med ordföljdsnormeringen, som pekar på hur normen alltmer fjärmade sig från verkligheten och att det ibland var oklart både för elever och lärare vad normen egentligen föreskrev. Även en tränad språkskribent kunde falla offer för oklara normer. Carl Cederblad använder i Beväringssvenska (40) både den ortodoxa och den fria ordföljden. Huvudsatsordföljd i sats av typ 1b kan iakttas bl.a. s. 254 och 255. Cederblads prosa är i sin helhet representativ för sin tid, 30-talet, som ju var avfattningstiden. Författaren använder pluralformer av predikatsverb, -es-form av ordet finnes, formen intet, negationen ej m.m. dylikt. Men när han ska meddela hur hans försökspersoner skriver, blir hans avfattning denna (s. 254): "Fb (= folkskolebeväringar; min anm.) börja omständligt med att berätta, att nu ska de skriva ..." (min understrykning). Exemplet visar ganska tydligt, att behovet av att-satsfundament tvingas fram vid indirekt replikåtergivning eller citat av repliktyp. När denna citatsituation inte föreligger tillämpar Cederblad normalt den då gängse normen för att-satsordföljd. Resultatet kan någon gång bli en så svårtolkad mening som följande (s. 224, understrykning och övriga grafiska markeringar i citatet gjorda av mig):

> Vidare är att märka att/sedan A. sk:s 3.003 ord inkorporerats i Fb:s 196, /totalsumman av olika ordindivider ej stiger högre än till 6.294/måste visa att A. sk. ... ägt över 1000 olika ord, vilka icke förekommit inom Fb.

Meningen är icke-välbildad. Den första att-satsen står nämligen som subjekt både till "är att märka" och till "måste visa", en oegentlighet som avhjälps med inskott av "det faktum att" efter "märka att", eller elegantare med tillägg av "något som" efter siffran 6294. Avsikten med att anföra detta är givetvis inte att kriarätta Cederblad - vad som framgår

är ju framför allt det, att situationen kunde bli prekär även för en språkvetenskapsman av hög klass och med självständig hållning gentemot normer, helt enkelt därför att normen ännu hade kraft att prägla beteendet i skrivsituationen. Av detta psykologiska skäl är det en angelägen uppgift för språkvård att hjälpa språket igenom normeringskriser genom att främja inbrytande smidiga konstruktioner.

Vill man till slut ha ett drastiskt belägg för normeringskrisen i ordföljdsfrågan, är ett exempel ur en uppsats från 1960 (utanför text- och indexmaterial) tjänligt. I lärarändrad version återfinns i en uppsats om ungdomsbrottslighet en replik (där en ung man på glid antas söka locka en kamrat in på olagligheter): "Även om vi åker fast nu, så gör det ingenting. Ni vet väl, att det första gången varken brukar bli böter eller annat straff?" Varken gangstrar eller laglydiga människor, de må vara äldre eller yngre, uttrycker sig så i tal. Så hade eleven inte heller skrivit, utan i hans avfattning lät det: "Ni vet väl, att första gången brukar det varken bli böter eller något annat straff?" Lärarreaktionen är kännetecknande för en krissituation: man har en känsla av att en språkupplösande tendens håller på att förstöra språket, man blir observant på denna tendens framför allt annat, och man åsidosätter de annars så viktiga stilhänsynen (1960 var stilsynen mycket nyanserad i både praktik och teori, något som lätt bekräftas av läroplaner, läroböcker, konferensprotokoll och lärarreaktioner i övrigt i uppsatser. Dock kan sägas att när stilartsargument åberopas, sker det ganska ofta för att konservera ett gammalt språkbruk, mera sällan för att främja ett nytt och bekvämt. Senare tiders ledande läroboksförfattare och svensklärare har uppmärksammat även detta och sökt råda bot på denna språkhämmande tendens.) En gången tids alltför långsamma anpassning av skolans språk till en mera allmängiltig språknorm har efterträtts av en bättre kontakt med verkligheten. Detta tycks ha observerats utåt, vilket antyds av följande lilla kuriositet:

Som ovan nämndes skylldes förr ofta förmodat språkligt förfall på

journalistsvenskan, så t.ex. i uppsatser från 1945 om tidningsspråk. (1968, då samma ämne behandlades, var tongångarna helt andra.) Nu kan tvärtom en kåsör beskylla SÖ för att låta språket fördärvas - se DN, kåsören Sandeman, 20/6/71. Det är alltså här journalisten, som ställer vår högsta skolmyndighet till ansvar. Vad som hänt är uppenbarligen att presspråket har tillvunnit sig respekt, pressens män känner sig som mer vägledande i språkfrågor än de förr gjorde. Men den auktoritativa språknormeringen behåller tydligen sitt grepp över eleven, även när han blir journalist!

5.6 SYNEN PÅ KONKLUSIVT SÅ

Det första fallet av konklusiv junktion i parataktisk funktion uppträder i 00 No re 40, ea7 L65D (ex. 1), där med lr. Först i 15 No la eb10 L53A (ex. 2) uppträder ett liknande fall, där utan lr.

Anm.: Det är att märka att junktionen i de tidiga fallen har formen så att. Det som talspråkligt ansedda "så" uppträder först 1950, vid sidan av "så att" i samma funktion.

Fallen är sedan sparsamma ända fram till mitten av 1950-talet, då de snabbt bryter igenom och i stort sett accepteras. Det är inte osannolikt att de mindre läroboksbundna ämnen som från och med 50-talet blev vanliga spelade en roll i detta fall. (Jfr även nedan angående Körner.) Man upphörde efter hand att se typen som en grammatisk avvikelse och betraktade den som en stilistisk variant med "lägre rang", substandardpräglad. Från min skoltid på 1930-talet minns jag, att vi rekommenderades att skriva "Jag var trött och gick därför till sängs", eller "... varför jag gick till sängs", hellre än "Jag var trött, så jag gick till sängs". I uppsatserna i Carl Cederblads Beväringssvenska, som är skrivna 1933, är det gott om konklusiva så (exempel: uppsats nr 3333, 3386, 3428, 3438, 3588).

Man accepterade emellertid under 40-och 50-talen i växande utsträckning viss "stilistisk" talspråklighet, särskilt sådan som inte gällde betydelseord. Däremot tog man mindre lätt på sådana förändringar, som också var

talspråksinbrytningar men som uppfattades som grammatiska oegentligheter. Till den senare kategorin räknades länge bisatsordföljden, liksom verbens särskilda pluralformer. (Se Engdahl 62:177, jfr även diskussionen om typen "större än mig" i våra dagar.) Reglerna för han gentemot denne mjukades däremot upp, det kanslispråkliga eller normalprosapräglade densamme som anaforiskt pronomen försvann, relativt vilken började sitta trångt (neutrum vilket tenderar att bli isolerat och endast uppträda som specifikt pronomen för helsatssyftning), ej och icke började vika för inte. Denna tendens fortsatte bl.a. med att skall i växande utsträckning ersattes med ska. För inträder som variant för explanativt ty, dock först 1950 i mitt material. Detta ord ändrades visserligen inte så sällan av läraren men gav inte upphov till någon principdebatt, eftersom utbytet av ty mot för inte berörde satsernas art av huvudsats eller bisats. "Jobb", "ruskig" och "åka till Amerika" avvisades alltså länge principiellt, under det att vissa talspråkliga formord började bana sig väg in i uppsatserna.

5.6.1 Teoretisk analys av konklusivfallen

Naturen av det konklusiva så preciserades redan 1932 av Rudolv Körner, i uppsatsen "Svenskt så i konjunktionell användning" (Moderna språk 1932:48 f). Körner exemplifierar med citat från Strindberg och framåt. Själva termen "konklusiv" tillkommer emellertid senare. Författaren anför som sin åsikt, att skriftspråket genom tillkomsten av detta så "riktats med en uttrycksmöjlighet", alltså en uppfattning i bjärt kontrast till de annars vanliga avrådandena i uppsatshjälpredorna. Jfr även Olle Olsson (FSlT 1951:24 ff). Märkligare än en fältarbetande lärares uppfattning måste emellertid forskaren Lage Hulthéns sägas vara - se Hulthén 47:203 f. Författaren anknyter där till Körners nämnda artikel från 1932 och tar avstånd från Körners analys av så som parataktisk junktion. Hans egen åsikt tycks vara att typen innebär tankeoklarhet och därför inte kan (min kursivering) analyseras. Han säger: "En sådan syntaktisk oklarhet är möjlig i vardagligt och folkligt språk. Dess förutsättning är en viss oklarhet i tänkandet". Av

Hulthéns exemplifiering framgår att typen även finns i danskan och norskan. Följande av Hulthén citerade exempel från Siwertz hör till dem som inte anses kunna bestämmas: "... sillen hade gått ovanligt bra till den vintern, så pengar tröt inte". Ordet ger inte besked om samordning eller underordning, säger Hulthén. - Det är långt ifrån alltid som ett sådant besked ges av det satsinledande ordet ensamt. I det föreliggande exemplet ger däremot negationens plats besked. Hulthéns påstående skulle f. ö. innebära att endast det redan välstrukturerade (dvs. det redan analyserade) skulle kunna läggas till grund för språklig analys. Och i så fall skulle ju språkbeskrivningen självdö - liksom det skulle te sig gåtfullt hur den någonsin kunnat uppstå! Hade inte detta äldre synsätt brutits, först av strukturalismen - som Hulthén ju borde ha känt till - och sedan av nyare strikt deskriptiva riktningar inom språkvetenskapen, hade förvirringen om vad en språknorm är snart blivit total.

Än mer belysande är kanske följande yttrande av Hulthén (47:203 f) på tal om de satser jag med Körner kallar konklusiva: "den producerande avser varken en huvudsats eller en bisats". Detta kan läsas som en ren truism; den producerande avser naturligtvis inte att producera en viss grammatisk kategori överhuvudtaget, utan han avser att förmedla ett tankeinnehåll, varav följer att språkformen anpassas till tolkbara mönster. Läst på annat sätt blir Hulthéns påstående däremot ytterst tvivelaktigt. Vid två lika eller snarlika ytstrukturer är det givetvis en av de tänkbara djupstrukturerna som den producerande avser - han kan inte avse båda, ingendera eller vilkendera som helst.□ Att man med hänvisning till tankeoklarhet avvisade mönster som var nya kan ju inte heller ha varit främjande för språkskapandet. Tankeoklarhet vid uppkomsten av konklusivt så kan naturligtvis också förnekas på rent empirisk grund: ingenting i uppsatsmaterialet tyder på att det konklusiva så någonsin verkligen har missförstått. Ett missförstått uttryckssätt i en rättad uppsats brukar inte kvarstå oåtgärdat - och i de fall ändring har

□Här bortses från de fall, då den producerande är avsiktligt oklar eller tvetydig.

skett borde rimligen ändringen åtminstone i något fall avslöja missförståndet eller antyda risken för dubbeltolkning. Så är inte någonstans fallet - inte heller har jag vid excerperingen stött på någon svårklassad mening av detta slag.

Som grundläggande princip för språkkorrigering, såväl i skolor som allmänt, torde detta falskt logicerande synsätt numera ha spelat ut sin roll. Språknormerarna förr förväxlade, säger Gleason (65:493), tillfälliga språknormer med universell logik. Då nu detta inte längre sker och grunden sålunda är stabilare, är det ett viktigt arbete att fylla ut de många luckorna i fråga om precisering av nyare syntaxtypers art och användningsområden (stilistiskt och semantiskt). Det är därför högst naturligt att en så stor del av vår nuvarande nusvenska forskning är lingvistiskt-teoretiskt inriktad.

5.6.2 Konklusivt "så" i uppsatserna

Det kan ha sitt intresse att se hur teori och praxis vid det konklusiva så förhöll sig före och under den period som kan anses som typens genombrottstid, dvs. 1940-1950-talet. I årgång 1940 och 1945 saknas helt konklusivt så i excerpterna. Det är att märka att typen inte är särskilt svår att undvika. Därtill kommer att ämnena ännu är starkt läroboksbundna, och ännu en faktor, kanske den viktigaste, är att denna period var en normeringskris för den då allt överskuggande frågan om predikatsverbets singularisering. Eftersom den särskilda pluralen - med allt större svårigheter för eleverna - ansågs värd stora räddningsansträngningar, kom språket att i sin helhet bli "normalprosa". (Jfr Fredrik Böök SvD 12/1/40.) 1950 finns ett enda fall av konklusivt så (Ku eRIII 17), med lr. Uppenbart undveks alltså det konklusiva så alltjämt, fastän en språkteoretiker nära 20 år tidigare hade börjat plädera för dess användande. 1955 återkommer Rudolv Körner i MLFÅ om inbrytningen av olika slags talspråkliga så i skriften. "Så = varför, (och) därför" är punkt 2 i hans framställning, s. 81 ff. Med avståndstagande från Helge Gullbergs bedömning i Skriva svenska (52:67) säger Körner att det konklusiva så bör godtagas utan vidare i personlig stil, men han menar

dessutom att det också "i vissa fall bör tolereras i opersonlig stil" (s. 87).[1]

Det är anmärkningsvärt att de fem åren mellan 1950 och 1955 enligt uppsatsernas vittnesbörd verkligen tycks ha varit en period av snabbt genombrott för det konklusiva så. (Vid studium av Körners belägg kan man ana, att 30- och 40-talens skönlitteratur har banat vägen.) 1955 förekommer nio fall av konklusivt så (däri inräknat ett "så att"), nu mestadels utan lr (se nedan 5.6.3). De nio beläggen är: Bro eRb11, Ens eLb23, Ku eRb18 och RIII22, No la eRb11, Ny el eRa4 (2 fall), Sö la eRb11, WÅ eRb. (Angående frekvensökningen är att märka att 1950 företräds av 125 uppsatser och 1955 av 95.)

Det är av intresse att undersöka om dessa så-inledda satser i fortsättningen signalerar huvudsats eller inte, dvs. om de innehåller ett attsatsfundament eller ett huvudsatsplacerat adverbial. (De som signalerar bisats är givetvis inte medtagna, de är enligt definitionen konsekutiva satser.) En granskning från denna synpunkt visar att typen med konklusivt så kan tänkas följa vissa karakteristiska mönster. Detta nämns endast som ett uppslag för en granskning av ett större material - mina exempel är ju alldeles för få. Jag har granskat de nio exemplen från 1955. Av dessa är fem huvudsatssignalerande genom placering av satsadverbial på huvudsatsplats. Exempel:

> 55 Ens eLb23 När Norrland får sin högskola, kommer den inte att ligga i Sundsvall, så barnen får ändå låta inackordera sig, ...
>
> 55 Ku eRb18 Jag tycker det är ... roligt att umgås med mycket folk, så jag tror inte att ...
>
> 55 Ny el eRa4 Därtill bor ju alla mina vänner i Stockholm, så det skulle säkert bli ganska trist till en början.

---

[1] I ett nytryck av sin bok 1959 har Gullberg något modifierat sin uppfattning av konklusivt så.

I det första av de tre exemplen är dessutom den överordnade satsen negerad. Det visar sig att tre av de resterande fyra exemplen har negerad huvudsats. Ett lyder sålunda:

55 No la eRb11 Jag hade aldrig riktigt trivts i Stockholm,
så min åsikt blev ...

Även i detta fall omöjliggörs konsekutiv tolkning. Vid negerad huvudsats sätts så ut i huvudsatsen och att i bisatsen, om tolkningen skall bli konsekutiv - därtill emfaseras så vid muntlig realisation, exempel

Jag arbetar inte så (mycket) att jag blir sjuk.

Det faller emellertid i ögonen att exemplet är konstruerat - i verkligheten är det ytterst lätt att ange vilken tolkning som avses av

Han arbetade inte, så han blev faktiskt sjuk/av sysslolöshet/
Han arbetade inte så hårt att han blev sjuk /av det/

De semantiska skälen är ofta starka nog för en riktig tolkning - det framgår om man byter ut "arbetade" i exemplet ovan mot "sörjde", "frös", "läste ... läxor", "åt ... karameller". Det nionde fallet slutligen (55 Ny el eRa4) är av samma typ som de tidiga exemplen 1-2 i förteckning 36, dvs. verbet har en adverbiell bestämning i huvudsatsen, som hindrar att man tolkar även så-satsen som verbbestämmande (adverbiell). Exemplet lyder:

... bostaden är säkert mycket liten och ligger
långt ut i förorterna, så att resan in till Stockholm
kommer att ta nästan en timme.

Anm.: Den uppmärksamme läsaren har sannolikt noterat att samtliga exempel kommer från ett och samma ämne, det fria om "Storstad eller småstad". Givetvis spelar detta en ganska stor roll. Observera dock att Körner just år 1955 menar att det konklusiva så även kan godtas i opersonlig stil, liksom det kan fastslås att det konklusiva så 10-15 år tidigare överhuvudtaget inte förekommer i excerpterna och säkerligen heller inte tolererades i någon stilart.

Det ovan sagda har velat visa att den konklusiva satsen långt ifrån är symtom på tankeoklarhet - den är tvärtom tillkommen av behov av bättre

differentieringar än den i sin form stelnade normalprosan kunde erbjuda. Sedan isen väl var bruten för konklusivsatsen tycks det ha gått snabbt för lärarna att acceptera nyheten.

5.6.3 Lärarbedömning av konklusivt så

I de nio fallen 1955 har endast två lr skett, och i båda fallen tycks det gälla andra saker än själva den konklusiva tillämpningen av så. I det ena fallet är så initialt i mening - så ej i de övriga fallen - och lr ("smh" i marginalen) kan avse det berättigade i själva slutsatsdragningen. I det andra fallet är så helt enkelt ändrat till så att (No la ovan). Ordet så har, som ofta omvittnats, behandlats med utgångspunkt i många grumliga fördomar. Därtill ansågs det ibland också som sämre svenska att utesluta "att" i bisatsfogen. Olle Olsson, tidigare citerad i detta kapitel, säger sålunda (FSlT 50:26): Ett vanligt fel är, att det allmänt underordnande "att" utelämnas: "Då trodde björnen han var död." (Citat slut här.) - 1960 förekommer åtta fall på 160 uppsatser, 1965 tolv fall på 325 uppsatser, alltså en lägre frekvens än 1955, som ju hade c:a ett fall per tio uppsatser, dock koncentrerade till fria uppsatser. Typen har sannolikt hela tiden använts på ett sätt som innebär att elevernas naturliga och väl inarbetade språkmönster tillämpas oreflekterat. En naturlig och ofta använd variant är givetvis att dela upp "grund" och "följd" på två meningar, med ett konjunktionellt adverb (alltså, därför) som förbindande länk, liksom man också kan sammanställa leden som kopulativt sidoordnade inom meningen, som nämndes ovan. Emellertid är det sannolikt oriktigt att betrakta varianterna som enbart stilistiska. Denna intressanta fråga måste här i stort sett lämnas därhän. Jag vill antyda arten av den semantiska laddning som skulle kunna spåras, genom att ställa fram följande två exempel:

A. Erik är färgblind, så han kan inte få körkort.

B. Erik är färgblind. Därför blir hans tavlor litet extra spännande i färgen.

Vad blir resultatet, om den konklusiva kopplingen i A och B får byta plats? Frågan lämnas här öppen - men den är ett led i den allmänna syn på stil-

frågor, som väl nu är den vanliga, nämligen att stil inte existerar oberoende av övriga faktorer i språksituationen och inte heller av meddelandets innehåll. Påståendet verkar som en ren truism - men äldre uppsatsrättning bär spår av en motsatt syn, nämligen att stil verkligen skulle vara en helt fristående kategori inom språket.

Hur som helst visar excerptmaterialet på en relativt smärtfri avveckling av motståndet mot det konklusiva så. Körners rekommendation i den ansedda MLF kan ha bidragit, men förutsättningen för att en sådan rekommendation skall slå an är kanske att läraren själv upplevt en äldre rättningspraxis som en tvångströja. Om någon lärare på 50-talet fruktade att typen skulle kunna bli ett tröttande manér, så kan vi ju i efterhand se att farhågan var ogrundad.

5.7 ANMÄRKNING OM RESTFÖREKOMST AV INVERSION I HUVUDSATS EFTER PARATAKTISK JUNKTION

Det är ett anmärkningsvärt symtom på uppsatsspråkets konservatism (åtminstone i äldre skeden) att den gamla inversionen i huvudsats efter och (men, utan) lever kvar i inte alldeles ringa utsträckning under förra hälften av den period som excerptmaterialet omfattar. Det var uppenbart inte utan skäl som språkmän med modernt synsätt talade om "stångpisksvenska" (J.A. Lundell) och "språk i stärkkrage"(FT). Sådana anmärkningar blev givetvis speciellt livaktiga under den stora debatten om verbets singulara enhetsformer. Klandret för onatur i språket har onekligen särskild relevans på tal om huvudsatsinversion. Wellander betecknar typen som "osvensk och stötande" (RS 39:434), och även om dess absoluta osvenskhet dragits i tvivelsmål av Gösta Holm (67) så har ju grönköpingsspråket genom att göra denna ordföljd till grönköpingsmarkör par préférence omgivit den med ett starkt löjets skimmer. - Av Wellanders exempel att döma tycks typen dock en tid ha använts t.o.m. i familjära privata brev. C.A. Ljunggren tar upp typen (31:40) och säger att bruket "ej förtjänar att efterliknas".[□] Ännu A. Isaacson anser att typen bör påtalas som en seriös riskfaktor i skoluppsatser (42:62). Skolan hade dock inte så starka skäl att rikta sin uppmärksamhet på denna i uppsatserna ovanliga inversionstyp. Det är dock anmärkningsvärt, att konstruktionen inte genomgående ändrades, när den dök upp. Uppsatsmaterialet upptar fem exempel på typen under åren 1900-1930. Lr har

---

□ I Illustrerad Veckojournal 1911, nr 7, läses följande:

> "Då vi emellertid anse att den bästa utländska litteraturen icke bör vara främmande för våra läsare komma vi äfven, ehuru i mindre grad, att begagna oss af öfversättningar och ha vi därför träffat aftal med flere utländska författare om ensamrätt för Sverige för en del af deras bästa berättelser." (Understrykningen gjord av mig.)

Inversion efter och förekommer faktiskt i ett par av Carl Cederblads beväringsuppsatser (40:83, nr 3518 och 3587) av "folkskolebeväring"; uppsatserna skrivna 1933.

inträtt endast i ett av fallen, 1905. Ända till 1930 förekommer sålunda "grönköpingsordföljden".□

Detta läraraccepterande (mot handböckers råd) av en mycket stelbent typ bildar trots beläggens fåtal en markerad kontrast till många lärares misstänksamhet mot nyheter och vittnar om hur konservativt uppsatsspråket länge var, och hur föga man oroade sig för att språket skulle bli för stelt och talspråksfrämmande.

5.8 SLUTORD TILL KAPITEL 5

Huvudlinjen i syntaxförskjutningen vad gäller specifik bisatsordföljd är sålunda att vi har fått en alternativ och numera vanligare ordföljd, nämligen huvudsatsordföljden, i objektsfungerande att-sats med s.k. attsatsfundament. En sådan sats har sitt inledande att som enda kvarstående bisatskriterium. En viktig sidolinje i förskjutningen är uppkomsten av en ny huvudsatsinledande junktion, det konklusiva så. (Denna konjunktion delar ett par viktiga förhållningssätt med det explanativa ty: den kan endast förena satser, inte satsled, och den inleder aldrig första länken i sin satsföljd, dvs. dennas satser är inte omställbara. Detta i sin tur är givetvis en följd av satsernas semantiska förhållanden: sats två är innehållsmässigt beroende av sats ett. Däremot kan både ty och så inleda en mening - innehållskopplingen kan ske över meningsgränsen.

Vid båda de syntaktiska förskjutningarna som behandlats i kap. 5 har vi att göra med en gradvis och långsam anpassning till strukturer som länge har existerat i ett spontanare språk, även ett skrivet sådant. Fördelarna med de nya syntaxtyperna har varit påtagliga, och det var endast hänvisningar till teoretisk grammatik som kunde hålla de äldre typerna vid liv så länge som skedde. Vikten av att hävda ett visst språks autonomi i fråga

---

□ Exemplet från 1930 lyder: "De ovan anförda exemplen på förändringar inom växt- och djurvärlden äro de vanligaste, och torde detta vara tillräckligt." (30 Be e28)

om grammatiska regler (gentemot diffusa "språkliga universalia") stod klar ganska tidigt hos framsynta grammatiker som Noreen och Beckman. Den frigörelse som efter hand kom kan sålunda ses även som en tillämpning av den redan före sekelskiftet hävdade rationella språksynen. En sådan språksyn måste automatiskt innebära att talfrekventa men talspråksegna eller i skrift förr lågfrekventa språkdrag hävdade sitt berättigande i skrift.

KAPITEL 6 SATSFLÄTAN

6.1 Iakttagelser av satsflätan som typ. Konstruktionens namn

Beträffande satsflätan gäller i långa stycken detsamma som om den emanciperade att-satsordföljden. Den finns redan i 1800-talets material och uppfattas av läraren som stridande mot logik och/eller grammatik. Den ses som ett ordföljdsfel i paritet med andra ordföljdsfel, och i den mån någon analys görs sker det - naturligt nog för den tiden - efter principen att varje sats är en enhet för sig. Namn på konstruktionen saknas länge. Linder (08:180 punkt 15) tar emellertid upp själva företeelsen, i kapitlet "Om ordföljd och satsföljd". Han säger: "Ett i talspråket ofta förekommande fel är att sätta subjektet i en bisats som objekt till huvudsatsens verb, ..." Det är betecknande för situationen vid den begynnande uppmärksamheten på en viss fråga, att Linder här för det första inte alls sett likheten mellan konstruktioner inledda med adverbial och sådana inledda av objekt. På s. 177 punkt 9 i samma kapitel tar han nämligen upp några fall av adverbiella led på "oriktig plats", där det likaledes är fråga om satsflätekonstruktioner. För det andra är även analysen i det förstnämnda fallet ofullständig. Han anför två exempel, där meningen inleds med objekt, nämligen

> Denna åsikt vet jag icke om den är riktig.
>
> Denna bok vill jag icke att du skall läsa.

Som synes fyller emellertid endast det första exemplet författarens egen definition av typen, nämligen att det är subjektet i bisatsen som blivit objekt till huvudsatsens verb - i exempel nr två är "bok" objekt även i bisatsen. - Det kan f.ö. förtjäna nämnas att Linder anser att sådana konstruktioner bör undvikas "i det vårdade tal- och skriftspråket" (min kurs.).

---

* framför nummer på textmening = exemplet återfinns i textbilagan

✠ efter term = termen förklaras i avsnitt 1.3

Anm.: Ett studium av de båda tidigare upplagorna av "Regler och råd" visar ganska tydligt hur författaren kommit ett språkligt mönster på spåren. I upplagan av 1882 (s. 64) rekommenderar han spetsställning av längre adverbial. Sådan ställning sägs "i hög grad främja välljudet och åskådligheten". I upplagen 1886 återkommer rekommendationen, men med en tillfogad varning: Linder har upptäckt att vissa spetsställningar innebär risk för feltolkning. De exempel han anför är alla satsflätor, men deras inbördes likhet poängteras inte. De har emellertid alla rapportverb i sin huvudsats. Linder har sålunda i realiteten avgränsat och delvis karakteriserat en konstruktion som ingår i vårt språksystem.

I upplagan av 1908 (postumt utgiven) har det tillkommit en analys av typen. Analysens räckvidd är - som ovan framgått - inte så stor. Trots detta framstår Linders insats, belyst av de tre upplagorna av hans bok, som ytterst aktningsvärd.

Beckman tar upp företeelsen som ett särfall i kapitlet Sammansatt sats (1964:253 f, §228, Märk 2 - 1904 är framställningen densamma). Han har fäst sig vid att huvudsatsen får omvänd ordföljd efter det spetsställda bisatstillhöriga ledet. Han avstår helt från normativ kommentar. Namn på konstruktionen är inte heller aktuellt för Beckman.

Den förste svenske språkman, som uttrycker tanken att satsfläktekonstruktioner fyller ett viktigt uttrycksbehov, är Gottfrid Kallstenius i Språk och stil 1909 (97 ff). Den typ han observerat är relativtypen (B, se nedan. Linders och Beckmans kommentarer gäller de satsflätor som inte är inbyggda i relativsats: A-typ, se nedan). Kallstenius anser den typ som han beskriver som vanlig och mycket smidig. Han betraktar den (med full rätt) som en typ av anakolut vid relativsats. Specifikt namn präglas sålunda inte. Likheten med Beckmans och Linders exempel nämns inte. Sannolikt uppfattar Kallstenius relativtypen som en "egen" typ, något som bestyrks av att den behandlas tillsammans med andra, icke satsfläteartade, särfall av relativsatser.

Kallstenius normsyn är funktionell, och den meddelas med ett stänk av ironi, som bryter av mot månget allvarstyngt språkvårdsin-

lägg i både hans egen och senare tider. Hans observans hänger samman med hans egen skoltids översättningar från latin - eleverna tillhölls alltså att även vid muntlig översättning undvika satsfläta. (Jfr ovan angående Linder.) Man fick inte översätta latinsk ackusativ med infinitiv på ett naturligt sätt, "ty då kunde magistern inte ta ut satsdelarna", säger Kallstenius. Det konkreta exempel han ger är uttrycket "Min vän, som jag vet skall komma i morgon". Ackusativ med infinitiv (den latinska förlagans konstruktion) avvisades som osvensk, satsflätan ansågs oriktig, och det som läraren rekommenderade brukade då enligt Kallstenius bli "min vän, om vilken jag vet, att han kommer i morgon". Författaren anser det olyckligt om sådana krystade konstruktioner skulle få status av god svenska. (Som 1r i mitt material förekommer motsvarande ändringstyp -gr 2, variant - endast i ett fall, ex. 19 från 1935. Se nedan 6.4.)

1926 får vi så en vetenskaplig beskrivning av konstruktionen, tillika ett namn på den. Det sker i Torvald Lindstedts Om satssammanflätning i svenskan. Lindstedt påpekar hur sparsamma tidigare kommentarer till företeelsen är, vartill han också understryker att normativa kommentarer alltid är avrådande. (Detta gäller dock de facto inte Kallstenius, jfr ovan.) Wellander talar i RS 39 både om satssammanflätning och om satsfläta, med en tendens att låta det senare ordet få en konkretare innebörd. Det är tänkbart att ordet satsfläta på grund av den vanliga normsynen snart nog kom att uppfattas som namn på en felkonstruktion[1]. Ordet är, av vad som fram-

[1] Till en sådan uppfattning bidrog säkerligen, mot utgivarnas avsikt, SÖ:s anvisningar för rättning 1944, där "sfl" upptogs på listan över sådant som läraren i sin dagliga gärning brukade kalla för felbeteckningar, även om beskrivningen av "feltypen" gav rum för nyansering - anvisningarna översätter "sfl" med oriktig satsfläta. En klar skiljelinje mellan "riktigt" och "oriktigt" har emellertid aldrig dragits. - Det kan nämnas att SÖ-broschyren motiverar den särskilda beteckningen för oriktig satsfläta så här: "Satsflätan är - - grammatiskt en tämligen klart begränsad företeelse, som lärjungarna på högre stadier böra känna till". Motiveringen var sålunda språkpedagogisk. Jfr nedan (6.7.2) angående Zaida Forsström.

gått, ännu bara några decennier gammalt. SAOB uppger 1939 som år för första belägg, taget just från Wellanders RS. Diderichsen (EDG 62:215) talar om Sætningsknude men använder också begreppet "sammenslyngede sætninger". Lindstedt kan vara upphovsman till den svenska termen, men likartade föreställningar ligger som synes till grund för de namn som används. Den engelska termen är sentence knot. Att nu införa termen "satsknut" skulle sålunda vara en i och för sig önskvärd internationalisering. Termen "satsfläta" har emellertid under den korta tid den existerat hunnit bli väl inarbetad. - I "Till satsflätans teori" (Lindberg 68) lanserar jag förslaget "satsögla", en term som emellertid redan internordiskt ger olämpliga komplikationer, varför den hävdvunna termen används i föreliggande undersökning.

6.2 SATSFLÄTOR I UPPSATSER FÖRE 1900

De sparsamma kommentarerna i äldre språklitteratur hänger som väntat ihop med en låg frekvens i de äldre uppsatserna, och troligen i "vårdad stil" på det hela taget. De 120 texterna från 1800-talet erbjuder tre exempel. De äldsta exemplen är försedda med läraranmärkningarna "oegentligt uttryck" (1870:4) och "mycket oegentligt uttryck" (1870:11). Det första exemplet lyder:

> I det öfriga Europa finna vi snart, hurusom
> folket ... mer och mer nedsjönk . . . (*70:4, 4)

Läraren har här vid ändringen uteslutit den sats som i elevens avfattning är huvudsats. Den ändrade versionen blir alltså "I det öfriga Europa ned-

---

*1935 används av en lärare markeringen satsflätning om en helt annan typ, nämligen den som numera kallas osymmetrisk samordning:

> Dessa utskott skola blott behandla mindre viktiga frågor,
> men (läraren stryker ordet) som dock anses böra göras
> till föremål för en utredning ... (35 No la Eb17 L87G)

(Ingen annan lr har skett än strykningen av "men", med marginalmarkeringen "bock" plus "satsflätning".)

sjönk folket". (Det är påfallande att den typen av ändring annars är sällsynt, se översikt 41 nedan, 1r grupp 5. Det förefaller ibland väl motiverat att ändra på detta sätt. Detsamma gäller i följande exempel:

> Snart efter upptäckten af Amerika se vi äfven,
> huru de flesta Europeiska stater der anlade
> kolonier ... (*70:11, 1)

Även här har 1r avlägsnat ö-ledet.

I exemplet nedan finns en oändrad (och säkerligen oobserverad) konstruktion av satsflätestruktur:

> Kristus måste ... ega ... människoväsende för
> att gifva oss en lefvande bild af människan, sådan
> Gud vill, att hon skall vara. (*90:4, 6)

Meningen ger här inte rum för mer än en tolkning. För övrigt ingår den i en religiös uttryckstradition som även givit upphov till enhetliga och lätt igenkända fraser i högst profana sammanhang. (Som exempel kan anföras följande ställe i ett brev av Johan Ekeblad 5.1.1652, citerat efter Sture Alléns utgåva:

> ... på thett iagh migh derwppe någorlunda erhålla
> kunde till thes Gudh will att iagh något wthaff min
> lön touchera kan ...)

Det kan tilläggas, att principiell satsflätekaraktär föreligger hos en rad frekventa för att inte säga oumbärliga uttryck i en ordinär samtalssituation, uttryck som dock sällan brukar sammankopplas med begreppet satsfläta. (Så sker dock hos Wessén i 68:215, punkt 173, 5.) Det gäller typen "Vad tycker du att jag bör göra?" - alltså ett exempel som redan Beckman anför (64:254), men med uppmärksamheten riktad endast på huvudsatsens ordföljd. (Talet om oriktiga gentemot riktiga satsflätor var sålunda empiriskt grundat, men endast intuitivt underbyggt.)

Det är tydligt att själva benägenheten för satsfläta är psykologiskt betingad. Konstruktionen är ytterst naturlig i en rad situationer. En löjeväckande eller missvisande tolkning kan ibland bli resultatet, och det är

uppenbarligen den sortens fall som tidigast uppmärksammas, liksom sådana där ett substantiviskt led tycks vara styrt av två verb (Linders ovan i 6.1 anförda exempel). I det sistnämnda fallet skär sig uttrycket för kraftigt mot dåtidens krav på formell "logik".

Det sagda tycks peka på att läraren vid sitt ställningstagande varit i hög grad hänvisad till sitt eget omdöme - något som givetvis är bättre än en onöjaktig teori. För ordföljden i att-sats, behandlad i kap. 5, var teorin ofullständig och onöjaktig. För satsfläta saknades på det hela taget teori fram till Lindstedt. Det som sades tidigare begränsar sig till marginella påpekanden□ och normativa kommentarer utan tillräckligt teoretiskt stöd. För att man skall kunna granska förekomsten och normeringen av satsflätekonstruktioner, krävs emellertid en modell för beskrivning. En sådan följer i nästa avsnitt.

6.3.1 Analysmodell för satsflätans struktur

En exempelsamling på bredare underlag finns i mitt material endast för tiden från 1900 (se 1.2.5). Före presentationen av exemplen och lärarreaktionerna ges här en introduktion, som visar hur satsflätans struktur systematiseras i min framställning och hur lärarreaktionerna på den grupperas.

Samtliga satsflätor i materialet har en karakteristisk språklig "knutpunkt" (= det understrukna i exempel a-b nedan). Om man utgår från det enklaste fallet, det där endast en huvudsats och en bisats föreligger, är denna knutpunkt lika med huvudsatsens nexus. Exempel:

a) Honom tror jag att du kommer att uppskatta.

b) Honom är det troligt att du kommer att uppskatta.

Dessa båda typer räcker för beskrivningen av uppsatsmaterialets satsflätor. Huvudsatsens verb är i exempel a) ett rapportverb□, i exempel b) ett opersonligt uttryck. I fall a) är bisatsen objektsbisats, och i fall b) är

□ Kallstenius beskrev dock relativtypen principiellt, men hans utgångspunkt var särfall av relativsatser.

den normalt subjektsbisats. En variant med delvis andra villkor är emfasfallet. Exempel:

Honom var det jag som föreslog.

Överledet är där identiskt med emfasledet. - Knutpunktsledet är huvudsats i en enkelt strukturerad satsfläta, men satsflätan kan ju sedan i sin tur vara underordnad. Därför kallas knutpunktsledet för satsflätans överled (ö-led). (Se vidare 6.3.1.2.) Den av överledet styrda satsen kallas satsflätans underled (u-led). Härigenom blir beskrivningen lika, vare sig konstruktionen består av huvudsats + att/om-sats (A-typ) eller är inbyggd i en relativsats (B-typ). Alltså:

A-typ: Denna tes anser jag att man måste betvivla. (rapportverb i ö-led)

Denna tes är det möjligt att jag bejakar. (opersonligt verb i ö-led)

B-typ: Här följer en tes, som jag anser att man måste betvivla. (rapportverb i ö-led)

Här åberopas en tes, som det är möjligt att jag kan bejaka. (opersonligt verb i ö-led)

Framför ö-ledet står ett led som är en satsdel i syntagmens u-led. Detta led kallar jag spetsled. Efter ö-ledet följer så resten av u-ledet. Detta led kallar jag kvarstående u-led.[□] Till A-typen räknas både konstruktioner med huvudsats som ö-led och konstruktioner där ö-ledet står som underordnat en sändarfras[✠]. Ett exempel på det senare fallet är nr 13 (förteckning 41):

... några ord om, hur man tänker sig, att hörselförnimmelsen uppstår.

Direkt involverade i satsfläteblocket är ju här den med hur inledda satsen plus att-satsen. Dessa fall har en väsentlig likhet med B-typen, nämligen ö-ledets raka ordföljd (eftersom satsen blir bisats). Emellertid räknas

---

□ Spetsledets funktion uppmärksammades redan av Lindstedt (26:17). Han menar att spetsledets ställning bör kunna betecknas som "fortsättningsställning". Härmed avser han uppenbarligen att spetsled + ö-led signalerar en fortsättning på spetsledet.

relativtypen ensam som B-typ. Skäl kan anföras för placering såväl under A- som B-typen för ex. 13 ovan; till slut har ett praktiskt skäl fått avgöra, nämligen relativtypens inbördes enhetlighet. Wellander upptar relativtypen som en särskild typ (39:507). Wessén (68:215) nämner relativtypen som punkt 4 av fem punkter men antyder det särskilda förhållandet vid relativtypen genom att beteckna satsflätan som inbyggd i relativsatsen.

6.3.1.1 Schematisk modell för satsfläta

ÖVERSIKT 40

Leden i en sfl-konstruktion illustreras alltså schematiskt enligt följande (r = rapportverb, op = opersonligt verb i ö-led)

spetsled	ö-led	kvarstående u-led
A-typ		
Denna tes	anser jag (r)	att man måste betvivla
Denna tes	är det möjligt (op)	att jag bejakar
(... några ord om) hur	man tänker sig (r)	att hörselförnimmelser uppstår
Denna norm	anser jag (r)	är lämplig
B-typ		
(Här följer en tes,) som	jag anser (r)	att man måste betvivla
-"- som	det är möjligt (op)	att jag bejakar
(Man antog en norm,) som	jag anser (r)	är lämplig

Fjärde exemplet av A-typen och tredje av B-typen kännetecknas av att spetsledet där är subjekt till predikatet i det kvarstående u-ledet. Exempel med opersonligt verb i ö-ledet får vid subjektsspetsled prägel av icke-välbildade (non-sentence) eller av improvisation. Se följande:

/*/ ... en norm som det är tydligt är lämplig

eller

... en norm som det är tydligt att den är lämplig

I stället för något av detta skriver man hellre

... en norm som uppenbarligen är lämplig

(Jfr dock ex. 24 nedan, som har opersonligt verb utan utsatt "det".)

Angående förhållandena i övrigt vid subjekt som spetsled, se nedan 6.5.2 samt 6.8, exkurs angående Rudolv Körner. Satsflätan (A-typ) har alltså vid huvudsats som ö-led tre klart särskiljbara led men grammatiskt två satser, förutsatt att spetsledet inte självt är en sats, i vilket fall antalet satser givetvis blir tre. Exempel med bisats som spetsled är i förteckning 41 nr 1, 6, 16, 57, 100, 107, 115. (Prosodiskt kan en satsfläta av grundtypen - spetsled/ö-led/kvarstående u-led - sägas utgöra en sats. I den vid Lunds universitet pågående undersökningen av svenskt talspråk räknas satsflätor av typ **A** därför följdriktigt som en sats. - Se Loman-Jörgensen, Manual 71:28; 2.1.1.2.3.)

Formeln för en satsfläta av typ **A** kan skrivas b1Hb1-, enklare bHb-, där strecket får beteckna samhörigheten mellan spetsled och kvarstående u-led.□ Vid sådana redovisningar, som berör inledande och anslutande satser, inskott m.m. (alltså även i textbilagan), har sfl räknats som Hb, eftersom bilden av syntaxen annars skulle bli missvisande: ö-led skulle komma att räknas som inskott.

B-typen får en syntaxnivå mer än motsvarande A-typ. Principiellt är det ingen skillnad på A- och B-typ; dvs. karaktären hos själva satsflätan är densamma. Ö-ledet är i A-typen huvudsats, eller bisats, underordnad en sändarfras. I B-typen är ö-ledet en relativsats. Genom att särredovisa de två typerna får man en bild av deras inbördes frekvens och kronologi. Man kan också iaktta huruvida de normativt behandlas lika eller ej. Jfr 6.3.2, om spetsledets bindning.

6.3.1.2 Anmärkning till beskrivningsmodellen för satsfläta

Det ovan sagda, att ö-ledet innehåller endera ett rapportverb eller ett opersonligt uttryck, gäller för mitt material och torde sannolikt gälla

---

□ Förklaring av satsformler, se 3.0.2.

ganska allmänt. För Åkermalms exempel s. 158-161 i MS 67 gäller att alla utom ett har rapportverb ("är villig att ta på sin ed", s. 160, är ju funktionellt ett rapportverb). Det som inte har rapportverb i denna ställning har där ett opersonligt uttryck, nämligen

Hennes stämma|dröjde det en bra bit in i programmet|innan man kom underfund med.

Anm.: Åkermalm säger (67:159) att ö-ledets predikat "oftast är av sådan typ att risken (nämligen: för missförstånd, min anm.) är obetydlig, nämligen i regel ett sägeverb eller dylikt (sålunda med relativt tunt betydelseinnehåll), ...". Min analys innebär samma syn på ö-ledets semantiska struktur - det Åkermalm kallar "sägeverb eller dylikt" har jag gett samlingsnamnet rapportverb med utgångspunkt i den funktionella likheten hos en rad verb. Jag har emellertid kunnat konstatera förekomsten av det opersonliga verbet som en parallell till rapportverbet och vill se de båda typerna av ö-led som strukturella paralleller enligt det som sägs ovan (6.3.1), alltså att opersonligt verb i ö-led sammanhänger med subjektsfunktion hos kvarstående u-led. Objektsbisatser är rent allmänt vanligare än subjektsbisatser, likaledes är satsflätor med rapportverb i ö-led vanligare än sådana med opersonliga uttryck. Det är sannolikt lönlöst att spekulera över orsak och verkan i sammanhanget; men jag tror att strukturella skäl har spelat större roll för framväxten av en ganska enhetlig satsflätetyp än det tunna betydelseinnehållet hos ö-ledspredikaten. Semantiskt viktigt är ju att rapportverb sällan har andra satsledsformade objekt än neutrala eller obestämda pronomen (i fall av nomen gäller det oftast innehållsobjekt: "jag sade svaret"), liksom det opersonliga "det" i opersonliga uttryck lätt byts ut mot andra pronomen, neutrala eller obestämda, "detta är möjligt", "allting är möjligt") - men inte lika lätt mot nomen (hellre "ett köp är möjligt att genomföra" eller "ett köp är tänkbart" än "ett köp är möjligt"). De potentiellt förväxlingsbara strukturernas antal reduceras sålunda. "Tunt betydelseinnehåll" är givetvis en karakteristik som i hög grad gäller, men snarare för hela ö-ledet än för dess predikat.

Det som komplicerar satsflätan i detta exempel är att ö-ledet har en lång adverbiell bestämning. Dessutom är bisatsen temporal och därmed i princip adverbiell, under det att den högfrekventa typen i denna ställning har att/om-sats (dvs. allmänt underordnad rapporterande eller frågande

bisats, som funktionellt ju är objektsbisats). Om man går till Wellanders fylliga exempelsamling i RS 39:503-513 finner man att ö-ledet även där kan hänföras till typen med rapportverb eller den med opersonligt uttryck, utom i de få fall som Wellander markerar som speciellt talspråksegna genom att skriva "till och med satser som denna" eller sätta ett utropstecken inom parentes efter exemplet. Så är fallet med

"Den boken dog Anna om hon läste" (RS:506)

och

"Då fick jag se syrenen, som jag alltid har varit bortrest, när den har blommat (!)" (RS:510)

Ö-ledsverben här ("dog" och "har varit bortrest") är inte rapportverb eller opersonliga, och de kvarstående u-leden är adverbiella satser, inte nominala. Här kan en intressant iakttagelse göras. Jämför följande:

1. Den boken tycke Anna att jag skulle läsa.

2. Den boken trodde Anna att jag hade läst.

3. Den boken dog Anna om hon läste.

Om att-satsen avlägsnas (detta för att skärskåda det av Åkermalm citerade och ofta åberopade missförståndsargumentet) fås följande:

1a. Den boken tyckte Anna

2a. Den boken trodde Anna

3a. Den boken dog Anna

Tolkbar är här endast 2a, i så fall lika med "Den boken trodde Anna på". Emellertid är det rimligt att normativt sett betrakta 1 och 2 ovan som "riktiga" satsflätor, och 3 som "oriktig". Detta visar att Lindstedts tanke om spetsledet som placerat i "fortsättningsställning" är riktig: Spetsled plus ö-led signalerar en fortsättning i 1 och 2, så icke i 3. Även en mening som 3 kan emellertid anses som naturlig för spontant tal, där den torde kunna uppträda i princip när som helst, men i skrift blir sammanställningen av "boken" och "dog" alltför påfallande. Att missförståndsrisken är obefintlig underlättar inte typens framträngande i skrift. Det intressanta är att det finns skriftligt belägg för typen i en litteraturart som brukar anses "folklig".

Se följande exempel ur den isländska Volsungasagan, nedan återgivet enligt Wimmers text i Oldnordisk læsebog(1870:25, rad 6-7):

spetsled ö-led kvarstående u-led

/-þú hefir drepit Fáfni / er engi varð fyrr svá djarfr / at á hans gǫtu þorði sitja, - -

I princip kan ö-ledet i dessa "djärva" exempel, såväl det fornvästnordiska som de Wellanderska, ses som en sammandragning av ett större tankeinnehåll:

fornisländskt exempel (försvenskat)

... som/var så farlig, att/ingen förut har varit så djärv, att han tordes ...

exempel ur RS 39

(syrenen) ... som/jag inte har fått se förut, därför att/ jag alltid har varit bortrest ...

(den boken) / är så förskräcklig att/

Anna dog, om ...

Det ser sålunda ut att vara möjligt att preliminärt beskriva vad som ansetts som "riktiga" satsflätor:

Den i sakprosa förekommande satsflätan har rapportverb i ö-led, varvid dess kvarstående u-led är objektsbisats, eller opersonligt verb i ö-led, varvid dess kvarstående u-led är subjektsbisats. Vilka skiljelinjer i stilistiskt hänseende som för övrigt kan dras kommer att diskuteras nedan.

Anm.: Wellanders exempel i RS upptar en specialtyp av satsfläta, nämligen följande:

Framför altaret stod en dopfunt av silver, i vilken Karl XII/var den förste som/döptes.

(Avgränsningen med snedstreck avser att särskilja satsflätans ö-led och är gjord av mig.) Relativsatsen ger tillsammans med korrelatet ("den förste") uttryck åt en enhetlig föreställning som saknar enhetlig benämning, dvs. föreställningen "en som blir döpt" saknar användbar substantivisk beteckning. Jämför däremot

Denna tjänst var X den förste som innehade.

Denna tjänst var X den förste innehavaren av.

Denna typ berörs inte av min undersökning. - Inte heller tar jag upp de s.k. infinitivflätorna (RS 39:503 och Lindberg 68). För dessa gäller inte riktigt samma regler som för satsflätor. I föreliggande undersökning saknas emellertid anledning att ta upp dem till behandling. De har nämligen aldrig träffats av någon bortnormering i skolorna.

6.3.2 Om spetsledets bindning

Ett skäl till undvikande av satsfläta är av praktisk art, nämligen risken för feltolkning. Därför vill jag här söka analysera denna risk, som sammanhänger med spetsledets bindning. Det gäller en fråga med många syntaktiska och semantiska komplikationer, där även kontexten utanför den aktuella meningen spelar in. Exemplifieringen nedan begränsas till några få karakteristiska och lättidentifierade fall. Se följande exempel:

	spetsled	ö-led	u-led
A.	Det här huset $\overset{1}{\downarrow}$	inser jag	att du inte trivs i.
B.	I det här huset $\overset{1}{\downarrow}$	undrar jag	$\overset{2}{\downarrow}$ om du trivs. $\overset{3}{\downarrow}$
C.	I det här huset $\overset{1}{\downarrow}$	funderar vi på	$\overset{2}{\downarrow}$ om vi skall bygga bastu. $\overset{3}{\downarrow}$
D.	I det här huset $\overset{1}{\downarrow}$	funderar vi på	$\overset{2}{\downarrow}$ om vi skall resa på semester. $\overset{3}{\downarrow}$
E.	I det här huset $\overset{1}{\downarrow}$	äter vi	$\overset{2}{\downarrow}$ /om vi har lust./

Siffrorna 1-3 vid pilarna markerar ställen för gränssignaler. I exempel A säger redan gränssignal 1 att spetsledet är särhållet från ö-ledet. (De syntaktiska och semantiska skälen för detta är tydliga; jag påpekar dem inte särskilt.) Därmed är spetsledet automatiskt uppfattat som bundet till det kommande u-ledet.

I exempel B ger signal 1 inte fullt klart besked men skapar beredskap för satsflätetolkning. Denna beredskap stärks vid signal 2, och vid 3 är tolkningen definitiv. Spetsledet kan därför anses bundet till u-ledet av semantiska skäl. Det är däremot inte primärt särhållet från ö-ledet:

meningen kunde t.ex. fortsätta "... undrar jag mer än vanligt över tillvarons nyckfullhet".

I exempel C är spetsledet alternativt bundet, dvs. sändaren har avsett endera

> Vi som bor här i huset funderar vi på om vi skall bygga bastu (på vårt lantställe)
>
> Vi funderar på om vi skall bygga en bastu i huset.

Spetsledet behöver inte ens vara alternativt bundet utan kan vara dubbelbundet, sålunda med tolkningen

> Vi som bor här i huset funderar på om vi skall bygga bastu i huset.

Varken signal 2 eller 3 klargör fullständigt. Konstruktionen är sålunda endast en potentiell satsfläta.

Exempel D har ö-ledsbundet spetsled. Detta står inte klart vid signal 1 och 2 men klarnar vid 3. Satsfläta föreligger inte.

I exempel E föreligger överhuvudtaget inte möjlighet för satsflätetolkning eftersom spetsledet saknar samhörighet med u-ledet, som dessutom här är villkorssats. Ö-ledet har som synes inte heller rapportverb.

I fall av typ C kallar jag spetsledet för obundet. Termen är en smula oegentlig, eftersom det är frågan om alternativ bindning eller dubbelbindning. Den får emellertid beteckna det förhållandet, att spetsledets bindning inte är helt entydig. Ofta blir tolkningen klar i en större kontext. De exempel som ingår i förteckning 41 nedan är excerperade just därför att jag vid läsningen primärt tolkade dem som satsflätor. Vissa av dem är dock inledda av ett spetsled som enligt anförda kriterier blir obundet. Detta markeras med (ob) i spalten för "grammatisk funktion". Spetsledets bindning är ju inte utan relevans för normeringen. Med den gjorda gränsdragningen mellan A- och B-fall uppträder obundna spetsled endast vid A-typ. I relativfallen

är relativet självt spetsled. Detta led är inte alltid primärt särhållet från ö-ledet men däremot semantiskt u-ledsbundet.□

6.3.3 Upplysningar angående satsflätornas struktur

I förteckning 41 ges sådana upplysningar om satsflätornas struktur, som kan vara av intresse för bedömningen av dem. Förteckningen är uppställd så att de tre leden skiljs åt. I ö-ledet citeras alltid åtminstone dess subjekt och predikat. Ibland citeras hela exemplet. (Därigenom har förteckningen kommit att ge en blandning av fullständigt och ofullständigt citerade exempel.) Uppsatsens kodbeteckning är densamma som användes i kap. 5. (För förklaring, se 1.1.3.1.)

I spalt 2 ges uppgift om huruvida satsflätan är av A- eller B-typ enligt ovan.

I spalt 3 redovisas spetsledets grammatiska funktion som led i bisatsen. Följande exempel kan anföras för att belysa de olika grammatiska funktionerna: (Numren är de som återfinns i översikten)

Adverbiell funktion hos spetsledet:

Ex. 2 /Efter denna händelse/kan man säga, /att den egentliga revolutionen var afslutad ...

Variant med adverbiell sats som spetsled:

Ex. 6 .../om han åtminstone hade en snygg vid skjorta på, så/tycker han/att det skulle vara mycket lättare att dö.

(Den inledande satsen skulle kunna anses som obundet spetsled, om spetsledssatsens och ö-ledets verb hade samma tempus.)

Obundet adverbial som spetsled:

Ex. 14 På alla områden/finner man alltså, /att den obevekliga friktionen är människan till avgjord nytta.

□Vid prepositionsstyrt relativ (eller relativt adverb) uppträder inte primär särhållning. Se ex. 11 i förteckning 41.

Subjektsfunktion hos spetsledet:

A-typ:

Ex. 3 Energiförbrukningen där/tycker man väl/skulle gått förlorad.

B-typ:

Ex. 24 ... ljuset för fram i dagen så mycket, som/aldrig var meningen/skulle bli uppenbarat.

Objektsfunktion hos spetsledet:

Ex. 29 Amerikas historiska utveckling efter inbördeskriget/ måste jag medge, /att jag ej så noga känner till.

Anm.: Här är bisatsens subjekt detsamma som ö-ledets. När så är fallet, sätts markeringen sö/u ut i spalt 3, för subjekt gemensamt för ö-led och u-led. När ö-ledets och bisatsens subjekt är identiska eller har samma referent framträder ö-ledets karaktär av modifikation eller reservation särskilt tydligt. Påfallande ofta är det obestämda man i sådana fall subjekt.

Ex. 44 Litet självständighet/får man väl ändå räkna med/ att ni har ...

Predikativ funktion hos spetsledet:

Ex. 70 De vackraste/tyckte Anna/var "Det är en ros utsprungen", "Stilla natt" och "Var hälsad sköna morgonstund".

Under rubriken ö-led ges minst följande uppgifter:

satskärna (subjekt och predikat)

det följande u-ledets inledande junktion, dvs. att/om, eller ø som variant till att, utom i de fall då spetsledet har subjektsfunktion.

I dessa fall står nämligen systemenligt ingen junktion utsatt, såvida inte subjektet upprepas i bisatsen. - Se Teleman 71:118 f, Lindberg 68, Lindstedt 26, Wellander RS 39:507, jfr även Körner 48:31 ff. Sådan subjektsupp-

repning förekommer inte i materialet vid att-sats. Jfr däremot ex. 19 och 74, som gäller frågebisatser som kvarstående u-led i B-typsfall. Det är denna typ, som av Wellander (39:507) karakteriseras sålunda: "Än djärvare är den uttryckstyp, där som företräder ett subjekt och icke har annan syntaktisk uppgift inom bisatserna än att relativiskt knyta dem båda till ett bestämt ord i huvudsatsen".

Exempel på hur uppgifterna ges:

Junktion att:

Ex 31 För äldre personer anser jag, att specialkunskaperna äro mera värda ...

Junktion ∅ som fri variation:

Ex 35 I en dikt som "Ur Anabasis" ... skulle jag tro ∅ procenttalet ligger högre.

Systemenligt junktionslös satsfläta:

Ex. 15 ... gott kamratskap över huvud taget tror jag är av stor betydelse ...
(Här utsätts u-ledspredikatet inom snedstreck.)

Anm.: Skillnaden mellan sfl-konstruktion och H-inskott i H består i detta fall vid skrift bara i att komma sätts ut vid inskottstypen. Denna praxis, att differentiera med kommateringen, är av sent datum och vållade uppenbarligen stor osäkerhet i skolorna, där kommateringen ännu vid tiden för satsflätans genombrott på 40-50-talet betraktades som nästan invariabel och byggde på satskriterium.

6.4 LÄRARREAKTIONERNA PÅ SATSFLÄTA

I spalt 5, där lärarreaktionen uppges, framgår om lr skett eller ej. Där den skett ges en beskrivning av hur den gestaltat sig. Citationstecken i denna spalt anger att lärarens kommentar citeras; uppgifter utan citationstecken är en beskrivning av lr:s resultat. Parentes kring uppgift om lr innebär att läraren gjort en ändring som inte berör satsfläte-konstruktionen.

Lärarändringarna kan efter sin typ delas upp i grupper. Exemplen för illustration av ändringstyper är fingerade. Korta och tydliga exempel har eftersträvats. Första exemplet i varje par är satsfläta, det andra ordalydelse efter ändring.

1. Ö-ledet har omformats till inskott (a), eller tillskott (b).

Ex. a Där trodde man att Gud bodde
-- Där bodde Gud, trodde man

b Den här uppgiften tror jag att jag klarar utan svårighet
- - Den här uppgiften, tror jag, klarar jag etc.

2. Ö-ledet har omformats till adverbial.

Detta ansåg många var omöjligt
- - Detta var enligt mångas åsikt omöjligt.

3. Konstruktionen har ändrats till infinit nexuskonstruktion.

Ex. = 2 ovan

- - Detta ansåg många vara omöjligt.

4. Ö-ledet har ställts först: typen bHb- har ändrats till Hb.

Ex. = 1b ovan

- - Jag tror, att jag klarar den här uppgiften utan svårighet.

5. Ö-ledet har helt avlägsnats

Detta är en teori som man finner bygger på felaktiga utgångspunkter.

- - ... som bygger på etc.

6. Satsflätan är felaktigt utformad av eleven, och lr har gett en korrekt satsfläteform.

Ex. 10 i exempelsamlingen är enda exempel.

7. Läraren sätter ut komma framför att men låter satsflätan som konstruktion kvarstå. Detta innebär att han följer strikta men konventionella kommaregler.

Här får vi hoppas att du kommer att trivas.

- - komma framför att.

Lr av grupp 6 och 7 är delvis varandras motsatser. Lr grupp 6 (endast ett fall i materialet) innebär accepterande av satsfläta. Lr grupp 7 kan innebära att läraren inte observerat satsfläte-konstruktionen; i varje fall har han inte reagerat på det "ologiska" i den. Ett komma gör ju satsflätan mer "ologisk", eftersom spetsledet genom komma skiljs från det finitverb som det är bestämning till.

Exempel på satsflätor jämte lydelse efter läraränderung av typ 1-5, ordnade gruppvis efter typ. (Dessa meningar är givetvis autentiska; numren är desamma som i förteckning 41.)

	Ex.	Elev	Lärare
lr gr 1	9	Dessa fördelar, kan man säga, att den moderna flygmaskinen i ännu högre grad besitter.	Dessa fördelar besitter, kan man säga, den moderna etc.
lr gr 1	87	På 300-400-talen beräknar man, att den första samlade Bibeln kom till.	På 300-400-talen, beräknar man, kom den etc.
lr gr 2	12	Det är i själva hinnsnäckan, som man anser, att de ljuduppfattande organen äro belägna.	Det är i själva hinnsnäckan, som, enligt vad man anser, de ljuduppfattande etc.
(gr 2 variant	19	... nya klasser hade vuxit fram inom samhället, vilka man icke visste, till vilka stånd de skulle höra.	... klasser ... inom samhället, om vilka man etc.
		(Denna typ med sin subjektsupprepning uppfattas sannolikt spontant som mera talspråklig, kanske också som mera "oegentlig". Meningen är ett av materialets få exempel på subkektsupprepning. Jfr ovan 6.3.3 ang. Wellander RS 39 - Ex. 19 är från 1935.)	(Här har spetsledet omformats från subjekt i u-led till adverbial. "De" i sista satsen blir därigenom heller inte "upprepat subjekt". Ändringen var här enkel så länge relativt vilken var någorlunda gångbart. I detta fall har redan eleven använt "vilka" något som torde ha varit ovanligt i satsfläte konstruktioner - jfr exempelsamlingen.)

	Ex.	Elev	Lärare
	36	... som vetenskap kan man säga, att den uppkom först år 1900, ...	... man kan säga, att den som vetenskap uppkom ...
1r gr 3	47	... man utser det åt sig, som man tror att man kommer att lyckas och trivas bäst i, ...	...det...som man tror sig lyckas och trivas bäst i...
	68	...och i dessa kan vi tänka oss att arvsanlagen är belägna.	...och dessa kan vi tänka oss utgöra arvsanlagen. (Alltså även sakändring. Eleven är singularskrivare, ändringen /1955/ alltså otvetydig infinit nexus i 1r.)
1r gr 4	30	Under de epoker, som här behandlats, har man kunnat iakttaga hur Ryssland oavlåtligen strävat västerut ...	Man har kunnat iakttaga hur Ryssland under de epoker som här behandlats, oavlåtligen strävat ...
	85	Den moderna barnuppfostran anser jag är en bidragande orsak till ungdomsbrottsligheten.	Jag anser att den moderna barnuppfostran är ...
(särfall)	86	För att förebygga brottsligheten, så anser jag att föräldrar inte ska tänka på vad grannen har ...	Om man vill förebygga brottsligheten, så anser jag ...
		Anm. till 86: Läraren har markerat konstruktionen som satsfläta i marginalen, men ändringen bibehåller satsflätan - spetsledet har blivit sats i stället för infinitiv. Här förefaller det adekvat att avlägsna ö-ledet eller göra det till adverbial.	
1r gr 5	61	Med August Strindberg måste man säga att en ny period börjar ...	Med August Strindberg börjar en ny period ... (Denna 1r är av samma typ som i exempel från 1870, jfr ovan 6.2.)
	146	Något, som man mera påtagligt kan visa kommer från filmen är ...	En egenskap, som man mera påtagligt kan visa hos filmen är ... (Lärarens version kan innebära att han inte uppfattat att en satsfläte-struktur föreligger.)

6.5 Materialets samtliga satsflätor

Eftersom förklaringar av typbeteckningar och analyser av typer här (liksom för bisatserna i kap. 5) måste gå hand i hand, har den föregående framställningen blivit ganska vidlyftig. En sammanfattande upprepning av beteckningarna i förteckning 41 är därför på sin plats:

Spalt 1 uppsatsens kod enligt 1.1.3.1

Spalt 2 A-typ: bisatsen är att/om-sats
B-typ: bisatsen är relativ, dvs. satsflätan är inbyggd

Spalt 3 ob: obundet spetsled enligt 6.3.2

Spalt 6 r: rapportverb som predikat i ö-led
op: opersonligt uttryck som predikat i ö-led
op/r: predikatet har opersonlig konstruktion och kan tillika ses som rapportverb

Spalt 8: lr: lärarreaktion
inskott typ IV (etc.) hänvisar till typindelning i 4.2
lr grupp 1-7: se 6.4.

Anm.: Ø markerar i exemplen, allt efter kontexten, underförstått relativpronomen eller underförstått allmänt att.

Förteckning 41: Satsflätor i materialet

Excerptens nr	Typ	Spetsledets grammatiska funktion	Ö-ledets satskärna + u-ledsjunktion	Verb i ö-led	Restsyntagm i helciterade exempel	lr
1 05 Be e16 L69C ä8	A	adv sats Då detta inträffar	säger man, att	r	vattnet kokar.	–
2 10 No la ea18 L53A ä4	A	adv Efter denna händelse	kan man säga, att	r	den egentliga revolulutionen var afslutad . . .	–
3 10 No re ea8 L62B ä10	A	subj Energiförbrukningen där	tycker man väl	r	skulle gått förlorad.	– (lr som ej berör sfl)
4 10 No re ec11 L77C ä4	A	adv Utom dessa partier inom landet	kan man även säga, att	r	de vid Frankrikes gränser boende emigranterna utgjorde ett parti.	–
5 10 Ny el eL8 L73A ä7	A	adv	kan man säga, att	r		–
6 10 WÅ eWa3 L78A ä6	A	adv sats + så Om han åtminstone hade en snygg vit skjorta på, så	tycker han, att	r	det skulle vara mycket lättare att dö.	ö-led omformat till inskott typ IV, lr gr 1
7 15 Be e8 L76A ä3	A	adv Vid mitten av 1800-talet	kan man i den svenska litteraturen se, att	r	ett tydligt omslag äger rum . . .	–
8 15 Ny el e R6 L59C ä5	A	adv	kan man anse att	r		–
9 20 Ny el eR17 L75B ä9	A	obj Dessa fördelar	kan man säga, att	r	den moderna flygmaskinen i ännu högre grad besitter.	ö-led omformat till inskott typ III omv., lr gr 1

10	20 Sö la eRIVb2 L73C ä11	B	subj	. . . ett system	som, | han trodde,	r	skulle kunna hålla kroppen i utmärkt kondition.	komman avlägsnade, lr gr 6
11	25 Be e27 L86A ä8	B	adv	Det organ,	där | man antager, att	r	det egentliga mottagandet av hörselförnimmelser försiggår, är beläget . . .	–
12	25 Ny el eR4 L79B ä8	B	adv em-fas	Det är i . . . hinnsnäckan	som | man anser, att	r	de ljuduppfattande organen äro belägna.	ö-led omformat till adv, lr gr 2
13	25 Sö la e RIVb20 L63A ä8	(A)	adv (ob)		man tänker sig, att	r		–
14	25 Whi eR14 L77A ä9	(A)	adv (ob)		finner man . . ., att	r		–
15	25 Ö eIVa11 L62B ä11	A	subj	. . . gott kamratskap över huvud taget	tror jag	r	är av stor betydelse för ungdomens självuppfostran.	–
16	30 Sö la eRa16 L92B ä1	A	adv sats	Skulle inte landet ryckas upp ur denna förnedring,	är jag övertygad om att	r	den ryska staten inom en snar framtid går sin undergång till mötes.	–
17	30WÅ eWa20 L78A ä6	A	adv inf	För att ytterligare utbilda sig inom yrket	var det sed att	op	gesällerna begåvo sig ut på vandring.	understrykn (subj regeln; här adekvat lr)
18	30 WÅ eÅL6 L88B ä8	A	adv	Men gullvivans och liljekonvaljens ankomst	kan man nästan säga, att	r	våren har fullbordat sitt intåg.	–

Excerptens nr		Typ	Spetsledets grammatiska funktion		Ö-ledets satskärna + u-ledsjunktion	Verb i ö-led	Restsyntagm i helciterade exempel	lr
19	35 Ku eR17 L89G ä5	B	subj (uppr i u-led)	. . . nya klasser . . .	vilka|man icke visste	r	till vilka stånd de skulle höra.	spetsled omformat till adv, lr gr 2, variant
20	35 No la ea 2 L87A ä6	B	subj	En av de bestämmelser,	som|man får hoppas . . .	r	skall hålla Versailles' namn levande. . .	”skall” ändras till ”skola”: numerusändring och/eller ändring till obj med inf, lr gr 3
21	35 No fl eLIV23 L02E ä3	A	subj	Draget från antiken	kan man nästan säga,	r	är ett band . . .	ö-led omformat till inskott typ III, gm insättning av komma före ”kan”, lr gr 1
22	35 No fl eLIV23 L02E ä3	A	adv		kan man säga, att	r		–
23	35 Sö la eRIV1 L88A ä11	A	prf		tro ni, att	r		–
24	35 WÅ eL5 L93A ä2	B	subj	. . . så mycket	som| aldrig var meningen	op/r	skulle bli uppenbarat.	ö-led omformat till infinitivuttryck: var ämnat att bli – dvs ö-led är avlägsnat lr gr 5 (Lär = ex 61)
25	35 Ö eRb13 L73A ä7	A	adv		skulle jag . . . vilja påstå att	r		–
26	40 Be eRa6 L86A ä12	A	adv	Av boken, biografen och radion	anser jag, att	r	den förstnämnda är det bästa bildningsmedlet.	–

27	40 Ku eL4 L89F ä12	B	subj	. . . sådana filmer	som| man vet	r	är goda . . .*	*) bra som adj. undveks ofta vid denna tid
28	40 No fl eLb19 L96Dä12	A	adv	Under det senaste århundradet	kan med rätta sägas, att	r	bildningen och folkupplysningen gjort oerhörda framsteg.	”ordf”
29	40 Ö eL8 L81A ä6	A	obj (sö/u)	Amerikas historiska utveckling efter inbördeskriget	måste jag medge, att	r	jag ej så noga känner till.	–
30	40 Ö eRc17 L03A ä5	A	adv	Under . . . epoker . . .	har man kunnat iaktta hur	r	Ryssland oavlåtligen strävat västerut.	ö-led ställt först; spetsled nexusklyvande i u-led, lr gr 4
31	45 Ku eRIII3 L85A ä12	A	adv	För äldre personer	anser jag, att	r	specialkunskaperna äro mera värda än allmänbildningen, . . .	–
32	45 No fl eLIII13 L03B ä12	A	obj	Ordet kunskap	tycker jag, att	r	man inte kan tolka på mer än ett sätt.	–
33	45 No fl eLIII13 L03B ä12	A	adv		tror jag inte, att	r		–
34	45 No fl eR13 L02A ä2	B	subj	. . . en . . . lära,	som| Fröding hoppas	r	skall vara känd av alla om kanske tusen år.	–
35	45 No re eb9 L94A ä2	A	adv		skulle jag tro Ø	r		–
36	45 Sö la ERb12 L00A ä9	A	prf	. . . som vetenskap	kan man säga, att	r	den uppkom först år 1900, . . .	ö-led ställt först; spetsled nexusklyvande i u-led, lr gr 4

Excerptens nr		Typ	Spetsledets grammatiska funktion		Ö-ledets satskärna + u-ledsjunktion	Verb i ö-led	Restsyntagm i helciterade exempel	Ir
37	45 Sö la eRb17 L00A ä2	A	obj	De tankar, som munken (ger uttryck åt)	kan man näppeligen tänka sig, att	r	en medeltida munk skulle ha haft.	–
38	50 Be eL4 L18A ä12	B	obj (sö/u)	/Att välja ett yrke, som fordrar/en psykisk egenskap	som| man vet att	r	man inte har, /är farligt/	–
39	50 Be eL4 L18A ä12	B	obj (sö/u)	. . . egenskaper,	som| man bör försäkra sig om att	r	man har, . . .	–
40	50 Bro eLa29 L93B ä12	A	prep obj	. . . intresse och trivsel	tror jag, Ø	r	man måste ta störst hänsyn till, . . .	–
41	50 Bro eLb2 L01D ä2	B	subj	Ett slags gudomligt väsen	som| Sokrates tänker sig	r	varnar oss för att göra det som är orätt.	–
42	50 Ku eL13 L89G ä1	A	subj	Det där med kulturen	tycker jag	r	var ett bra exempel.	–
43	50 Ku eL13 L89G ä1	B	subj emfas		som| jag tycker /är/	r		–
44	50 Ku eL13 L89G ä1	A	obj	Litet självständighet	får man . . . räkna med att	r	ni har.	–
45	50 Ku eL13 L89G ä1	A	subj		tycker jag inte /var/	r		–

46	50 Ku eL13 L89G ä1	A	subj	Morgonbönerna	tycker jag i alla fall	r	skulle bort.	–
47	50 Ku eRa9 L87D ä12	B	adv (sö/u)	/man utser/ det åt sig	som| man tror, att	r	man kommer att lyckas . . .i, . . .	ö-led+u-led omformade till obj m inf, lr gr 3
48	50 Ku eRIII8 L04X ä4	B	obj		som| han vet att	r		–
49	50 No fl eLIII1 L96B ä5	A	adv	På torgen i forna kultur- och handelscentra	hände det att	op	man odlade säd.	"ordf" + komma frfr att
50	50 Ny el eRa7 L87B ä1	B	subj		Ø de vill/skall/	r		–
51	50 Ny el eRa11 L87B ä12	A	adv		tror jag, att	r		–
52	50 Ny el eRa20 L87B ä12	A	adv	För dessa fotbollsspelare	kan man säga, att	r	pengarna är den största faktorn.	–
53	50 Ny el eRb3 L12A ä9	A	adv	Genom sammanslutning av sinnesceller med samma uppgift	kan man tänka sig, att	r	våra sinnesorgan så småningom uppstått.	–
54	50 Ny el eRb 7 L12A ä12	B	subj	. . . ett yrke	som| man tycker	r	är välavlönat. . .	–
55	50 Norm eL10 L98C ä12	B	adv	. . . ett yrke	där| man känner att	r	man fyller en viktig uppgift . . .	

Excerptens nr		Typ	Spetsledets grammatiska funktion		Ö-ledets satskärna + u-ledsjunktion	Verb i ö-led	Restsyntagm i helciterade exempel	lr
56	50 Norm eL16 L98C ä12	B	adv (sö/u)		som| man tror, att	r		–
57	50 Sö la eL13 L17A ä12	(A)	adv sats (ob)	Sedan det nya skolförslaget förverkligats...	är det meningen att	op/r	studier skall vara tillgängliga för alla begåvade.	–
58	50 Sö la eRa9 L06D ä12	B	adv (sö/u)		Ø man vet med sig, att	r		–
59	50 Sö la e Rb3 L02F ä3	B	subj		vad| han tror/är/	r		–
60	50 Sö la eRb18 L02F ä12	B	subj	... ett resultat,	som| man får hoppas	r	blir lyckligt.	–
61	50 WÅ eL18 L93A ä3	A	adv	Med August Strindberg	måste man säga, att	r	en ny period börjar i den svenska litteraturen.	"satsfläta"; ö-led helt avlägsnat, lr gr 5 (Lär = ex 24)
62	50 Whi eL5 L98A ä12	B	adv (sö/u)		som| man tror, Ø /man/	r		–
63	50 Whi eL14 L98A ä12	B	obj		som| jag anser Ø /man/	r		–
64	55 Ens eLb5 L06A ä11	A	obj	Enbart nöjesprogram	är det inte meningen att	op/r	att vi skall få se.	komma frfr att, lr gr 7

65	55 Ens eLb23 L06A ä12	A	eg subj	Något sjudande nöjesliv	kan man alltså inte säga, att	r	det finns där.	–
66	55 No re eb22 L20B ä11	A	adv		tror jag, att	r		–
67	55 Ny el eRa25 L92C ä12	B	adv (sö/u)		som| man tror att	r		–
68	55 Ny el eRc13 L92C ä8	A	adv	. . . i dessa	kan vi tänka oss att	r	arvsanlagen är belägna.	u-leds pred omformat till plur: dvs (numerusändr eller) ändr till obj m inf/lr gr 3 – dock i komb. med sakändring: dessa . . . utgöra arvsanlagen.
69	55 Norm eL17 L14A ä1	(A)	adv (ob)		var det praxis, att	op		–
70	55 Norm eL17 L14A ä1	A	prf	De vackraste	tyckte Anna	r	var "Det är en ros utsprungen" . . .	–
71	55 Sö la eRb11 L06D ä12	B	subj	. . . något	som| jag . . . inte tror	r	skulle tillfredsställa mig.	–
72	55 Sö fl eL12 L16A ä1	A	adv	Inte förrän vid konfirmationen	kan man . . . säga, att	r	flickan på allvar börjar tänka över . . .	–
73	55 WÅ eR12 L99A ä11	A	subj	Ritade figurer, populära melodier, lustiga små skådespel . . .	hoppas reklampamparna	r	skall kunna mötas av bifall.	–

Excerptens nr		Typ	Spetsledets grammatiska funktion		Ö-ledets satskärna + u-ledsjunktion	Verb i ö-led	Restsyntagm i helciterade exempel	lr
74	55 Whi eR19 LL ä11	B	subj (uppr i u-led)	. . . en röst,	som| de inte vet, varifrån	r	den kommer.	–
75	60 Brä eAIV22 L06X ä15	(A)	adv (ob)		kan man . . . inte begära, att	r		–
76	60 Brä eL19 L18Q ä15	(A)	adv (ob)	I denna gänggemenskap	tycker de, att	r	de finner förståelse, . . .	–
77	60 Brä eRb13 L16P ä4	A	adv		tror jag, att	r		–
78	60 Ens eRa15 L17K ä15	(A)	adv (ob)		får man hoppas att	r		(komma frfr att) inte sfl-reaktion, spetsled ob! lr gr 7
79	60 Gu eA2 L28A ä10	A	adv		är det fullt naturligt, att	op		"uttr"
80	60 Gu eL4 LN ä4	A	adv	Utom samhällskritiken	tycker jag, att	r	stilen . . . är det mest levande i Strindbergs författarskap.	–
81	60 Ku eLa5 L24A ä15	B	spec-fall: pred i em-fas	De börjar snatta,	som| är så vanligt, att	op	småpojkar gör.	"mb"

82	60 Ku eLa12 L24A ä16	B	obj		vad | det anses att	op/r		–
83	60 Ku eRb20 L20C ä7	B	subj		som | han . . . trodde/var/	r		–
84	60 Ku eRIII7 L27A ä4	A	subj		ansåg Strindberg /var/	r		”var” ä till ”vara”, dvs obj m inf, lr gr 3
85	60 Kä eA8 L19A ä15	A	subj	Den moderna barnuppfostran	anser jag	r	är en bidragande orsak till ungdomsbrottsligheten.	”satsfläta” ö-led ställt först (-bHb ä till Hb) lr gr 4
86	60 Kä eA8 L19A ä15	A	adv inf	För att förebygga brottsligheten, så	anser jag att	r	föräldrar inte ska tänka på vad grannen har.	”satsfläta”: spetsled omformat till bisats (ä avlägsnar inte satsflätestrukturen)
87	60 No fl eA20 L21A ä1	A	adv	På 300–400-talen	beräknar man, att	r	den första samlade Bibeln kom till.	ö-led omf till inskott typ II, lr gr 1
88	60 Ny el eAa12 L14X ä15	A	subj		tror jag /hjälps/	r		–
89	60 Ny el eLa11 L02H ä15	B	subj	. . . det	som | de anser	r	ej kan vinnas genom straff och hot.	–
90	60 Ny el eLa11 L02H ä15	B	prep obj (sö/u)		som | de vet, att	r		–
91	60 Spå eR3 L03P ä15	A	adv		tror jag att	r		–
92	60 Norm eA7 L18R ä5	B	subj	. . . en fullkomlighet	som | han samtidigt vet	r	inte finns.	–

Excerptens nr		Typ	Spetsledets grammatiska funktion		Ö-ledets satskärna + u-ledsjunktion	Verb i ö-led	Restsyntagm i helciterade exempel	lr
93	60 Norm eL5 L06G ä15	A	adv	. . . även på andra sätt	kan man säga att	r	ungdomen är omhuldad . . .	(komma frfr att, lr gr 7)
94	60 Norm eL13 L06G ä5	A	adv		vet han, att	r		–
95	60 Sö la eL17 L09K ä15	A	prf	Ett steg i rätt riktning	tror jag, att	r	de s.k. arbetslägren är.	–
96	60 Sö fl eR20 LH ä15	(A)	adv (ob)		tror jag faktiskt att	r		(komma frfr att) inte sfl-reaktion, spetsled ob!
97	60 Whi eL4 L98A ä16	A	subj	Detta	tycker jag	r	är alldeles riktigt. . .	–
98	60 Ö eRa7 L16E ä17	A	obj	Den verkan	anser jag inte, att	r	en gymnastiklektion skall ha.	–
99	60 Ö eRa20 L16E ä12	B	adv	/Det sista halvseklet,/	under vilket | man kan säga att	r	den moderna atomfysiken har uppkommit, /har man konstruerat en mängd apparater . . ./	–
100	65Ba eAa1 L28B ä17	A	adv sats		har jag en känsla av att	r		ö-led ställt först; spetsled klyvande i u-led (typ I), lr gr 4 konservativ ändring, se 6.7.1 (Märk att läraren är samma som för nr 101–4)

101	65 Ba eAa1 L28B ä17	A	adv	På de gator som de spelar ishockey	kan man räkna med att	r	det är glest trafikerat.	(Ir som ej berör sfl)
102	65 Ba eAa2 L28B ä18	A	prf	En annan svårighet	tycker man att	r	utrikespolitiken skulle vara.	–
103	65 Ba eAa12 L28B ä5	B	subj		som| Karlfeldt visste/var/	r		–
104	65 Ba eAa18 L28B ä14	A	subj	. . ., dessa	trodde man	r	skulle dö med kompositören.	(mb-ändring gör A-typ till B-typ; men sfl är bibehållen, sfl-reaktion uppenbart ej åsyftad)
105	65 Ba eAb2 LH ä7	A	adv		kan man säga, att	r		–
106	65 Ba eLIII11 L22A ä5	B	prf	". . . en leende gosse . . ."	som| hon i första strofen drömde om att	r	han skulle bli.	–
107	65 Ba eRIV22 LB ä17	(A)	adv sats (ob)		tror jag, att	r		–
108	65 Ba eRIIIa26 L24A ä4	A	obj (sö/(u)	Den harmynta	sade han, att	r	han älskade, (utnyttjade henne, och hon blev med barn).	bHb ändrad till Hb; ö-led ingår i paratagm. (Till den harmynta sade Barabbas, att han älskade henne. Men . . .)
109	65 Ba eRIIIa26 L24A ä4	(A)	adv (ob; sö/u)		tycker han, att	r		–

Excerptens nr	Typ	Spetsledets grammatiska funktion		Ö-ledets satskärna + u-ledsjunktion	Verb i ö-led	Restsyntagm i helciterade exempel	lr
110 65 Be eAIIIb7 L22B ä8	A	adv	Vid tronskiftet 1771	kan man . . . ha skäl att anse att	r	frihetstidens styrelse skick var...	–
111 65 Bla eRIVb3 L17T ä1	B	prf		som | jag tycker /säger/	r		–
112 65 Bla eRIVb4 L17T ä17	A	adv		kan man säga, att	r		–
113 65 Bro eRIVa4 L32A ä18	A	adv		tror jag att	r		–
114 65 Brä eAIVb20 L11P ä19	(A)	adv (ob)		verkar det, som om	op		–
115 65 Brä eAIIIa7 L10Q ä9	A	subj sats		tycker jag/är/	r		–
116 65 Brä eAIIIa25 L10Q ä17	A	adv	På landsvägarna	tror de, att	r	det är ofarligt att promenera.	–
117 65 Ens eAIVb11 L29A ä19	A	subj	Filmens betydelse som stilbildare inom t.ex. konst . . .	tror jag	r	är minimal, . . .	–
118 65 Ens eLIV14 L28D ä17	A	adv		tror jag, att	r		–
119 65 Ens eAIIIa10 L04P ä17	A	subj	Barnolyckorna	tycker man . . .	r	är tragiska.	"sfl:vanligt talspr" ä till kstr anser man . . . tragiska, lr gr 3

120	65 Ens eLIII15 L06K ä5	A	adv	. . . i hans Mariadikter	tycker jag Ø	r	man möter realistiska modersporträtt . . .	–
121	65 Gu eAIIIb6 L21X ä17	B	obj (sö/u)		som | föräldrarna tycker Ø	r		–
122	65 Gu eLIV7 L31A ä5	A	adv		tycker jag att	r		–
123	65 Gu eRIIIc1 L35A ä1	B	adv	. . . den tid	som | vetenskapen anser, att	r	jorden har funnits.	–
124	65 Ku eAIV2 L02X ä18	A	adv		verkar det, som /om/	op		(om tillagt gm lr)
125	65 Ku eAIV18 L02X ä5	(A)	adv (ob)		har vi . . . sett, hur	r		–
126	65 Ku eLIV21 L20C ä5	B	obj (sö/u)		som | han visste, att	r		–
127	65 Kä eRIIIa24 LL ä17	B	obj (sö/u)	. . . ett . . . problem,	som | oftast är det svårt att avgöra vem av de inblandade,	op/r	som är orsak till olyckan.	"mb" (anakoluttyp; min anm.)
128	65 Kä eRIIIc2 L29A ä17	B	adv		där | det kan hända att	op		–
129	65 No la eLIVB13 L19X ä8	B	subj	. . . den uppgångsperiod . . .	som | kan sägas	op/r	nådde sin kulmen.	"mb", nådde ä till nå; dvs ä till subj m inf, lr gr 3
130	65 No fl eLIII11 L02C ä17	A	obj		tror jag, att	r		–

Excerptens nr	Typ	Spetsledets grammatiska funktion	Ö-ledets satskärna + u-ledsjunktion	Verb i ö-led	Restsyntagm i helciterade exempel	lr
131 65 No fl eLIII11 L02C ä17	A	obj	tycker jag . . ., att	r		–
132 65 No fl eRIVb8 L02C ä17	(A)	adv (ob)	de önskar att	r		–
133 65 Ny el eNIV22 L17V ä5	B	subj . . . en son,	som| många hoppades	r	skulle kunna frälsa människorna från ondskan . . .	–
134 65 Ny el eNIV22 L17V ä5	B	subj . . . barnet	som| hon tror	r	ska bli konung.	(lr som ej berör sfl)
135 65 Spå eLIV13 L09P ä19	B	subj	som| jag tror/är/	r		–
136 65 Norm eAIVb8 L32A ä5	B	subj . . . det rike	som|hon genom Jesu födelse hoppas	r	skall kunna uppstå.	–
137 65 Sö la eLIV 16 L06D ä18	(A)	adv (ob)	kan det tyckas som om	op/r		–
138 65 Sö fl eAIVc18 L33A ä17	A	obj	tror jag . . . att	r		
139 65 Väll eAIV21 L17K ä17	A	adv	tycker man inte att	r		komma frfr att, lr gr 7
140 65 Whi eRIVa7 LS ä18	A	subj	tror jag/kommer att/	r		–
141 65 Whi eRIVb3 L33B ä17	A	adv	tror jag . . ., att	r		–

142	65 Väst eAIIIb1 LSn ä17	B	obj	. . . platser	som| han anar att	r	barn frekventerar.	–
143	65 Väst eAIIIb1 LSn ä17	B	adv		där| man ofta ser att	r		–
144	65 Väst eAIIIb6 LSn ä18	B	subj (uppr i u-led)	. . .problem	som| jag personligen har svårt att förstå	r	hur de skall lösas.	–
145	65 Väst eRIIIa15 L12P ä17	B	subj	. . . något	som| man önskade	r	inte fanns.	–
146	65 Ö eRIVb30 L20T ä19	B	subj	Något,	som| man mera påtagligt kan visa	r	kommer från filmen	"kstr" (se 6.4)

6.5.1 Kommentar till satsflätornas förekomst och typer

Nedan ges först i tabellform en översikt av satsflätans frekvens i excerpt materialet. Fall med obundet spetsled är borträknade[□]; endast fullt klara fall är alltså medtagna. För 1950 är uppsatsen Ku eL13 borträknad, eftersom den är skriven i dialogform.

TABELL 42: Satsflätans frekvens 1900-1965

	sfl		s:a	textmassa	frekvenssiffra (sfl pr 100 uppsatser)
	A	B			
1900	-	-	-	95 upps.	0
1905	1	-	1	76	1,3
1910	5	-	5	80	6,3
1915	2	-	2	82	2,4
1920	1	1	2	92	2,2
1925	1	2	3	102	2,9
1930	3	-	3	102	2,9
1935	4	3	7	94	7,4
1940	4	1	5	111	4,5
1945	6	1	7	124	5,6
1950	6	14	20	125	16
1955	7	3	10	95	10,5
1960	14	7	21	165	12,7
1965	25	18	43	325	13,2

Liksom många andra talspråksinbrytningar börjar satsflätan som synes att öka sin frekvens märkbart kring 1950. Att tendensen i terminsskrivningarna varit observerad sedan en tid kan anses antytt av det faktum att SÖ 1944 satte in "sfl" som en särskild markering i sina Anvisningar ... F.ö. bör Wellanders rikhaltiga exempelsamling i RS ha bidragit till observansen.

□Det finns skäl att räkna in även dessa. Skälet att räkna bort dem är att vissa av dem är reellt dubbeltolkbara. Andra (så de med bisats som öled, se ovan 6.3.1 ang. ex. 13) är i så hög grad naturliga att varken lärare eller elev torde kunna överväga annat uttryckssätt än det använda.

Konstruktionens frekvens har i excerpterna siffermässigt minskat från 1950, det år som har den högsta procentsiffran. Detta förhållande hänger tydligt samman med en speciell faktor: 1950 års ämne tolv (om yrkesval) gav goda tillfällen till bruk av konstruktionen ("ett yrke, som man tror att man kommer att trivas med"). Inte mindre än 14 av 1950 års 20 medräknade exempel kommer från ämne tolv. Märk också övervikten för B-typ detta år. Mot den bakgrunden är det inte orimligt att betrakta ökningen av satsfläta som kontinuerlig i princip. Vid 1965, där undersökningen upphör, kan konstateras en stabilisering av antalet satsflätor till c:a 13 på 100 uppsatser. Denna frekvens innebär rimligen en naturlig och måttlig tillämpning av användbara talspråksstrukturer i skrift.- Ovan i 6.3.1.2 har påpekats att vissa av de typer, som Wellander i RS betecknar som speciellt djärva, saknas helt eller nästan helt i uppsatserna. Själva frekvensen är säkerligen också lägre än i tal (sannolikt skulle denna tendens vara giltig både för spontant och planerat tal.) En undersökning av satsflätor i inspelat tal kan åberopas: Gunilla Kylin - Tebrocks om satsflätor i talat språk, med material från FUMS' Eskilstunaundersökning. Författaren får fram en frekvens av 1 satsfläta på 1.500 löpande ord i inspelat tal från mitten av 1960-talet. 1965 är närmast jämförbara årgång i mitt material. Frekvensen är i uppsatserna 1965 1,3 satsflätor på 7.500 ord, om en uppsats skattas till 750 ord; dvs. 0,26 satsflätor på 1.500 ord eller ungefär en fjärdedel av frekvensen i det intalade FUMS-materialet.

6.5.2 Anmärkning till satsfläte-typerna och deras fördelning

Det har visst intresse att sammanföra exemplen i grupper efter spetsledets funktion. Detta ger följande:

ÖVERSIKT 43: Satsflätornas spetsledstyp

(A- och B-typ sammanförda, obundna spetsled jämte upps. 81 borträknade.)

Spetsledet är:				
subjekt	objekt (med eller utan preposition)□	adverbial (både satser och satsled)	predikats-fyllnad	s:a
43	22	59	7	131

6.5.2.1 Subjektsspetsledens ökande frekvens

De adverbiella spetsleden dominerar, inte oväntat. Adverbialet är ju lätt framflyttbart ur en predikatsfras. - Fallen av objekt som spetsled är sällsynta fram till 1945. Subjektsspetsleden tilltar i frekvens, i samband med ökningen av B-fallen. Om årgång 1950 borträknas p.g.a. sin speciella karaktär, kan man göra följande jämförelse: 1905-1945 finns 9 subjektsspetsled av 35 fall med obundet spetsled. Under tioårsperioden 1955-1965 är subjektsspetsleden 25 av 72 "obundna"fall. Detta har sannolikt ett direkt samband med den vikande frekvensen för (och användbarheten av) objekt med infinitiv. "Den boken/tycker jag/ är bra" har fått ersätta "Den boken anser jag vara bra". Jfr exkurs nedan 6.8 (Rudolv Körner om finit nexus).

Anm.: Den tilltagande frekvensen av fall med subjektsspetsled ser ut att kunna stödja Körners teori, som går ut på att de satsflätor där spetsledet är subjekt skulle vara omvandlade objekt med infinitiv, alltså en syntaktisk nybildning. Min exkurs går emellertid ut på att visa att Körners teori inte håller för en närmare granskning. Att objekt med infinitiv (som ju är en konstruktion med latinska och tyska förebilder) länge förekom i fler syntagmtyper än de nu

□Uttryckt med den terminologi som Ulf Teleman (71) använder: "Sådana nominalfraser som genereras ur verbfrasen" är sammanförda i denna grupp.

vanliga, sammanhänger med skolnormeringens konservatism. Eleven visste att objekt med infinitiv ansågs korrekt, men beträffande satsfläta kunde han inte vara säker. (Se nedan 6.7 angående objekt med infinitiv i fall av undviken satsfläta.) När satsfläte-konstruktionen mera allmänt började anses acceptabel, uppträder den rikligare och även vid subjektsspetsled, där objekt med infinitiv tidigare varit en lättfunnen men något stelbent variant vid rapportverben.

6.6 Kommentar till lärarreaktionerna

Satsfläta har hela tiden förekommit, och goda och mindre goda varianter har också hela tiden funnits att tillgripa. 1960 sker lr i en tredjedel av fallen. Detta är mer än i någon annan årgång. Är måhända en sådan bild typisk för det skede då en norm är nära sin slutliga upplösning? Frågan är kanske retorisk, men den kan ändå till en del besvaras med hjälp av en granskning av exemplen. Det framgår bl.a. att bortnormeringen börjar spela roll först när själva företeelsen blivit relativt vanlig - alltså i ett skede då bortnormering redan är ganska utsiktslös. Den egentliga bortnormeringsperioden för satsfläta inträffade 1955-1960, med spår ännu 1965.

Det totala antalet satsflätor är 132 med u-bundet spetsled, varav 51 av B-typ. Lr har som synes endast skett i en minoritet av fallen (31 st). Fördelningen på A- och B-typ (av egentliga satsflätor, dvs. med u-bundet spetsled) är följande:

ÖVERSIKT 44: Frekvens av lärarreaktioner

A-typ	med lr	utan lr	% lr	B-typ	med lr	utan lr	% lr
81	21	60	25,1	51	10	41	19,6

Beteckningen satsfläta används sällan av läraren som "felmarkering". Den kommer i materialet till användning för första gången 1950. (Som nämnts ovan upptar SÖ:s Anvisningar för rättande och bedömande av svenska uppsatser, 1 uppl. 1944, "sfl" bland de rekommenderade marginalmarkeringarna.) Se spalt "lr" i förteckning 41. Procentsiffrorna för lr säger

tyvärr för litet om 1r på A- respektive B-typ. De osäkra faktorerna är för många och materialet för litet.

Ändringsfrekvensen får anses som låg. Förteckning 41 visar att det i stort sett inte är någon skillnad vare sig i komplexitet eller missförståndsrisk för ändrade och oändrade satsflätor, utan bedömningen beror på om läraren accepterar satsflätan som typ eller inte. Lärarens åtgärd beror möjligen i vissa fall på stilhänsyn, men någon linje för en normerande stilsträvan kan inte urskiljas. Det är ganska troligt att flera av de icke reagerande lärarna överhuvud taget inte har observerat förekomsten av satsfläta. Förekomsten av ändring av typ 6 och 7 (se 6.4, jämte ex. 10, 55 m.fl. i förteckning 41) minskar antalet säkra reaktioner på själva satsflätan till 26, under hela perioden.

6.7.0 Undvikande av satsfläta

Lärarreaktionerna i examensuppsatserna är sålunda få men ger vissa riktlinjer. Trots de fåtaliga lärarändringarna och trots de många accepterade satsflätorna framgår det att satsflätan är en konstruktion som ofta undviks i elevernas skrivna språk. Detta sammanhänger rimligen med den normativa undervisning eleverna fått under sin skoltid. Det finns emellertid även i abiturientuppsatserna vissa ganska tydliga tecken på aktiv bortnormering från lärarens sida - tecken som förefaller att säga väl så mycket som de procentuellt inte så talrika ändringarna. Sålunda förekommer hos elever ibland konstruktioner som verkar så föga naturliga, att ambitionen att undvika satsfläta tycks vara den rimliga förklaringen till att de alls använts.

De fall som jag här betraktar som undvikna satsflätor tillhör i konstruktionshänseende tre grupper, nämligen

a) infinitivuttryck

b) prepositionsstyrda relativsatser och

c) oorganiska H-inskott eller H-tillskott.

(Med oorganiskt H-inskott avses inskott av typen "trodde man", "tycker jag"

o.d. som på grund av syntaxen och/eller prosodin i meningen tvingas konkurrera med ett angränsande led om uppmärksamheten vid tolkningen. Se vidare 6.7.1)

Exempel:

a) infinitivuttryck

Han var kanske inte en så dålig människa, som man hade sagt honom vara. (ej lr - "Säga sig vara" är ju en ännu använd typ, men med annat pronomen än det reflexiva bör konstruktionen redan 1945 ha förefallit uppstyltad.) (1945 No re eRIII24)

... yrken ..., som man tycker vara förstklassiga.
(lr: ändring till "man anser likvärdiga.) (1950 Bro eLa8)

Statens inställning ... måste man dock säga vara mycket konstig.
(ej lr) (1965 Ku eRIVb16)

..., den kristne, vilken Lagerkvist milt förhånar och tycker kämpa lönlöst.
(ej lr) (1960 Bro eLIV10)

Jfr även följande fall, som är "undvikna satsflätor", där ingen satsfläta i själva verket funnits att undvika:

Hon tycker rosorna blomma och sprida sin väldoft ...
(Obs: det är ej fråga om presens plural!)

(När hon sitter i rosengården) tycker hon himlen vara blå ...
(1965 Ens eLIII15)

Dessa båda fall, där satsfläta inte alls finns med i bakgrunden, visar speciellt tydligt, hur en oförstådd norm skapat förvirring. Eleven har känt det säkrast att undvika rapportverb med att-sats överhuvudtaget! Dock finns en satsfläta i samma uppsats, nr 120 i förteckning 41 - ytterligare ett tecken på osäkerhet om vad det egentligen är som bör undvikas. (Ingen av meningarna har föranlett lr.) Eleven har även ett par andra infinitivkonstruktioner, mer strukturenliga men ändå ospontana. Det kan tänkas

att vissa infinitivkonstruktioner fick en kortvarig renässans genom satsflätans bortnormering. - Det kan också tänkas ha förelegat en strävan efter hög stil i just det citerade fallet, men detta ändrar inte min huvudbedömning, nämligen att satsflätenormen kunde skapa förvirring - tvärtom framgår det att även stilkänslan kunde skadas av en olämplig norm.

b) prepositionsstyrd relativsats

> ... betydande diktare, om vilka man inte kan säga,
> att de endast avspeglat de litterära strömningarna i
> Europa ... (1950 No fl eLIV19)

(Jfr 6.1 ang. Kallstenius i Språk och stil 1909.)

Wellander säger om uttryckstypen under b) (39:511): "Denna utväg är i vissa fall förträfflig men gör ej sällan ett pedantiskt intryck. Den är osvensk och förefaller merendels vara vald endast av fruktan för den naturliga svenska uttrycksformen, satsflätan". Än mer kategoriskt stämplar han (RS 39:513) infinitivuttrycken (typ a ovan) som icke önskvärda: "tafatta försök att komma ifrån satsflätan" kallar han dem. (Det kan anses som ganska anmärkningsvärt att inte författaren till 1965 Ku använt den passiva infinitivkonstruktionen, den som också Wellander rekommenderar. Detta tyder på att satsfläte-konstruktionen är den som inställt sig spontant; vid det fortsatta utarbetandet av meningen har den däremot avvisats som "felaktig".)

c) oorganiska H-inskott eller H-tillskott

Den troligen vanligaste typen av "undviken satsfläta" i uppsatserna är emellertid typ c. Typen med H-inskott behandlas också av Wellander (RS 39:511). De ändrade satser som Wellander ger som typexempel ser emellertid inte ut som de elevmeningar jag anför nedan. Wellander låter inskottssatsen få ett upprepat objekt, och väljer också en klyvningstyp, som bevarar meningens semantiska intention ograverad. Följande exempel från RS:511 får belysa:

> Jeppes karaktärsdrag skulle man kunna säga äro typiska

för den danska bondeklassen vid denna tid.
(Wellanders ändringsförslag: ... karaktärsdrag äro, skulle man kunna säga, typiska ...

Ö-ledet har blivit inskott på plats IV.

Att göra upp eld förstodo de inte gick för sig.
(Wellanders ändringsförslag: ... eld gick inte för sig. det förstodo de.

Ö-ledet har blivit tillskott med tillsats av objektsfungerande pronomen, som har den föregående satsen som helkorrelat. Denna skillnad gentemot flertalet elevformuleringar är viktig, eftersom den ofta är en skillnad mellan naturligt och icke naturligt språk.

En herre, som jag kan svära på var en förskingrande bankkamrer, lade upp en platt nyckel.
(Wellanders ändringsförslag: ... som - det kan jag svära på - var etc ....

Ö-ledet är gjort till inskott på plats III, och objekt tillsatt som i föregående exempel.

'Exempel ur uppsatser:

I föreningslivet vid skolorna, skulle man kunna säga, är självstyrelsetanken redan omsatt i praktiken. (1935 Ku eL9)

Märk att detta exempel är före RS. - Det potentiella ö-ledet är här inskott på plats II - "i föreningslivet" blir anteciperat led. Verbomskrivningen "skulle man kunna säga" lämpar sig emellertid bäst som inledande eller efteransluten sändarfras, inte som inskott mitt i den sändning av vilken sändarfrasen utgör en modifikation. Det förefaller därför mera uppenbart än annars, att eleven styrt in på "'spåret satsfläta" och väjt undan i sista minuten.

Den väsentligaste av storstadens nackdelar är, anser jag, att människan inte behandlas som en individ, ... (1955 Ens eLb7)

Om inte detta hjälper, borde man, tycker jag, ge dem en ordentlig risbastu. (1960 Ens eLa1)

Denna fostran, tycker jag, är nog så väsentlig ...
(1960 Ny el eRb4)

Av stor betydelse, tycker jag, är att ungdomar, som råkat illa ut ... får hjälp. (1960 Sö la eAIV10)

I samma uppsats finns ännu ett fall av parallell typ, dvs. den typ som enligt ovan 6.4 uppstår när lr gr. 7 inträtt. - De inte helt få fallen av elevkomma respektive insatt lr-komma kring en satsflätas ö-led vittnar om att analysen av satsflätestrukturen varit otillräcklig. Jfr Körner (48:33).

6.7.1 Lärarna och de oklara normerna

Uppfattningen att satsflätan var något som möjligen kunde tolereras men kanske helst borde ersättas med något annat kan tänkas ha varit den vanliga. (Själv har jag ett tydligt minne av just den "positionsbestämningen" från 40- och 50-talen.) Om önskvärdheten att ersätta satsflätan träder fram starkare än den kritiska värderingen av ersättningsuttrycket, har man emellertid som "biträdande utformare" av andras språk hamnat i en olycklig situation. Wellander är i RS mycket tjänstvillig och uppslagsrik i fråga om satsflätealternativ. Detta kan mot författarens intention ha stärkt uppfattningen om satsflätans principiella felaktighet. Wellander påpekar i slutet av sin framställning att krystade omskrivningar för satsfläta bör undvikas. "Hellre satsfläta än förkonstling" kan man säga vara kontentan (om också inte den ordagranna lydelsen) av hans påpekande.

Lärare reagerar givetvis också mot uppstyltade uttryck som de ovan (6.7.0) citerade. Men under hela perioden vågar man sig inte på att ändra en krystad konstruktion till satsfläta.□ I ett fall är lärarens version strukturerad som satsfläta, nämligen följande:

... nu trodde man att det skulle bli slut på alla partistrider ... (lärare)

gentemot

□Ett undantag utgör lr i ex. 10 från 1920.

... nu trodde man skulle det bli slut etc. ...
(elev, 65 Brä eLIII12)

Konstruktionen är inte ens satsfläta, utan spetsledet kan läsas som dubbelbundet (se 6.3.2) eller ö-ledsbundet. Läraren är dessutom en ung vikarie! Skyggheten för satsflätor satt uppenbarligen djupt hos lärarna.

Följande 20 år äldre exempel visar också en lr som innebär avståndstagande från oorganiskt H-inskott:

Till dessa äro, har man utrönt, anlagen ... bundna.
(1945 No la eLIV17)

(lr: har man → enligt vad...)

Den i 6.7.0 under c exemplifierade typen av "undviken satsfläta" med inskotts-ö-led företräder både elevförsiktighet och lr, dvs. förmenta förbättringar. De är emellertid oorganiska (och upplevs som onaturliga) av följande skäl:

H-inskottet, som står på klyvningsplats II (1935 Ku), III (1960 Ny el) eller IV (1960 Ens), kommer på grund av sin plats att uppträda som "prosodisk provokatör". En spontan läsning av ett par av exemplen i 6.7.0 ger två trycksvaga led i följd, nämligen

borde man/tycker jag (60 Ens)

tycker jag/ är (60 Ny el och 60 Sö la)

Eftersom två trycksvaga led i följd inte ger en naturlig struktur, vill man vid läsrealisationen lägga tryck på ett av leden. Av semantiska skäl förmår emellertid inget av de två ingående leden uppbära något starktryck. Av antydda skäl är sålunda H-inskott ibland olämpligt. Det fungerar däremot bra i följande fall:

Allt, /menade man, /hade sin förklaring i religionen. (1965 Brä eLIV18)

Skillnaden kan helt enkelt ligga i att verbet "menade" förmår uppbära ett semantiskt relevant tryck.

Slutligen kan anmärkas, att när en artificiell norm blir tillräckligt långt fjärmad från språkets verklighet blir ibland bara själva termen kvar - den börjar användas som odeciderad "felmarkering". Så skedde i ett par fall med "sfl" som marginaltecken. Se t.ex. följande:

> Staden har upprorsmännen helt i sina
> händer. (1965 Väll eRIVa12)

Läraren har markerat meningen med sfl i marginalen, men den utgörs som synes av en sats med spetsställt objekt.

Nedanstående mycket konservativa lr - där dock inget lärarmissförstånd föreligger - visar hur ytterligheter möts. Eleven har en spontan, direkt från tal övertagen formulering:

> Om sedan dessa barn måste gå över en gata, har
> jag en känsla av att dom gör det mycket osäkert
> och virrigt. (1965 Ba eAIVa1, ex. 100)
>
> Strukturen är lik den i exempel 6 och 87. Jfr
> även exempel 1 och 16, där lr inte skett.

I lärarändrad version lyder meningen:

> Jag tror, att när dessa barn måste gå över en gata,
> de gör det mycket etc...

Meningen har alltså fått bisatsordföljd av hybridtyp (se 5.1.2). Ö-ledet är flyttat till initialposition och helt omformat. Bisatsordföljden är därtill ytterst stelbent. Jfr kap. 5, tabell 38 med kommentar i 5.4.1.

Både Väll eRIVa12, som exemplifierar oklar läraranalys, och Ba eAIVa1, som visar en alltför formalistisk (och stilistiskt inte lyckad) ändring, är symtomatiska för de artificiella normerna. (Det finns nog anledning att förmoda, att undvikande av satsfläta numera så gott som upphört att tjänstgöra som norm.)

Exempel på oändrade satsflätor, även sådana som återges fullständigt, kan studeras i översikten (nr 7, 11, 18, 27, 38, 39, 74, 99, 134, 137 m.fl.). I flera av dessa exempel är spetsledet prepositionsuttryck, även sådana som betecknar rum och tid. (Se 7, 18, 52, jfr Åkermalm

67:159.) Dubbeltydiga eller löjeväckande är de väl därför knappast - se dock ex. 99, där dock en icke önskvärd tolkning vållas av att man kan läsa relativsatsen som fast i stället för parentetisk, förutsatt att "sista" jämställs med "senaste". I ex. 73 är att utelämnat och ordningen objekt-subjekt sådan att meningen skulle kunna missförstås om spetsledet utgjordes av animella substantiv. Om satsflätan väl accepterats som typ, spelade tydligen heller inte stilskäl in vid lärarens bedömning. Ex. 7, 37, 134 och 136 visar att läraren inte reagerat på satsfläta i essästil. Det framgår sålunda, att ingen skillnad kan iakttas i fråga om stil, struktur eller ledföljd hos de ändrade satsflätorna gentemot de oändrade. Av vad som kan utläsas i översikterna av ändringarna, deras antal och fördelning, framgår tvärtom att det i allmänhet inte är en funktionell norm som följts. De ingrepp som gjorts tycks mestadels dikterade av uppfattningen att satsflätan som typ bör undvikas. (Givetvis är i enskilda fall en funktionell norm ibland skönjbar bakom en lr.)

Det är inte lätt att se om någon enskild skola, t.ex. genom styrning från ämneskonferensen, haft en hårdare normering än genomsnittet. I ett fall tycker man sig dock skönja en linje, nämligen beträffande No fl. I årgång 1945 förekommer där visserligen tre oändrade satsflätor, men i övrigt kan för denna skola iakttas: 1935 ändras en av två satsflätor (i samma uppsats; den ändrade har subjektsspetsled). 1940 sker lr på den enda satsflätan i materialet, liksom 1950. 1955 saknas helt satsfläta i skolans material. 1960 förekommer endast en satsfläta - som ändras. (Lärarna bakom dessa reaktioner skiftar, men skolan hade en relativt liten och stabil lärarkår med få omflyttningar.) För 1965 däremot är bilden av satsfläta vid denna skola lik övriga skolors. Materialet från No fl uppvisar relativt många exempel på undvikna satsflätor. Det är alltså sannolikt att bortnormeringen av satsfläta vid denna skola varit aktiv och effektiv, ända tills den vid 60-talets början kom att betraktas som otidsenlig.

6.7.2 Normeringsbehovet vid satsfläta

Den rimliga normen i fråga om satsfläta finns, låt vara mellan raderna, antydd redan i Wellanders RS. Att detta inte återverkade på skolans normering mer än som skedde hänger nog till en del samman med att Wellander ändå ägnar stor möda åt att anvisa alternativ till satsfläta. SÖ:s i huvudsak okommenterade "felmarkering" från 1944 bör ha gjort sitt till. SÖ syftade rimligen till en funktionell norm (liknande Wellanders), men detta klargjordes inte tillräckligt. Det uppstod en "vidskepelse" i fråga om satsflätan, något som påpekats av Zaida Forsström i Några synpunkter på uppsatsrättning (1960:162 f). Det är emellertid att anta att svenskläraranna numera anser satsflätan som en normal företeelse, helt enkelt därför att även den lärare som söker avvärja talspråksinbrytningar nu har fått nya och mer påfallande fall av sådana att inrikta sig på. Det måste dock medges att ändringarna 1965 liksom fallen av undviken satsfläta hos elever visar att frågan ännu 1965 var en normeringsfråga med oklar praxis. Normeringen kunde ha underlättats betydligt, om man (med den reservation som Åkermalm i MS gör beträffande rums- och tidsuttryck som spetsled) betraktat satsfläta med rapportverb och opersonliga uttryck i ö-ledet som normal och låtit restriktionerna börja gälla endast för fall av annan typ. Åkermalms Modern svenska kom året efter slutpunkten för min excerptsamling. Den uttrycker en väl preciserad funktionell norm. Flera av författarens formuleringar avspeglar den strid mot en logicerande syn som språkvårdare än i dag ibland måste föra. Normen för satsfläta är tydligare formulerad än hos Wellander, men sakskillnaden mellan Wellander och Åkermalm ter sig vid närmare granskning relativt liten i vad avser den praktiska tillämpningen; detta trots att Wellander till skillnad från Åkermalm inte helt har frigjort sig från den logicerande språksynen.

Det finns alltså tydligen en språkbruksnorm som fungerar rätt väl. Den föregående framställningen av abiturientuppsatsernas satsflätor har visat, dels att ö-ledet har en lätt igenkännlig struktur, där endast två typer

av verb uppträder. (Ytterligare märks att den ena typen, rapportverben, dominerar ganska starkt.) Dels har den visat, att typen med subjektsupprepning på det hela taget hållits borta från uppsatsspråket. Det är att märka att en avgörande gräns mellan stilskikt går just mellan satsfläta med och utan subjektsupprepning vid B-typ. Detta kan belysas av ex. 133 där ordinär satsfläta i en litterär essästil inte undvikits av eleven och heller inte ändrats av läraren. Jfr hur meningen skulle te sig stilistiskt med att+subjektsupprepning:

> ... en son som många hoppades att han skulle kunna frälsa människorna från ondskan ... □

Till frågan om stilvärdet kan även följande anföras: Wellander (39:508) anser att typen med utelämnat att gör att uttrycket sjunker något på stilskalan. Detta gällde möjligen vid den tiden för utelämnande av junktion i att-sats överhuvudtaget (se 5.5). Det stämmer f.ö. bra med den iakttagelse som framgår av den kronologiska översikten av uppsatsernas satsflätor, nämligen att den att-lösa typen (med ett undantag 1910) saknas fram till 1945, då den börjar bli tämligen vanlig. (Lr på Ø för att har sällan eller aldrig inträtt i satsfläte-konstruktioner.) En för tolkningen av satsflätan viktig faktor är, att spetsledet oftast är lätt igenkännligt som spetsled till satsflätan (inte till ö-led), eftersom det (utom vid obundna spetsled) inte semantiskt ansluter sig till ö-ledet - i tal inte heller prosodiskt. När det är adverbial är det ofta av sådant innehåll att det blir orimligt att tolka det som bestämning till ö-ledets verb. Se ex. 12 och 26. Inte heller när spetsledet är objekt är det i allmänhet naturligt som objekt till ö-ledsverbet. Se ex. 46. (Det sagda är avsett som en kommentar till det ringa normeringsbehovet vid satsfläta. Från strukturell synpunkt är förhållandet berört ovan i 6.3.2.)

Emellertid beror enhetligheten hos uppsatsernas satsflätor inte

---

□Här avses givetvis de stilassociationer som är relevanta i dagens språk - morgondagens kan förhålla sig annorlunda.

bara på ö-ledets karakteristiska verb och övriga här anförda faktorer. De inbördes likheterna sträcker sig ännu längre. Det är sålunda påfallande att ö-ledet i materialets satsflätor är kort och oftast saknar verbbestämning. Det har oftast trycksvagt subjekt, som obestämt pronomen, opersonligt det; därtill ofta jag. Egennamn som subjekt i ö-ledet är sällsynta. I mina exempel förekommer Strindberg (84), Fröding (34), Karlfeldt (103), Anna (70), Sokrates (41). Det är i samtliga fall fråga om en huvudperson i framställningen, alltså ett välbekant subjekt. Andra semantiskt mer specifika subjekt är likaledes sällsynta (73, 121, 123). Inte heller här är det frågan om nyintroducerade "rapportörer" (dvs. subjekt till rapportverb). Nya begrepp förs sannolikt inte in i en satsflätas överled. Även u-syntagmen har ofta opersonliga indefinita eller anaforiska pronomen som subjekt. Det är spetsledet som svarar för trycket, ö-ledet har ofta karaktär av modifikation, och det kvarstående u-ledets väsentligaste led är det predikat som hör ihop med spetsledet.

Satsfläta är alltså i uppsatserna en mycket enhetlig struktur. Den tycks inte ha så lätt att breda ut sig över de gränser som skisserats. Den är med sin här angivna funktion och sin specifika och enhetliga syntax så vanlig, att ett adverbialt spetsled + ö-led av rapporttyp skapar beredskap för satsflätetolkning - satsfläta har blivit normaltyp, och vanlig Hb-typ undantag.

Jfr: Med Strindberg anser jag att den moderna dramatiken introducerades i Sverige: bHb

Med Strindberg anser jag att det är synd om människorna: Hb

6.7.3 Satsflätan i modern grammatik

I själva verket har man först med den moderna transformationsgrammatiken, som ju gett möjlighet att komma ifrån det tidigare lineära betraktelsesättet, kunnat se satsfläte-konstruktionen som en naturlig variant till den "oflätade" konstruktionen. Varianten står vid sidan av den icke omställda Hb-konstruktionen och kan betraktas som en transformation av denna. Inryckningen av

ö-ledet utgör transformationen, och dess effekt blir att sändaren i viss mån reserverar sig mot påståendet eller markerar dess subjektivitet.

1. Man kan alltså utgå från en rapportsyntagm med emfatiskt tryck på subjektet i sändningen:
   a) Jag tycker: Den boken är bra.
      och se den transformerad dels till
   b) Den boken/tycker jag/är bra
      dels till
   c) Det är en bok som/jag tycker/är bra.

2. När spetsledet har objektsställning fås på samma sätt, då även med emfatisk ordföljd redan i a):
   a) Den boken skall du läsa.
   b) Den boken tycker jag du skall läsa.
   c) Det är en bok som jag tycker du skall läsa.

Frågan kan närmare studeras hos Teleman (69, 71) och även i Kerstin Severinson, Allmänna villkor för flyttning av satselement. Satsfläta: En transformationsgrammatisk förklaring. (Svenskans beskrivning 6, Umeå 1972.) Vidare kan hänvisas till Sven Öhman, Moderna teorier om språkets struktur och användning (i Svensk naturvetenskap 1969). I moderna handböcker i transformationsgrammatik upptas ibland satsflätan som en vanlig form för topikalisering (se t.ex. Halliday, 71:160 ff, och Hovdhaugen 71:116, nr 93).

Det är emellertid,nu liksom förr, svårigheter förbundna med att föra ut språkteorier snabbt nog till skolornas lärare. (Några synpunkter på hithörande frågor är ämnet för kap. 7.) Det som erfordras, är insikt i den s.k. topikaliseringens funktionssätt och struktur liksom om dess psykologiska bakgrund. Om språkbedömaren har en sådan insikt, blir det lättare för honom att dra gränsen mellan acceptabel och oacceptabel topikalisering. Ett belysande, om än avskräckande exempel på hur en

topikalisering kan fungera är följande:

> På morgonen någon gång avslutar Hesse sin bok
> med att låta "Stäppvargen" droga sig. (68 No 1a eRIIIa5)

Exemplet är som synes tre år yngre än mitt egentliga excerptmaterial. Det föranleder följande reflexioner: En person måste först uppleva en satsfläte-konstruktion som en strukturell helhetsgestalt ("på morgonen sa han att han skulle resa") innan han överhuvudtaget kan uttrycka sig som eleven i ovanstående exempel. Wellanders tal om "vilsekomna ord" (39:464) kan ge ett namn på resultatet av processen men är inte någon analys av denna. Den kan uppdelas i tre steg:

1. På morgonen drogar sig Stäppvargen.
2. På morgonen låter Hesse Stäppvargen droga sig. (infinitivfläta)
3 a. På morgonen avslutar Hesse boken med att låta Stäppvargen droga sig. (infinitivfläta)

   b. På morgonen, när boken slutar, låter Hesse Stäppvargen droga sig.

Det tredje steget innehåller alltså möjligen en kontamination. Meningens tema ("topic") är emellertid i samtliga versioner "på morgonen ... (händer något)".

Infinitivflätorna, som inte behandlats i denna undersökning - men väl i Lindberg 68 - har ju samma villkor för spetsledet som satsflätorna har. Såväl de övriga strukturdragen som normeringsbehovet är dock delvis annorlunda. (Wellander behandlar även infinitivflätorna.) Existensen av infinitivkonstruktionerna har givetvis ytterligare komplicerat den rättande lärarens arbete. Den strukturella växelverken mellan satskonstruktioner och infinitivkonstruktioner kräver förmodligen ytterligare lingvistisk forskning, som med fördel kunde ske med en psykolingvistisk utgångspunkt.

6.8 RUDOLV KÖRNER OM FINIT NEXUS
(exkurs)

Rudolv Körner vill rubricera en typ av satsfläta som finit nexus, en typ som han anser vara en syntaktisk nybildning och principiellt av annan art än övriga satsflätor (se 48:31 ff). Det är att märka att Körner med nexus menar s.k. nexusobjekt; han använder inte termen som beteckning för grammatisk förbindelse av nominalled och verballed överhuvudtaget. En satsfläta, bestående av två satser, innehåller givetvis två finita nexusled:

- Honom tror jag att jag har träffat.

Men det är inte detta Körner avser, utan han menar att typen

- En person, som jag tror är spion

har utvecklats ur typen "... som jag tror vara spion." Med Körners synsätt är nämligen hela frasen "honom vara spion" nexusobjekt i satsen "Jag anser honom vara spion" - eftersom man inte kan "anse honom" men väl "anse honom vara". När han nu uppfattar "tror är spion" som yngre än "tror vara spion", så menar han att konstruktionen med finit verb är sekundär till den infinita konstruktionen och direkt utvecklad ur den. Satsflätor förekom i fornsvenskan och fornisländskan, men Körner hävdar att den gamla typen dog ut och att typen "En person som jag tror är spion" är en syntaktisk nybildning, som han förefaller att vilja datera till senare hälften av 1800-talet. Han menar att de fornspråkliga satsflätor, som påträffas, är av annan typ än den nusvenska konstruktionen "finit nexus". De fall som han (s. 31) betecknar som finit nexus är nämligen dels 1) satser med emfatisk ordföljd (A-typ i min framställning) dels 2) partikel[1] - eller pronomeninledda bisatser (min B-typ). Han exemplifierar typerna med bl.a. följande exempel:

---

[1] Körner kallar typen partikel- eller pronomeninledda bisatser, men i hans exempelsamling är endast pronomeninledda relativa satser medtagna. Det är sannolikt att Körner med partikel avser relativ partikel, dvs. relativa adverb (enkla och sammansatta).

Ett bombanfall mot själva Gdynia trodde man var meningslöst. (ST 5/9 1939)
(Körners grupp 1, A-typ i min framställning)

Jag har observerat en person, som jag tror är spion. (ST 16/10 1939)
(Körners grupp 2, B-typ i min framställning)

Båda exemplen är hämtade från Körner 48:31.)

Det gemensamma för Körners typ 1 och 2 är att spetsledet i samtliga fall är subjekt i förhållande till u-ledsverbet. Så är också fallet i flera fornspråkliga exempel, bl.a. det av Körner (s. 40) citerade:

Helgi ok Sigrún er kallat at væri endrborin.

Bisatsen är här subjektslös, något som ju var vanligt i fornisländska och fornsvenska. At är utsatt. I nusvenskt skriftspråk följs ett utsatt att alltid av ett utsatt bisatssubjekt. (Se ovan 6.3.3)□ Körner har fäst stort avseende vid det utsatta at och menar att den skillnaden mellan den gamla och den "nya" konstruktionen skulle tyda på olikhet i uppkomsten. - Givetvis finns det all anledning att studera vad spetsledet har för syntaktisk funktion i förhållande till u-ledets predikat. Denna funktion observerades sannolikt föga; man likställde subjektsspetsleden med övriga spetsled, trots att subjektet ju har sin naturliga plats just som spetsled. (Diderichsens EDG kom med sin första upplaga endast två år före Körners avhandling.) Körner gör därför det i och för sig välmotiverade påpekandet, att man i fall 2 överhuvudtaget inte kan tala om "omställning av satsdel" (s. 32).□□ Hans resonemang går sedan ut på att visa att detta led är ett ursprungligen objektsartat led, alltså objekt till ö-ledets verb. Mot detta kan invändas att det är föga underligt, om man i de fall där kasusopposition finns påträffar en objektsform i spetsledet. Den kan lätt förklaras som tillkommen genom attraktion till ö-ledsverbet. (Mera härom nedan.)

□Även nedan 6.8.4

□□Om man (som i transformationsgrammatik) utgår från en basstruktur, föreligger dock omställning.

6.8.1 Historiska belägg för den debatterade typen

Om det nu verkligen kunde visas föreligga ett brott i kontinuiteten från satsfläta med subjektsspetsled i fornsvenskan till samma slags satsfläta i modern svenska, skulle Körner naturligtvis kunna ha rätt i sin förklaring av den moderna typens uppkomst. Jag har emellertid funnit, att samma strukturella grundtyp uppträder ända från fornsvensk tid fram till våra dagar. (Även om så icke vore, skulle det kunna hävdas att satsflätan fyller ett så naturligt uttrycksbehov, att den i princip kan uppträda när som helst - men förhållandet är alltså det, att konstruktionen kan beläggas i skrift, dock inte inom alla stilsfärer.) Lindstedt (26) anför många exempel från hela den nysvenska perioden. Han ger även (26:10 och 13) några fornsvenska exempel, bl.a. från Jöns Budde. Från 1600-talet ger han exempel från Samuel Columbus (en indirekt frågesats). Själv har jag funnit flera belysande fall i Jacob Ulvssons brev till Sturarna. Dessa är väl ägnade att visa typens vanlighet strax före den nysvenska periodens början. Se följande exempel i Gunilla Janssons utgåva (70).

> Brev 4 i utgåvan, dat. 1494:
>
> Then ther giffuer tilfelle till ath then landzende skulle kommä i Ryssze hender ware mykith batre at han aldrigh ware födder.

Här föreligger att + subjektsupprepning. Ö-ledet är det opersonliga "ware mykith batre".

> Brev 35 i utgåvan, dat. 1508:
>
> ... eders ... scriffuelse om thz herre möthe /rel. ø/ berammet är at staa skal j Wadztena ...

Här konstrueras med att utan subjektsupprepning; en i nusvenskt skriftspråk obsolet konstruktion som emellertid förekommer i danska, norska

och svenska dialekter. Se 68 Lindberg s. 61 med not 1.□ De valda exemplen har annan junktion än att, men den i not 1 citerade dialektala typen kan tänkas även med att som junktion. Körner menar däremot (48:36) att förekomst av at i fornsvenska exempel som detta innebär en avgörande skillnad gentemot nusvenskan. - Fallet från Jacob Ulvsson är som synes ett relativfall med relativpartikel (här ø) i subjektsställning. Som ö-led står det opersonliga "berammet är". Se slutligen följande:

> Brev 42 i utgåvan, dat. 1508:
>
> ... then brijst /rel. ø / de danske Scriffwä /ø/ sket
> är i awesker ...

Detta är också relativtypen. Ö-ledet har rapportverb, bisatsen saknar "att", och meningen är i allt väsentligt parallell med den typ som Körner betraktar som nybildning. Från Linnés öländska resa, vars originaltext är från 1741, kan följande exempel med subjektsspetsled citeras:

> Stenkol hade vi på ett ställe fått spörja skulle
> finnas i Kastlösa; (1957:83)

6.8.2 Belägg i Dalins Argus

De så vitt jag kan se avgörande beläggen för att satsflätor med subjektsspetsled och infinita nexusuttryck med objektsställning hos nominalledet har använts som samtidiga parallella konstruktioner finns emellertid i Dalins Argus, tack vare att man har tillgång till två eller ibland tre varianter av denna.

Hesselman har i sin språkliga inledning till Vitterhetssamfundets utgåva av Argus (1919) noterat den ymniga förekomsten av infinitivkonstruktioner. Han säger (del III: CIL f):

□ I finlandssvenskan är typen inte en resttyp. Den uppträder där i skrift även i nyare språk. Hilkka Hiilos (67:31) citerar följande från Berta Edelfelt (Ur en gammal dagbok, Helsingfors 1922, s. 189):

> ...den röst, hon ständigt fruktar att snart skall förstummas
> för alltid.
> (understrykning i exemplet gjord av mig)

"Ackusativ med infinitiv och nominativ med infinitiv brukas till öfverflöd, efter olika slag af hufvudverb och i delvis mycket tunga konstruktioner , ..."

Han påpekar därtill följande:

"Stundom har i senare redaktioner infinitiven rättats till naturligare finit form."

Han citerar bl.a. ett speciellt intressant exempel:

Hans rätta Hustru, sade Han, heta sparsamhet. (ark X:65 r 16 f)
(kommatering sic!)

Här har nämligen U2□ ändrat till heter - men inte nog med det: handskriften har hette! Enligt vår nutida uppfattning hindrar kommateringen feltolkning, men som synes kommaterar 1700-talsredaktören även vid infinitivuttrycket som om huvudsatsen vore ett inskott.

Anm. angående Hesselmans kommentar: Hesselman ser de olika konstruktionerna som medtävlare i en situation av normvacklan, och att han talar om "naturligare" finit form är givetvis inte en anakronistisk 1900-talsståndpunkt utan avser att infinitivkonstruktioner i många fall är osvenska. Däremot nämner Hesselman inte ordet satsfläta (året var ju 1919, jfr ovan 6.1) och tycks inte heller ha fixerat begreppet, dvs. han antyder inte att spetsledet skulle kunna läsas som objekt till sade i stället för som subjekt till heter/hette.

Även ett par andra exempel på satsflätor med subjektsspetsled kan anföras ur Argus:

... detta äkta Barnet, sade Han med Tårar, wara
så siukligt och spädt af sig ... (ark X:65 r 21 ff)

U2 wara→är

... hårda Tahl, som han mente skulle miuka
Demanter och de hårdaste Penninge-Hiärtan. (ark XI:71 r 7 f)

U2 är här lika.

□U2 = Upplaga 2 av Dalins Argus - den beteckning som används i Vitterhetssamfundets utgåva.

Jag har kunnat konstatera att den dubbla uttrycksmöjligheten (finit och infinit verb i meningar av här avsedda typ med subjekt som spetsled) föreligger även i C.A. Ehrensvärds brev, som skrevs under 1700-talets sista decennier. Exempel med satsfläta:

> ... kulan af 1/2 tums Diameter tror jag nog skall
> utgjöra ett så groft rör att ...
> (G. Berghs utgåva II:79, brev nr 223, från 1/10 1795)

Infinitivkonstruktionerna hos Ehrensvärd är liksom hos Dalin talrika och i många fall främmande för nusvenskan. Att en dubbel uttrycksmöjlighet föreligger under en period av 100 år eller mera, varunder den ena tar överhand och den andra gradvis obsoletiseras, är ju en mycket naturlig företeelse. (Jfr Ståhle 70:70.) Det är att märka att bisatser både med och utan att förekommer i 1700-talsbeläggen. Se t.ex. följande:

> Det är hon, som Fru Ärbarhet med tårar beklagar
> sig öfwer, at hon nekar henne Högsätet på de mäste
> ställen. (Argus XXIX:217, r. 18-20)
>
> (Detta exempel belyser även spetsledets kasusförhållanden, jfr nedan.)

Det finns på grund av den tydliga situationen i Argus inte anledning att anföra exempel från senare tid. (Körner tycks vilja sätta en gräns efter C.J.L. Almqvist, men en förekomst av objekt med infinitiv bevisar ju ingenting - det är frånvaro av satsfläta med subjektsspetsled som skulle ha bevisats.)

Det är att märka att Wessén (68:215 f)[1] uttrycker som sin uppfattning, att satsflätans alla typer "säkerligen" har "hög ålder i talspråket". Skriftligt vitsord för denna uppfattning ger ju ovan citerade exempel ur Jacob Ulvssons brev, liksom Lindstedts fornsvenska exempel Exemplen från Columbus (hos Lindstedt), liksom de här åberopade från Dalin och Ehrensvärd visar att något brott i kontinuiteten inte heller är att förmoda. Snarare kan väl sägas att konstruktionen hela tiden har tett sig helt naturlig, att kontinuiteten inte behöver vara skriftstödd utan är en uttrycksbehovets kontinuitet, även

[1] Se även Wessén 65:335 ff och där citerad litteratur.

om ett skriftstöd har en viss normstödjande funktion. Lindstedt (26:17) betonar att satsfläteformuleringen görs "fullt oreflekterat". - En sådan språkpsykologisk bakgrund skapar knappast några möjligheter till syntaktisk nybildning.

6.8.3 Teoretiska anmärkningar

Vad gäller syntaktisk teori för satsflätan vill jag framhålla följande: Körners teoretiska grund håller inte för en nyare språksyn. Det han inriktar sina bemödanden på är att visa att spetsledet i de fall det fungerar som subjekt till u-ledets verb skulle ha "vandrat" syntaktiskt: det skulle tidigare ha varit objekt till ö-ledets verb. Körner har inte sett den strukturella likheten mellan de fornsvenska och de nysvenska typerna, liksom han uppenbarligen inte har tänkt sig möjligheten av två parallella och länge tämligen jämnstarka typer. Han citerar s. 35 via Lindstedt ett exempel från ett Tegnérbrev till Franzén 9/3 1837, där spetsledet har subjektskasus (... du tror jag ej heller skulle gerna emottaga det). Det exemplet är knappast att anse som ett så sällsynt undantag som Körner vill göra gällande. Snarare är väl dig i just den meningen närmast otänkbart. Att ö-ledet inte är att anse som inskott är för våra dagars språkmän givet, och Körner har del i förtjänsten att poängtera detta. De slutsatser Körner i fortsättningen bygger på sin analys av ö-ledet som icke inskottsartat följer däremot inte av hans premiss. Han tycks mena att spetsledet måste ha någon form av direkt grammatisk förbindelse med ö-ledets verb, att denna först var en verb-objekt-relation men sedan under en relativt kort tidsperiod utan egentligt mellanstadium övergick till att bli subjekt-verb-relation i och med att det blev vanligt att använda finit verb i stället för infinitiv i en infinitivnexus. Tegnércitatet ovan har emellertid även det paralleller i Dalins Argus:

> Är det du (min kurs.) sade han, som så många äro onda på, och önska, att jag måtte bannlysa dig (min kurs.)
>
> (XVIII:128 r 7 f)

Spetsledet (här ett relativkorrelat i en emfatisk utbrytning) är här rektion till på i relativsatsen. Om det dubblerande dig i den sidoordnade andra relativsatsen avlägsnas, fås

> Är det du sade han, som så många äro onda på,
> och önska, att jag måtte bannlysa.

Till "bannlysa" blir sålunda du objekt! Den formuleringen känns onekligen bättre igen som spontan talnedteckning. (Jfr även XXIX:217 r 18-20, citerat ovan 6.8.2.) Med andra ord: du i spetsledet har varken hos Tegnér eller hos Dalin rönt inflytande av ö-ledsverbet. Detsamma gäller hon i Dalinexemplet (se 6.8.2) om "Fru Ärbarhet".

Att det pronominella subjektet representerar u-ledssubjekt hos Tegnér och u-ledsobjekt (respektive prepositionsrektion) hos Dalin saknar helt relevans. Det har fått subjektsform i båda fallen därför att det är tankesubjekt i en påbörjad utsaga vars definitiva struktur tilläggs efter nedskrivandet av du.

6.8.4 Satsflätestrukturer i gammal och ny tid.

Körner slutar sin analys av den förmodade nybildningen med att säga följande om den typ han vill kalla för finit nexus (48:36): "Den har således intet samband med den redan i fornisländskan och fornsvenskan mötande konstruktionen med bisats inledd med at: Helgi ok Sigrún er kallat at vœri endrborin, ...". Ytterligare ges ett fornsvenskt exempel ur Prosadikter från Sveriges medeltid, ed. Klemming, SFSS, 1887-1889. För båda exemplen gäller emellertid att de stämmer med de mönster för satsflätor jag i detta kapitel sökt uppställa. Det fornisländska exemplet ovan har sålunda rapportverb av opersonlig typ. Det har underförstått subjekt, vilket ju var vanligt i fornisländskan.[□] Det har utsatt at men ingen subjektsupprepning. Obligatorisk subjektsupprepning efter "att" är den enda förändring som träffat typen i

---

[□] Jfr ex. 137 o.a. i listan, där ö-ledsverbet är betecknat med op/r. I ex. 24 saknas "det" även i modern svenska, i frasen "var meningen".(Observera att ö-ledspredikatet (er) är singulart i det fornisländska exemplet!)

rikssvenskan - i grannspråk och svenska dialekter har inte ens detta skett entydigt. Så har t.ex. professor Carl-Erik Thors meddelat mig att typen med junktion men utan subjektsupprepning ännu förekommer i finlandssvenska dialekter ("Den boken tycker jag att är bra")[□]. I norskt rikstalspråk (bokmål) har jag själv hört konstruktionen och fått bekräftat att den är normal (Einar Lundeby och Finn-Erik Vinje). För min tes om satsflätekonstruktioners kontinuitet inom svenskt språk har dock det finlandssvenska vittnesbördet större relevans än förhållandena i grannspråken, även om det skulle kunna anses sannolikt att uttryckstypen går tillbaka till samnordisk tid.

Anm.: Professorerna Bertil Malmberg och Alvar Ellegård har muntligt uppgett att typen i fråga är rätt vanlig än i dag i syd- och västsvenskt regionalspråk, särskilt barnspråk och andra substandardspråk. Detta understryker det tidigare sagda om den psykologiska beredskapen vi har för satsfläta. Kontinuiteten i skriftbeläggen synes emellertid också klar - satsflätan tycks sålunda ha levat i många århundraden i tal och skrift, men i formellt skriftspråk har den hållits borta. Ändringen i normsynen innebär kanske, att de formella stiltyperna inskränkts till att brukas på färre områden. I kanslistil och närstående stilarter används inte satsfläta. Konstruktionen hör heller inte hemma där. Den föregående framställningen har ju bl.a. visat att satsflätan har ett starkt drag av subjektivitet och även av ganska diffus modifikation.

Modellen för en satsfläta med u-ledssubjektet i spetsledet skulle kunna skrivas enligt följande: (x betecknar utsatt led)

	spetsled: subjekt	ö-led	junktion	u-ledssubjekt	u-ledsfinit
Principstruktur:	x	x	ø x	ø x	x
äldre realisation av strukturen	x	x	x	ø	x
äldre och nyare realisationer a	x	x	ø	ø	x
-"- b	x	x	x	x	x

□ Jfr ovan 6.8.1 med not.

Utsatt att har sålunda efter hand kommit att sammankopplas med utsatt subjekt. Att är en gränssignal för ny sats, och i och med att sådan signal ges, kopplas schemat för ny sats in. I nyare tid kan satser inte vara subjektslösa som i fornsvenskan - därav sannolikt kopplingen mellan att och subjektsutsättning. När att inte sätts ut ("en låt som jag tycker är fin") fungerar däremot spetsledssubjektet osökt som subjekt även till u-ledspredikatet. Det är uppenbart att det syntaktiska ö-ledet med sin modifierande innebörd fungerar som ett satsadverbial i relativsatsen (jfr "minsann"). I det givna exemplet står ledet på satsadverbialets plats.

Det är att märka att två spalter i den uppgjorda principstrukturen innehåller fakultativa varianter, nämligen "junktion" och "u-ledssubjekt". Det är dock inte fråga om helt fri distribution av möjligheterna: att-spalten kan inte realiseras som ø om subjektet sätts ut. Då skulle exempelvis följande struktur uppstå:

*en låt som | jag tycker | ø | den | är fin

*en person som | jag tror | ø | han | är hygglig

I sådana fall uppfattas sannolikt spetsledet som en talspråkskassation, dvs. det stöts ut ur meningsenheten. De två finita verben i den accepterade strukturen ("en låt som jag tycker är fin") fungerar däremot väl samman.

Den konstruktion som Körner kallar finit nexus fick detta namn innan det blivit allmänt inom språkbeskrivningen att kalla ett ordinärt subjekt-predikatsförhållande för nexus. Som inledningsvis (6.8) nämndes, är det tvåledade (nexuella) objekt Körner har haft i tankarna. Körners analys av hans eget exempel är tydligen tänkt så här:

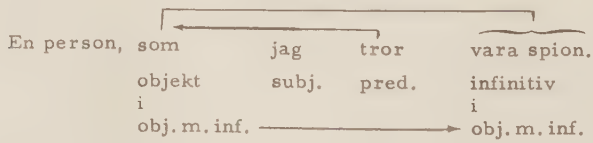

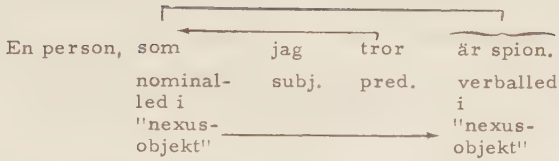

Det faller i ögonen, att man med en sådan analys också skulle kunna uppställa "jag anser honom vara sjuk" som utgångspunkt för "jag anser han är sjuk".

Emellertid kan Körners term trots allt användas, förutsatt att man betecknar fallet som dubbel finit nexus.

Illustrationen skulle kunna bli.

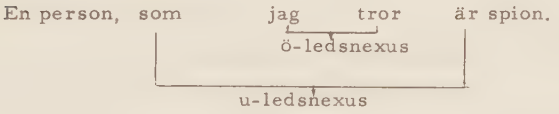

Att ö-ledet inte blir inskott framgår av att gränssignaler saknas. Sådana finns däremot i

... som, (det) tror jag, är ...

Eftersom själva satsflätestrukturen är en mera övergripande faktor än den speciella att vissa ingående att-satser saknar junktion (och att man i relativfallet ofta får två finita verb som stöter samman lineärt) saknas det förmodligen anledning att särskilja en typ som dubbel finit nexus.

6.8.5 Körners uppfattning kan sammanfattningsvis sägas ha följande bakgrund: Körner har iakttagit att vissa konstruktionstyper inom satsflätestrukturen får två finita verb i omedelbar följd, och att denna konstruktionstyp förvandlas till objekt med infinitiv genom att man byter ut det andra finita verbet mot infinitiv (t.ex. "anser är" mot "anser vara"). Eftersom objekt med infinitiv i nusvenskan är en konstruktion, stadd på tillbakagång och satsflätestrukturer däremot tilltar, vill han se konstruktionen med två finita verb i rad som en nybildning, byggande på objekt med infinitiv. Han reagerar med viss rätt på att karakteristiken "omställning av satsled" litet slentrianmässigt

kunnat användas även om de satsflätestrukturer som byggts in i relativsatser. Dock kan Wellanders (39:508) analys anses påpeka det mera väsentliga med relativinbyggningen: det relativa pronomenet har en "tom" funktion, dvs. det tjänar endast till att anknyta satsflätekonstruktionen till ett överordnat led.

Körner har inte tagit fasta på hur spetsledet förhåller sig till u-ledet utan analyserar dess relation till ö-ledet. Detta leder enligt min mening vilse. Han har inte observerat att det är just när spetsledet är subjekt i förhållande till det kvarstående u-ledet, som konstruktionen blir enkelt utbytbar mot objekt med infinitiv. Han har inte heller sett de två konstruktionerna som varianter, använda sida vid sida under en lång tid - egendomligt nog, eftersom de i våra dagar ibland uppträder som varianter. Han har vidare inte tagit fasta på den faktor, som den fornsvenska subjektslösheten utgör vid tolkningen av det diakroniska skeendet, vilket föranleder honom att fästa för stor vikt vid skillnaden mellan subjektslösa fornsvenska konstruktioner med at men utan bisatssubjekt och nusvenska likaledes "subjektslösa" och utan att[□]. Det är märkligt att Körner, som inleder sin framställning av "finit nexus" med ett citat från Olof von Dalin, inte penetrerade just Dalins exempel grundligare. Enligt min föregående framställning är det Dalins ändringar i olika Argusversioner, som klarast belyser konkurrensen mellan två samtidigt existerande uttryckssätt.

[□]Han har sannolikt inte observerat, att sådana att-lösa konstruktioner uppträder även i fornsvenskan. Jfr 6.8.1, exempel från 1508.

KAPITEL 7 VISSA SPRÅKNORMERS ART OCH ROLL

7.1 Normeringsbehov och normeringsincitament

I de föregående två kapitlen har jag uppehållit mig relativt utförligt vid de situationer som uppträder i normeringskriser. Det gäller både ifråga om den emanciperade bisatsordföljden och om satsflätan att sändaren påverkas av två olika mönster. (För att-satsordföljdens del understryks detta av Wessén, 68:211 ff.) De konkurrerande språkmönstrens roll i ett språkskeende är en viktig allmän princip. De nya strukturerna är en sorts kontaminationer, och sådana kan ibland rent principiellt avvisas. De i skrivet språk nya (eller som nyheter ansedda) typerna är ibland sådana som är välkända i det talade språket, och då beror normeringen på hur normeraren ställer sig till talspråksinbrytningar. Det ena mönstret har sålunda till att börja med oftast högre status än det andra, på en eller annan grund, och det torde vara vanligt att det hävdvunna mönstret behåller sitt statusmässiga övertag ganska långt efter det att det i själva verket blivit endast ett minoritetens mönster.

Beträffande typer som ingår i majoritetens tal men hållits utanför skriften gällde under en mera enhetlig och mera auktoritär språkdirigering än dagens, att de ofta bortnormerades nästan uteslutande med hänvisning till sin vanlighet i tal. Blotta faktum att skriften tillämpade ett annat, taldistanserat, mönster kunde vara nog för att ge detta mönster inte bara företräde utan ensamrätt i skrift. (Klyftan tal - skrift vidgades sålunda, kanske aningslöst men likafullt programmatiskt.) Att en sådan grundsyn var orimlig framträdde väl inte alltid klart. En anledning till att den kunde hävdas kan ha varit, att man sammanförde talets ibland bristande tydlighet i fråga om artikulation, syftningar o.d. med syntaktiska talegna drag, som

---

* framför nummer på textmening = exemplet återfinns i textbilagan

⊕ efter term = termen förklaras i avsnitt 1.3

då också kunde drabbas av anklagelse för mindre tydlighet, fastän motiveringen inte alltid höll för närmare granskning. Noreens rationella språksyn hade lett till att "korrekthet" inte längre lika självklart kunde ses som ett värde i sig - och framför allt var korrektheten föränderlig. Men om man åberopade tydlighet talade man i Noreens egen anda. Om tydligheten som krav inte analyseras närmare, kan emellertid en språkligt reaktionär argumentation utnyttja omdömet otydlighet för att fördöma precis samma företeelser som tidigare fördömts som inkorrekta med stöd av en helt statisk norm, dvs. en norm som inte ens tog sändar/mottagarsituationen med vid bedömningen av språkformen.

7.2 UPPSATSRÄTTARNAS SITUATION

Studiet av de två normreglerade syntaxtyper som behandlats mera utförligt i det föregående - satsflätan och den emanciperade att-satsen - ger anledning till vissa mer generella överväganden angående uppsatsrättning. Den typ av normering som här granskats är skolornas, och det speciella i den situationen bör givetvis tas hänsyn till.

Enklast kan förhållandet uttryckas så, att språknormeraren i skolsituationen (den rättande läraren) i sin tur var granskad, först kollegialt av medbedömare vid hela läsårets skrivningar i högsta ringen, sedan av rektor vid allt rättningsarbete (granskning av lärares skrivningsrättning ingick i rektors ämbetsåligganden) och slutligen av den centrala överheten SÖ, som företräddes av inspektörer, censorer och eftergranskare.[1] Allt detta hade en gång tillkommit för att tillförsäkra eleverna en så rättvis behandling som möjligt och avnämarna en så jämn kunskapsstandard som möjligt över hela

[1] Engdahl (62:177) säger, på tal om Noreens och Cederschiölds progressiva syn på skolspråket, att man i skolan vid 1900-talets början höll sig till "vad man med säkerhet kunnat betrakta som god skrivsed". Sedan den ängsliga korrektheten upphört att allmänt prägla lärarinställningen, finns det givetvis enskilda lärare som bedriver språknormering enligt principen om "safety first" vad gäller språkformens status av god skrivsed.

landet - men det är ju uppenbart att negativa verkningar av detta kontrollsystem inte kunde undvikas. (Så länge eforusinstitutionen bestod, kvarstod också formellt, om än inte reellt, kyrkans inflytande över skolan.) Det går alltså inte att hävda att skolornas normering utan vidare kan likställas med annan språknormering, t.ex. i massmedierna. Detta förhållande kan klarast avläsas i vad som framgått av de två föregående kapitlen, nämligen en liten men seg andel av eftersläpning: några få lärare anser det säkrast att hålla sig till det "beprövade". År 1960 ger en speciellt talande bild av denna eftersläpning för båda de behandlade syntaxtyperna. Sedan denna reservation gjorts, finns emellertid anledning att understryka likheterna mellan normeringssituationen i och utom skolan. Normeringen i skolan präglar den språknorm en avgången elev bär med sig ut i livet. Teorin bakom en norm ifrågasätts efter hand, och de nya rönen uppmärksammas - trots vad som ovan sagts om konservatism och eftersläpning - i skolorna på ett lika tidigt stadium som sker i andra språknormeringskretsar. Att sedan handhavandet av den språkliga nyheten sker annorlunda i skolan än i t.ex. dagspressjournalistiken, det är en fråga för sig. Ett steg före skolorna i språkvårdsfrågor står sannolikt endast språkorgan av typen Nämnden för svensk språkvård, dvs. hel- eller halvofficiella organ som själva vetenskapligt bearbetar nytt språkligt material.

Det är också att märka att skolan har till uppgift att utveckla språket hos växande individer, som vid avgången från skolan oftast inte nått riktigt fram till ett tillräckligt färdigt språk. Detta leder till att man ibland forcerar fram tillägnandet av vissa språkmönster. Så var uppenbart fallet under tiden före och fram till 1940, då läroböckernas språk blev norm och mönster för elevernas eget uttryckssätt i skrift, under det att andra mönster åsidosattes eller rentav fördömdes. Detta var ett sätt att begränsa antalet språkmönster. Ett annat sätt kan skönjas under perioden 1945-1960: man observerar att mängden av språkmönster sväller, och inom dessa mönster söker man då gallra för att värja sig mot en överhandtagande brokighet, som man fruktar

skall innebära total nivellering eller stillöshet. (Jfr nedan 7.2.3 angående situationen i andra länder, jämte Diderichsens och Gleasons inventering av skolnormer.) Man förenklar alltså valet av mönster genom att med diktat från katedern beteckna vissa mönster som mindre acceptabla. (Så skedde givetvis även under den period då läroböckerna ensamma utgjorde elevens språkmiljö, men då var situationen sådan att dessa mindre önskvärda språkmönster inte inställde sig så lätt för eleven, varför hans val blev lättare: han var van att göra sträng boskillnad mellan tal och skrift, han läste inte mycket utöver läroböckerna och den skönlitteratur som skolan ålade honom; dagspressens språk liksom underhållningslitteraturens nådde honom väl - men han hade lärt sig att se ned på detta språk. (Se text *30, 8) Och slutligen hade erfarenheten lärt honom att om han kunde ordentligt vad som stod i boken, så kunde han mestadels utnyttja detta direkt i skrivsituationen.

Bakom båda de nämnda slagen av gallring bland språkmönster ligger givetvis omsorg både om svenska språket och om eleven: man vill underlätta elevens val, och man vill göra språket en tjänst genom att styra dess flöde dels i en viss riktning, dels i ett rimligt antal flodfåror. Dock är det uppenbart att normförenklingar av antytt slag också rymmer ett mått av bristande tilltro till elevens egen språkerfarenhet och ett förnekande av dess likaberättigande.□ "Det kan vara farligt att tillåta ..." är ju en fras som ibland uppträder i samband med språknormering. Hur ansvarsfull och riskabel skolans nyckelposition i språknormeringen är, framträder när man träffar på fall där skolans norm inte längre är adekvat - den blir då en negativ faktor, som fallet var med normen om verbkongruensen under 1940-talet: den fick till följd att drygt tio årgångar av gymnasister tvingades tillägna sig en felinriktad språkobservans (Lindberg 67). Betydligt mindre genomgripande var givetvis normeringen i fråga om satsfläta och emanciperade att-satser. Emellertid är dessa båda normers bakgrund densamma som för

□Natan Beckman var kritisk mot sådana tendenser. "Pojkar ha icke angenämt" säger han i en pedagogisk artikel (96:363) som kommentar till ett läraringrepp i frasen "vi hade lifvadt".

verbkongruensfrågan: man har för det första hållit fast vid en latingrammatiskt grundad, logicerande språksyn, och för det andra har man ibland (trots försäkringar om motsatsen) velat hålla tillbaka talspråksinbrytningar, dvs. man har motarbetat en novation utan att kunna anföra annat skäl än just dess talspråklighet, en attityd som i realiteten innebär att man hyllar principen att tal och skrift bör hållas isär. Satsflätans och vissa ordföljdstypers frambrytning nämns av Gösta Holm (67:31 f), där satsflätan står som punkt 3 och ordföljdsreglerna som punkt 5. Av ordföljdsreglerna upptar han dock bara placeringen av satsadverbialet, dvs. "fri ordföljd av typ 2" i min framställning. Holms framställning avser nämligen syntaktiska novationer i svenskt talspråk, och för punkterna 1-5 gäller enligt författaren att dessa talspråkliga novationer snabbt tagit skriftspråket med sig i utvecklingen. För uppsatsmaterialets del bekräftas detta bra genom uppträdandet av fri bisatsordföljd typ 2 i materialet av 1945 och framåt. I det fallet har förändringen gått så fort att normeringen har haft svårt att acceptera takten. Under relativt kort tid (kanske de gångna 70 åren?) har normen där varit först entydig och lika för tal□ och skrift, därpå entydig för skrift men dubbel för tal, och slutligen dubbel för både tal och skrift men med stilskillnader. Satsflätan kan ju däremot inte sägas vara en novation i tal□□, trots att Holms framställning ser ut att innebära en sådan uppfattning. Däremot är den uppenbart en talspråksinbrytning i skrift, som har brett ut sig relativt snabbt.

Inbrytning av tidigare talegna syntaxtyper i skrift kan sägas innebära en öppnare språksyn. En sådan öppnare språksyn uppträder under vårt århundrade i många västerländska språk och innebär bl.a. att man får upp ögonen för den tidigare skolnormeringens tillkortakommande. Det dröjer givetvis länge innan iakttagelser inom detta område systematiserats. I vårt land upptogs länge de progressiva stridskrafterna av kampen för avskaffande

---

□ Sagt med reservation för svårigheten att överhuvud taget veta något om hur man förr har talat, eller tillhållits att tala vid s.k. vårdat tal.

□□ Märk att sfl inte tilläts i normerat tal, jfr Kallstenius ovan 6.1.

av skolkravet på verbkongruens, och det är under tiden fram till 1940 vanligt att "talspråklighet" i uppsatspedagogisk diskussion blir nästan liktydigt med "språk utan verbkongruens".

Dock fanns det redan under 1900-talets första decennier flera läroverksmän som pläderade för ett elevnära språk i skolan. (Att så var fallet vittnar å andra sidan om det upplevda reformbehovet.) Provårsuppsatser från 1900-talets första decennier visar att frågan om talspråklighet i skolans språk blivit ett högaktuellt ämne, säkerligen bl.a. till följd av att Selma Lagerlöf gett ut sin Nils Holgersson. Det kan här räcka med att referera till en enda uppsats av detta slag, nämligen en av Seth Pahlberg från Norra latin 1915, "Om skolundervisning i stilistik". Det intressanta för den här aktuella frågan är att Pahlberg berömmer Selma Lagerlöf för att hon i sina böcker använder åtskilliga friare uttryckstyper, varibland han nämner även satsfläta och friare bisatsordföljd. Emellertid betecknar han Selma Lagerlöfs språk som "förenklat" och tycks mena att detta har pedagogiska välsignelser med sig. Att talspråkligheten i uppsatser ansågs som barnslig finns det gott om exempel på. Den progressive Pahlberg menar att det enkla språket är ett övergångsstadium - eleverna skall efter hand lära sig att i skrift behärska även svårare stilarter. Och i en tre år äldre provårsuppsats (Carl Tengström, No 1a 1912) talas det i en uppsats - som andas stor elevomsorg - ännu om "rikssprakets lagar" som om rikssprakets vore ett begrepp synonymt med "normalprosa", och författaren anser uppenbarligen att talspråksinbrytningar skall motarbetas: talspråket "vill" gärna följa med i den skriftliga framställningen ännu hos 15-åringar, säger han; dock har den myckna läsningen "bidragit uppfostrande på deras språkkänsla".

Denna syn på talspråk levde kvar länge. Att den kom att prägla även folkskolorna är naturligt, när man vet i hur hög grad folkskolans lärare tvingades anpassa sig efter läroverken - deras elevers framtid bestämdes till stor del i 10-11-årsåldern, vid inträdesproven till läroverk. - Folkskolläraren Olle Olsson skrev, som tidigare nämnts, i FSlT en artikel 1950 (årgång 4:352 ff), "Meningsbyggnaden i folkskolans uppsatsskrivning",

och en 1951 (årgång 5:24 ff), "Inblandning av talspråk i folkskolans uppsatsskrivning". Uppsatserna ter sig konservativa. Det är att märka att författaren använder ordet talspråksfel med innebörd av "talspråksinbrytning i uppsatser". Uppsatserna är skrivna av 9-14-åringar.

Körner visar däremot i sin uppsats "Rätt och fel i språket" (FSlT 1955, årgång 9:163 ff) större tolerans. Han tolererar både satsfläta och konklusivt så; jfr Körner 55 i MLFÅ. Däremot säger Körner i sin nämnda uppsats i FSlT om huvudsatsplacerat satsadverbial i bisats (typ 2 i min framställning, kap. 5), att sådan ordföljd givetvis inte kan accepteras.

Körners uppsats är fyra år senare än Olssons. Hans uppfattning verkar emellertid flera decennier modernare. - Det är uppenbart vid studium av Olle Olssons egna exempel, att mycket av "talspråkligheten" i dem var synnerligen ofunktionellt. Det beklagliga är att den norm man hade att tillgå inte heller var tillräckligt funktionell.

7.2.1 Konkurrerande språkmönster

Ända sedan ledande forskare på 1870- och 80-talen började framhålla fördelarna med den spontanitet som kännetecknar talet, har det rått en ambivalens som liknar tvetalan, så snart det gällt att jämka samman talegna och skriftaccepterade uttryckssätt. Detta har troligen mest berott på bristfälliga definitioner och analyser. För sociala faktorer har man ända till helt nyligen blundat, när det gällt språkproduktion inom skolan. Däremot har det talade språkets roll som faktor i en social porträttering i skönlitteraturen diskuterats ingående av många forskare och essäister, t.ex. av Staffan Björck i Romanens formvärld (1953). Ett mer samhällsanknutet inlägg i denna stildiskussion är Roland Barthes "Litteraturens nollpunkt", översatt 1966 från det franska originalet Le Degré Zéro de l'Ecriture. (Se speciellt s. 57-59 i detta arbete.) Vissa synpunkter i författarens resonemang gäller även för skoluppsatsspråkets frigörande från rigorösa konventioner.□

□F.n. är debatten i hithörande frågor livlig och högaktuell i ett flertal länder. Det är att vänta att den snart kommer att ge praktiska resultat.

Den stilkonstituerande effekten hos syntaktiska konstruktioner har aldrig förnekats. Att det är en metodiskt svår uppgift att adekvat beskriva denna effekt är en annan sak. Frågan tas då och då upp till omprövning, men stilforskarna brukar oftast avstå från att binda en viss stileffekt vid en syntaxkonstruktion som sådan. Associationseffekterna hos vissa syntaxtyper är icke desto mindre påtagliga.[1] Att beskära elevernas syntax är därmed att beskära deras stilvalsmöjligheter.

Det ovan sagda innebär även, att föråldrade syntaxtyper från elevernas skriftliga språkmiljö kan vara lika riskabla mönster som vissa obearbetade talstrukturer är. Det kan också sägas att den ömsesidiga påverkan mellan tal och skrift, som numera är så livaktig, måste bidra till att försvåra lärarens situation, i synnerhet om han hyser fördomar om vissa syntaxtypers användbarhet.

Ett par TfSL-inlägg, som pläderar för bibehållen spontanitet och skrivarglädje hos eleven och som präglas av erfarenhet och insikt, är Ivar Thoréns (62:494 ff) och Matti Mörtbergs (60:1114 ff). Redan nu, 1973, är eventuellt inläggens sena datum det mest påfallande för många yngre lärare och språkmän. Edith Ahrenlöf hade sagt liknande saker tio år tidigare (TfSL 51). Hon vänder sig mot "kriaritualen" och fronderar mot att allt skall stöpas i en stel form. Ahrenlöf är flickskollärare och medveten om att hon är gynnad genom sin frihet från examenspress, men hon menar att även gymnasiernas lärare borde släppa efter på sina traditionella krav. Emellertid var de icke traditionalistiska bland flickskollärarna extremt gynnade genom sin speciella frihet - deras elever i avgångsklasserna skulle ju förberedas "direkt för livet", under det att alla andra lärare kände

[1] Hos Askeberg (54) finns en del belysande exempel - och sådana företeelser som parodi (Grönköpingsstilen) och pastisch har ju praktiskt visat att effekten är stor. Speciellt Grönköpingssvenskan bygger sin effekt i rätt stor utsträckning på syntaxmönster. Det är en effekt av "stångpisksvenska" som där uppnås - och den uppnås till stor del med hjälp av föråldrade men för en äldre generation igenkännliga syntaxmönster (små försåtliga omformuleringar ökar grönköpingseffekten).

någon press uppifrån - så inte minst folkskollärarna. Av O. Olssons uppsats i FSlt 1951 tycks framgå att han uppfattar som sin uppgift att lära ut normalprosa till sina elever, av vilka en del gick till läroverk vid elva eller 13 års ålder och andra lämnade skolan vid 13. Det mest frapperande i författarens attityd är hans auktoritetsbundenhet: det förefaller som om han skulle känna det som en lättnad, om den utjämning mellan tal och skrift, som han själv iakttagit, kunde gå vidare och förenkla folkskollärarnas problem med att lära eleverna skriva på det "vedertagna" sättet. Såvitt jag kan se motarbetar han sig själv genom det nit han lägger ned på att nedbringa "talspråksfelen", som också "går ner kraftigt mellan klass tre och fyra".

Varningar för ett övernitiskt och därmed skadligt rättande påträffas i de mest skilda sammanhang i olika länder och tider. Natanael Beckman (20:23) finner ett citat från den legendariske ärkebiskopen Anton Niklas Sundberg värt att begrundas av uppsatsrättaren, i det han anför biskopens ord om "den nitets begränsning, genom vilken ett bättre resultat ofta skulle kunna vinnas". Beckman visar sig synnerligen framsynt, när han påpekar vådorna med färdiga dispositioner (20:39 ff), och han har till och med påpekat (20:51 ff) de individuella associationernas roll för uppfattningen av en text (20:51 ff) - ett påpekande som syftar till självkritisk prövning från lärarens sida. - Liksom Gleason och Diderichsen varnar för en bekväm men utvecklingsdödande traditionalism i språkvården gör James Sledd det (58), och i ännu starkare ordalag, när han säger att den traditionalistiske språkgranskaren "promotes vice in the name of virtue".

Påpekanden av detta slag kommer sannolikt alltid att behöva göras - alla nya friska grepp till trots. På en punkt har dock en ändrad grundinställning slagit igenom. Folkskolläraren Olsson och flera av provårsuppsatsernas författare företräder - liksom de gymnasielärare som Edith Ahrenlöf vände sig emot i sin TfSL-artikel 1951 - en syn på förhållandet tal - skrift som redan Adolf Noreen motarbetade, nämligen att barnens spontant nedskrivna språk betraktades som ett felbemängt

språk, som undan för undan skulle befrias från sina fel. Denna syn anläggs nu inte längre. Pedagogiska rön om mognadsstadier har här stött språkmännens tankar om språkets naturlighet och lättlästhet som ett självklart positivt värde.

7.2.2 Den strandsatte eleven

De frågor som antytts i föregående avsnitt ägnas större uppmärksamhet nedan i 7.2.3 och 7.3. Först ges emellertid ett exempel med illustration ur excerptmaterialet, varigenom jag avser att visa att den funktionella normen i olyckliga fall kan åsidosättas i så hög grad att eleven lämnas i sticket. Den text som läggs till grund för nedanstående iakttagelser är *45.51. För själva texten hänvisas till textbilagan. Textavsnittet föranleder följande reflexioner:

Det skrivna ger goda exempel på osäkerhet hos eleven, och på fixering från både elevens och lärarens sida på artificiell språknormering snarare än på att främja ett naturligt och effektivt språk. Verbkongruensfrågan (med "pluralvårdande" inriktning) har stått i centrum. "Pluralvårdandet" framgår av att läraren inte har reagerat på elevens plural, när subjektet är två disjunktivt sidoordnade ord - "klockaren eller kyrkoherden", mening tre. Upplysande i fråga om själva fixeringen på undvikandet av verbformsfel är den krystade avfattningen av hela mening tre. Det naturliga uttryckssättet hade varit "Det var sålunda klockaren eller kyrkoherden ... som var den tidens läromästare" eller helt enkelt "Läromästare på den tiden var klockaren eller kyrkoherden". Men båda de avfattningarna innebar risk för numerusfel: heter det det var eller det voro? som var eller som voro? - och, för den andra här föreslagna alternativformuleringen: skall man fatta "läromästare" som singular eller plural, som subjekt eller som predikatsfyllnad? Resultatet av elevens möda har ironiskt nog inte ens blivit grammatiskt oantastligt. I mening fyra noteras formuleringen "de ungas fostran ... ansågs var den enda riktiga". Uttryckssättet tyder uppenbart på kongruensängslan. Naturliga lydelser hade varit "att fostra de unga ... ansågs vara det enda riktiga" och "kristen fostran ... ansågs vara det enda riktiga", vartill

möjligen kan läggas "en kristen fostran ... ansågs vara den enda riktiga".

Läraren har inte reagerat på de tomma eller klichéartade fraserna, som "oskattbart värde", "fostra de unga", "dugande samhällsmedborgare", "bibringande av den enklaste allmänbildning" (ett substantivsjukt och här malplacerat uttryck), "oändligt många synpunkter", "allmänbildningen och specialkunskaperna som sådana". De värdeladdade orden är många och vaga. Märk också en vaghet som "forna dagar", ett uttryck som sedan refereras till med "på den tiden". "Denna undervisning" och "denna uppfostran" har därtill ganska vagt korrelat.

De enda lärarreaktionerna är ett par kommaändringar samt ändring av "minst lottade" till "sämst lottade" i mening två och av "tjänad att" till "ägnad att" i mening fem. Därtill har uttrycket "ingalunda var tjänad" markerats som "övdr" i marginalen. Det Ba som uppsatsen bedömts med kan av en modernare bedömare, som i första hand kräver insikt om fakta och prövning av argument, lätt ses som en belöning för den nödtorftiga anpassningen till det litet prudentliga normalprosaideal som ännu 1945 i vissa fall präglade läroverken. Frågan är om inte stilidealet "det sköna språket", "det värdiga språket" eller hur man vill formulera det, levde kvar som ett anakronistiskt men ännu verksamt stilideal mycket långt fram i tiden. Se t.ex. Diderichsen 68:192 om imitation och retorik, samma arbete s. 196, där en länge vanlig typ av uppsatsdisposition sätts upp som varnagel, och s. 203 f, där författaren framhåller att läraren inte bör låta sig nöja med banala reflexioner med korrekt anbragta komman.□

Som kontrast till *45:51 kan sättas den 20 år yngre *65:88. Den texten är inte skriven av en elev som blivit strandsatt p.g.a. rigorösa syntaxnormer, som gjort honom osäker om vad man "får" skriva. I mening sex uppträder trots detta ett egendomligt ordföljdsfel ("dagligen utsättes"). Detta tycks hänga ihop med att elevens spontant bildade meningar har

---

□Till detta kan fogas Carl Cederblads kritiska kommentarer (40:342 ff) till den uppstyltade brevstil som rekommenderades i handböcker för folkskolan.

tendens att ofta överskrida en lättöverskådlig längd. Texten får (både med lix-beräkning och från andra utgångspunkter) säkerligen ett läsbarhetsmått som innebär svårlästhet, just på grund av de långa meningarna (lr innebär också en viss uppdelning). Med undantag av mening sex har dock inget egentligt systembrott inom syntaxen skett. Att "skolpoliser" i mening fyra betecknas som en "åtgärd" är ett förbiseende som också hör samman med hopningstendensen i meningarna. Förbytningar av typen "inhägnade parker" och "sänkta hastigheter" var 1965 säkerligen accepterade; eleven har här skrivit spontant men kanske litet sömngångaraktigt dristigt. - Även denna uppsats är betygsatt med Ba.

Den jämförelse jag här valt att göra omfattar endast två kontrasterade uppsatser och är inte avsedd att bevisa något. Däremot illustrerar den hur det krampaktiga språkformandet skadar framställningen, då däremot den spontana, låt vara alltför ohämmade framställningen låter ett enkelt men åskådligt sakinnehåll relativt bra komma till sin rätt.

En illustration av helt annat slag utgör text *30:8. Ett utsnitt på sex meningar säger normalt inte mycket om uppsatsförfattarens attityder och värderingar, men i det angivna fallet räcker det korta provet för att demonstrera en gymnasial ovederhäftighet som man numera är angelägen om att förebygga, bl.a. genom undervisning om argumentation. - Uppsatsen är bedömd med a, något som ter sig betänkligt men inte behöver betraktas som representativt. Eleven har här inte synbart strandsatts, dvs. texten bär inte spår av att eleven utsatts för formkrav som han inte förmått leva upp till - men han har tillåtits lämna skolan med gott svenskbetyg och förkrympt andlig horisont. (Jfr W. Cederschiöld, 22)

7.2.2.1 Ett föråldrat stilideal

Text 71:38 är den som enligt min bedömning mer än någon annan text i hela textmaterialet företräder det "prydda" språket, ett stilideal som nu är helt förlegat men som hölls vid makt till kort efter sekelskiftet, dock i avtagande utsträckning. Det gäller ett fackämne, "Orsakerna till det s.k. marsiska

eller bundsförvandtskriget och dess följder för romerska staten". Uppsatsen är bedömd med AB. Läraren har gjort vissa ändringar, men inte av den arten att de egentligen modifierar stilens yvighet. Det är uppenbart att det är retorikens tradition som fortlever i uppsatsen, och detta gäller inte bara språket utan också den moralistiska grundsynen, som förs fram i expressiva vändningar, igenkännliga från äldre tiders religiösa och fosterländska propagandaspråk. - Se ang. detta Hillman,□ 62:84. Ruben G:son Berg (1906:151 ff) har påpekat hur det äldre latinstudiet förryckte gymnasisternas stilideal i största allmänhet, eftersom eleverna sattes att för övnings skull tillämpa vissa syntaktiska vändningar. De fakta som anförs i texten är som synes mycket få.

Nedan återges texten, ledsagad av stilistiska kommentarer:

Sedan Rom med det andra puniska krigets slut blifvit tryggad för hvarje farlig medtäflare bland de närmaste grannarne, bortvek så småningom den forna renheten[1] i tänkesätt och handlingar[2], prål och slöseri[3] trädde i stället för den gammaldags anspråkslösheten[4] i drägt och lefnadssätt[5]; öfverflödets skatter[6], som nu från alla verldens[7] delar strömmade[7] till Roms hamn, alstrade hos de rike[9] yppighet veklighet och sedeförderf[8], under det att[9] i motsats dertill fattigdom[10] och armmod[10] desto bjertare[11] framträdde hos de lägre[12] och obemedlade[12] ständen[9]. Romarne[13], hvilka förut[13] kämpat för sin sjelfständighet[14] och maktställning[14] under svåra mödor och sjelfförsakelse[15], kastade[13] sig nu[13], hänförde af den hastiga[16] förändringen[16] i sitt läge, i oupphörliga[16] nöjen och njutningar[17], liksom om de hade velat återvinna i lustbarheter och yppiga tidsfördrif[18] den tid, som de egnat statens värf[19] på slagfältet, vid rådsbordet eller i folkför-

---

□Från Hillmans kommentarer till retoriken kan även anföras bundenheten till det invanda uttryckssättet (62:108) och den därmed förenade oviljan mot konkretion. Det anförda utdraget ger också prov på retoriska målningar för att "lyfta själen", ett drag som behandlas hos Hillman s. 117 ff.

~~oupphörliga~~

samlingen[20]. Snart visade sig dock de bedröfliga följderna af denna förändring[21] i folkets lefnadssätt.

Under det att romarne i följd af de kringboende nationernas svaghet, upplösning och inbördes fiendtlighet[22] under ständiga[23] segrar utbredde[25] sitt välde i norr, söder, öster och väster[24], angreps det romerska samhället i sitt eget inre[25] af en långt fruktansvärdare[26] fiende[26] än dem, hvilka dess härar på stridsfälten öfvervunno[27]. En tilltagande njutningslystnad förvandlade[28] det romerska folket, förut[29] prisadt för alla manliga dygder[30] till en hop af trälar[28] under egna sinnliga begär och lustar[31] samt undergräfde alltmer samhällets grundvalar[32], i det den gjorde medborgarne till tjenare af den person, det parti eller den främmande stat[33], hvilkens hand[34] var den frikostigaste att slösa med penningar, gunstbevis och äreställen[35].

Medvetandet om denna olyckliga och för statens bestånd hotande[36] falhet, som insmugit sig hos alla klasser[37] i det romerska samfundet, alstrade hos många af dess statsmän den tanken, att i den romerska statskroppens ådror[38] inmänga nytt, oförderfvadt[39] blod för att dermed uppblanda det förskämda,[40] som icke tycktes hafva tillräcklig kraft[41] bevarad för att förekomma aftyning och död.[42]

1 vagt honnörsord, hög abstraktionsnivå

2 ordpar, saklig differentiering möjlig

3 ordpar, saklig differentiering inte lätt

4 vagt honnörsuttryck, hög abstraktionsnivå

5 ordpar, saklig differentiering möjlig

3-4 antites

6 hög abstraktionsnivå

7 superlativstil

8 trikoli av besläktade begrepp; arrangemanget kan vara tänkt som en klimax och/eller som ett orsaksförlopp

9 antites, generalisering

10 ordpar, saklig differentiering inte lätt; expressiv differentiering tänkbar

11 förstärkning av antitesen

12 ordpar, saklig differentiering möjlig

13 antites, generalisering, redundant upplysning - trots detta en motsägelse mot "så småningom" i mening 1

14 ordpar, saklig differentiering tydlig

15 ordpar, saklig differentiering möjlig

16 superlativstil

17 ordpar, saklig differentiering inte lätt

18 ordpar, saklig differentiering inte lätt; dessutom upprepning av 17

19 vaghet, hög abstraktionsnivå

20 trikoli, skenbar konkretion på grund av den höga abstraktionsnivån

21 Detta är centralt för själva ämnet, nämligen en orsak till kriget. Den hela texten igenom behandlade förändringen är emellertid inte satt i förbindelse med någon relevant källa, och förändringen är sålunda inte ens gjord sannolik.

22 trikoli, saklig differentiering möjlig; sannolikt avses en stegring.

23 superlativstil

24 superlativstil, vaghet

25 antites

26 superlativstil, klichéartad bild

27 rytmisk ordföljd i slutfall

28 upprepning av innehållet i mening 1 och 2

29 antites

30 vaghet, hög abstraktionsnivå

31 ordpar, saklig differentiering inte lätt ("lustar" är snarast hyponym till "begär")

32 vaghet, hög abstraktionsnivå, klichéartad bild

33 trikoli, saklig differentiering tydlig

34 klichéartad bild

35 trikoli, saklig differentiering möjlig; karakteristisk slutfallsrytm: -⏑⏑|-⏑⏑|-⏑⏑.[□] Ordet "äreställen" är ett typiskt "valt" ord, vars innebörd bör ha varit dunkel för gymnasisterna.

36 dikoli, dock olikformig, eftersom led nr 2 har en bestämning; sannolikt avses stegring

37 vaghet, upprepning av tidigare generaliseringar

38 klichéartad bild, typisk för retoriken

39 ordpar, saklig differentiering möjlig

40 klichéartad bild, innehållslig redundans

41 redundans

42 ordpar; kausalsamband tänkbart

Som kanske framgår vid en uppmärksam läsning av texten, är mängden av retoriska stildrag inte slutredovisad i och med de här tillfogade "etiketterna".

Det är trots allt tydligt, att 1800-talets lärare inte reagerar alldeles kritiklöst på retoriskt språk. Det retoriska stilidealet var uppenbarligen ofta en black om foten på eleven. Att tillämpa det urskillningslöst sågs sannolikt av läraren som ett tecken på omognad, vilket det ju också var. Uppsatsen 81:38 har fått godkänt betyg men med anmärkningen "lider av svulst". Uppsatsen* 81:37 har däremot underkänts och fått läraromdömet "utan rim och reson". (De tio åren från 1871 har sannolikt inneburit en fortgående dämpning av frasmakeriet.)

I båda fallen från 1881 är det i efterhand lätt att se, att den retoriska stil som eleverna vants att efterbilda var en orimlig förebild, eftersom de lockades att alltid haussa upp just den för tillfället aktuella personen eller företeelsen. I de fria uppsatserna gör det klichéartade patoset ett ännu egendomligare intryck än i historieuppsatserna - däremot är det givet att indoktrineringen var effektivare och därmed skadligare i fråga om sådana

---

[□] Jfr Hillman 62:189 ff.

ämnen där man hade ett reellt underlag. Lärarreaktionerna slår ner på orimligheter och yttringar av påfallande dåligt omdöme. Att lärarna också skulle ha kunnat se det otillfredsställande i själva stilförebilden vore ett anakronistiskt krav.

7.2.3 Skolans attityd till eleven - en interskandinavisk jämförelse

En blick på skandinavisk pedagogisk tradition visar, att Danmark och Sverige är ganska lika varandra. En givande framställning av praxis på uppsatsskrivningens område i skandinaviska länder är Tor Hennums uppsats Morsmålsstiler ved studenteksamen i Danmark, Norge og Sverige (1958). De skillnader som är relevanta i föreliggande sammanhang är i huvudsak följande: Sverige står ensamt gentemot de två andra länderna i att man erbjöd abiturienten ett val över hela fältet av fackämnen inom skolkurserna i samtliga ämnen på läroplanen. Detta har inte så stor betydelse, eftersom de mera exklusiva ämnena behandlades av mycket få abiturienter. Sverige och Danmark skiljer sig från Norge i fråga om attityden till abiturienten: 50 procent av de norska uppgifterna riktade sig med sin formulering direkt till abiturienten genom en imperativ eller ett du-tilltal. I Sverige förekom detta på 1940-talet endast i 4,5 procent av ämnena, i Danmark föga oftare. (En uppföljande undersökning skulle sannolikt krympa denna skillnad något.) Sverige och Danmark var också enligt Hennum på samma sida gentemot Norge i det, att man oftast formulerade uppgifterna utan att antyda att en sak kunde ses från flera sidor. Där får dock Danmark bestå exemplet: "Den rette Brug af Ferier og Fritid" - ämne från 1943. Ett motsvarande norskt ämne på 1940-talet löd: Hvorledes kan en ungdom bruke sin fritid så det gagner både ham selv og samfunnet?- Denna tvåsidiga typ var i Norge den vanligaste. Hennums kommentar är, icke oberättigat, att de norska prövningarna i högre grad än grannländernas verkligen var mogenhetsprövningar. I detta avseende har emellertid en snabb och genomgripande förändring skett i Sverige. Som ovan påpekats i denna undersökning (2.6.1) kan förändringen i riktning mot större självständighet för eleverna och mera utrymme för deras intressen sägas ha börjat ungefär 1950.

Av den svenska censorsinstruktionen menar sig Hennum kunna dra slutsatsen att mogenheten i de svenska uppsatserna ansågs framgå mera genom vederhäftighet och språklig och logisk stringens än genom innehållets fyllighet. Detta är troligen en berättigad slutsats. Den negativa sidan av den innebär att, just som Diderichsen säger, den språkliga korrektheten ensam kunde räcka för ett godkänt. - Vederhäftighet däremot, uttryckt språkligt illa, känns knappast igen som vederhäftighet.

I ett för min undersökning speciellt relevant avseende visar sig Sverige i Hennums undersökning stå ensamt gentemot de två övriga: Sverige är det enda av de tre länderna där man strävar efter en enhetlig "felmarkering". Hennums kommentar till detta passar väl samman med de kritiska anmärkningar jag i denna undersökning ibland kommit fram till. Principen har, säger Hennum "meget til felles med princippene for retting av fremmedspråklige besvarelser, og har etter mit skjønn en pedagogisk uheldig konsekvens på grunn av sin detaljrikedom". Trots att bedömningen enligt SÖ:s egna anvisningar inte bör vara "enbart negativ", tenderar den att bli det just på grund av existensen av en felmarkeringslista, menar Hennum: uppsatsbedömaren är "uvilkårlig på jakt etter de steder hvor disse tegnene skal settes".

Till Hennums påpekande kan läggas: Även en annan effekt uppstår lätt, nämligen resonemanget "det här låter inte bra, men vilken av markeringarna skall jag använda?" (I olyckliga fall kan resultatet bli som vid missgreppet angående satsfläta i ett exempel från 65 Väll, citerat i 6.7.1.)

Det tycks även med stöd av Hennums iakttagelser finnas skäl att betrakta Diderichsens kritik som relevant i det stora hela även för svenska förhållanden. I fråga om etiketteringen av felen tycks vi svenskar emellertid stå ensamma.

Jag anser Hennums analogi med proven i främmande språk vara väsentlig:

Jfr Åkermalm i MLFÅ 1960. Författaren argumenterar för marginalmarkeringar med större genomskinlighet och bättre språkpedagogisk effekt.

eleverna kan lätt få intrycket att de "fel" de gör i sitt modersmål är av samma art som fel i tyska eller engelska översättningar och uppsatser. De sistnämnda är ju emellertid oftast brott mot det främmande språkets system (ofta böjnings- och kongruensfel liksom ordvalsfel med semantiskt stora konsekvenser). I det egna språket hör däremot den sortens fel till de absoluta undantagen. Ett ironiskt faktum är emellertid att de uppträder ibland, när normeringsivern varit för stor, t.ex. i vacklande kongruensfrågor och i vissa andra fall av preskriptivistisk syntaxnormering.

7.3 MODERN LINGVISTIK OCH SKOLNORMER

7.3.1 Gleason och Diderichsen

Det står klart att de enorma sociala förändringar som skett under de senaste 50 åren inte kunnat lämna skolan och dess tidigare snäva, en aning bildningsaristokratiska språksyn oberörda. En språknormering på helt nya grunder trängde sig fram. Liksom på Noreens och Cederschiölds dagar har dagens ledande vetenskapsmän engagerat sig i normeringsfrågor. Det finns två högintressanta moderna handböcker som på bred grundval söker ge hållfasthet åt modern språknormering just inom skolan. De tar exempel var och en från sitt språkområde och skriver var och en sitt språks normhistorik men har allmängiltighet genom sitt principiella grepp på ämnet. De båda verken är H.A. Gleason jr, Linguistics and English Grammar, 1965, och Paul Diderichsens postuma Sprogsyn og sproglig opdragelse, 1968. (Båda arbetena är sålunda ungefär samtidiga med mitt sista material.) Båda författarna ger en grundlig undervisningshistorisk bakgrund till och bred översikt över språknormeringens situation i sina respektive länder. (Hos Gleason är språksyn och språknormering ett bland många ämnen i en brett upplagd handbok, under det att Diderichsens bok uteslutande behandlar detta ämne.) Båda böckerna visar med övertygande tyngd att modersmålsundervisningen kräver mycket av läraren, liksom lärarutbildningen kräver mycket av de berörda myndigheterna (Gleason s. IX, Diderichsen s. 210 f). Likaledes framgår att den

"öppnare språksynen" kräver - men också har chans att framkalla - större teoretisk insikt hos såväl lärare som elever. (Se t.ex. Diderichsen s. 205 f, Gleason s. 87, 472-477 och många andra ställen.) På s. 13-15 samt 493-494 anger Gleason de viktigaste skälen till onöjaktiga resultat av undervisningen i att ge adekvat språklig form åt tankar. Han nämner preskriptivismen (förklarad s. 8 ff - namnet talar nästan för sig självt: framläggande av föreskrifter om vad som är gott språk), den statiska och förenklade bilden av språket och slutligen benägenheten att sammanblanda arbiträra språkmönster och universell logik. Analoga förhållanden inom den danska skolan beskrivs hos Diderichsen s. 153-160. Av direkt intresse för frågan om normeringen av de i denna undersökning granskade syntaxtyperna är den systematisering av språkfel som Diderichsen presenterar s. 151-153, med uppdelning på sju typer av fel. Systematiseringen av feltyper görs till utgångspunkt för allmänna reflexioner om språknormering. Jag låter dem därför här ligga till grund för några sammanfattande synpunkter som framkommit vid studiet av normering av vissa typer men som gäller för normering i princip. Diderichsens första tre punkter är

1. patologiska fel (hit hör t.ex. fel vållade av s.k. ordblindhet)
2. distraktionsfel
3. okunnighetsfel

(Min anm.: För dessa tre fall är det rimligt att använda ordet "fel" utan reservationer.)

I de tre fallen sker rättning praktiskt taget automatiskt. Beträffande punkt 2. säger Diderichsen att den skrivande skulle ändra själv om han blev uppmärksamgjord på felet. Så är ju inte fallet med typ 1.och 3., eftersom den skrivande där saknar förmågan att ändra till det rätta, men däremot kan ovan anförda synpunkt om den skrivandes intention anläggas på de tre typerna: i samtliga fall är det givet att en ändring kommer att gå i linje med författarens intention. Beträffande punkt 3. bör dock i så fall den inskränkning ske, som Diderichsen gör: om vissa "okunnighetsfel" är allmänt språk-

bruk i en bestämd miljö (svenska exempel "interjuva", "indentifiera") bör felen räknas till grupp 4.

Grupp 4. avser stilblandning. I det fallet rättas i allmänhet. Här gäller det emellertid för språkgranskaren att vara ytterst lyhörd för den skrivandes intention. – Observera Diderichsens påpekande att en stelbent normering har gett som följd att man tror att även talet måste undvika sådana ord och konstruktioner som med större och mindre berättigande undviks i skrift - vissa ord får stämpeln "fult" eller "slarvigt", men just denna stämpling innebär att man bortser både från behovet av skilda stillägen och från sändarens intention. Ett enskilt fall av stilbrott kan givetvis få en annan effekt än den författaren avsett, men det kan också hända att språkgranskarens uppfattning av effekten innebär en minoritetsuppfattning eller rentav en isolerad uppfattning, utan att granskaren är medveten om det. Omedvetet subjektiva eller individuella normdivergenser kan givetvis finnas inte bara mellan språkligt (geografiskt och socialt) skilda grupper utan även inom en i stort sett enhetlig grupp,och de kan också finnas hos språkgranskare. Divergenser inom förmodat enhetliga och/eller prestigebärande grupper blir naturligtvis relativt fåtaliga men i gengäld förrädiska. (Jag minns en lärare som - möjligen med stöd av lokala språkvanor - ansåg "lögn" som en svordom, och en målsman som deklarerade sig tåla allt slags språk från sina barn utom ordet "morsan".) Slutligen kan det också tänkas att författaren avsett just den effekt som verkligen framträder för läsarnas flertal, men att granskaren står främmande för att effekten skulle kunna vara avsedd. Det sistnämnda är ett mera ovanligt fall i skoluppsatser, men en del stilbrottsexempel i läroböcker kan tolkas med denna utgångspunkt. Se t.ex. följande exempel (Hagland-Hagbarth, Lärobok i uppsatsskrivning 45:79): "På hemvägen hade kurfursten i Sachsen låtit kidnappa Luther". Ordet "kidnappa" kan ju här vara insatt med avsikten att föra skeendet intill vår egen tid. I sådana fall har emellertid den normala anvisningen länge varit att moderna ord inte alls bör användas i historiska skildringar. Punkt 4. är enligt min mening ytterst viktig men krävande för läraren att tillämpa.

Grupp 5. i Diderichsens översikt handlar om avvikelser från en artificiell norm. Denna typ är, som framgår av föregående, den som spelar störst roll i min föregående framställning. Själva begreppet artificiell norm kan måhända bli en smula kontroversiellt i en språkriktighetsdebatt, men så som företeelsen definierats såväl av Diderichsen som av Gleason[1] borde den rimligen vara fullt tydlig; det är frågan om att utnämna en av flera ungefär lika vanliga typer till norm, och om att inte acceptera två typers likaberättigande. Att sålunda ortografin tillkommit genom en artificiell normering är givet - där kan ingen annan normering komma till stånd. I fråga om morfologi är i regel bruket norm, men där kan för undvikande av brokighet vissa artificiella ingrepp med fördel göras. Ett gott exempel är Bertil Moldes artikel Latinsk och svensk ordböjning i Språkvård 1970:1. Den artikeln visar emellertid också hur lyhörd den måste vara, som vill försöka uträtta något värdefullt. Utrensningen av pluralformen schemata kan anses som liktydig med avskaffande av en gammal norm som numera faktiskt är artificiell för svenskar. Införande av den analoga pluralformen "draman" för dramer är däremot en ny, på sätt och vis artificiell normering,[2] men där uttrycker sig författaren också försiktigt. I fråga om syntax är ju risken för brokighet inte densamma som beträffande former av vissa morfologiskt vacklande ord. (Klagomål över brokig syntax förekommer väl ibland från personer som uppfostrats med preskriptivism - "det vore skönt att veta vad som är rätt". Men det är betydligt vanligare att det klagas över likriktning och färglöshet. Ingetdera klagomålet brukar innebära annat än en vag olust över språkliga förändringar som gör att den klagande inte så lätt orienterar sig i språket av i dag.) Inom syntaxen har, som denna undersökning visat, den artificiella normeringen av de undersökta syntaxtyperna varit gagnlös, eller gjort skada i den mån den

---

[1] "Prescriptivism" hos Gleason.

[2] Märk dels att ingreppet är väl övervägt och motiverat, dels att två former får konkurrera och visa sin funktionsduglighet.

skapat språklig vilsenhet och dragit den skrivandes uppmärksamhet bort från språkligt väsentligare saker. Som ovan ett par gånger påpekats, är det viktigaste i detta fall att språkgranskaren får klart för sig vad artificiell normering innebär och blir medveten om att det ibland är en sådan han tillämpar. Varje ny normeringskris i framtiden kommer annars att ge upphov till nya, lika meningslösa eller skadliga artificiella normer.

Anm.: Purism i ordförrådet är givetvis en form av artificiell normering, när ett främmande eller internationellt ord blivit bofast i språket. Purismen spelade i studentuppsatser en framträdande roll på 1860- och 70-talen, varefter den viker tillbaka. Vem skulle i dag drömma om att försöka ersätta ordet "regering" med "styrelse"? Det som är av intresse är att man en tid accepterade en klart preskriptivistisk purism beträffande ordförrådet, men för syntaxens del var det aldrig tal om svenskhet - det var i stället latinska och tyska mönster som framhölls som önskvärda mönster, man lärde sig att bygga konstfärdiga meningar, så som inflytelserika romare och tyskar alltid fått lära sig. I Danmark var det annorlunda - där utsträckte Sneedorff sina puristiska strävanden att också omfatta syntaxen (se Lundeby 67:106 ff). En purism som hade inneburit att svenska konstruktioner främjades på bekostnad av latinsk-tyska skulle ha stått mer i samklang med tendenser i den allmännare språkmiljön än ordpurismen gjorde. Både det inhemska och det främmande uttryckssättet blir förstådda, eller man har en känsla att man förstår. (Så är det som bekant inte med ord - "okända ord skrämmer" har nyligen en massmedieman yttrat. Tänk t.ex. på paren "toxisk verkan - giftverkan", "efterdöme - exempel". I det senare fallet är det det svenska ordet som är svårt.) Semantisk differentiering sker sannolikt mindre snabbt vid syntagmer än vid enstaka ord. Och slutligen: den svenska syntaxtypen har - till skillnad från förhållandet på ordförrådssidan, som vid "efterdöme" - inte hunnit falla i glömska; den används ju dagligen av många i både skrift och tal. I själva verket har ju de svenska syntaxtypernas genomslagskraft varit så stark att de i vår tid av sig själva har trängt undan de mera främmande typerna.

Typ 6. i Diderichsens översikt är en kategori som först sent börjat uppmärksammas i skolorna, nämligen det oändamålsenliga språket. Språket blir ändamålsenligt först när den skrivande är medveten om språksituationens alla komponenter, och detta kunde svårligen ske så länge skrivsituationen var så

utpräglat artificiell som den länge var. I ett ändamålsenligt språk ingår då givetvis också att uttrycka sig tillräckligt instruktivt - en sak som blir oviktig när eleven tänker: "magistern kan ändå det här bättre än jag", men som blir självklar om hans text verkligen sätts att fungera i ett givet sammanhang. Det är att märka att de allt starkare kraven på att svenskundervisningen skall göras verkligt målinriktad inte kommer att kunna tillfredsställas, om undervisningens framgång hindras av att "fel" enligt punkt 4. och 5. ovan tilldrar sig för stor uppmärksamhet. (Diderichsens typ 7, språkliga nybildningar, förbigås här. Saken är i sig ytterst intressant men saknar anknytning till det uppsatsmaterial varpå jag grundat mina överväganden.)

Dessa sammanfattande ord har lett utöver de speciella syntaxtyper vars normering har följts mera i detalj i undersökningen. Det framgår ganska tydligt av textbilagans texter, där dock inga läraränd ringar är återgivna, att språkidealet undan för undan förskjutits. Även syftet med normeringen har undergått förskjutningar. Framför allt var det förr inte ett överordnat syfte att få texten att fungera - uppsatstexten fungerade nämligen av sig själv rätt väl, eftersom det fanns gott om förebilder och eftersom undervisningen lade upp ett ganska litet antal mallar för hur en skoluppsats skulle se ut. Numera ges eleven mycket fria händer vid uppläggningen av texten, och därav har följt att det som först måste tillgodoses är textens primära funktionsduglighet. Hur mycket detta ändrar villkoren för språkbedömaren står nog inte alltid till fullo klart för svenskläraren, eller för den skol- och språkintresserade allmänhet, som framträder i samband med massmediers kommentarer till hithörande frågor, och som ofta hyser uppfattningen att elevernas uppsatssvenska förr var avsevärt bättre än i våra dagar. Enligt min uppfattning kan inget generellt kvalitetspris tillerkännas någon uppsatsårgång - däremot kan ökande säkerhet i vissa avseenden liksom ökande osäkerhet i andra avseenden ganska lätt påvisas.

7.3.2 Svenska lärarreaktioner, sedda mot teoretisk bakgrund

De rubriker hos Diderichsen, under vilka de flesta ändringar av här undersökta nyinbrytande syntaxtyper skulle rymmas, är alltså nr 4 och 5, nämligen stilblandning (4) och avvikelse från artificiell norm (5; afvigelser fra kunstig normering). Med konstlad eller artificiell norm förstår Diderichsen i stort sett detsamma som Gleason menar med preskriptivism (prescriptivism). Diderichsens exemplifiering av konstlad norm kan ge vid handen att han möjligen skulle definiera typ 5. något snävare än jag gör. Med konstlad norm menas emellertid i det följande en norm som godtyckligt och stipulativt valts bland flera jämsides existerande syntaxtyper med samma uttrycksvärde. Både bedömningsgrunderna 4. och 5. ligger bakom ingrepp i satsflätor och emanciperade att-satser. Det för läraren medvetna skälet har väl ibland varit stilskäl, ibland omtanke om funktionell entydighet, men så snart grunden är reducerad till "satsflätor skall inte förekomma i en studentuppsats" är det preskriptivism eller artificiell normering som dirigerat ingreppet. Om man tar begreppet i en relativt vid mening kan det sägas att preskriptivism finns inbyggd i en vanlig föreställning om språkriktighet, nämligen den att det finns ett allmängiltigt gott uttryckssätt och att följaktligen detta uttryckssätts varianter är mindervärdiga. Detta återförs av Diderichsen på det han kallar analogiprincipen, dvs. att det finns en principiell analogi mellan uttryck och innehåll. Tillämpningen av denna princip innebär emellertid nästan alltid förenklingar eller misstolkningar (68:155 ff). Föreställningen om ett uttryck som mer adekvat än övriga brukliga har vid undervisningen lett till att man inte kommenterade varianterna som sådana utan endast i samband med avrådning från dem. Exempel på sådan avrådning förekommer i ännu brukliga skolgrammatikor, t.ex. Rebbe-Gullberg-Ivans Svensk språklära av 1970, där (s. 118 f) den fria anföringstypen (jfr ex. 100: förteckning 36) kallas för "ett vanligt fel" och där (s. 116) strukturella och ostrukturella ordföljdsdrag skärs över en kam, eftersom de alla bryter mot den preskriptivistiska normen. Ännu mer av sådan preskriptivism

möter man givetvis i handledningar för uppsatsskrivning, men att gå in på föreskrifter i sådana läroböcker skulle föra för långt.

Om en språkregel, t.ex. en regel om satsbyggnad, ses som en korrekthetsregel av samma karaktär som en ortografisk regel - och så torde än i dag vissa personer, även lärare, se på s.k. språkriktighetsregler - blir ju konsekvensen att regeln blir allmängiltig och automatiskt verkande vid normeringen, även när den de facto har ett fakultativt språkbruk som bakgrund. Regeln kan sålunda komma att tillämpas som kontextfri regel, och hänsyn tas inte till stil eller till tänkbara intentioner hos författaren. Om däremot hänsyn till stil och författarintentioner tas, kommer i en inträdd ändringssituation även frågan om val mellan ändringsmöjligheter in. Vid den stela korrekthetssynen kommer däremot frågan om alternativ inom "ändringspotentialen" att spela en helt underordnad roll. Det finns ingenting som talar emot att varje lärare i sådant fall kan ha en - favoriserad eller uteslutande tillämpad - standardtyp för ändring av en satsfläta eller emanciperad att-sats.

Tvärtom tyder ju vissa lr i fallen av emanciperad ordföljd i bisats eller av satsfläta på att så ibland är fallet. Det är särskilt påfallande att läraren så ofta som sker låter en att-inledd bisats ha kvar sitt "att-satsfundament" och i stället ändrar ordföljden, hur stelbent den än blir. Ordföljden - en faktor vars utformning anses kunna bedömas med måttet "rätt-fel" ändras därmed ibland enligt samma grundprincip som ett stavfel. Den ytterst ofullständiga grammatik vi har får göra samma tjänst inom syntaxen som rättskrivningsläran och ordlistan inom ortografin. Vissa satsfläteändringar tycks ha haft samma slags principinställning till grund.

Risken med en hård preskriptiv styrning ligger enligt min mening främst i att eleven bragtes att se skolspråket som ett språk för sig, en språkets moralkatekes som gällde så länge han gick i skolan. Att själv upptäcka en mera funktionell norm efter skoltiden var inte lätt, utan det som präglade hans språksyn kan ha blivit en skolnorm med vissa egenheter bortgallrade. Emellertid har preskriptivismen haft negativa verkningar på språknormeringen

även därför att den i så hög grad lämnade läraren i sticket. För de här undersökta syntaxtypernas del kan sägas, att läraren (genomsnittligt en generation äldre än eleven) med en preskriptivistisk grundsyn kunde leva i okunnighet om i vilken utsträckning de nya syntaxtyperna låg i beredskap bland elevernas språkmönster för inbrytning i deras skriftspråk. På likartat sätt kommer man vid en historisk undersökning som denna till korta, när det gäller att avgöra om en nu föråldrad syntaxtyp i en uppsats var "pulpetsvenska" då den skrevs eller inte. Dalins Argus visar enligt ovan (6.8.2) redovisade exempel upp prov på normvacklan för satsflätans del, liksom den visar att infinitivuttryck och satsfläta inte uppträdde med just den fördelning vi är vana vid idag. Följande mening (*1880:26, 3) ligger emellertid mellan detta äldre skede och den tidpunkt då satsflätenormeringen blir ett problem i skolorna. Att satsfläta förekom i uppsatser vid denna tid vet vi (se ovan 6.2), men om infinitivkonstruktionen i denna meningen nedan kändes naturlig eller inte är svår att avgöra:

> Den tid af menniskans lif, då vi se exemplet hafva den största inverkan på henne, är utan tvifvel barndoms- och ungdomstiden.

Det har dock framgått av det föregående att de onaturliga konstruktionerna blir fler, när en inträdd normkollision möts med preskriptivism, som fallet var på 1940- och 50-talen. Det ideala förhållandet vid ingrepp i andra människors språk (även växande ungdomars) borde ju vara att de sker endast när den föreliggande språkformen är mot den skrivandes egna intentioner. Detta ideal må vara ouppnåeligt men bör enligt min uppfattning ändå hållas för ögonen. Man har därför att ständigt ta ställning till vilka talspråksinbrytningar och andra novationer som kan anses som vinster för språket eller i varje fall naturliga och riskfria, och vilka som är till men för språkets funktionsduglighet, och detta ställningstagande måste grundas på diskussion mellan lärare och elever. Om artificiell norm tillämpas (det kan ibland vara motiverat, om syntaktisk brokighet ser ut att vilja uppstå), så bör normeraren för det första veta att det är frågan om en artificiell norm och för det andra ha tänkt igenom den valda normens nytta och genomförbar-

het. (Det sistnämnda är inte minst viktigt - den preskriptivistiska kampen mot "använda sig av" blev fruktlös därför att den hade för svagt språkbruksstöd.) Om dessa riktlinjer inte följs, kommer vid varje språklig nyinbrytning det i denna framställning konstaterade mönstret av rådvillhet att upprepas. Det är uppenbart vid de två här behandlade syntaxtyperna att ändringsbenägenheten ökar i takt med (eller rentav utöver) frekvensen av den tilltagande uttryckstypen. Detta kan ses som ett kriterium på att den tillämpade normen är artificiell i här angiven mening (dvs. stipulativt val har gjorts). Om en norm är stödd av ett klart språkbruk kommer enstaka avvikelser (som kan, men inte behöver, vara tecken på en begynnande inbrytning av något nytt) att föranleda kraftiga och entydiga reaktioner. Så snart avvikelserna blir fler och uppträder under en längre period, är ju detta i sig ett tecken på ändrat språkbruk och/eller ändrad norm.

Ett krux i fråga om normering kommer alltid att bestå, nämligen att det är svårt för den enskilde läraren och även för en enskild ämneskonferens, att hålla sig à jour med skeendet.

Anm.: Som exempel på detta kan nämnas, att tendensen att använda "kommer" utan att som futuralt hjälpverb först ganska nyligen har observerats. I mina texter är första belägg på företeelsen från 1930,□ och frekvensen ökar i följande årgångar. De berörda lärarna har (utom i ett fall) uppfattat saken som en lapsus calami, lättförståeligt nog.

7.3.3 Nyare teorier om meningsstruktur

Tidigare generationer av uppsatsrättare kunde, om de var tveksamma om sina ändringars effekt eller gagn, trösta sig med att ingen skada ändå var skedd, i varje fall om man reserverar sig för osäkerhetsskapandet. Om man sätter verksamheten som språkformare åt andra människor i relation till nyare principer om textstruktur, finner man att det kanske rentav förhåller sig så, att ett isolerat ingrepp i en mening är störande för textens helhet.

□No la eLc18 (30:53, 6)

En ändring skulle i ogynnsamt fall kunna innebära en konflikt med vissa allmänna principer för textorganisation, principer med rötter hos Sapir och Pragskolan och på senare år utförda och understrukna av Hockett, Lyons och Halliday. Nedan redogörs kortfattat för dessa principers innebörd: En utsaga har inte bara strukturellt utan även innehållsmässigt två särskiljbara led, ett slags "immediate constituents" i innehållslig mening. Man skulle kunna tala om "omedelbara innehållsenheter", varigenom anges att basen för uppmärksamheten kan vara av olika slag. Sociologen och språkmannen Ragnar Rommetveit har f.ö. fört hithörande synpunkter på tal (71) med en förebråelse mot lingvisterna för att de försummat viktiga sidor av den mänskliga språkfunktionen.[1] Försummelsen är emellertid inte fullt så stor som Rommetveit tyckt sig finna. Termerna ämne och kommentar (topic och comment) präglades redan av Hockett för att tillgodose den sorts funktionella beskrivning som Rommetveit pläderar för. John Lyons behandlar (68:334 ff) hithörande språkfunktioner klargörande och med en intressant forskningshistorisk återblick; därtill gör han egna tillrättalägganden. M.A.K. Halliday gör (70:160 ff) en uppdelning som förefaller att ge vissa intressanta tillämpningsmöjligheter. Dikotomin ämne-kommentar (topic-comment) kan enligt honom med fördel ersättas med två dikotomier, som utgår från olika bas och därför delvis överlappar varandra. Han talar för det första om en texts tematiska struktur (dvs. texten som budskap), som har innehållsenheterna tema och rema. Temat motsvarar rent positionssyntaktiskt Diderichsens "fundament", men i termen tema inbegrips även den semantiska sidan: temat är startpunkten och kärnpunkten i budskapet. Resten av satsen kallas sedan rema. För det andra talar Halliday om en texts informationsstruktur, vars uppmärksamhetsenheter är givet och nytt. Dessa två enheter bildar ett intonationsmönster, som signalerar "kontakt med det förut bekanta" och som inte är bundet till ett visst element i språkstrukturen (Halliday 70:163).

---

[1] "Jag tror att det blir regn." Talar jag om min tro, eller talar jag om vädret? frågar Rommetveit (71:95).

Informationsstrukturen utgår alltså från samspelet mellan det tidigare kända och det nyintroducerade, uttryckt i språkliga kategorier.

De här åsyftade teorierna om innehållets "immediate constituents" (omedelbara innehållsenheter) är väl värda att övervägas, och även - efter anpassning till den föreliggande situationen - att beaktas som faktor vid språknormering. De innehållsstrukturella iakttagelser det gäller är till en del så självfallna att de troligen har använts i praktiken långt innan teorin fanns. Ett exempel ges i mitt material i 30:2, 5. En elev behandlar ämnet "Kristendomens betydelse i samhällslivet". Texten har nämnt den kristna etikens betydelse för människor i materiell och andlig nöd i "de stora städernas slumdistrikt och förbrytarkvarter". De föreställningar som bildar uppmärksamhetsenheter, är "kristendom" (ingen konfession eller organisation är nämnd) och "nöd". Därpå följer mening fem, så lydande:

> Att avhjälpa all den nöd, som härskar i dessa områden av storstäderna ... är frälsningsarméns förnämsta uppgift.

Läraren har strukit under "frälsningsarmén" och i marginalen skrivit "Obs! Införes oförmedlat!" Just så har det säkert ställt sig naturligt för lärare i vilken tid som helst att reagera. En fungerande innehållsstruktur hör till de faktorer, som jämförelsevis lätt ger sig automatiskt (dvs. tidigt förvärvats som en spontan språkvana - ett barn som berättar ostrukturerat tvingas av åhöraren att titt och tätt komplettera sina upplysningar). Således har brott mot meningars innehållsstruktur på gymnasiestadiet varit mycket få (ovan citerade exempel är det enda verkligt påfallande i hela mitt textmaterial). Någon detaljanalys av vad en oförmedlad notis innebär gentemot en förberedd har läraren därför saknat anledning att företa. Med Hallidays analys visar meningen från 1930 helt enkelt upp två konkurrerande led med funktionen "nytt", nämligen hjälp i nöden och frälsningsarmén; det förut givna är "den nöd som härskar".

I handböcker med skrivråd påpekas emellertid nästan alltid hur viktigt sammanhanget i en text är, ofta med ganska odeciderade teoretiska rekommendationer men med talande exempel. Gleason (65:449 ff) ger både

utförliga analyser och belysande exempel, under rubriken "poor transition". Om man som lärare prövar ett av Gleasons tips och korrumperar en text genom att manipulera med meningarnas fundament, finner man att läsarna är mycket lyhörda för textens brister.

Det är sålunda frågan om fundamentala faktorer i organisationen av en text. Givetvis kan många frågor uppställa sig i anslutning till de modeller som t.ex. Halliday ställer upp, eftersom typexempel alltid görs korta och okomplicerade. En fråga gäller om den syntaktiska enhet som förutsätts uppbära två omedelbara innehållsenheter bör vara meningen eller blocket. Det förefaller rimligt att utgå från blocket. (Att det inte bör vara den enstaka satsen inom ett block är väl givet.) En annan fråga är om uppdelningen tema-rema oftast ger samma avgränsning av enheterna som uppdelningen givet-nytt. Om så är fallet - är då Hallidays distinktion inom ledklassifikationen av något värde? Halliday (70:162) uttrycker förhållandet sålunda: "- the theme will be associated with the 'given' and the rheme with the 'new' unless there is good reason for choosing some other alignment." Hallidays framställning kan tolkas så, att distinktionen har betydelse, bl.a. därför att dikotomin tema-rema fungerar huvudsakligen från sändarens synpunkt, under det att dikotomin givet-nytt tycks ha relevans nästan uteslutande för mottagaren. Däremot blir gränsen mellan de båda innehållsenheterna oftast densamma, vilkendera tudelningen man än utgår ifrån. ("Givet-nytt"-distinktionen förefaller enklare i tillämpningen vid undervisning.)

Innehållsstrukturen skulle kunna kallas för tematisk struktur i de fall då tema-rema-analysen är utgångspunkten, och informationsstruktur då givet-nytt-analys görs.

Från principen att struktur och innehåll har ett viktigt samspel utgår även Ray S. Jackendoff, Modal Structure in Semantic Representation (i: Linguistic Inquiry II; 4, Fall 1971). Begreppet "scope" (räckvidd) för ett språkligt element i en sats synes kunna ge intressanta perspektiv,

även med tanke på språkvård. Författaren använder begreppet "scope" om modala hjälpverb. För min undersöknings material skulle begreppet "scope" kunna användas på följande sätt:

Emanciperad ordföljd i att-satser: sändarverbets räckvidd är större än räckvidden av junktionen "att".

Satsfläta: det kvarstående u-ledets verb har kvar sin räckvidd till spetsledet (förutsatt att ö-ledet är av den typ som normalt signalerar satsfläta), likaväl som en spetsställd verbbestämning i en enkel sats omfattas av ett efterställt styrande verb. Tillägget av ö-ledet förmår alltså inte inskränka u-ledsverbets räckvidd.

Om nu dessa synpunkter på innehållsstruktur vid en utförlig analys av olika slags texter skulle visa sig vara av fundamental vikt, vad blir följden för en uppsatsrättande lärare? En följd skulle bli att den enda acceptabla motiveringen för en flyttning av fundamentet i en mening skulle vara att innehållsstrukturen i meningen vore oklar eller störd, varför läraringrepp görs för att förtydliga innehållsstrukturen. I själva verket innebär ett satsfläteingrepp raka motsatsen till detta: läraringreppet negligerar eller försämrar innehållsstrukturen till förmån för den formella syntaxstrukturen. Detta kan eventuellt sägas beröra den tematiska sidan mer än den informativa - dvs. språkändraren kan förskjuta framställningen mot större eller mindre subjektivitet eller emotivitet men bibehålla den väsentliga informationen. Även i informationshänseende kan emellertid en mening lätt korrumperas. Man kan tänka sig att en mening i ändrad version lyder:

Jag tror inte att det blir regn i morgon.

Den ändrade versionen kan i själva verket dölja två innehållsligt helt olika satsflätestrukturer:

I morgon tror jag inte att det blir regn.

Regn tror jag inte att det blir i morgon.

Om den ursprungliga avfattningen har en välfungerande innehållsstruktur, är alltså varje ledomflyttning i princip tvivelaktig. - Detta skulle enligt ovan gälla inom enheten block. Vad bisatsordföljden beträffar, blir slut-

satsen av det sagda, att en ordföljdsändring där inte skulle ha en principiellt lika genomgripande betydelse - hela bisatsen skulle oberoende av hur den i sin tur är strukturerad ändå bilda en "omedelbar innehållsenhet" eller bara en del av en sådan. Naturligtvis har dock även de mindre innehållsenheterna (de på lägre nivåer) betydelse för texthelheten.

Emellertid är denna undersöknings excerptmaterial så beskaffat (excerpter av korta textställen innehållande en viss konstruktion), att det svårligen låter sig göra att hävda något bestämt om en lärarändrings inverkan på texten i stort. Det förefaller dock berättigat att anse den tematiska strukturen och i viss mån informationsstrukturen försämrad i ex. 30, 36 och 86 (förteckning 41) samt i sådana fall där läraren satt in ostrukturella komman. I ex. 24 är på grund av lärarens verbval ("ämnat") informationen förändrad.

Vissa av de tillkrånglade "felundvikande" meningar som anförts ovan (6.7.0) kan förete en svävning vad beträffar informationsstruktur. Så är i 50 No fl eLIV19 den prosodiska konkurrensen litet besvärande för enheten, och 60 Ens eLa1 (se 6.7.0) med sina två radade, parallellt byggda tvåordiga satsinskott ("borde man, tycker jag") kan också sägas ha en något störd informationsstruktur. Fundamentala men otillräckligt analyserade språkprinciper kan alltså någon gång ha kommit i skymundan för regler som legat mera på ytan.

Anm.: De exempel som upptagits ovan i 6.7.0 med etiketteringen "undviken satsfläta" demonstrerar ju inte öppet sin karaktär av nödlösning i syfte att undvika annan formulering. Efter mitt studium av hithörande frågor kan jag emellertid inte tvivla angående bakgrunden. (Jfr Wellander RS: 513). - Vissa regler för hur satsleds tryck balanserar varandra återfinns hos Sven Öhman (69:175).

Att pressa det föreliggande materialet utifrån synpunkter på textorganisation är givetvis inte lämpligt. Jag har emellertid velat visa på möjligheten att utnyttja fras- och textsemantiska synpunkter vid bedömning av normativa ingrepp, liksom givetvis vid själva normeringen. Man kommer som synes

in på uttryckstyper som tidigare kommenterats i ytterst allmänna ordalag och vars normering blev osäker ("... låter inte bra, men är det egentligen fel?"). Ett studium av exemplen i denna undersökning visar emellertid klart på en annan faktor i normeringsdilemmat: man anvisade inskotts-satsen som en fullvärdig (rentav "bättre") variant till satsfläta och gick därmed emot språkets dominerande tendens, som ju innebar avtagande andel inskott (jfr ovan 4.6). Om språkkänslan instinktivt gör skillnad mellan inskott av bisats och inskott av huvudsats i huvudsats, gäller inte detta argument - men då kan i stället sägas att lärarnormeringen rekommenderade en typ (H i H), som aldrig någonsin varit annat än en undantagstyp (se ovan 4.3). Likaledes höll man på ett teoretiskt bisatskriterium i stället för ett funktionellt, och följden blev att en i grunden kanske osvensk eller strukturellt egendomlig hybridtyp kunde ges företräde framför en organisk och naturlig konstruktion. Effekten av ingrepp kunde därför ibland bli ganska olycklig. Vissa ändringar kan ha inneburit endera eller båda av två onda ting: ändring tvärs emot elevens intention, och ändringar i ledföljden som endast betingades av den föreliggande meningens förmenta krav men som från de omgivande meningarnas synpunkt var mindre lyckad (se även Gleason 65:449 ff om "Poor Transition"/.

Anm.: För närvarande är det snarast reglerna för hur satser får sammanföras inom en och samma mening som är den stora normeringsfrågan. Även i detta fall finns behov av en ny väl genomtänkt norm. Frågan finns behandlad av Margareta Laius i Några svenskärares inställning till vissa typer av meningsbyggnad, 3-betygsuppsats i stencil, Inst nord spr Sthlms univ. Uppsatsen visar, att preskriptivismen har sina anhängare även i detta fall, något som framgår även av min undersöknings material.

7.4 PRAKTISKA SLUTSATSER

Det här anförda visar att det är av vikt att ett nära samarbete kommer till stånd mellan de centrala skolmyndigheterna och de språkmän som grundar sin normsyn på allmänna teoretiska principer med hänsynstagande till alla faktorer i språksituationen. Det är både rimligt och önskvärt, att språknormer diskuteras i en gymnasieklass, inte skendemokratiskt utan förut-

sättningslöst. Diderichsens avslutande riktlinjer i kap. 6 (68:205-214) kan i det hela anses som utomordentligt goda rekommendationer även för den svenska skolan. (I detta kapitel får Carl Cederblads svenska undersökning - Beväringssvenska - sin tillbörliga reverens. - Av än större vikt och intresse i detta sammanhang är, att Diderichsen hållit sig väl underrättad om vad som skedde i den svenska modermålsundervisningen vid tiden för bokens utarbetande.)

Att språknormsdiskussionen numera breddats, så att språkteoretiker inte sällan tar till orda i dagspressen är givetvis till stor fördel. Positiva faktorer av stor räckvidd är att Nämnden för svensk språkvård i våra dagar når många människor, direkt och indirekt, och att SÖ ställt sig i spetsen för en bred undersökning av skrivsyntax.

Det satsas i våra dagar frejdigt, ibland även okonventionellt, på nya grepp för att få fram både skrivlust och goda skrivvanor hos eleverna. Att med en sådan reformvilja vara hämmad av oklara och oanalyserade normbegrepp är till stor nackdel - språknormeringen kan alltjämt (i olyckliga fall) bli ett käpphästrytteri. En än olyckligare konsekvens av preskriptivistiska fokuseringar är att innehållet alltjämt kan komma i andra hand, genom den psykologiska effekt som inträder hos såväl lärare som elever, om uppsatsbedömningens synliga sida ("det röda bläcket") är nästan bara språkkorrigeringar.

Hillman (68) sammanfattar viktiga önskemål för undervisningen i skriftlig framställning. En viktig satsning är att man börjat ge ut konkreta och allsidiga skrivträningsprogram för gymnasiet. Dock saknas ännu en handbok som (i likhet med Svortdals norska, 1961 och senare uppl.) ställer övningar i kritiskt tänkande direkt i tjänst hos den skriftliga framställningen.

Det är frestande att låta några tillfälligt avlyssnade ord i ett radioprogram avsluta de här framlagda tankarna om språknormering. Det var i december 1956, dagarna före jul, som radion sände en diskussion om språkfrågor, med deltagande av bl.a. den uppsaliensiske

estetikdocenten Teddy Brunius. Docentens språksyn var en helt annan än en av de andra deltagarna hade väntat sig; själv företrädde denne deltagare uppenbarligen en mera konventionellt preskriptivistisk inställning. Till slut utbrast han med hörbar uppgivenhet i sin röst: "Men erkänner då docenten inte någon form av språkriktighet?" Teddy Brunius´ svar kom nästan genast, kort och effektivt: "Jo - för mig själv". Därmed hade han gett uttryck åt den språknorm som är motsatsen till preskriptivismen. Den grundinställningen ställer ett stort ansvar på språknormeraren, men ett ansvar som denne bör vara beredd att ta. Den innebär att han måste ta med i beräkningen att var och en av de människor vars språk han skall hjälpa till att forma också i sitt medvetande har en uppfattning om sin form av språkriktighet. Den innebär också att han måste ta större hänsyn till sändarens intention beträffande både stil och innehåll. (Det är att märka att dagens gymnasister ofta är avsevärt mer sakkunniga på innehållssidan än svenskläraren är.) Språknormerarens uppgift som rådgivande instans blir att ställa alla i smått divergerande men i stort konvergerande uppfattningar om språkets utformning i relation till den överindividuella norm som obestridligt finns men vars konkreta innehåll man utan en allmängiltig teori i bakgrunden bara kan ana sig till.

Slutord till undersökningen

Föreliggande undersökning av uppsatsspråk och uppsatsnormering utgör två delar, grundade på olika typer av material. Undersökningen av textmaterialet har tagit sikte på att ge en bild av de förändringar i språkets syntax som har skett oberoende av direkta läraringrepp. Sådana förändringar har varit förskjutningar i meningarnas längd, inskottens längd, samt deras art och placering. Meningarnas förr mer hierarkiska byggnad har förändrats, så att de båda typerna Hb och H 1965 svarar för 64 procent av samtliga meningar. Även antalet meningar med parataktiska block eller enkla parataktiska huvudsatser har blivit färre. Alla dessa förändringar har skett utan synliga normerande ingrepp i de föreliggande studentuppsatserna. Däremot har undervisningen givetvis spelat roll - konsten att bygga upp en elegant "period" slopades som träningsmoment. Den omgivande språkmiljöns förändring bör dock rimligen ha varit en väsentligare faktor i skeendet. Mot en naturlig förenkling av meningarna kunde f. ö. läraren inte gärna ingripa genom att bygga om elevens meningar till en högre grad av komplexitet. (Den mera okomplicerade meningssyntaxen kom redan på 1800-talet men hörde till en början mest hemma i uppsatser över naturvetenskapliga ämnen.) Givetvis uppfattar varken en granskande lärare eller en ordinär textläsare annat än vagt intuitivt hur stor en menings komplexitet är - förhållandet noteras först när tolkningssvårigheter uppstår. Ingrepp i meningsbyggnad görs givetvis, inte minst i årgång 1965 av föreliggande material - men dels är många (inte alla!) av dessa ändringar av interpunktionskaraktär, och deras effekt är då i allmänhet att de förtydligar elevens intention, dels tar sannolikt lärares förlängningar och förkortningar av elevens meningar i stort sett ut varandra, varför läraringrepp här inte så lätt ger utslag i viss riktning.

Det är sålunda ganska osäkert om en språknormering inom skolan kan påverka en språkutveckling i stort, dvs. om den skulle kunna ändra riktningen hos en ström i den allmänna tendensen. Min föregående framställning

har syftat till att påpeka att skolspråkvården överhuvud taget inte borde uppsätta ett sådant mål för sina strävanden - dess uppgift är ju att bringa växande unga människors norm i samklang med den kontinuerligt framväxande normen. Det är frågan om att bibringa eleven en språksyn, stödd på intresse och insikt. Att skolspråkvården misslyckades (i den mån den försökte) med att konservera meningssyntax av äldre typ har visats i kap. 5 och 6. Slutsatsen av dessa kapitel ser ut att bli att ingreppen mot satsflätor och emanciperad att-satsordföljd tjänat föga till. En invändning ger sig här givetvis automatiskt: ändringarna var aldrig mer än på sin höjd femtioprocentiga, oftast avsevärt mindre. Svaret på detta blir i sin tur lika givet - normen var aldrig allmänt omfattad och hade ingen utsikt att bli det, just eftersom den gick tvärs emot många lärares språkuppfattning. Det är sålunda inte överraskande, att de språkliga förskjutningar, som kan iakttas vid läsning av en 1800-talstext under jämförelse med en text från 1965, mestadels visar sig vara sådana som skett spontant, eller åtminstone inte kan konstateras ha något läraringrepp bakom sig. - Undersökningens sista kapitel ger en antydan om de linjer som framtida, lingvistiskt inriktad språknormering inom skolan enligt författarens uppfattning bör söka följa.

ENGLISH SUMMARY

This dissertation presents an investigation of Swedish compositions written as part of the Swedish Matriculation Examination (G.C.E., A-level) in Stockholm schools during the 100-year period from 1864, the year when School certificates first replaced university immatriculation, to 1965, i.e. three years before examination routines were thoroughly revised.

Chapter 1 shows which schools and which years were selected, and also presents investigation methods.

Tables 3-4 demonstrate the two types of material used for the investigation. Table 3 presents the sample material. The material consists of samples of certain constructions. The headline (Ba Be etc.) gives an abbreviation of the name of the school (given in full in Table 1). The second line for each school and year gives the number of composition from which samples have been taken. Table 4 presents the text material, which contains totally 400 short texts, each consisting of six successive sentences, picked out at random. A number of these texts are presented in the Appendix (Textbilaga).

Chapters 2-4 are based on the text material, chapters 5-6 chiefly on the sample material. Chapters 2-4 intend to investigate sentence patterns and their changes during the 100-year period. Chapter 2 deals with sentence length and clause length; among other things it presents average lengths (Table 7).

The measure used is the number of words per sentence. The general and almost unbroken trend is that both sentences and clauses become gradually shorter. The rate of shortening, however, is not even: the decrease of word number per sentence is rapid between 1870 and 1890, but then it becomes considerably slower (Table 7B1). The quicker change in earlier days is ascribed to the fact that composition sentences a hundred years ago were more of an art product than to-day, when they are, generally speaking, adapted to their function as communication units.

The shift, of course, was not sudden - but once the artificial type of sentence ceased to be a linguistic ideal it was also less often produced. In essays dealing with subjects of science (natural history, physics) the "elegantly" formed sentence was never introduced. The shift in ideal seems to have taken place already before 1900. From the beginning of G.C.E. examinations and right down to about 1945 school books were very powerful linguistic patterns, among them especially history books, learnt by heart as they often were in the old days. The attractiveness of historical essay subjects culminated about the year 1900. The pupils´ spontaneous linguistic creativity was not great in those days - the tasks given provided an opportunity of repeating school book phrases to a very large extent. The compositions from 1965 offer more of their young authors´ spontaneous language than do any of the preceding sets of composition texts.

Chapter 3 deals with the complexity of sentences and describes the hierarchy of the clauses in the sentence. Tables 13-14 present each so-called syntagmatic position ("satsläge") on a separate line. A syntagmatic position is a clause or part of a clause which is preceded and/or followed by a clause on a lower syntactic level belonging to the same sentence. A sentence with an embedded clause, dividing another clause into two parts, thus represents three clause positions. (E.g. The boy/who brought the letter/is my nephew.) Line number 7 in Tables 13-14 is the main clause in each block - "block" being defined as a complex of one main clause with the subordinate clause/s/ dominated by it. In the case of a compound sentence each "block" is entered in a vertical column of its own. Sentence complexity is gradually decreasing, with the exception of 1930, that has simpler sentences than the rest of the sets. That year, syntax is apparently over-simplified, probably because the essay subjects offered happened to be too simple throughout. - Nothing in the material, however, supports the sometimes expressed fear that syntax in our days would be neglected or gradually over-simplified by lack of clarity or

stringency. In 1965 composition syntax as a whole is neither looser nor simpler than earlier - but it is rather more varied. Sentence patterns are taken from a wider stylistic range than before, even though the rhetoric pattern had long ago ceased to exert influence. Especially the influence from newspaper style is considerable. As late as 1945 pupils were sometimes taught to look down on journalistic language.

Chapters 5 and 6 deal with problems of a different kind: teachers' corrections of two special syntax types. Chapter 5 concerns the rules of word-order in subordinate clauses, which are no longer strictly maintained in att-clauses (i.e. that-clauses) - rather the att-clause has for quite a long time been showing signs of breaking the system of subclause word-order (Table 36/Förteckning 36). In chapter 6 I have investigated teachers' reactions on sentence-knots.

In both cases I have found that some teachers, during a certain period, were struggling against syntactic types that were since quite a long time powerfully breaking through barriers and accepted in most stylistic connections outside school, bureaucratic language being the only really fixed exception. Those teachers' motivation for their conservative linguistic policy need not have been to make bureaucrats of their pupils - it might quite often have been a desire to save our linguistic system from breaking down. From that point of view a subordinate clause with the type of word-order characteristic of main clauses, might of course be regarded with suspicion. But the word-order system of Scandinavian subordinate clause syntax, though described adequately already by Natan Beckman, was never penetrated from a modern linguistic standpoint, as it was in Denmark by Paul Diderichsen (in his grammar of 1946, 3rd edition 1962). Thus many Swedish teachers probably did not realize that the breaking of the subordinate clause system started, not by using the inverted word-order in an att-clause, but by inserting an adverbial member between "att" and the clause nexus.

As regards the sentence knot it was only a minority of teachers

that tried to keep back that construction in the cases where it was well-functioning (see Table 41/Förteckning 41). But, on the other hand, in many of the cases where corrections occur, it is quite evident that they were dictated solely by dead theory. Both chapters thus prove that it is not possible to "standardize" language syntax without an analysis of linguistic system and linguistic trends in a diachronic perspective - and after that a clear analysis of aims must be made. These factors apparently were not at hand. If they had been, sentence knots would have been corrected in still fewer cases than they actually were. The changing of word-order in att-clauses would possibly have been practised less and certainly along different lines. It would certainly have ceased entirely before 1960 as regards nexus word-order (inversion) - in the case of negation position the specific sub-clause rule is still working. As the case was, the corrections of att-clause inversions became more frequent around 1960, when the rule had already lost its previous power. I ascribe that hyper-activity to the fact that (from 1945 and on) the placing of negation words in att-clauses also shows a tendency to become influenced by main clause syntax. The teachers then ought to have felt a stronger need to "save subordinate clause syntax".

Nb. Type 1a and 1b in Table 36 refer to nexus word-order, whereas Type 2 means that a negation or another nexus adverbial is placed according to the main clause rule. The examples in Table 37/Förteckning 37 show that pupils are sometimes extremely obedient to conservative rules.

Chapters 2-4 give instances of spontaneous linguistic change in the field of syntax, whereas chapters 5-6 try to show what happened in some cases of language regulation. The investigation shows that language regulation, in school as well as anywhere else, must be founded on an extremely well wrought-out theory, if it is not to cause mere frustration. (In the first place, of course, pupils are frustrated, but it does happen that even teachers are.) And theory must be continually adjusted to fit

in with the main types of today's written language, i.e. newspaper and debate prose. Pupils should not, however, copy patterns, as they often did in the old days, but be brought to understand how the system works. Linguistic description of to-day offers a better start-point for such study that did traditional grammar - but in some of the cases of unsatisfactory correctioning mentioned above it is really not traditional grammar that is to be blamed, but the lingering effect of "anonymous praxis", i.e. points of regulation that are hold true simply because they are part of tradition - possibly more private than the correcting teacher realizes. At least it holds true to say that some points of theory have been backed up by mere school tradition, not valid in any linguistic creativity after school.

The above points of view are stressed in chapter 7, which offers a theoretical view on normative language activity, the main theorists backing up my reflexions being H.A. Gleason Jr and Paul Diderichsen, and in addition M.A.K. Halliday. The ideas of those linguists seem largely confirmed by my observations.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Material i arkiv:

- Promemorior för svenskundervisningen; Nya Elementar
- Provårsuppsatser; Norra latin, Södra latin
- Studentexamensuppsatser 1864-1965 i skolornas arkiv samt i Stockholms stadsarkiv
- SÖ:s handlingar ang. studentexamensskrivningar D nr 1736/65U, 2922/60U, SD nr 26, III:639, SD nr 20, D nr 2315, 2335, SD nr 31, 2874 L, D nr /BK 2321/ 55U
- Ämneskonferensprotokoll vid läroverken

Litteratur:

Anm.: Snedstreck kring årtal avser tillkomstår för arkiverade uppsatser och avhandlingar (i stencil o.d.). Offentliggjorda stencilerade uppsatser, t.ex. från språksymposier, har däremot inte i beteckningen skilts från tryckta skrifter. Parentes kring tryckår avser andra, tredje etc. upplagan av arbeten, där även första upplagan finns upptagen i litteraturförteckningen. Kolon efter tidskriftsårgång avser sida i denna, snedstreck avser nummer av tidskriften.

1951	Ahrenlöf, E.	Kätterska tankar om uppsatsrättning. i: TfSL 1951:493 f.
1965	Allén, S.	se Ekeblad, J.
1832	Almqvist, C.J.L.	Svensk språklära...Sthm
(1840)	"	d:o 3:e uppl.
1875	"	Valda skrifter III. (Utg.: A.Th.Lysander) Sthm
1966	Andersson, J./ Furberg, M.	Språk och påverkan Sthm, Aldus/Bonnier
(1969)	"	d:o 3:e uppl.
1944	(SÖ)	Anvisningar för rättande och bedömande av svenska uppsatser. (Utg.: SÖ) Sthm (Kungl. Skolöverstyrelsens skriftserie 17)

(1955) d:o 2:a uppl.

(1962) d:o 3:e uppl.

1951 Askeberg, F. Ordkunskap.
i: MLFÅ 1951.
(Även i förf.s Ord och stil, 1963, Lund. Gleerups; Skrifter utg. av MLF 93)

1954 " Stilbegreppet.
i: MLFÅ 1954.
(Även i Ord och stil; se föreg.)

1966 Barthes, R. Litteraturens nollpunkt.
(övers. från franska orig. Le degré zéro de l'écriture) Staffanstorp. Cavefors. Boc-serien.

1896 Beckman, Nat. Om innehåll och form vid undervisningen i modersmålet.
i: Pedagogisk tidskrift 1896/7.

1904 " Svensk språklära för den högre elementarundervisningen. Sthm. Bonniers.

(1964) " d:o 9:e uppl.

1918 " Modersmålet och studentexamen. Några önskemål av en gammal modersmålslärare.
i: Verdandi 1918

(1919) " d:o, separat tryck. Sthm.

1920 " Modersmålsundervisning. Pedagogiska kåserier, memoarer och undersökningar. Sthm.

1932 Behaghel, O. Deutsche Syntax III-IV, Heidelberg. Bibliothek, Germanische Samml. 1: Reihe 1, Bd 10

1965 Bendz, G. Ordpar. Sthm.
(Svenska humanistiska förbundets skrifter 74)

(1967) " d:o 2:a uppl.

1906 Berg, R. G:son Svenska skalder från nittitalet. Sex essäer. Sthm.

1951 Bergström, C.-O. "Uppdragsskrivning"
i: MLFÅ 1951.

1953 Björck, S. Romanens formvärld. Studier i prosaberättarens teknik. Sthm. Natur och Kultur.

1968 Björnsson, C.H. Läsbarhet. Sthm. Liber.

1905 Blomgren, L. Svensk uppsatsskrifning på gymnasium.
i: Pedagogisk tidskrift 1905/1.

1963 Bohman, L. Hundra års studentämnen.
i: MLFÅ 1963

1820	Boivie, P.G.	Försök till en svensk språklära jemte inledning. Sthm.
1826	"	Försök till en svensk syntax, i enlighet med läran om satsen och perioden. Sthm.
1940	Böök, Fr.	Levande svenska. i: SvD 12/1 1940.
1940	Cederblad, C./ Wennerström-Hartmann, E.	Beväringssvenska. Uppsatser och brev granskade. Sthm, Natur och Kultur.
1897	Cederschiöld, G.	Om svenskan som skriftspråk. Gbg
1922	Cederschiöld, W.	Om ovederhäftiga skoluppsatser. i: MLF:s minnesskrift 1912-1922. Lund.
1927	"	God och dålig svenska. Gbg
(1928)	"	d:o 2:a uppl.
1965	Chomsky, N.	Aspects of the theory of syntax. Cambr. Mass. M.I.T. Press.
/1971/	Cronberg, B.	Om språket i radioföredrag. (MATS 7) Lund
1894	Dahl, S.G.	Lärovärksmatrikel för läsåret 1892-1893. Sthm.
1900	"	Lärovärksmatrikel för läsåren 1897-1899. Sthm.
1923	Dahl, Y.	Lärarmatrikeln 1922. Sthm.
1910-1919	Dalin, Olof	Then swänska Argus utg. Hesselman-Lamm. i: Svenska författare utg. av Svenska Vitterhetssamfundet. Sthm.
1932	Danielsson, S.B.T.	Svenska laudaturuppsatser i studentexamen under åren 1902-1932. Lund.
1962	Diderichsen, P.	Elementær dansk grammatik (3:e uppl.) (förkortas EDG) Khvn. Gyldendal.
1968	"	Sprogsyn og sproglig opdragelse (utg. Rosenkjær). Khvn. Nyt nordisk forlag. Arnold Busck.
1916	Edler, P.J.	Hjälpreda för uppsatsskrivningen i läroverkens mellanklasser. Sthm.
1916	Ehrensvärd, C.A.	Brev I (utg. Gunhild Bergh) Sthm, Bonniers.
1917	"	Brev II (utg. Gunhild Bergh) Sthm, Bonniers.
1965	Ekeblad, J.	Johan Ekeblads brev till brodern Claes Ekeblad 1639-1655. Utg.: Sture Allén. (Nordistica Gotoburgensia 2). Gbg.

1962	Engdahl, S.	Studier i nusvensk sakprosa. Några utvecklingslinjer. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 11)
1950	Erkell, H./ Kupper, R.	Nio realskoleuppsatser. Med förslag till rättning och bedömning. i: MLFÅ 1950
1908	Fagerlund, E.	Anvisningar till planläggning av svenska uppsatser på gymnasialstadiet. Sthm.
1960	Forsström, Z.	Några synpunkter på uppsatsrättning. i: MLFÅ 1960
1824	Fryxell, A.	Svensk språklära ... Sthm.
(1827)	"	d:o 3:e uppl.
1946	Gejrot, H./Räf, P./ Sandén, E.	Lärarmatrikeln 1946. Trollhättan.
1965	Gleason, H.A. jr	Linguistics and English grammar New York... Holt, Rinehart & Winston.
/1964/	Grahn, Lars	Redogörelse för undersökningen av tidningsspråk 1890 och 1964. (Inst. f. nord. språk, Avd. f. tidningsforskning, Sthms universitet)
1965	"	Det moderna tidningsspråket. i: Språkvård 1965:4 (Även i Studier i dagens svenska; utg. B. Molde; Sthm 1971, SNSS 44)
1952	Gullberg, Helge	Skriva svenska. Lärobok i språkriktighet och språkvård för gymnasier... Sthm, Sv. bokförlaget/Bonniers.
(1959)	"	d:o 5:e tryckningen
1956	Gullberg, H./ Olofsson, I.	Tala och skriva. Sthm, Sv. bokförlaget/Norstedts.
1945	Hagland, O./ Hagbarth, E.	Lärobok i uppsatsskrivning för läroverk, mellanskolor och flickskolor. Sthm. Sv. bokförlaget/Bonniers.
1970	Halliday, M.A.K.	Language structure and language function. i: New horizons in linguistics, utg. Lyons. Penguin Books.
1933	Hansen, Aage	Sætningen og dens led i moderne dansk. Khvn.
1965	Hansen, Erik	Sprogiakttagelse (3:e uppl). Khvn, Gjellerups.

1958	Hennum, T.	Morsmålsstiler ved studenteksamen i Danmark, Norge og Sverige. i: Pedagogisk forskning 1958/1, Oslo.
1902	Hernlund, H.	Från mogenhetspröfningen i modersmålet. Valda uppsatser jämte ämnesförteckningar och statistiska uppgifter. Sthm.
1960	Heuman, B.	Tendenser till fastare meningsbyggnad i prosatexter från svensk stormaktstid. Uppsala. (Skrifter utg. av Inst. f. nord. språk, Uppsala universitet 7)
1967	Hiilos, H.	Om relativkomplexet i nusvenskan. Jyväskylä (Studia philologica Jyväskyläensia 4)
1950	Hillman, R.	Om betygssättning av fackuppsatser. i: MLFÅ 1950.
1962	"	Gustaviansk retorik. Sthm, Sv. bokförlaget/Bonniers. (Scandinavian university books)
1968	"	En ny skrivningstyp. i: Skriva svenska på gymnasiet, utg. Palmlund. Lund, Gleerups. (Skrifter utg. av MLF 109)
1967	Holm, G.	Epoker och prosastilar. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap, Ser. A. 17)
1950	Holmberg, B.	Gymnasiets modersmålsundervisning och studentopinionen. i: MLFÅ 1950
1971	Hovdhaugen, E.	Transformasjonell generativ grammatikk (2:a uppl). Oslo. Universitetsforlaget.
1959	Hugo, T.	Uppsatsämnen i studentexamen (2:a uppl.) Sthm. Almqvist & Wiksell.
1944	Hulthén, L.	Studier i jämförande nunordisk syntax. Gbg. (Göteborgs högskolas årsskrift 1944/3)
1947 (1948)	"	Studier i jämförande nunordisk syntax 2. i: Göteborgs högskolas årsskrift 1947/4, tryckt 1948.
1942	Isaacsson, A.	Stilistik för skolbruk. Råd och anvisningar (3:e uppl)
1971	Jackendoff, Ray S.	Modal structure in semantic representation. i: Linguistic inquiry II:4. Fall 1971. (Ed. S.J. Keyser) Cambr. Mass.
/1970/	Jansson, Gunilla	Jakob Ulvssons brev till Sturarna 1494-1518. (Otryckt licentiatavhandling, Inst. f. nord. språk, Sthms universitet)

1909	Kallstenius, G.	Några förmenta och några verkliga konstruktionsfel. i: Språk och stil 1909.
1911	Kracke, O.	Die Entwicklung der Mittelstellung des deutschen Nebensatzes. (Diss. Giessen) Darmstadt.
/1970/	Kylin-Tebrock, G.	Satsflätekonstruktioner hos några Eskilstunatalare. (Rapport nr 8 från FUMS, 1970)
1919	Kökeritz, G.H.	Ämnen för uppsats på modersmålet i den skriftliga prövningen i studentexamen vt 1864-1918. Sthm.
1938	"	d:o 5:e uppl., omfattar tiden vt 1864 - vt 1938 (jfr Hugo, T., ovan)
1905	Kölgren, E.	Matrikel över rikets allmänna läroverk 1904. Vimmerby
1909	"	Läroverksmatrikel 1908-1909. Vimmerby.
1915	Kölgren E./Tengström C.G./	Läroverks- och seminariematrikel 1914-1915. Vimmerby.
1932	Körner, R.	Svenskt så i konjunktionell användning. i: Moderna språk 1932/2-3.
1948	"	Studier över syntaktisk nybildning i svenskan. Lund. Gleerups.
1951	"	Olika sätt att börja och sluta en skriftlig framställning. i: MLFÅ 1951.
1955	"	Nutida tendenser i svensk språkutveckling II. i: MLFÅ 1955.
1955	"	Rätt och fel i språket. i: FSlT:163 ff.
1951	Källquist, E.	Svenska studentämnen genom tiderna. i: MLFÅ 1951
/1971/	Laius, M.	Några svensklärares inställning till vissa typer av meningsbyggnad. (Trebetygsuppsats; Inst. f. nord. språk, Sthms universitet)
1966	Landquist, J.	Så skriver man A i modersmålet. 5:e utökade upplagan. Sthm. Medéns.
1872	Landtmanson, C.	Bidrag till läran om den svenska prosastilen, korta anvisningar för elementarläroverken. Skara.
1951	Lilie, E.	Säg det med 200 ord! i: MLFÅ 1951

/1967/	Lindberg, E.	Den förenklade verbböjningens genombrott i gymnasiet. (Otryckt licentiatavhandling. Inst. f. nord. språk, Sthms universitet)
1968	"	Till satsflätans teori. i: Förhandlingar vid 4:e sammankomsten för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning. (Utg.: Dahlstedt-Widmark) Uppsala. FUMS, Inst. f. nord. språk, Uppsala universitet.
1972 a	"	Två centrala typer av relativsyntagmer. i: Svenskans beskrivning 5. (Utg.: Cleve) Sthm. Läromedelsförlagen, Scandinavian University books.
1972 b	"	Begreppet rapportsyntagm. i: Svenskans beskrivning 6. (Utg.: Elert/Fries/Jonsson) Umeå 1972.
1882	Linder, N.	Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift. Sthm.
(1886)	"	d:o 2:a uppl.
(1908)	"	d:o 3:e uppl.
1926	Lindstedt, T.	Om satssammanflätning i svenskan. i: Nysv. studier 1926.
1957	Linné, Carl v.	Carl von Linnés Öländska resa, förrättad 1741. (Utg.: Molde) Sthm. Natur och Kultur, Levande litteratur.
1917	Ljunggren, C.A.	Stilarter och språkriktighetsregler. Lund.
(1931)	"	d:o 5:e uppl.
1972	Loman, B.	Om talspråkets varianter. i: Språk och samhälle. (Utg.: Loman) Lund. Gleerups.
1971	Loman, B./Jörgensen, N.	Manual för analys och beskrivning av makrosyntagmer. Lund. Studentlitteratur.
1967	Lundeby, E.	Utbrytning av setningsledd i norsk - og andre språk. i: Språk og språkundervisning 67/1. Oslo. Fabritius.
1968	Lyons, J.	Introduction to theoretical linguistics. Cambridge university press.
1963	(LR)	Läroverkslärarnas Riksförbunds årsbok 1963-1964. Utg.: LR. Sthm.
1950	Mattsson, G.	Om övning i uppsatsskrivning. i: MLFÅ 1950

1894	Mikkelsen, Kr.	Dansk Sproglære. Khvn.
1948	Mjöberg, Josua	Uppsatsens plan. Vinkar, rön och råd samt resonerande planläggning av 20 uppsatser. Lund.
1970	Molde, B.	Latinsk och svensk ordböjning. i: Språkvård 1970/1.
1960	Mörtberg, M.	Försök med nya vägar i uppsatsskrivning. i: TfSL 1960:1114 ff.
1948	Nerman, T.	Allt var ungt. Sthm.
1903	Noreen, A.	Vårt språk, bd I. Lund.
1906	Nygaard, M.	Norrön syntax. Kristiania.
1950	Olsson, O.	Meningsbyggnaden i folkskolans uppsatsskrivning. i: FSlT 1950: 352 ff.
1951	"	Inblandning av talspråk i folkskolans uppsatsskrivning. i: FSlT 1951:24 ff.
1945	Palmér, J.	Språkutveckling och språkvård. (Skrifter utg. av MLF nr 64) Lund. Gleerups.
1912	Rebbe, C.	Svensk språklära för realskolan. Sthm.
1956	Rebbe, C./Gullberg, H./Ivan, N.	Svensk språklära. Sthm. Sv. bokförl.
(1970)	"	d:o nytryck
1902	Rebbe, C./Fischer, W.	Exempelsamling till inöfvande af allmänna satsläran och skiljetecknens bruk. Lund.
(1913)	"	d:o 4:e uppl.
1921	René, Th.	Valda uppsatser från studentskrivningen i modersmålet jämte ämnesförteckningar och statistiska uppgifter. Lund.
1971	Rommetveit, R.	Språk och social realitet. i: Samhällsmyter, 7 kritiska perspektiv. Red. Bengt Börjeson. Almqvist & Wiksell.
1893-	(Sv. Ak.)	SAOB, Ordbok öfver svenska språket, utg. av Svenska Akademien.
1972	Severinsson, K.	Allmänna villkor för flyttning av satselement. i: Svenskans beskrivning 6. (Utg.: Elert/Fries/Jonsson) Umeå.
1870	Sjöberg, G./Klingberg, G.	Handbok i svensk stilistik för högre elementarläroverk. Uppsala.

1958	Sledd, James	Coordination (faulty) and subordination. i: Readings in applied English linguistics. (ed. H.B. Allen) New York.
1900-1965		Statistisk årsbok, årg. 1900-1965
1966	Stolt, B.	Der prädikative Rahmen und die Reihung. Moderna språk. Language monograph no. 9. Saltsjö-Duvnäs.
1970	Ståhle, C.I.	Några drag i svenska språkets förändring under 1900-talet. i: 1900-talssvenska. (Utg.: Molde-Ståhle) SNSS nr 37. Sthm. Norstedt & Söner. (Även i SOU 1968:65)
1869	Sundén, D.A.	Svensk språklära för elementar-läroverken. Sthm.
(1871)	"	d:o 2:a uppl.
1836	(Sv. Ak.)	Svensk språklära. (Utg.: Svenska Akademien) Sthm.
1961	Svortdal, K.	Stilskrivning og logikk. Oslo. Universitets-forlaget.
(1968)	"	d:o 3:e uppl.
1942-1955		Svenska män och kvinnor. Sthm.
1918-		Svenskt biografiskt lexikon. Sthm.
	(SÖ)	SÖ:s Anvisningar, se Anvisningar...
1955	Tarschys, K.	"Svenska språket och litteraturen". Stockholm studies in Scandinavian philology. Sthm.
1923	Tegnér d.ä., E.	Samlade skrifter, Nationalupplaga. Sthm. Norstedt & Söner.
1874	Tegnér d.y., E.	Om språk och nationalitet. (Omtr. 1922) Lund.
1967	Teleman, U.	Bisatser i talad svenska. i: Svenskt talspråk. (Utg.: G. Holm) Uppsala. Almqvist & Wiksell/Gebers.
1969	"	Grammatik för gymnasister. i: Språket i blickpunkten. (Skrifter utg. av Svenskläraföreningen 110) Lund. Gleerups.
(1971)	"	Omtr. d:o
1970	Teleman, U./ Wieselgren, A.-M.	ABC i stilistik. Lund. Gleerups.

1947	Thorén, I.	Barn och uppsatsskrivning. Lund. Gleerups. Skrifter utg. av Sveriges yngre läroverkslärares förening 1.
1962	"	Modersmålslärarna och rättningsbördan. i: TfSL 1962:494 ff.
1969	Tingsten, H.	Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda. Sthm.
1962	Vejde, O.	Hur man räknar statistik. Sthm. Natur och Kultur.
(1964)	"	d:o 3:e uppl
1939	Wellander, E.	Riktig svenska (förkortas RS). Sthm. Svenska bokförlaget/P. A. Norstedt & Söner.
1912-		Vem är det? Sthm.
1965	Wessén, E.	Svensk språkhistoria III. (2:a uppl.)
1968	"	Vårt svenska språk. Sthm. Almqvist & Wiksell.
/1968/	Westman, M.	Meningar och satsfogning i historieläroboks-språk från de senaste hundra åren. (Otryckt licentiatavhandling. Inst. för nord. språk, Sthms universitet.)
1870	Wimmer, L.	Oldnordisk læsebog. Khvn. Jespersen og Pios forlag.
(1929)	"	d:o 9:e uppl.
1971	Wieselgren, A.-M.	Karl-Johanstidens prosa. Lund. Gleerups.
1972	Vinje, F.-E.	Kompendium i grammatisk analyse (4:e uppl) Oslo. Universitetsforlaget.
/1967/	Woggart, A.	Sprachnorm und Sprachwirklichkeit. (Otryckt licentiatavhandling. Tyska inst., Sthms universitet)
1960	Åkermalm, Å.	Om markering av fel i svenska uppsatser. i: MLFÅ 1960.
1966	"	Modern svenska (förkortas MS) Lund. Gleerups.
(1967)	"	d:o 2:a uppl.
1969	Öhman, S.	Moderna teorier om språkets natur och användning. i: Svensk naturvetenskap 1969. (Utg.: Statens naturvetenskapliga forskningsråd)

TEXTBILAGA

Förteckning över textmaterialet

ä — ämnets nummer. Vid första uppsatsen inom varje ämne anges inom parentes **hur många uppsatser om ämnet som ingår i textmaterialet.**

elev — Under rubriken "elev" ges uppgift om skola, klassavdelning och elevens nummer i avdelningen, därtill initialer för säkrare kontroll (i händelse av **misstag om ordningsnumret).**

m (= mitt) } efter sidnummer: texten börjar p.g.a. förskjutning på mitten av eller nertill
n (= ner-till) } på sidan

sl — för "slut" efter sidnummer: texten omfattar uppsatsens 6 sista meningar.

Årgång	text nr□	ä nr	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid.	textlängd antal ord
1965	* 1	1 (8)	Bro	RIVb	3	FH	7	111
	2	1	Brä	LIII	12	MJ	2	71
	3	1	No la	RIVa	11	LE	6	94
	4	1	Ny el	RIVa	2	D	2	141
	5	1	Spå	RIVb	4	BS	2	154
	6	1	Norm	RIVc	17	UB	4	94
	7	1	Väst	AIIIa	12	SB	5	93

□Asterisk vid textnummer anger att texten finns avtryckt i textbilagan.

årgång	text nr	ä	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid	textlängd antal ord
1965	8	1	O	RIVc	7	R	2	104
	9	2(1)	Sö la	LIV	6	PS	6	97
	10	4(14)	Ba	AIVa	13	IB	5	83
	11	4	Be	AIIIa	15	CIL	3	71
	12	4	Bro	AIVa	8	SB	5	69
	13	4	Ens	AIVa	3	TG	6	136
	14	4	Ens	AIIIa	21	BMB	1	95
	15	4	Gu	LIV	8	AKH	7	87
	16	4	Ku	AIV	24	KK	2	118
	17	4	No la	AIVa	22	BN	2	125
	18	4	No re	AIVb	18	AF	1	78
	*19	4	Ny el	RIVc	23	ECC	5	88
	20	4	Spå	AIVa	15	ASJ	7	84
	21	4	Norm	AIVa	11	PW	10	95
	22	4	Sö fl	LIV	17	AS	2	89
	23	4	Whi	LIVa	16	LS	7 sl	94
	24	5(15)	Ba	AIII	10	UE	9	156
	25	5	Ba	RIIIa	17	TS	11	61
	26	5	Be	RIVa	7	BG	3	66
	27	5	Bla	AIVa	22	KL	2	72
	28	5	Bla	RIVc	19	KB	9 sl	111
	29	5	Brä	LIV	19	ML	5	102

årgång	text nr	ä	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid	textlängd antal ord
1965	*30	5	Brä	RIVa	17	KE	1 n	51
	31	5	Gu	LIV	11	KP	2	83
	32	5	Kä	RIIIa	16	HS	9	61
	33	5	No re	AIVa	11	ET	3	90
	34	5	Sö la	LIV	27	AE	2	137
	35	5	WÅ	LIV	5	IS	2	95
	36	5	Väll	RIVc	9	KJ	1	132
	*37	5	Whi	LIVa	13	KU	1	155
	38	5	Väst	AIIIb	18	MN	9	99
	*39	6(1)	No la	LIVb	1	B	8	93
	40	7(7)	Be	AIIIa	9	SH	21 sl	114
	41	7	Ens	RIIId	4	LÅG	6	90
	42	7	No re	AIVb	5	LH	8	70
	43	7	Ny el	RIVa	22	T	15	95
	44	7	Sö la	LIV	7	US	3	71
	*45	7	Sö fl	RIVb	19	BK	4	86
	46	7	O	RIVd	22	LBS	7	69
	47	8(1)	Ku	RIII	20	IS	3	140
	48	9(7)	Bro	AIVa	21	MA	1	102
	49	9	Brä	LIV	21	IN	8	81
	50	9	Gu	RIVa	8	PW	17	82
	51	9	Gu	RIVb	12	KA	3	120

årgång	text nr	ä	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid	textlängd antal ord
1965	52	9	Gu	AIIIa	10	AMH	6	78
	53	9	Sö fl	AIVc	13	MJ	3	89
	54	9	Väll	RIVb	18	BS	6	123
	55	10(2)	No la	AIVb	1	HC	2	69
	56	10	Ny el	AIIIa	18	L	3	121
	57	11(1)	Ku	RIVa	7	ML	7	67
	58	12(6)	Ba	RIVb	16	HJ	4	85
	59	12	Bla	RIVc	9	LR	5	72
	*60	12	Bro	RIVb	21	BÖ	7 sl	165
	61	12	Ens	RIIIc	8	LH	5	72
	62	12	Ny el	RIVb	15	L	7	94
	63	12	Norm	RIVa	11	LA	5 sl	150
	64	13(1)	Ö	RIVc	6	PN	6 sl	121
	65	17(35)	Ba	AIII	18	LS	2	83
	66	17	Ba	RIVb	26	BL	5	101
	67	17	Be	AIIIa	5	GE	1	110
	68	17	Bla	RIVa	7	BI	4	109
	69	17	Bla	RIVb	4	HR	2	117
	70	17	Bla	RIVd	14	GMC	1	116
	71	17	Bro	AIVa	5	UH	4	85
	72	17	Brä	RIIIa	18	GS	5	111
	73	17	Ens	AIVb	2	TM	9	96

årgång	text nr	ä	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid	textlängd antal ord
1965	74	17	Ens	LIV	25	VV	1	67
	75	17	Ens	RIVb	14	JOS	7	96
	*76	17	Gu	AIIIa	12	CN	1	110
	77	17	Gu	RIIIc	15	JT	1	91
	78	17	Ku	RIVb	13	LF	3	147
	79	17	Ku	RIVb	18	RP	1	99
	80	17	Kä	AIII	13	GK	8	99
	81	17	Kä	LIII	11	MD	3	120
	82	17	No la	AIVb	11	OW	4	74
	83	17	No la	RIVb	14	L	4	88
	84	17	No re	AIVa	15	BH	4	73
	85	17	No re	RIVa	13	CW	2	102
	86	17	No re	RIVd	16	AW	3	94
	87	17	Ny el	AIIIa	17	RW	1	83
	*88	17	Ny el	RIVa	12	UL	1	239
	*89	17	Spå	LIV	20	TL	2	133
	90	17	Sö la	RIVc	15	BK	8 sl	89
	91	17	Sö la	RIVc	19	LL	2	99
	92	17	Sö fl	AIVa	10	KB	3	128
	93	17	Sö fl	AIVa	19	BMF	10	83
	94	17	Sö fl	AIVb	27	BP	2	89
	95	17	Sö fl	RIVc	26	BL	2	94

årgång	text nr	ä	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid	textlängd antal ord
1965	96	17	WÄ	Rbi	13	AF	4	94
	*97	17	Väll	AIV	3	UF	4	112
	98	17	Ö	RIVb	20	HM	6	81
	*99	17	Ö	RIVc	19	JL	1	166
	*100	18(9)	Bro	AIVb	2	JG	2	163
	101	18	Brä	LIV	9	GS	6	91
	102	18	Brä	RIIIa	1	CDA	4	99
	103	18	Ens	AIIIb	14	IMP	7 sl	85
	104	18	Gu	AIIIa	5	LR	2	97
	*105	18	No la	AIVa	13	LS	6	83
	106	18	No la	LIVa	3	LE	4	123
	107	18	Norm	AIVa	8	AO	7 sl	157
	108	18	Sö la	AIV	29	HS	4	127
	109	19(12)	Ba	AIVb	7	EE	2	95
	110	19	Bro	RIVa	14	SD	1	127
	*111	19	Brä	AIVb	20	AM	4	72
	112	19	Brä	RIIIa	9	BME	2	100
	113	19	Brä	RIIIb	14	GE	4	77
	114	19	Ens	LIII	6	EF	7	79
	*115	19	Gu	RIIIb	10	HB	6	165
	116	19	No re	RIII	13	KT	3	78
	117	19	Spå	RIVa	22	DW	2	71
	*118	19	Whi	LIVb	3	AH	4	141

årgång	text nr	ä	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid	textlängd antal ord
1965	119	19	Väst	LIII	3	AL	4	66
	120	19	Väst	LIII	14	IK	6	155
1945	1	1(1)	Be	RIVa	23	AW	5	85
	*2	2(12)	Be	LIV	7	TN	6 sl	238
	3	2	Bro	LIVb	15	UV	3	151
	*4	2	No la	LIII	15	VS	5	82
	5	2	No fl	LIVb	8	EK	1	118
	*6	2	No fl	LIII	10	EL	1	103
	7	2	No re	RIVb	2	CEC	1	81
	8	2	Ny el	RIVa	12	DL	3	90
	9	2	Sö la	LIV	14	LR	5	86
	10	2	Sö la	RIVb	19	RW	6 n	85
	*11	2	Sö fl	LIV	1	KB	6	91
	12	2	Sö fl	LIV	9	MM	9	133
	13	2	Ö	RIVc	17	U	6	96
	14	3(3)	Be	RIVb	10	BE	2	92
	15	3	No re	RIVb	26	HS	2	82
	16	3	Whi	RIV	12	BA	10	99
	17	4(2)	No la	LIV	20	KAW	6 n	102
	18	4	Ö	LIV	10	S	4	89
	19	5(13)	Bro	RIVb	2	SE	7	123

argang	text nr	ä	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid	textlängd antal ord
1945	20	5	Ku	RIVb	4	LI	6	98
	21	5	No la	LIII	3	KB	4	91
	*22	5	No fl	LIVa	13	KO	9	92
	23	5	No fl	LIVb	16	BS	10	136
	24	5	No fl	LIII	15	MA	10	110
	25	5	No re	RIVa	27	W	7	94
	*26	5	Ny el	RIVb	4	JJ	8	90
	27	5	Ny el	RIII	14	ÁS	5	97
	28	5	WÅ	RIV	13	IJ	5	73
	29	5	Ó	RIVa	4	G	5	95
	*30	5	O	RIVc	1	A	2	132
	31	5	Ó	RIVc	3	A	3	85
	*32	6(2)	No fl	LIVa	9	J	8 sl	146
	*33	6	No re	RIVa	9	F	2	154
	34	7(4)	No la	RIV	6	F	6	88
	35	7	No re	RIVb	18	PM	4	107
	36	7	Sö la	RIVa	7	LG	5	94
	*37	7	Whi	LIV	2	TB	3	65
	38	9(5)	Bro	RIVb	1	LA	5	137
	39	9	Ku	RIVb	6	LL	1	134
	*40	9	Sö la	LIV	10	PJ	6 n	176

årgång	text nr	ä	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid	textlängd antal ord
1945	41	9	Sö la	RIVa	4	LD	4	131
	42	9	WÅ	RIV	8	H	4	95
	43	10(2)	Be	RIVa	11	RL	6	72
	44	10	Ny el	RIII	1	SB	10	139
	45	11(1)	Ku	RIVb	9	LS	4 n	120
	46	12(15)	Be	RIVb	3	CGB	1	126
	47	12	Bro	LIVa	10	MF	4	64
	48	12	Bro	RIVa	16	UT	4	128
	*49	12	Bro	RIVa	19	ER	5	66
	50	12	Ku	LIV	4	PF	4	63
	*51	12	Ku	LIV	5	HK	2	138
	*52	12	Ku	RIVb	2	BF	6	131
	53	12	No la	LIV	8	SH	7	82
	*54	12	No re	RIVa	3	OB	2	117
	55	12	Ny el	RIVa	8	TJ	8	92
	56	12	Ny el	RIII	6	CGH	7	65
	57	12	Sö la	RIII	5	GG	6	147
	58	12	Sö fl	RIV	16	MM	8	149
	59	12	WÅ	RIV	10	EJ	6	102
	60	12	Ö	RIVb	14	S	2	113

årgång	text nr	ä	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid	textlängd antal ord
1930	*1	1(5)	No la	L a	10	GH	10	133
	2	1	Ny el	R	5	SL	9	110
	3	1	Sö la	RIVb	8	IH	9 sl	153
	4	1	WÅ	ÄL	11	AH	8 sl	128
	5	1	Ö	LIV	12	K	8	84
	6	2(3)	Sö la	RIVa	11	RL	3	108
	7	2	Whi	L	15	ST	10	85
	*8	2	Ö	LIV	22	W	6	76
	9	3(5)	No la	L c	10	BJ	4	181
	10	3	No la	L c	19	JÖ	9	177
	11	3	No re	RIVc	13	MK	7	112
	12	3	Sö la	LIVa	12	AL	10	123
	13	3	WÅ	Wa	16	Le	9	84
	14	4(9)	Be	L	5	WE	2	75
	15	4	No la	L b	18	KN	2	60
	16	4	No re	RIVb	18	HW	9	76
	17	4	No re	RIVb	19	TW	6	115
	*18	4	Ny el	L	8	N	1	205
	19	4	Sö la	LIVa	9	H	8	84
	20	4	WÅ	WaL	14	HL	10 sl	148
	21	4	Whi	R	2	KB	5	81
	22	4	Ö	LIV	2	B	10	134

årgång	text nr	ä	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid	textlängd antal ord
1930	*23	5(1)	Be	L	8	IH	2	206
	24	6(24)	Be	R	8	BH	6	74
	25	6	No la	L b	7	AF	8	70
	26	6	No re	RIVc	8	KEF	6	90
	*27	6	Ny el	L	3	PH	5	165
	28	6	Ny el	R	1	B	4	105
	29	6	Sö la	LIVb	6	AL	8	101
	30	6	Sö la	RIVa	13	OL	11	99
	31	6	WÄ	AL	17	RS	9	130
	32	6	Whi	L	14	ES	11 sl	139
	*33	6	Ö	LIV	1	A	11	172
	34	6	Ö	LIV	13	L	8	117
	35	6	Ö	RIVa	1	A	1	114
	36	7(3)	Be	R	13	GS	7	69
	37	7	No re	RIVb	1	BB	1	79
	38	7	WÄ	ÄL	10	IG	2	157
	39	8(10)	No la	LIVa	8	BF	8 sl	147
	*40	8	No la	LIVc	2	HE	6	84
	41	8	No re	RIVb	20	KÖ	1	109
	*42	8	No re	RIVc	1	SB	7	94
	43	8	Sö la	LIVa	5	E	10	55
	*44	8	Sö la	RIVa	21	TV	7	99

årgång	text nr	ä	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid	textlängd antal ord
1930	45	8	WÄ	Wa	11	IG	8	74
	46	8	WÄ	ÄL	13	SJ	7	107
	47	8	Ö	RIVa	19	T	7 sl	85
	48	8	Ö	RIVa	22	W	6 sl	86
	49	9(1)	No re	RIVa	2	E	2	92
	50	10(11)	Be	R	9	GK	1	125
	51	10	No la	L a	3	OC	4	77
	52	10	No la	L c	7	BH	10 sl	123
	53	10	No la	L c	18	W	8 sl	147
	54	10	No re	RIVb	12	S	2	90
	*55	10	Ny el	R	12	T	4	90
	56	10	Sö la	LIVa	18	GW	5	141
	57	10	Sö la	LIVb	5	BK	9	83
	58	10	Sö la	RIVb	15	RL	2 n	137
	59	10	Whi	L	11	MR	12 sl	141
	*60	10	O	RIVa	20	T	7	148
1900	*1	1(2)	Sö la	L	13	DN	4	120
	2	1	Sö la	R	1	AA	10	90
	3	3(16)	Be		12	GF	8	102
	4	3	Be		16	CL	7	136
	5	3	Be		23	AS	7 sl	101

årgång	text nr	ä	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid	textlängd antal ord
1900	6	3	No la	b	2	B	11	75
	*7	3	No la	b	3	Ha	1 n	114
	8	3	No la	b	6	Hu	12	89
	9	3	No re	a	15	AW	6	127
	10	3	No re	b	7	OH	12	113
	11	3	No re	c	3	KC	4	126
	12	3	No re	c	6	WG	5	112
	13	3	No re	c	14	WR	5	148
	14	3	Ny el	L	6	FP	3	119
	15	3	Sö la	L	1	SA	9	70
	*16	3	Sö la	L	5	HC	8	161
	17	3	Sö la	R	10	HJ	6	103
	*18	3	Sö la	R	17	WN	2	143
	19	4(9)	No la	b	10	O	3	119
	20	4	No la	c	10	K	8 sl	166
	*21	4	No re	a	4	HE	2	101
	22	4	No re	c	1	FB	8	109
	23	4	No re	c	2	SB	6	132
	24	4	Ny el	L	2	CC	12	109
	25	4	Ny el	L	7	W	7	114
	26	4	Sö la	L	10	SH	6	134
	27	4	Sö la	R	13	L	5	114

årgång	text nr	ä	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid	textlängd antal ord
1900	28	5(1)	No re	c	15	SS	7	117
	*29	6(2)	Be		9	JS	2	119
	30	6	Ny el	R	2	AC	5	100
	31	7(5)	Be		11	EE	4	149
	32	7	Be		22	OS	7	114
	33	7	No la	a	4	AB	3	77
	*34	7	No re	b	15	AW	5	146
	35	7	Sö la	R	14	JL	9	70
	*36	8(5)	No la	a	8	CF	5	148
	*37	8	No la	b	4	H	5	129
	38	8	No la	c	1	GB	7	124
	*39	8	No re	b	12	OS	5 sl	181
	40	8	Ny el	R	15	S	5	162
1890	*1	1(4)	No la	b	9	L	6	98
	2	1	No re	b	4	B	4	93
	3	1	No re	b	17	R	1	141
	*4	1	Sö la		18	T	5 sl	183
	5	2(3)	No la	a	12	OT	9	119
	6	2	No la	b	5	ML	1	128
	7	2	Sö la		23	H	7	120

årgång	text nr	ä	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid	textlängd antal ord
1890	8	3(13)	No la a		8	EK	4	106
	*9	3	No la b		6	AL	7	158
	10	3	No la b		10	L	8 sl	141
	11	3	No la b		19	Ö	1	94
	12	3	No re a		5	E	4	103
	13	3	No re a		8	H	1	145
	14	3	No re a		12	L	5	176
	15	3	No re a		14	O	3	101
	16	3	Ny el		5	A	9 sl	148
	*17	3	Ny el		11	L	5	96
	18	3	Sö la		7	K	6	89
	19	3	Sö la		12	N	3	103
	20	3	Sö la		21	W	1	144
	21	4(7)	No la a		5	D	4 n	112
	*22	4	No la a		7	HG	4 n	110
	23	4	No la b		4	EH	6	96
	*24	4	No re b		16	P	5 sl	179
	25	4	Ny el		3	HS	1	110
	26	4	Ny el		9	CL	4 n	138
	27	4	Sö la		9	AL	1	94
	28	5(2)	No la b		17	AZ	2	150
	29	5	Sö la		14	N	2	121

årgång	text nr	ä	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid	textlängd antal ord
1890	*30	6(3)	No re a	7		NH	1	192
	31	6	No re b	14		N	4 sl	86
	32	6	Sö la	5		G	1	160
	33	7(5)	No re a	11		K	2 n	54
	34	7	No re b	9		J	2	89
	*35	7	No re b	18		NS	6	69
	*36	7	Ny el	4		W	1	209
	*37	7	Ny el	7		GG	4	70
	38	8(3)	No re b	10		K	1	101
	39	8	No re b	13		M	3	101
	*40	8	Sö la	10		L	2	121
1880/81								
1880	*1	1(2)	S gy	R	2	AB	1	168
	2	1	S gy	R	6	F	4	118
	3	3(5)	S gy	L a	7	FF	18	154
	4	3	S gy	L a	9	GH	4	118
	5	3	Ny el	L	1	H	1	142
	6	3	Ny el	L	2	L	3	130
	7	3	Ny el	R	4	Ln	19 sl	133
	8	4(6)	S gy	L a	13	HN	2	131
	9	4	S gy	L b	6	GH	13 sl	137

årgång	text nr	ä	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid	textlängd antal ord
1880	*10	4	S gy	R	1	OB	1	212
	11	4	S gy	R	8	JH	4 n	113
	12	4	S gy	R	17	RS	17 sl	160
	13	4	Ny el	R	6	TS	3	119
	*14	5(5)	S gy	L a	5	C	3	153
	15	5	S gy	L a	8	MH	6 sl	143
	*16	5	S gy	L b	1	A	1	175
	*17	5	S gy	L b	7	VH	1	215
	18	5	S gy	R	16	FR	5 sl	148
	*19	6(2)	S gy	L a	14	AR	1	165
	*20	6	S gy	L b	5	AH	3	161
	*21	7(1)	S gy	L a	3	GB	12	120
	*22	8(3)	S gy	L b	9	GL	3	117
	*23	8	S gy	L b	12	KP	6 sl	128
	24	8	Ny el	R	2	CD	9 n	109
	*25	9(2)	S gy	L b	8	K	2	189
	*26	9	Ny el	L	3	AS	1	205
1881	27	1(2)	No re		9	H	4	159
	28	1	Sö la		18	TS	4	102
	*29	3(1)	No re		5	D	3	163
	30	4(4)	No re		10	M	5	92
	31	4	Sö la		4	B	2	99
	*32	4	Sö la		11	LL	3	95

årgång	text nr	ä	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid	textlängd antal ord
1881	33	4	Sö	la	19	VV	5 sl	103
	34	5(1)	No	re	14	V	5 sl	106
	35	6(4)	No	re	3	C	1	104
	*36	6	No	re	15	W	2	122
	*37	6	Sö	la	22	GM	6	179
	38	6	Sö	la	28	AW	5	104
	39	7(2)	No	re	4	C	2	132
	40	7	Sö	la	6	CE	1	91
1870/71								
1870	1	2(1)	Ny	el	6	EW	3 n	78
	*2	4(5)	Ny	el	4	AL	1	168
	3	4	Ny	el	7	FR	1 n	205
	*4	4	Ny	el	8	HB	1	130
	5	4	Ny	el	11	AL	4	133
	6	4	Ny	el	12	CW	1	122
	7	5(1)	Ny	el	9	GR	1	188
	*8	6(5)	Ny	el	1	ES	1	234
	9	6	Ny	el	2	CGW	2 sl	235
	10	6	Ny	el	3	GP	3 sl	220
	11	6	Ny	el	5	ES	3	128
	*12	6	Ny	el	10	JW	3 sl	210

årgång	text nr	ä	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid	textlängd antal ord
1871	13	1(2)	S gy	L	10	OH	2	112
	14	1	S gy	L	15	K	1	129
	15	2(5)	S gy	L	5	JD	1	334
	*16	2	S gy	L	35	AU	6 sl	192
	17	2	S gy	R	5	AP	4	131
	18	2	Ny el		1	C	1	140
	19	2	Ny el		14	PE	5 sl	148
	20	3(2)	Ny el		8	S	1 n	145
	21	3	Ny el		17	CL	2	99
	22	4(6)	S gy	L	3	HB	1	137
	*23	4	S gy	L	11	HH	2 n	110
	24	4	Ny el		2	RS	1	99
	25	4	Ny el		6	D	13 sl	133
	26	4	Ny el		11	TE	4	168
	27	4	Ny el		12	WL	1	245
	28	5(2)	S gy	L	18	LÄ	1	226
	29	5	Ny el		7	G	1	157
	*30	6(4)	S gy	L	1	BA	1	178
	31	6	S gy	L	31	S	3 n	145
	32	6	Ny el		13	GC	3	201
	*33	6	Ny el		16	AB	8	162

årgång	text nr	ä	elev skola	klass	nr	initial	börjar sid	textlängd antal ord
1870/71	34	7(2)	S gy	L	2	AB	5 n	129
	35	7	S gy	L	25	HK	5 sl	153
	36	8(3)	S gy	L	8	OF	1	104
	37	8	S gy	L	9	BG	3	90
	*38	8	S gy	L	40	W	2 n	311
	*39	9(2)	S gy	L	24	AH	3	145
	40	9	Ny el		4	RB	2	119
(1864	*1	1	Ny el			BF	4 sl	129
	2	1	Ny el			OH	3	123
	3	5	Ny el			HT	1	112)

TEXTER

Meningarna i textbilagan är uppställda efter de principer, som redovisas i 3.0.1.

Vid återgivning av texten har elevens skrivsätt helt följts, även beträffande stavning, interpunktion, ordsegmentering o.d. (Styckeindelning har noterats vid den ursprungliga excerperingen, men i denna bilaga är den inte återgiven.) Parentes kring ett ord betyder att lärarens lydelse insatts. Detta har endast skett då ett sakfel hos eleven annars skulle ha inverkat distraherande.

H b1 b2 b3

1 Den gick ut på
att Gud
III då han fann fel och brister i sin skapelse,
dränkte den i en syndaflod och sedan skapade en ny värld
där varelserna ändrats något för att bli mer ändamålsenliga.

2 Detta upprepades flera gånger,
och Gud lärde av sina misstag och gjorde världen bättre för var gång.

3 Katastrofläran förklarade,
varför man vid utgrävningar fann olika lager med lämningar efter
växter och djur, skilda åt av lager utan lämningar.

4 De tomma lagren var havsbotten under syndafloderna.

5 Katastrofläran förklarade också
varför man i de olika lagren fann lämningar efter likartade djur med
endast detaljer
som skilde dem åt.

6 Dessa var omskapelser efter Vår Herres senaste rön angående ändamålsenligheten.

H b1 b2 b3

1 Ingen
III som inte befinner sig i händelsernas centrum
kan väl yttra sig om det.

2 En intressant roll spelar en vit advokat i pjäsen.

3 Han slits mellan sina sympatier för de svarta, och sina rötter,
som han ju har hos de vita.

4 Han är illa tåld hos de vita, på grund av sina svarta vänner,
på samma gång som de svarta är misstänksamma mot honom.

5 Han bildar liksom en bro mellan de två lägren.

6 En bro
som man inte gärna använder,
för det är inte säkert
att den håller.

H b1 b2 b3

1 Mariatemat är ofta återkommande även i svensk diktning.

2 Ett exempel är Karlfeldts "Jungfru Maria".

3 Här har skalden helt avlägsnat sig från Marialegendens tid och miljö, och bara behållit namnet.

4 Karlfeldts dikt är så typiskt svensk.

5 Den innehåller all den svenska vårens mystik och skönhet.

6 Maria är en dalkulla, kanske den vackraste.

H b1 b2 b3

1 Mariagestalten är representerad hos de flesta av våra stora diktare.

2 Den skiftar mycket, dels beroende på rådande litterära stilideal under den tid
dikten skrevs,
/dels naturligtvis beroende på diktarens personlighet.

3 Almqvist, den tidigaste skalden av dem,
III vars mariadikter här ytterst flyktigt behandlas,
har i sina enkla, utsökt vackra, tonsatta små dikter
IV han kallar songes,
förmedlat en levande bild av Maria i sin dikt "Marias häpnad".

4 Inte genom att beskriva hennes utseende, inte genom att gestalta henne i en svår ansvarsfylld situation eller genom att fläta personlig problematik kring henne, utan genom att låta henne själv tala, visa
hur glad hon är över sitt lilla Jesusbarn.

5 Trots sitt naiva uttryckssätt, sin knaggliga rytm, eller kanske just för sin anspråkslöshets skull, är dikten en fulländat romantisk idyll
Almqvist skapat
/en idyll som tjusar än mer mot bakgrunden av hans eget tragiska liv.

6 Viktor Rydbergs dikt "Jungfru Maria i Rosengård" utgör största tänkbara kontrast mot den förra dikten.

H b1 b2 b3

1 Han sjunger klagosånger och förvandlas inför läsarens ögon till en ensam mörk klippa.

2 (Kanske har författaren hämtat sin inspiration ur ett sådant upplevt synintryck.)

3 De gåtfulla mytiska bilderna av ensamheten och den rörande oförmågan,
IIIk som skildrar jätten Polyfemos
är inte de enda mytologiska inslagen i Kyrklunds bok.

4 Tvärtom består den till större delen av sådana fragment och historier med djup symbolik.

5 De är berättade med ett lågmält, tidlöst, nästan österländskt, poetiskt bildspråk, som inte äger motsvarighet i svensk litteratur.

6 Motiven är, som sagt, hämtade ur antik mytologi, men också från Orienten.

H b1 b2 b3

1 Hans främsta maktmedel var den röda armén och tjekan, den hemliga polisen.

2 Dessa typer av maktmedel är gemensamma för alla diktaturer.

3 Vid Lenins död år 1924 uppstod en maktkamp mellan hans närmaste män, där Stalin visade sig vara den starkaste.

4 Stalin var inte på samma ideella linje som Lenin.

5 Stalin sköt den kommunistiska världssegern åt sidan, och koncentrerade sig på att göra Sovjet stort och mäktigt.

6 Han var hård och hänsynslös i sina strävanden,
därom vittnar de stora utrensningar av icke önskvärda personer han lät göra.

H b1 b2 b3

1 Eftersom exciteringsenergien är kvantiserad,
kan endast strålning av vissa frekvenser överlämna sin energi till elektronen
och absorberas,
varför spektrat,
III som kallas absorbtionsspektrum,
får sitt karaktäristiska utseende.

2 Om fria elektroner,
III vilka accelererats i elektriska fält,
bombarderar atombundna elektroner,
erhåller dessa bestämda energikvanta,
som återutsändes som elektromagnetisk strålning.

3 I exempelvis röntgenrör,
II vilka i allmänhet är högevakuerade,
erhåller nästan alla fria elektroner samma energi,
varför strålningen
III som utsänds från ett sådant rör,
har en bestämd frekvens.

4 I ett s.k. Geisslerrör,
II vilket innehåller en gas av lågt tryck,
exciterar de fria elektronerna atombundna elektroner i gasfyllningen,
innan de förflyttat sig genom hela röret,
varför den emitterade strålningen består av komponenter med olika
frekvenser.

5 Vid spektralanalys av strålning,
II som utsänds vid urladdning i ett Geisslerrör,
finner man,
att spektrat,
III vilket kallas emissionsspektrum
består av ett antal olikfärgade linjer.

6 Varje ämne har ett karaktäristiskt absorbtions- respektive emissionsspektrum,
med vilket man kan identifiera ämnet på ett sätt,
som liknar det,
med vilket man identifierar en människa med hjälp av hennes
fingeravtryck.

H b1 b2 b3

1 Det krävs ganska många barnliv i trafiken varje år.

2 Många ganger kanske det beror på bilförarens bristande försiktighet,
när denne ser barn leka nära gatan.

I körskolorna, får de
IV som skall ta körkort
lära sig,
att det är deras skyldighet att sakta in farten och tuta,
när de ser,
att barn vistas på gatan.

4 Det är
bara, för att barnen skall uppmärksamma bilen och se upp.

5 Många olyckor händer också,
då ett barn plötsligt rusar ut på gatan,
så att bilen
III som kommer körande
inte hinner bromsa.

6 Promenerar ett barn på trottoaren, och får syn på sin mamma på andra
sidan gatan,
är dess reflex att springa över till henne.

H b1 b2 b3 b4

1 Varje dag kan man läsa i tidningarna om barn,
som blivit livsfarligt skadade eller dödade i trafiken.

2 Man tycker,
att det är så fruktansvärt med alla dessa små barn,
som faller offer för trafiken,
som blir allt värre dag för dag.

3 Man frågar sig,
varför ingen kan göra något för att förhindra dessa olyckor,
/men tänker inte på,
att man själv skulle kunna göra något.

4 Samhället har ju vidtagit många åtgärder, såsom trafikundervisning i skolorna,
skolpoliser, inhägnade parker,
där barn kan leka,
sänkta hastigheter för biltrafiken inom tätbebyggda områden och mycket, mycket
annat,
men inget tycks hjälpa,
vilket till stor del beror på barnen själva,
ty deras mödrar har säkert inpräntat i dem
hur farligt det är,
och vad som kan hända,
om de inte ser sig noga för,
när de skall gå över en gata,
men dessa förmaningar är helt glömda,
när barnet på andra sidan gatan får se sin bäste vän med en påse karameller
i handen.

5 Då kilar det ut mellan de bilar,
som står vid vägkanten
/och kommer helt plötsligt ut i gatan,
där en bil kanske kommer farande,
och så är olyckan framme.

6 Många barn har sina lekplatser på gatan och dagligen utsättes för stora risker,
då de sitter bakom parkerade bilar och leker,
vars förare,
III när de kommer,
kanske inte märker barnen, utan kör bakåt för att bättre kunna köra ut på
gatan och då kör på barnen,
som satt där och lekte.

H b1 b2 b3

1 Jag minns från mina första skolår,
hur vi beundrade en pojke,
som vågade cykla ut på landsvägen utan att se sig för.

2 Han var vår idol
tills han en gång blev påkörd, och måste föras till sjukhus.

3 Först då insåg vi
att det var farligt att göra så,
trots att lärarna i skolan länge hade varnat oss för detta.

4 En bidragande orsak till
IIIk att barn så ofta råkar ut för trafikolyckor
är nog
att de saknar erfarenhet i trafiken
och att de är väldigt tanklösa.

5 Vuxna människor,
som minns
III hur nära det har varit
att de blivit påkörda vid vissa tillfällen,
ser sig för både en och två gånger,
innan de går ut i en gatukorsning.

6 Ett barn,
III som inte har haft någon sådan upplevelse
springer kanske ut i gatan och blir påkört.

H b1 b2 b3

1 Den så kallade mörkerdöden har uppmärksammats allt mer under de senaste åren.

2 Här är det inte bara barn utan även vuxna,
som får sätta livet till.

3 Glädjande nog har åtgärder i form av förbättrat lyse på bilarna vidtagits,
vilket även gjort
att antalet döda sjunkit.

4 Tillräckligt kan man emellertid aldrig göra
när det gäller en sådan viktig sak,
därför tror jag
att obligatoriska reflexband på barn i småskolealdern genom skolans försorg säkert skulle hälsas med glädje.

5 Man tycker nu
när en sådan sak inte förekommer
att det skulle ligga föräldrarna varmt om hjärtat att själva sätta reflexband på sina barns kläder.

6 Allt för få går emellertid omkring med något sådant på sig.

H b1 b2 b3

1 Approximativt 80% av alla olyckor i trafiken beror på den mänskliga faktorn.

2 För barnolyckorna är procenttalet ännu högre,
och den mänskliga faktorn får i dessa fall nästan helt och hållet tillskrivas barnen.

3 Många opponerar sig mot detta påstående och hävdar,
att flertalet barnolyckor beror på
att föraren till ett fordon har för hög hastighet vid lekplatser,
parker och dylikt,
där barn brukar vara.

4 Jag tror nog inte
att för hög fart kan vara orsaken i så många barnolyckor,
utan jag har fått den uppfattningen,
att vid vissa tillfällen kan det vara bra med lite högre fart,
och vid andra är det bättre att ha lite lägre.

5 Ett slående exempel är en taxi-chaufför,
som, efter trettio års prickfri körning, blev dömd för vållande av annans död efter att ha kört över en treåring,
som dog.

6 Hastigheten uppgick till c:a 20 km/tim,
och vid undersökningen kom man fram till,
att
I om chauffören till exempel hade kört i 40 km/tim,
hade det aldrig hänt.

H b1 b2 b3

1 Gemenskapen
IIIk som ju sedan ett antal år, nu också fått ett ganska betydande samarbetsorgan i form av Nordiska rådet,
är emellertid heller inte någon unik företeelse,
eftersom röster för nordisk gemenskap höjts också tidigare, främst kanske inom litterära kretsar under 1800-talet.

2 Om dessa tidigaste strävanden inte resulterade i några patagligare framgångar,
så har vi i stället under de senaste åren kunnat peka på mera konkreta resultat.

3 Så har t. ex samtliga nordiska länder, under 60-talet ökat den sektor,
som anger exporten till de nordiska länderna i förhållande till den totala exporten.

4 Att möjligheterna till detta expanderande varuutbyte legat inom ramen för EFTA
gör inte det hela mindre värdefullt.

5 Att denna ökade export inneburit verkliga kraftansträngningar och överstigande av svåra hinder främst för våra grannländer
förstår vi
när t.ex. en finsk ekonom påpekar,
att av de 20 största företagen i Norden så är 18 svenska .

6 En annan svårighet beträffande den ekonomiska gemenskapen är den stora andel Danmarks jordbruk har av landets totala export.

H b1 b2 b3

1 Som tecken på politisk och social gemenskap mellan Sverige och Norge kan anföras, såväl passkontrollens avskaffande, som samarbetet mellan svenska och norska arbetsförmedlingar.

2 Uppbyggandet av ett välfärdssamhälle och ett "folkhem" framstår som ett gemensamt mål för de nordiska länderna.

3 Även inom utrikespolitiken finns likheter mellan de nordiska länderna.

4 Ett exempel på gemensamt mål inom utrikespolitiken är de nordiska ländernas inställning till Förenta nationerna och dess interventioner.

5 I nedrustningsfrågor intar man inom de nordiska länderna oftast samma hållning.

6 Stora bidrag lämnas också till U-länderna.

65:111

H b1 b2 b3

1 Inom litteraturen har också romantiska perioder och perioder med krav på större realism avlöst varandra.

2 "The Beatles", de långhåriga välsjungande gossarna från Liverpool, har uppnått en enorm popularitet.

3 En film har de gjort, sedd av miljoner människor.

4 Aldrig någonsin tidigare har någon varit populär i så vida kretsar som "the Beatles" är.

5 Både gammal och ung tycker om dem.

6 Deras sånger är inte alls "tuffa" och fräna, utan mycket mjuka och romantiska.

H b1 b2 b3

1 Även om en arkitekt eller en skulptör har fått idén till en byggnad eller en skulptur från en film,
så är det nog så,
att han använt filmen som förmedlande länk mellan sig och andra arkitekter eller skulptörer,
och i så fall är det inte konstarten film,
som bildar stil.

2 En konstart,
IIIk som har mycket gemensamt med filmen,
är dramatik,
och även här utdelas ömsesidiga impulser.

3 I filmens barndom arbetade man ju med immobila kameror,
varför handlingen bands vid en mycket liten spelyta.

4 På så vis fick filmen en karaktär av filmad teater,
och
när man filmade teaterstycken
blev naturligtvis detta intryck inte svagare.

5 Denna filmade teater var sedan mycket svår att komma ifrån,
och först på senare år har filmen, i och med den nyare regissörsgenerationen,
allt mer frigjort sig från detta,
och nu är det istället teatern,
som försöker närma sig filmen.

6 Filmen har ju den fördelen,
att den genom expressiva närbilder av ett ansikte kan arbeta med mycket små skiftningar.

H b1 b2 b3

1 Hur inverkar nu tidpunkten - och orsaken till tidpunkten - på valet av film?

2 Om tv-programmet var dåligt,
kan man se praktiskt taget vad som helst.

3 Man väljer film efter närmaste biograf,
för att man inte skall komma för långt bort från hemmets tv-fåtölj.

4 Var man på dåligt humör
när filmen skulle väljas,
så försökte man nog med en humoristisk, för att om möjligt pigga upp sig.

5 Går man på bio,
för att man "bara hade lust att lämna hemmets lugna vrå",
väljer man kanske en deckare eller en rysare av annat slag.

6 När man nu sitter där, i biosalongen, och ser
hur "Goldfinger", med ett enkelt handgrepp, klarar den allra
omöjligaste av skurkar,
och hur han dessutom har framgång hos undersexiga varelser,
så önskar man nog, i egenskap av karl,
att man hade bara en gnutta av allt "det",
som Goldfinger har.

H b1 b2 b3 b4

1 Just denna sats
III att ingen är bättre eller sämre än någon annan
visas genom att såväl glädje som sorg och död drabba alla.

2 I den platonskt inspirerade strofen
II som talar om livets ursprung och slut som något för människan obekant och ofattbart
har Fröding fått in den livsfilosofi
som både då, nu och alltid kommer att representera idealet i förhållandet människor emellan.
[/. . ./, citat]

3 I de avslutande stroferna framträder skalden - i munkens gestalt -, ånyo som esteten
som aldrig någon längre stund kan vara sorgsen och ensam och känna sig ärelös
så länge naturens eviga skönhet och friskhet uppenbaras för honom varje ny dag.

4 Diktens egentliga avslutning, de två sista stroferna ge hela diktens innehåll i sammanfattning,
det
III som förut kanske synts som satir mot prästerskapet och dess dogmatiska inskränkhet
gäller naturligtvis hela det mänskliga samhället.

5 Själv jämför sig Fröding med munken och anser sig i någon mån ha kommit tillrätta med livet genom att förstå
att det värdefulla i livet inte är makt, penningar och hög ställning i samhället, - allt det förgängliga - utan förmågan att se och uppskatta det oförgängliga och eviga i naturens skönhet och den godhet
som trots allt finns hos människan.

6 Att Fröding med denna och många andra liknande dikter,
III som så bra fånga och avbilda det svenska kynnet,
gjorde sig uppskattad och älskad av det svenska folket
är naturligt
och det ansåg sig också med skaldens död 1911 ha förlorat en av sina mest lysande representanter.

H b1 b2 b3

1 Liksom många av dikterna i samma samling är denna dikt ett porträtt i monologform.

2 Denna form passade Fröding mycket väl och var hans kanske förnämsta medel att teckna karaktärer.

3 Man kan jämföra Fröding med Heidenstam, den skaldebroder,
som gav Fröding de avgörande impulserna till författarskapet, fick honom att börja tro på sin författarkallelse.

4 Heidenstam såg allt framför sig, levande och åskådligt.

5 Fröding
III - som ju också hade nedsatt synförmåga -
hörde.

6 Den fågelfrie munken tecknas -
IV som man kanske kunde vänta -
med få yttre drag.

H b1 b2 b3

1 Det har sagts,
att
I vad en skald än diktar om,
så är det egentligen om sig själv.

2 Detta gäller i hög grad Gustaf Fröding.

3 Han är ej som Karlfeldt,
vilken "höll rocken väl knäppt om sig",
utan han har,
IV då han diktar
valt att blotta sig själv.

4 Därför kan man i hans dikter utläsa så mycket om honom.

5 "En fattig munk från Skara" är en dikt,
där Fröding och hans tilltalande syn på livet och människorna på ett underbart sätt träder oss till mötes.

6 "En fattig munk från Skara" handlar om en stackars munk,
som blivit dömd med påvens bann och förklarats fågelfri.

H b1 b2 b3

1 Men ljuset och kärleken bryter åter fram i hans själ.

2 Den läran,
IIIk som munken tror på,
är en lära utan helvete, utan dom och utan onda människor.

3 Och han är säker på
att läran är den rätta och skall leva genom långliga tider.

4 Dikten beskriver en munk och hans väg från ånger och själskamp till harmoni med tillvaron,
men den handlar egentligen om Fröding själv och hans egna problem i livet.

5 Liksom munken utstöttes ur klostret
kände sig Fröding stå utanför människornas krets.

6 "Tillvarons utlänning" har John Landqvist betecknande kallat honom.

H b1 b2 b3

1 Emellertid blev detta område genom en uppgörelse år 1911 franskt.

2 Tyskarna erhöllo som kompensation ett litet landstycke i Kamerun.

3 Också Italien gav sig in i kampen om Afrika.

4 Det hade visserligen svikits i sitt hopp om att erhålla Tunis genom Frankrikes annektion av detta land år 1881;
men år 1911 erövrade det ökenlandet Tripolis genom krig med Turkiet.

5 På så sätt var nästan hela Afrika i början av detta sekel lagt under de europeiska stormakternas välde.

6 Man skulle ha trott,
att deras långvariga inbördes konflikter och fejder därmed även fått sitt slut.

H b1 b2 b3

1 Kitchener fortsatte därefter framryckningen mot Nilens källor. –

2 Men fransmännen hade från sina besittningar utvidgat sitt välde inat landet,
och snart kolliderade de franska och engelska intressesfärerna.

3 Vid Fashoda - en by vid Blå Nilen - stötte Kitchener ihop med den Marchandska expeditionen,
och en hotande situation uppstod.

4 Konflikten löstes dock i godo,
och Sudan förblev brittiskt.

5 Under tiden hade i söder boerrepublikerna kringgåtts, och britterna ryckt norrut.

6 I England uppstod tanken att förbinda de norra territorierna,
IV som utgjorde bl.a. Suezkanalens försvar,
med de södra,
som behärskade Kaprouten till Indien (Kap-Kairo).

H b1 b2 b3

1 Under slutet av 1400-talet,
II då Amerika upptäcktes,
försköts intresset starkt åt väster,
där nya stormakter vuxo fram, såsom Spanien och Portugal.

2 Afrikas roll övertogs nu delvis av Amerika,
om vars rika och bördiga områden de europeiska stormakterna en lång tid framåt rivaliserade.

3 Med tiden kom Afrika åter i händelsernas centrum.

4 De handelsidkande holländarna hade under sin storhetstid på 1600-talet grundat en koloni i Sydafrika, Kaplandet,
som kom att spela en betydelsefull roll i deras handel på Ostindien.

5 England,
III som nu växte fram till en första rangens sjömakt,
riktade snart sitt intresse på denna rika koloni och önskade lägga den under sitt välde,
som vi skola se längre fram.

6 Det var emellertid först omkring sekelskiftet 1800,
som kampen om Afrika på allvar begynte,
och denna kamp nådde mot slutet av århundradet sin kulmen.

H b1 b2 b3

1 1810 års riksdagsordning behöll ståndsförfattningen,
och därigenom kunde det inträffa,
att något av ständen, vanligtvis adeln, behärskade riksdagen och utan svårighet genomdrev sina önskemål och fordringar.

2 År 1866 avskaffades emellertid ståndsförfattningen,
och ytterligare ett steg i riktning mot maktbalans inom representationen togs genom 1909 års rösträttsreform,
genom vilken den proportionella valmetoden infördes.

3 Tidigare hade blott det parti,
IV som vid valen fått majoritet,
blivit representerat i riksdagen.

4 Nu däremot bli även de partier,
IV som vid valen fått minoritet,
representerade,
varigenom en enväldig partistyrelse blir omöjlig.

5 Numera är även parlamentarismen införd i Sverige,
varigenom möjligheterna för uppkomsten av ett kungligt envälde i ännu högre grad minskats,
då ju enligt parlamentarismens grundsatser statsrådets ledamöter,
III vilka konungen enligt regeringsformen har rätt att själv utse,
skola vara representanter för det parti,
som för närvarande har majoritet vid valen.

6 Konungens rättighet att själv utse sina statsråd är därigenom i viss mån inskränkt.

H b1 b2 b3

1 I den moderna totalitära staten ligger all makt samlad hos diktatorn och dennes parti,
[vilket kanske från början varit en folkrörelse i egentlig mening,
[men vars syften så småningom blivit självändamål.

2 'Folkrepresentationen' utses bland partimedlemmarna och har till uppgift blott att utgöra akustisk bakgrund för statsöverhuvudets orationer och bekräfta av honom dikterade beslut.

3 Våra grundlagar avse att skydda folket mot de faror,
som alltid åtfölja detta förhållande
att en persons godtycke kan bestämma hela nationens framtida öden.

4 Det är därför stadgat,
att riksdagen,
III som skall utses genom allmänna val och sammanträda utan konungens kallelse,
äger besluta i lag - och bevillningsfrågor och i ärenden rörande landets förhållande till främmande makter.

5 Detta måste anses vara en av de mest primära förutsättningarna för en stats existens och framåtskridande.

6 En politik,
III av vad slag den vara må,
[måste förr eller senare misslyckas,
[om den inte åtnjuter medborgarnas förtroende;
[exempel härpå erbjuda axelmakternas motgångar i den nu pågående kraftmätningen.

H b1 b2 b3

1 Utanför Sveriges gränser förekommer denna form av boskapsskötsel företrädesvis i Mellan- Syd- och Västereuropa.

2 De huvudsakligaste produkterna från denna form av boskapsskötsel är kött och mejerivaror från nötkreaturen.

3 Skummjölken användes mycket ofta till svinfoder.

4 Fäbodväsendet är en annan form av boskapsskötsel.

5 Även detta är i någon mån kombinerat med jordbruk.

6 Fäbodväsendet är mest utvecklat i den norra delen av de nordiska länderna samt i Alptrakterna.

H b1 b2 b3

1 Då man vill begagna sig av en planta för korsning,
later man den först självpollinera och bestämmer arvsanlagen genom att undersöka avkomman.

2 Om denna då,
III vilket väl i allmänhet är fallet,
i något avseende skiljer sig från moderplantan,
som sålunda är heterozygot, –
upprepas proceduren med vart och ett av dotterexemplaren,
och på detta sätt fortfar man,
till dess att en eller flera s.k. rena linjer uppstå.

3 Detta innebär,
att man vid klyvningen erhållit ett i alla avseenden homozygotiskt exemplar,
som alltså vid självbefruktning ger absolut lika avkomma.

4 Denna homozygota avkomma är det,
som senare användes vid korsning,
då man ju alltså inte behöver frukta,
att några dolda och mindre önskvärda egenskaper skola visa sig i fortsättningen.

5 Detta arbete,
III som på papperet kan synas ganska lätt,
är i själva verket oerhört mödosamt.

6 Om man betänker,
att vid dihybrid klyvning, d.v.s. vid heterozygoti i två anlag, 16
och vid trihybrid 64 kombinationer av anlagen äro möjliga,
och att betydligt mer invecklade kombinationer äro synnerligen vanliga,
förstår man,
med vilket jättelikt material ärftlighetsforskaren har att arbeta.

H b1 b2 b3

1 Läroverken, och då framför allt gymnasierna, tjäna två syften: att vara grunden för fortsatta studier och samtidigt allmänbildande.

2 Här ha vi fått med begreppet allmänbildning.

3 Till skillnad mot specialkunskaperna är den ej av fundamental betydelse.

4 Människan är ej beroende av sin allmänbildning utom i en del alldeles speciella yrken.

5 Vad tjänar då allmänbildningen till?

6 Den vill framför allt ge människan en mera vidgad syn på tingen.

H b1 b2 b3

1 En kort blick på forna dagars bristfälliga skolväsen ger oss en god uppfattning om,
av vilket oskattbart värde våra dagars skolväsen är i strävan att fostra de
unga till dugande samhällsmedborgare särskilt i våra dagar.

2 På den tiden
II då klasskillnaderna voro mera markanta än i våra dagar,
voro givetvis de lägre klasserna minst lottade även i fråga om bibringande
av den enklaste allmänbildning.

3 Klockaren eller kyrkoherden i församlingen voro sålunda de,
som voro den tidens läromästare.

4 Helt naturligt rörde sig denna undervisning mest om religiösa ting,
ty de ungas fostran i strängt kristen anda ansågs vara den enda riktiga.

5 Man förstår,
att denna uppfostran med sina katekesförhör och sin hårda kroppsaga
vid minsta olydnad genom sin ensidighet ingalunda var tjänad att höja
vårt folks kulturella standard.

6 Oändligt många synpunkter kunna givetvis läggas på allmänbildningen och
specialkunskaperna som sådana.

H b1 b2 b3

1 Men de finnas,
som ha vilja och förmåga att förvalta det kulturarv
vi fått från gångna tider.

2 Det finns många,
som helt ägna sig åt detta,
men
då efterfrågan på humanistiskt utbildade är relativt liten,
få dessa ofta föra en ganska tynande tillvaro.

3 Det gäller emellertid inte bara för dessa utan för alla,
att försöka medverka till att höja den andliga såväl som den materiella standarden i samhället.

4 Intresset för att veta och kunna har också ökat de senaste åren bland alla samhällsklasser.

5 Detta beror delvis på
att folk, tack vare teknikens utveckling fått mera fritid,
/och delvis på
att man propagerat för
att denna ökade fritid skall användas på ett förnuftigt sätt.

6 Man har även sökt hjälpa folk tillrätta genom att inrätta bibliotek och studiecirklar och understödja film - och teaterverksamheten.

H b1 b2 b3

1 Den första bekantskapen med bildningen göra vi i skolan.

2 Folkskolorna meddela endast allmänna elementära kunskaper,
och det är först i läroverkens högre klasser,
som en specialisering av studierna inträder.

3 Den nuvarande skolreformen med sitt differentierade gymnasium tvingar fram ett ämnesval redan i andra ringen,
då uppgifter om ämneskombinationer skola vara inlämnade till rektor.

4 En nackdel med detta system är naturligtvis elevernas osäkerhet beträffande ett yrkesval på så tidigt stadium.

5 En större olägenhet är emellertid,
att
I genom att vissa ämnen uteslutas från undervisningen
uppstår det en lucka i elevernas allmänbildning,
som de senare kanske ej bli i tillfälle att fylla igen.

6 Systemets försvarare kunna emellertid peka på det bristande intresset för t.ex. humanistiska studier vid ett reallläroverk.

H b1 b2 b3

1 Genom denna inbördes kärlek stärkes helt naturligt först och främst känslan av samhörighet med dem,
som stå var och en närmast.

2 Man torde med fog kunna påstå,
att det icke finnes någon starkare enhet i världen än den kristna familjen.

3 I ett land,
II där föräldrar och barn, bröder och systrar, husbönder och tjänare enas genom kristlig kärlek,
där är dock också vanligen den nationella enheten stark.

4 Ett exempel härpå erbjuder Schweiz,
där ända in i våra dagar ett nästan patriarkaliskt familjeförhållande varit rådande,
och där också den nationella känslan varit ren och stark.

5 Men kristendomen syftar längre än så.

6 Den vill ej blott sammansluta vissa personer i större eller mindre grupper, utan den vill nå alla människor, förmå alla att känna samhörighet med varandra och upprätta ett enda stort kärlekens rike på jorden.

H b1 b2 b3

1 En liten del av en modern daglig tidning är följetongen,
som ju har ädla anor.

2 Den har dock numera fullkomligt urartat.

3 Där förekommer aldrig annat än härresande detektivromaner i bästa Nick-Carterstil eller rena piglitteraturen, alltid i översättning - naturligtvis från engelskan.

4 Denna dagspressens utveckling synes tyvärr vara universell.

5 Endast de franska dagliga tidningarna hålla i regel kvar vid sin egenskap av att blott vara nyhetsförmedlare.

6 Annars försiggår utvecklingen till stora drakar efter amerikanskt mönster över hela världen.

H b1 b2 b3

1 Sedan urminnes tid har det ryska riket konsekvent och målmedvetet arbetat på att utvidga sitt område på sina grannars bekostnad.

2 Denna expansionssträvan, motiverad bl.a. av rikets behov av "varmt vatten" och en något så när lång kust till sin oerhörda landmassa, synes faktiskt vara en naturkraft,
som oemotståndligt för det ryska folket med sig.

3 Man må dock icke fördenskull tro,
att detta nationellt ryska utvidningssträvande icke låter sig hejda av hinder,
som sättas i dess väg:
tvärtom visar historien,
att Ryssland tåligt kan bida århundraden igenom för att nå sina syften,
om det händelsevis skulle möta något allvarligare motstånd.

4 Under decennierna närmast före världskriget syntes emellertid det moskovitiska kejsardömet ganska lyckligt lottat på landområden,
och vid Östersjön och Svarta havet, de enda något så när isfria hav
II det gränsar till,
ägde det icke obetydliga kuststräckor med flera utmärkta hamnar.

5 Nu skulle man ju kunnat tycka,
att Ryssland kunde ha varit tillfreds med sina gränser,
men så var ingalunda fallet.

6 Bägge dessa hav äro som bekant inhav,
och därav följer,
att Ryssland för sin sjöfart blir beroende av de makter,
inom vilkas områden havens utlopp äro belägna,
och det syntes alltså vara ett livsintresse för den stora slaviska kontinentalmakten att bli herre över dessa områden.

H b1 b2 b3

1 Han kände alla,
alla hälsade på honom och logo igenkännande,
som man ler mot ett gammalt välkänt inslag i gatubilden.

2 Ty - som sagt - ingen kunde minnas den dag,
då lektor Tibelius ej fanns där,
/ingen - utom lektor Tibelius själv.

3 Och detta minne var för honom det största och vackraste,
han ägde -
/minnet av den lyckliga månad
han som tjugoårig, nybliven kandidat fått tillbringa i Rom.

4 Det var nu fyrtio år sedan,
men ännu hade det minnet ej bleknat,
ty för honom var denna månad i Rom nästan det enda,
som var värt att minnas:
allt det andra, alla de fyrtio åren som lärare vid samma gymnasium, tycktes honom som en enda lång och enformig vardag.

5 Detta minne var för honom poesien i livet,
som givit honom kraft att gå igenom så mycket grått och prosaiskt,
och därför hade han alltid bevarat detta minne för sig själv, rädd att förspilla dess kraft på någon annan.

6 I tysthet firade han varje år minnet av den dag
han kom till Rom,
/av den - ack så vemodiga -
då han åter for därifrån
/liksom av den,
då han var i Laterankyrkan eller köpte blommor vid Spanska trappan,
och genast såg han åter allt framför sig så,
som han då sett det.

H b1 b2 b3

1 Det var ej förrän på 1800 - talet,
som den verkliga blomstringstiden kom,
och först då är det,
som man kan börja tala om arbetarne som en makt i samhället
och som därför en slitning eller friktion uppkommer mellan fabriksägare och industriidkare å ena sidan och arbetare å den andra.

2 -Arbetarne hava för att skydda sig mot godtyckligheter fran arbetsgivarnes sida inom olika industrigrenar sammanslutit sig till fackföreningar och dessa i sin tur till större organisationer.

3 Såsom vapen hava de strejken,
d.v.s. för att tvinga sina arbetsgivare att ga med på förändringar eller förbättringar i fråga om arbete eller lön, lägga de för en längre eller kortare tid ned sitt arbete.

4 Om strejken genomföres i stor utsträckning och omfattar ett större antal arbetare,
blir den naturligtvis ett för samhället ytterligt farligt maktmedel.

5 Arbetsgivarne äro dock icke försvarslösa.

6 De hava bildat arbetsgivareföreningar,
vilka hålla ihop och samarbeta över hela landet och mot arbetarne bilda en kraftig front,
i det de vid behov använda sig av "lockout".

H b1 b2 b3

1 Härpå kunna arbetsgivarna svara med att nedlägga driften och avskeda arbetarna ("lock-out").

2 I allmänhet ligger det i arbetsgivarnas intresse,
att en konflikt blir så omfattande som möjligt,
enär arbetarnas kassor då sina rätt snart -
- i annat fall däremot kan striden bli synnerligen långvarig,
emedan de strejkande få understöd från arbetare på andra orter.

3 Staten har alltmer funnit det vara förenligt med sina intressen att gripa in i striderna mellan arbetare och arbetsgivare.

4 Den har därvid många uppgifter att fylla.

5 Dels bör den övervaka,
att icke den stora allmänheten får sitta emellan,
dels bör den förhindra uppkomsten av de ofta förödande striderna och bespara såväl parterna själva som samhället i sin helhet svåra förluster genom att understödja berättigade krav från båda sidor,
så att de kunna genomföras utan allvarliga konflikter.

6 Staten har påbjudit obligatorisk medling i arbetstvister,
den har inrättat en arbetsdomstol för att på fredlig väg avgöra tvister i fråga om tolkningen av avtal,
och genom att främja en försiktig men effektiv socialpolitik har den bragt många ämnen till konflikter ur världen.

H b1 b2 b3

1 Av dessa är lärkan den,
som tidigast lämnar sin sydliga uppehållsort,
och den gör med rätta skäl för namnet "vårens budbärarinna".

2 Djur,
III som legat i vintersömn,
vakna vid vårens ankomst.

3 Björnen lämnar sitt ide i sällskap med björnungarna,
som fötts under vinterns lopp.

4 Grodor synas i mängd vid vattendragen,
och även ormarna komma fram ur de hålor,
där de vistats under vintern.

5 Flugorna visa sig åter.

6 Andra insekter,
IIIk som under vintern legat i sömn men vaknat vid varsolens värmande strålar,
äro bin och myror.

H b1 b2 b3

1 Samtidigt med denna förändring i växtvärlden sker en kraftig omdaning av djurvärlden.

2 Skogen,
III som under vintern varit mindre livlig,
fylles nu med djur av alla storlekar och former.

3 Haren,
III vilken som skydd mot större fiender under vintern varit klädd i vitt,
skuttar nu omkring i en gråbrun päls.

4 Björnen begiver sig ur sitt ide och börjar genomströva den nyväckta naturen.

5 Flyttfåglarna komma och bygga sina bon.

6 Simfåglarna slå sig ner i vassen kring de större vattensamlingarna och flyga skrikande omkring efter föda,
medan de i vattnet fram och åter simmande fiskarna glänsa som silverplåtar.

H b1 b2 b3

1 I villasamhällena arbetas det med liv och lust.

2 Fruktträden klippas,
krokusen ståtar i full blomsterskrud,
snödroppen, vårens förstling, är till stor del redan utblommad,
tulpanerna och andra något senare vårblommor titta blygt och försiktigt upp ur jorden.

3 Villaägaren ser med en stolt blick på sin lilla ompysslade domän och undrar i sitt stilla sinne,
om det kommer att bli ett bra fruktår.

4 Under det man går och betraktar vårens tecken,
spänner man ut bröstet och andas in den härliga vårluften och känner sig höjd över vardagslivets alla småfnuttiga bekymmer.

5 Plötsligt stannar man slagen av häpnad.

6 Har man hört rätt?

H b1 b2 b3

1 När man talar om religiösa ungdomsrörelser,
tänker man sig gärna en grupp allvarliga ynglingar eller flickor,
som gå med avmätta steg och tillbringa sin tid med att studera
uppbyggelseböcker.

2 De moderna religiösa ungdomsrörelserna ha tagit upp hurtighet och naturlighet på sina program.

3 Man omväxlar med religiösa föredrag och till exempel sport.

4 Naturlighet är något,
som man åsyftar.

5 I Amerika,
II där allt skall ske så rationellt som möjligt,
har man uppdelat sammankomsterna enligt ett schema : en halvtimme bön, en timme boxning o.s.v.

6 Detta är nog ej något efterföljansvärt exempel.

H b1 b2 b3

1 Den största av alla ungdomsrörelser,
IIIk som just kan sägas ha valspråket "En sund själ i en sund kropp",
är scoutrörelsen.

2 Av denna finns det olika slag över hela jordklotet,
men alla kännetecknas de av representaternas bara knän och otroliga hurtighet.

3 Men scoutrörelsen är nog den ungdomsrörelse,
som uträttat mest,
man behöver bara tänka på
vad den gjort för ungdomen särskilt i de stora städernas slumkvarter
världen runt.

4 Men så finns det också rent ideella ungdomsrörelser, t.ex. skolornas gymnasistföreningar.

5 Dessa föreningar ha ibland sina blomstringsperioder,
då de ideella strävandena hållas högt,
men dessemellan komma de ofta in i dödvatten,
som tar sig uttryck i ett evigt pratande om ingenting.

6 Där det ofta brukar pratas om ingenting,
är också på gymnasistdagarna,
som de sista åren ha hållits i någon av de nordiska ländernas huvudstäder,
där ungdomen samlas för att lära känna varandras länder, diskutera
aktuella ämnen och höra föredrag.

H b1 b2 b3

1 Människornas lefnadsbana är,
IV säger muhammedanismen,
en gång för alla bestämd;
den kan ej ändras.

2 Denna uppfattning af människornas öde,
III som man plägar kalla fatalism,
har sorgliga följder.

3 Den alstrar slapphet och liknöjdhet;
träffas muhammedanen af en olycka,
gör han intet för att förbättra sin ställning;
hvartill skall det tjäna att trotsa det oundvikliga?

4 Den kristne åter, han ser i motgången och olyckorna,
IV som drabba honom,
ingenting annat än sin allvise och kärleksrike Guds ingripande.

5 Antingen -
II så tänker han -
vill Gud genom olyckan straffa mig för någon synd,
därför måste jag blifva bättre,
eller ock vill Han pröfva min tros äkthet och starkhet,
därför gäller det att härda ut.

6 Båda lärorna äro ense om,
att tron är det viktigaste för människan.

H b1 b2 b3

1 Ludvig XIV var en välmenande och rättskaffens man,
men han var ingalunda en sådan monark,
som Frankrike vid denna tidpunkt tarfvade.

2 Han var arbetsam och plittrogen,
och efter sin förmåga sträfvade han att gagna Frankrike.

3 Någon stor begåfning hade han ej.

4 Han saknade äfven statsmannablick och förstod sig ej på politiken.

5 Om man härtill lägger,
att den uppfostran
III han erhållit
gjort honom trångbröstad och ofördragsam,
samt att han var fången i tidens idéer,
kan man lätt förstå,
att hans regering blef allt annat än lycklig.

6 I intet land hade furstemakten utvecklat sig till en sådan fullständig despoti
som i Frankrike;
Ludvig hade också fått inplantat i sig,
att han skulle blifva en envåldskonung.

H b1 b2 b3

1 Denna Ludvigs vacklande hållning i allt utom religionen blef orsaken till många olyckor i det följande.

2 Först lät han af hofvet förmå sig att afskeda Turgot,
ehuru han själf var öfvertygad om,
att det skedde till landets skada
och ehuru,
I såsom han sade,
Turgot och han voro de enda,
som ville Frankrike väl.

3 Hade han sedermera vid riksståndens sammanträdande intagit en bestämd hållning och ej försummat att begagna sig af sin initiativrätt, skulle han utan tvifvel kunnat förekomma många av revolutionens öfverdrifter och rädda sitt konungadöme.

4 Men han gaf riksförsamlingen fria händer och insåg ej sitt fel,
förrän det var för sent och omöjligt att hejda revolutionens frambrytande ström.

5 Så kom då denna syndaflod,
IV som markisinnan de Pompadour förespått men i sitt oerhörda lättsinne
ej brytt sig om att afvända,
öfver en konung,
som ej gjort sig förtjänt däraf.

6 Han,
III som varit värd ett bättre öde,
fick umgälla straffet för sina fäders lättsinne och med sitt lif försona deras många brott.

H b1 b2 b3

1 Men om vi nu tänka på t.ex. Frankrike,
så var Ludvig XVI ingalunda en man,
som kunde släcka sådana eldbränder, som dem
en Rousseau, en Voltaire m.fl. utkastade bland sina lättrörda landsmän.

2 Och emedan Ludvig ej kunde afvärja stormen,
dukade han under för dess raseri.

3 Hvad
IIIk Ludvig mest saknade
var självständighet och viljekraft,
och denna brist kunde ej täckas af hans människovänlighet och hans starka rättskänsla.

4 Och rättskänsla ägde Ludvig,
oaktadt han var uppfostrad vid ett hof, så lättsinnigt och självsvåldigt som det franska under midten af 1700-talet.

5 Hans uppfostran var ojämn,
och han saknade för öfrigt håg för verkliga studier;
han tyckte bättre om jakt och ridning,
och för urmakeri hyste han verklig passion.

6 Men denna sin försummelse af en blifvande konungs plikter fick han djupt ångra då redan 1774 Frankrikes kungakrona sattes på hans alltför unga hufvud.

H b1 b2 b3

1 Ett sådant tillfälle erbjöd sig,
da Sverige under Karl den tionde Gustafs regering år 1655 blef invecklad i krig med Polen och Ryssland,
då äfven Danmark förklarade Sverige krig.

2 Karl Gustaf befann sig,
IV då Danmarks krigsförklaring kom,
i Polen.

3 Han bröt genast upp med en utvald här, följde Torstensons gamla väg, och stod i januari 1658 i Jutland.

4 Gynnad af en sträng vinter,
II som isbelade Bälten,
öfvergick Karl till Själland, slog den danska hären och hotade Köpenhamn.

5 Då skyndade Danmark att sluta fred.

6 Denna ingicks i februari i Roskilde,
då Sverige erhöll Skåne, Halland, Blekinge, Bohuslän samt Trondhjems län och Bornholm.

00:29

H b1 b2 b3

1 Nansen lät bygga ett fartyg efter ideer,
som han själv uttänkt.

2 Det var oerhört starkt och så byggt,
att det med lätthet skulle kunna motstå trycket af de väldiga ismassor,
som förekomma i de nordliga farvattnen.

3 Sedan en utvald besättning anskaffats
och fartyget utrustats med nödvändiga tillbehör,
afseglade han till det norr om Asien belägna hafvet,
hvarest, enligt hans beräkning, en ström skulle finnas,
som flyter mot norr.

4 Hans mening var att här låta Fram,
IV -så var fartygets namn, -
frysa fast i isen,
hvarpå det af strömmen skulle föras till den efterlängtade polen.

5 Planen slog emellertid fel.

6 Nansen kunde på grund af kölden ej komma så långt,
som han ville,
/utan måste låta sitt fartyg stanna,
där det var.

H b1 b2 b3

1 Sker rörelsen från en mindre tät till en tätare del af fältet,
kommer strömmen i ledaren att gå i motsatt riktning mot visarne på ett ur,
om man betraktar ledaren i kraftliniernas riktning, d.v.s. från nordpol till sydpol;
rör sig ledaren på motsatt sätt,
uppkommer en ström i motsatt led.

2 Detta är i korthet hela principen för dynamomaskinen.

3 För att alstra magnetfältet har denna en eller flera magneter (de s.k. fältmagneterna);
emellan dessa roterar induktorn, d.v.s. den del,
som motsvarar den rörliga ledaren i föregående framställning.

4 Induktorn består hufvudsakligen af en på maskinens axel fäst järnkärna med därpå upplindad, väl isolerad ledningstråd.

5 Järnkärnans uppgift är naturligtvis att bilda en god magnetisk ledare mellan fältmagnetens poler.

6 Ledningstrådens ändar sluta i metallstycken, lameller,
som äro fästade rundt om maskinaxeln,
men som därifrån och sinsemellan äro väl isolerade;
denna del af maskinen kallas kommutatorn.

H b1 b2 b3

1 Då han nämligen påminner sig,
att denne endast på grund af sin egen förtjänst skaffat sig ett ryktbart namn,
väckes kanske hans ärelystnad,
och han besluter att med alla krafter arbeta på att nå en framstående plats inom samhället.

2 Firandet af stora mäns minnen har därför ock en stor betydelse såsom ett medel till uppmuntran.

3 Det finnes nationer,
som under århundraden varit förenade med hvarandra och haft gemensamma intressen,
men som till slut genom krig och våld blifvit åtskilda.

4 Dessa nationer hafva likväl i minnet af de stora män,
IV som lefvat och verkat under den tid,
nationerna ännu voro förenade,
ett band,
som sluter dem intill hvarandra.

5 Minnesfirandet har alltså den största betydelse såväl för den enskilde som för hela folket.

6 Det tillkommer därför hvarje man och kvinna att med fosterländskt sinne deltaga i firandet af stora mäns minnen,
hvilka jämte frihet och oberoende utgöra nationeras största rikedomer.

H b1 b2 b3

1. Hvarför känna vi oss månne skyldiga att fira deras minne?

2 Är det ej med känsla af hänförelse och tacksamhet,
som man läster en Tegnérs eller en Rűnebergs dikter?

3 Är det ej med en känsla af tacksamhet,
som vi se,
hvad en Linné gjort på vetenskapens område och en Jonas Alströmer
på industriens?

4 Vi känna denna tacksamhet och känna den djupt,
och denna tacksamhet manar oss att fira deras minne och att ej låta deras
namn bringas i glömska.

5 En annan orsak, till,
IIIk att man firar stora mäns minne,
är,
att därigenom ädla känslor väckas till lif,
att fosterlandskärleken höjes,
samt att kraft och mod ingifves.

6 Om man får höra ett minnestal öfver en berömd man, en fosterländsk
sång eller något dylikt,
är det förunderligt,
hvad detta har för tjusningskraft.

H b1 b2 b3

1 Finnes det väl då ett mera mänskligt och naturligt sätt att uttrycka vår tacksamhet än att årligen på ett yttre sätt, t.ex. genom sång och tal fira minnet av ifrågavarande person?

2 Men vi lära oss ej endast att vara tacksamma och uppskatta förtjänsterna hos
de män,
som ägnat sitt lif och insatt hela sin kraft och sitt mod för att gagna Sveriges välfärd,
utan vi eggas äfven att i ord och handling söka efterlikna dem i fosterlandskärlek och oegennytta.

3 Individen stärkes i sin uppfattning om det
som är stort, skönt och ädelt,
nationen sluter sig fastare tillsammans till en enda enhet med den fasta öfvertygelsen
att Sverige ännu lika väl som förut kan skapa hjältar,
som veta att antingen med svärdets eller tungans vapen upprätthålla fosterlandets värde och självständighet.

4 Det är sålunda visadt,
att ett firande af store mäns minne ej endast är berättigadt, utan äfven i hög grad nyttigt för folken.

5 Helt säkert är det därför oriktigt att förakta detsamma.

6 Lyckligtvis är numera motsatsen den gängse åsikten,
och man bör hoppas
att detta för all framtid må blifva förhållandet.

H b1 b2 b3

1 Kristi båda naturer äro ock med hvarandra i en oupplöslig och oskiljaktig förening.

2 Han kan ej vara vår frälsare,
om han saknar den ena eller den andra af dessa naturer.

3 Derför att han egde dem i ett så innerligt samband,
är han just vår förlossare.

4 För att kunna föreställa sig denna nära sammanslutning mellan två så skilda element, må man blott tänka på tillståndet vid människans egen omvändelse.

5 Gud sjelf anknyter sig ju då vid det gudsbildliga hos människan och ingår med detta en s.k. unio mystica.

6 Gudomen kan så taga sitt säte i den syndiga människan.

H b1 b2 b3

1 Han måste för att vara en rätt återlösare i en människas gestalt uppträda här på jorden och genom sin heliga vandel gifva oss en rätt bild af ett lif utan synd. [/- - - -/, citat.]

2 Vi hafva nu funnit,
att Kristus måste vara såväl sann Gud som äfven sann människa,
och komma nu till den frågan,
i hvilket förhallande hans gudom star till hans människoblifvande, eller med andra ord till hans båda naturers förhållande till hvarandra.

3 Svaret härpå gifver oss den på mötet i Kalcedon uttalade bestämmelsen, att Kristi båda naturer äro oupplösligt och oskiljaktligt, utan sammanblandning och utan förvandling förenade.

4 Kristi person är visserligen blott en,
men i denna ingå såsom beståndsdelar på ofvannämda sätt hans gudoms- och hans människoväsende.

5 Med rätta kunna vi på Kristus tillämpa Bibelns ord: I honom bor all gudomens fullhet lekamligen.

6 Sammanfatta vi det,
som vi framstält om Kristi person,
finna vi,
att Kristus måste å ena sidan ega gudomsväsende för att kunna till oss människor framföra Guds vilja men å andra sidan äfven människoväsende för att gifva oss en lefvande bild af människan,
sådan Gud vill,
att hon skall vara.

H b1 b2 b3

1 Den mest betydande olikheten mellan de båda frederna framträder likväl deri,
att
I då religionsfreden i Augusburg,
III ehuru den visserligen liksom den Vestfaliska freden
slöts mellan katoliker och protestanter,
blott och bart ingicks mellan tyskar,
aldenstund ingen utländsk makt var inbegripen deri,
detta ingalunda var förhållandet med den Vestfaliska.

2 I den sistnämda freden voro nämligen inneslutna icke blott kejsaren och konungen af Spanien å ena sidan och de tyska protestanterna å den andra utan äfven de senares bundsförvanter i 30 ariga kriget nämligen Sverige och det katolska Frankrike.

3 Naturligtvis måste,
III då utländska makter biträdde freden,
landafträdelser ega rum.

4 Kejsaren, såsom varande den besegrade parten, tvangs ock att afträda betydande landområden både till Sverige och till Frankrike.

5 Genom dessa freder förändrades nästan helt och hållet de olika makternas ställning i Europa.

6 Genom religionsfreden i Augsburg lades grunden till ett starkt och kraftigt motstånd mot det Habsburgska husets allt mer och mer växande öfvermakt,
och denna grund befästes ytterligare genom Vestfaliska freden.

H b1 b2 b3

1 Denna religionsfrihet utsträcktes i den westfaliska freden till de reformerta.

2 Uti den augsburgiska religionsfreden bestämdes det vidare,
att,
I om en katolsk prelat affölle
så skulle hans värdsliga besittningar qvarstanna inom den katolska kyrkan.

3 Detta beslut, det s.k. andliga förbehållet, var mycket ofördelaktigt för protestanterna,
ty det utgjorde ett väsentligt hinder för reformationens framgang.

4 I den westfaliska freden ändrades detta beslut till protestanternas fördel.

5 Men den westfaliska freden har dessutom ett politiskt innehåll,
hvilket den augsburgiska freden ej har.

6 Sverige och Frankrike erhöllo nämligen stora besittningar i Tyskland,
och många tyska småstater fingo sina områden utvidgade.

H b1 b2 b3

1 Salunda erfordrades rådets likaväl som ständernas vetskap och samtycke för att stifta lag, pålägga skatt, börja anfallskrig eller under pågående riksdag ingå fred eller förbund.

2 Konungen skulle visserligen ega den högsta verkställande makten, men äfven deruti gjordes han beroende af rådets flertal.

3 Alla ärenden af vigt skulle "i sittande råd" föredragas och afgöras, och alla högre ämbetsmän skulle der tillsättas.

4 Högsta domsrätten uppdrogs åt en af rådsherrar sammansatt "justitierevision".

5 Ett antal mindre vigtiga ärenden kunde konungen visserligen afgöra i sitt kabinett i närvaro af endast tvänne riksråd, men äfven denna rättighet betogs honom snart.

6 Konungens ställning hade härigenom i sjelfva verket nedsjunkit till blott den att vara ordförande i rådet.

H b1 b2 b3 b4

1 Följden blef också,
att konungen för det mesta rådgjorde med sina sekreterare,
som ej tillhörde riksrådet;
detta hindrade dock ej,
att konungen rådfrågade enskilda rådsmedlemmar,
som egde hans förtroende. —

2 Enligt 1720 års regeringsform ansvarade rådet,
IV som nyss nämdes,
inför ständerna.

3 Nu deremot voro de ansvariga inför konungen,
hvilket ju var en naturlig följd af den beroende ställning,
det intog till honom.

4 I regeringsformen af 1772 stadgades,
att konungen ej skulle få börja anfallskrig utan rådets och ständernas samtycke, en bestämning,
som sedermera fick mycket stor betydelse,
i det att den blef en af anledningarna till det missnöje,
som sedermera utbröt mot Gustaf III,
och detta åter hade till följd de kraftåtgärder från Gustaf IIIs sida,
hvilka slutade med enväldets införande och rådets fullkomliga krossande.

5 Man skulle således kunna säga,
att de båda regeringsformerna af 1720 och 1772 voro alldeles motsatta i sina bestämmelser om konungens och rådets makt.

6 Genom regeringsformen af 1720 beröfvades konungen största delen af sin makt,
som till en del lades i rådets händer;
genom 1772 års regeringsform deremot lades nästan enväldsmakt i konungens händer,
under det att "riksråd" endast blef en tom titel.

H b1 b2 b3

1 Då man vandrar genom den tysta och mörka furuskogen,
och ens öga under en lång stund icke sett annat än de höga och raka furorna
med sin mörka och blåaktiga grönska,
då är det uppfriskande för blicken att upptäcka några ljusgröna fläckar mellan granarna,
och örat,
III som förut endast hört vindens sus i grantopparna,
smekes af det svaga prasslandet af löf.

2 Man styr sina steg mot de ljusa träden och finner sig plötsligt stå inför ett stort kärr,
hvars vattenyta är genombruten af uppräta strån och flytande blad samt omgifven af saftiga buskar och träd.

3 Om man först betraktar stranden,
skall man finna ståtliga alar,
hvilkas grenar hänga ända ned till vattenytan;
och vid foten af dessa står odonbusken med sina läderartade blad och sina blåa bär.

4 En nära släkting till odonet, nämligen tranbärsörten, smyger sin veka stjelk fram öfver mossan och visar sina ljusröda blommor eller fjolårets röda bär.

5 Skvattrambusken har nyss öppnat sina hvita blommor,
som sitta i täta samlingar i grenspetsarna,
/och sprider genom dem en stark terpentinlukt,
som genomtränger luften ganska vida omkring.

6 Öfvergår man därefter till själfva kärret,
skall man träffa på en mångfald släkten och arter.

H b1 b2 b3

1 I kopparkisen förekommer stundom något guld, t.ex. i Falu koppargrufva,
der man dock endast får några kilo årligen.

2 Blyglansen består af svafvelbly.

3 Den bildar vackra, gråa kristaller,
hvilka ha stor egentlig vigt.

4 Ur blyglans framställes bly på det sätt,
att en del malm rostas,
då blyoxid och blysulfat uppkomma.

5 Dessa produkter upphettas tillsammans med ny malm.

6 Då förena svaflet och syret sig med hvarandra,
och bly blir fritt.

H b1 b2 b3

1 Bland de råämnen,
II hvarmed naturen förser oss,
intaga metallerna en synnerligen vigtig plats.

2 Särskildt i våra dagar,
II då industrien och ingeniörsvetenskapen nått en så hög grad af utveckling,
maste metallernas framställning och bearbetning blifva föremål för stort intresse.

3 Om vi erinra oss,
hvilken användning t.ex. järnet för närvarande har,
i det att maskiner och redskap af alla slag, fartyg, broar o.dyl. numera så godt som uteslutande tillverkas af denna metall,
så är det lätt att förstå,
att bergshandteringen i ett land med stor tillgång på metaller måste blifva en af hufvudnäringarna därstädes.

4 Då nu då flesta metaller icke förekomma gedigna, d.v.s. i rent tillstånd,
så kan man inom bergsbruket urskilja två hufvudafdelningar, nämligen uppsökandet af de bergarter (malmer),
som innehålla metaller,
och de senares framställning i fri form därutur.

5 Vända vi oss till vårt eget land,
så förekomma där visserligen rätt många metaller, men de flesta af dem i så ringa mängd,
att endast tva i egentlig mening kunna sägas vara vigtiga, nämligen järnet och kopparn.

6 Den förstnämda metallen,
III som i allmänhet aldrig träffas gedigen på vår jord,
förekommer i Sverige hufvudsakligen i två föreningar, nämligen s.k. blodstensmalm och magnetisk järnmalm,
af hvilka dock endast den senare lämpar sig för framställning af metalliskt järn.

H b1 b2 b3

1 Kopparn är såsom malm vanligtvis förenad med svafvel och kallas da kopparkis.

2 Till färgen är denna gulröd med en ganska vackert gnistrande yta.

3 En särdeles vigtig malm är äfven blymalmen.

4 Denna förekommer på icke så få ställen och är vanligen af utmärkt beskaffenhet.

5 Blymalmen, eller blyglansen, utgöres nästan endast af bly och (svafvel) samt är till färgen silfverglänsande.

6 Mindre vigtiga malmer,
III som påträffas i vårt land
äro zink-och silfvermalmerna.

H b1 b2 b3

1 Det första
IIIk vi då hafva att göra
är att undersöka,
hvad dessa ord innebära.

2 De innebära,
att icke blott den person,
III som bekläder ett högt ämbete,
utan äfven den,
III som innehar en ringa och obetydlig samhällsställning,
bör aktas,
blott han rätt förstår att uppfylla sin plats.

3 Det ärofulla i en människas ställning beror nämligen icke på,
om den är hög eller låg
/utan ligger i sättet
på hvilket den plats skötes,
som man fått sig tilldelad.

4 Häraf bör man dock ej draga den slutsatsen,
att man ej skall söka arbeta sig upp i verlden till en hög och aktad samhällsställning.

5 Detta är langt ifrån skaldens mening.

6 Ty malet för en människas sträfvan bör alltid vara att söka komma fram i verlden.

H b1 b2 b3

1 Det är en känd sak,
att i många af den katolska kyrkans läror finnas upptagna en mängd menniskotillsatser,
hvilka bortskymma , om icke rent af omkullkasta, bibelns framställning af de gudomliga sanningarne.

2 Att så är förhållandet
låter lätt förklara sig,
då man betänker,
att den katolska kyrkan redan tidigt lät bibelns läror få stå tillbaka för det,
som syntes bäst i människors ögon,
och
när en gång början var tagen
och den enda, rätta ledstjärnan blifvit bortskymd,
då var det ganska naturligt,
till hvilka resultat man skulle komma.

3 En bland dessa många läror,
IIIk som uppkommit inom den katolska kyrkan,
är läran om aflaten,
hvilken,
III sådan den nu är,
står i bestämd strid mot bibelns lära,
att en annan grund kan ingen lägga än den,
som lagd är,
hvilken är Jesus Kristus.

4 Ursprungligen var denna lära dock ej sådan,
som den sedan har blifvit,
utan den har småningom utvecklats.

5 Till följd af synden,
II så tänkte man,
hvilar öfver menniskan skuld och straff.

6 Dessa senare äro af två slag, timliga och eviga.

H b1 b2 b3

1 Under senare hälften af femtonhundratalet voro protestanterna i Frankrike utsatta för de svåraste förföljelser från katolikernas sida.

2 Da de förstnämde, de s.k. hugenotterna, likväl ståndaktigt höllo på sin religion och, stödjande sig på de rättigheter,
som blifvit dem tilldelade genom ediktet i Amboise 1562,
trotsade förföljarne,
utbröt den långa och mördande strid,
som är känd under namn af "hugenottkrigen".

3 Dess historia skildrar en lang kedja af förödmjukelser och lidanden å hugenotternas sida, löftesbrott och alla slags skändliga dåd å katolikernas - en mörk tafla,
hvilkens enda ljuspunkter äro de hjeltemodiga drag af sjelfuppoffring och trosnit,
som lades i dagen af hugenotterna och i främsta rummet af deras utmärkte ledare, sådane som Anton af Navarra, amiral Soligny och framför alla Henrik af Navarra, Antons son,
hvilken ock till sist skulle leda sina trosbröders sak till den ärorikaste och lyckligaste utgång.

4 Förgäves segrade katolikerne i början öfver de underlägsne hugenotterne,
förgäfves hopsmidde de mäktige Guiserne de lömskaste planer för att krossa sina fiender,
förgäfves spridde de genom Bartholomæinattens blodbad den vildaste fasa bland de arma protestanterna.

5 Sammansvärjningar, ligor och utländska förbund-allt strandade mot hugenotternas ståndaktighet och Henrik af Navarras kraftiga och kloka företag.

6 Denne lyckades slutligen besegra de uppåtsträfvande Guiserna och göra sig sjelf till Frankrikes konung -
och härmed var hugenotternas seger stadfästad.

H b1 b2 b3

1 Der slog Karl också läger,
och en tid lågo de båda arméerna i vinterqvarter midt emot hvarandra;
den svenska hären var dåligt utrustad, dåligt provianterad,
sjukdomar började rasa inom den,
och Karl såg sig nödsakad att antingen draga sig derifrån eller att anfalla Danskarne;
han valde det sist nämda.

2 Mellan det svenska och det danska lägret låg Lydde ån,
på andra sidan om denna var en slätt,
som så småningom höjde sig upp mot "All Helgona" backen vid Lund.

3 Tidigt en morgon bröto Svenskarne upp ur sitt läger, tågade öfver Lydde ån,
som var isbelagd,
och under Karls befäl riktade den högra flygeln sin marsch mot Allhelgonabacken.

4 Danskarne hade fått kännedom om svenska härens uppbrott och rycka ut ur sitt läger fullt stridsfärdige.

5 Då den danske konungen blifver varse,
hvarthän Svenskarne tåga,
ilar han med sin venstra flygel åt detta håll.

6 Den just då uppgående solens stralar belyste de tvenne härarnes betydelsefulla täflan.

H b1 b2 b3

1 Den i vår historia så märkvärdige Carl XI möttes i början af sin regering af
idel motgångar och svårigheter.

2 Den långa förmyndarregeringen hade väl inlagt stora förtjenster om landets inre
┌ utveckling,
└ men den hade dock i flere hänseenden begått grofva förseelser och ofta förrådt
en ej ringa grad af ostadighet och vankelmod.

3 Detta medförde naturligvis högst menliga följder för hela landet, men inverkade
mest ofördelaktigt på den yttre politiken,
som alltjemt visade sig mycket vacklande och opalitlig.

4 ┌ Sveriges afundsjuke grannar hade också alltjemt begagnat sig af hvarje tillfälle,
│ som erbjöd sig,
┌ till inblandning;
└ de hade fattat en allt djupare ringaktning för Sverige och dess slappa styrelse
samt emotsågo med glädje den tid,
då Sverige skulle falla ett offer för deras eröfringsbegär.

5 Då Carl XI sjelf fattade statsrodret,
hade han sålunda först och främst att afvärja den fara,
som hotade från grannfienderna.

6 Men han hade, utom dessa yttre faror, äfven många missförhållanden inom landet
┌ att afhjelpa,
└ och det hade således ej bort förefalla besynnerligt,
om konungen i någon mån visat sig villrådig och modfälld.

H b1 b2 b3

1 Det segerrykte,
III Svenskarne förvärfvat under Gustaf Adolfs och Carl Gustafs ärofulla dagar,
tillfogades en svår stöt,
då Sverige invecklades i krig med "den store kurfusten" och mot denne
led nederlaget vid Ferbellin.

2 Förlusten var väl i sig sjelf ej så stor,
men Sveriges hemliga fiender fingo nu mod att öppet uppträda:
Holland och Danmark förklarade krig.

3 Underrättelsen om dessa faror väckte i Sverige allmän förbittring mot
förmyndarne,
som inledt landet i det olyckliga kriget,
och den unge konungen,
III som nyligen blifvit förklarad myndig,
beslöt att sjelf taga allt om hand, utan att vidare bry sig om radet;
ynglingen,
III som förut upptagits endast af sina ridter och krigiska lekar,
egnade sig nu med sin själs hela kraft åt regeringsärendena och försvaret af
sitt land.

4 Hans plan var att genom en landstigning i sjelfva Danmark skilja detta land från
förbundet,
men hans afsigt kunde ej sättas i verket till följd af svenska flottans nederlag;
han ryckte därför Danskarne till mötes,
när de öfvergingo till Skåne.

5 Men kriget gick olyckligt för Svenskarne,
och de måste draga sig tillbaka;
den unge konungen
III som i början varit intagen af de gladaste förhoppningar,
blef dyster och sorgsen samt förtviflade om utgången.

6 Danskarne ryckte fram under ständigt lyckliga vapenskiften,
och norrmännen stodo färdiga att förena sig med dem;
det starka Halmstad hotades.

H b1 b2 b3

1 Den gamla franskt akademiska vitterhetsskolan,
III hvars blomstringstid under den tredje Gustafs dagar varit så lysande,
började vid det adertonde seklets slut gå med stora steg mot sin graf.

2 De bojor,
III som en skef smaklära pålagt poesien,
blefvo i längden alt för tryckande,
och man begynte tvifla på den ofelbarhet,
man tillagt "l'art poétique".

3 Också visar sig såväl hos Kellgren som hos flere af den gustavianska sångarskolans skalder ett starkt intryck af de nya, fosterländska toner,
som på andra sidan sundet klingade från Evalds och Baggesens lyror.

4 Störst visar sig detta inflytande hos Kellgren,
men hans sång tystnade snart,
och sjelf lägges han på den sjukbädd,
hvarifrån han snart skulle nedstiga i grafven,
dock icke förrän han fått glädja sig åt välljudet af toner, i skönhet beslägtade med dem,
han sjelf sjungit under de sista åren.

5 Sångaren var Frans Mikael Franzén.

6 Född år 1772 i Österbotten, samma landskap,
II som fostrat så många af Finlands störste män,
utnämdes Franzén vid unga år till "docens eloquentiæ" vid universitetet.

H b1 b2 b3

1 Ännu hade Franzén icke öfvergått mannaålderns tröskel,
förr än hade [lapsus för "han", (min anm.)] uppträdde med en sång,
som med ens gjorde honom till allmänhetens älskling.

2 Det var den underbara dikten Menniskans anlete,
som af Kellgren infördes i Stockholmsposten,
hvarvid den store skalden uttalade den önskan,
att han sjelf velat vara författaren till en sådan.

3 Så hade ännu ingen sjungit,
och jemte känslan, behaget och älskvärdheten i denna sång beundrade man skaldens ädla tankar samt hans upphöjande af idealiteten och det öfversinliga.

4 Samma älskliga syskontycke af renhet och oskuld röjde äfven den rika skatt af dikter,
som derpå följde.

5 Vill man förklara den närmare orsaken till den trollmakt,
som alla dessa sånger utöfvade på folkets hjertan,
ligger denna förnämligast i den opposition,
som de uttalade mot tidens åsigter.

6 Under det att den s.k. upplysningens budbärare sökte utrota alla traditionella bruk och inrättningar,
förherrligade deremot den unge skalden familjebanden, de heligaste af alla band,
emedan de i tidens morgon knutits af den eviga godheten sjelf.

H b1 b2 b3

1 Med dessa sistas ankomst förorsakas en allmän split och oro.

2 ⌐ Flera visar (honor) kunna omöjligt trifvas tillsamman,
⌙ och fråga blir således,
om den gamla eller någon af de nya skall få väldet och qvarstanna.

3 De öfriga bien dela sig i partier,
som sluta sig till hvar sin hona.

4 Vanligen slutas det så,
att den gamla visen i spetsen för sina anhängare begifver sig åstad att uppsöka en ny bostad.

5 Detta så kallade svärmande sker om våren eller försommaren,
då bien såsom en dånande sky flyga hit och dit,
till dess visen slår ner någonstädes,
då alla de öfriga genast följa hennes exempel.

6 Af de i kupan qvarvarande honorna afgöres vanligen rätten genom ett envige,
då den öfverlefvande naturligtvis blir drottningen.

H b1 b2 b3

1 Jernet är således en tung, oädel metall.

2 Dess specifika vigt är äfven ganska stor, ungefär 7.

3 Genom denna egenskap, dess betydliga tyngd, är det särdeles användbart till sådana verktyg,
som genom sin tyngd skola uträtta arbete, t.ex. hammare.

4 Vidare har jernet den märkvärdiga egenskapen,
att det efter förening med en viss qvantitet kol kan förvandlas till stål,
som eger en anmärkningsvärd hårdhet.

5 Genom särskilda processer kan denna hårdhet göras så stor,
att den till och med närmar sig diamantens.

6 En följd häraf är,
att jernet i form af stål är den enda metall,
som kan användas till permanenta magneter,
hvilka särdeles i senare tider i de magnetoelektriska apparaterna och inom telegrafien fått en så vigtig användning.

H b1 b2 b3

1 I alla lifvets behof är det till gagn såväl i fredliga som krigiska idrotter.

2 I form af plat tjenar det till ångpannor, taktäckning, pansar för krigsfartyg, m.m.

3 Genom sin egenskap att blifva magnetiskt,
II när en elektrisk ström får löpa kring detsamma,
utgör det elektriska telegrafens vigtigaste beståndsdel.

4 Sasom kompassnal visar det oss vägen öfver okända haf och länder
och i form af åskledare skyddar det oss mot blixtens härjningar.

5 Det är föga under då
att det land,
III som har rika förråd på denna metall och derjemte en kraftig, arbetsam befolkning,
som vet att begagna sig af dessa skatter,
kan anses lyckligt,
äfven om det i andra afseenden skulle vara mindre väl lottadt.

6 Vart eget fosterland med sina många jerngrufvor och härdade befolkning är ett talande bevis härpå.

H b1 b2 b3

1 Detta stora, på en gång fruktansvärda och välsignelserika inflytande,
III som exemplet utöfvar,
allefter som det verkar ondt eller godt,
visar sig i synnerhet hos den svaga och mindre upplysta menniskan;
det är nämligen vanligtvis denna,
som låter en starkare och mera upplyst menniskas handlingar inverka på sina egna.

2 Se vi på en moder och hennes barn,
finna vi,
att det alltid är barnen,
som följa sin moders exempel,
och icke tvärtom.

3 Derför hafva äfven för det mesta store och ädle män haft till föresyn utmärkta mödrar,
liksom oftast de gröfste brottslingar i sina föräldrar haft de mest dåliga exempel.

4 Största dragningskraften har det onda exemplet på menniskan,
dels emedan hela hennes väsende är ondt,
dels emedan hon finner det lättare att göra det onda än att göra det goda,
alldenstund hon då icke behöfver strida mot sig sjelf och världen.

5 Vill en menniska nämligen göra något ondt,
är det ju ett stöd för henne,
om någon annan förut begått samma fel,
i synnerhet om denna andra eger högt anseende.

6 Hon föranledes då genom exemplets makt att begå ett fel,
som hon utan detta onda exempel aldrig skulle vågat begå.

H b1 b2 b3

1 Bland de saker,
II som på menniskorna göra ett stort intryck och utöfva ett mäktigt inflytande på deras handlingssätt,
intager utan tvifvel exemplet ett framstående rum.

2 För att märka detta förhållande erfordras äfven i sanning blott en ganska ringa erfarenhet,
ty huru otaliga äro ej de bevis på exemplets makt,
som under vårt lif yppa sig för oss både hos oss sjelfva och hos andra menniskor?

3 Den tid af menniskans lif,
III då vi se exemplet hafva den största inverkan på henne,
är utan tvifvel barndoms-och ungdomstiden.

4 Det ligger ju i sakens natur
att barnet,
III innan det kommit till sjelfständig uppfattning af sina handlingar,
gerna tager andra personer och framför allt de,
IV för hvilka det hyser vördnad och kärlek, såsom sina föräldrar och vårdare
till föredöme och gör
hvad det ser dessa göra.

5 Det tycker sig då ega en viss garanti för sitt handlingssätt,
och hvad är naturligare än detta?

6 En vigtig och kanske den vigtigaste beståndsdel i barnets uppfostran är derföre exemplet;
och huru många gånger hafva vi ej sett,
att personer,
III som uti hemmet ej sett än godt,
under hela sitt lif kämpat för det godas sak och äfven vid sin lefnads slut haft den tillfredsställelsen att se,
att de ej kämpat förgäfves.

H b1 b2 b3

1 Den förste,
IIIk som gjorde ett allvarligt angrepp mot kejsarens besvärande kyrkliga myndighet,
var påfven Nikolaus I.

2 Denne,
III som var påfve mellan 858 och 867,
uppträdde på en tid,
då kejsartiteln egdes af de siste, oduglige karolingerne.

3 Han försvagade emellertiden kejsarmakten ej synnerligen mycket,
om vi så få säga,
praktiskt, utan snarare teoretiskt.

4 Det var mot föreställningen om kejsarens öfverhöghet öfver kyrkan,
som han uppträdde.

5 Med sina pseudoisidoriska dekretaler, en samling af kyrkomötens beslut och påfliga bref från äldsta tider,
II hvilka utgåfvos under den namnkunnige biskopen Isidors af Sevilla (1636) namn,
med dessa dekretaler ville Nikolaus,
III hvilken var den förste,
som använde dem,
bevisa,
att man af ålder ansett,
att,
I liksom själen är förmer än kroppen
den andliga makten står öfver den verldsliga och således påfven öfver kejsaren.

6 Dessa dekretaler,
III hvilka af reformatorerne upptäcktes vara falska,
visa,
att redan vid denna tid kyrkans män hyllade den förderfliga sats,
som jesuiterna i nyare tider användt och använda,
nämligen att ''ändamålet helgar medlen''.

H b1 b2 b3

1 Under det att Karl Gustaf låg vid Köpenhamns murar,
gjorde han flere anfall mot staden.

2 Men alla dessa misslyckades och strandade mot danskarnes tapperhet och offervillighet.

3 Karl Gustaf började misströsta om framgång,
da han hastigt beslöt att under nattens mörker göra ett anfall på staden.

4 Men danskarne,
III som hade blifvit underrättade om Karl Gustafs plan,
tillbakaslog anfallet.

5 Nu återstod för Karl Gustaf ingenting annat än att antingen upphäfva belägringen och anses för nesligt besegrad, eller att våga det yttersta och ännu en gang göra ett förtvifvladt försök att intaga staden.

6 Karl Gustaf valde det senare.

H b1 b2 b3

1 Denna samvetets seger drifver människan att göra det rätta.

2 Inom större samhällen såsom London och Paris, finnes det exempel på mänskliga individer,
som hafva föga eller intet begrepp om religion,
men hvilka likväl lyda samvetets rättrådiga röst.

3 Den känsla,
III som samvetet vanligen uppväcker,
är ångern.

4 Huru mången människa skulle ej vilja hafva flere mer eller mindre dåliga och okloka handlingar ogjorda!

5 Hon förtäres nämligen af ångern,
hvilken koncentrerar hela hennes uppmärksamhet på det orätta i den begångna handlingen och gifver henne ingen ro
förrän hon på ett eller annat sätt godtgjort detta.

6 Ett ofta förekommande exempel därpå, är
att en tjenare,
III som från sin husbonde undansnillat penningar eller andra saker af värde
genom ångerns rastlösa inverkan tvingas att godtgöra det begångna felsteget.

H b1 b2 b3

1 Så framlefver denne man, djupt tärd af samvetets ropande röst, sin ålderdoms sena höst,
till dess att döden, befriaren, kommer och slutar hans jordeqval.

2 Sålunda se vi,
huru denne man,
III som i sin ungdom var en lastens slaf och ej lyssnade till sitt samvetes röst
på sin ålderdom genom den makt,
IV som samvetet då utöfvade på honom,
dyrt fick umgälla,
att han ej rätt användt sin ungdoms dyrbara tid.

3 Om vi nu i stället antaga,
att vi återfunnit det ofvan nämda barnet vid samma ålder, men i en annan ställning än den,
som blifvit omtalad,
skola vi äfven taga hans person och lif i betraktande.

4 Då han lemnade hemmet,
hade han i sitt minne bevarat sin moders ljufva bild och föresatt sig att blifva en son, värdig sin ädla moder.

5 Detta löfte höll han äfven;
ty han gagnade sitt fädernesland och gjorde sig och sitt namn aktadt och värderadt.

6 Om han någon gång frestades att göra det,
som ej var öfverensstämmande med hederns lagar,
afhöll han sig dock alltid derifrån, lydande den makt,
som hans samvete utöfvade på honom.

H b1 b2 b3

1 För att rätt förstå den betydelse
II bondeståndet haft i Sveriges och öfriga länders historia,
torde det vara nödigt, att om än i korthet betrakta
på hvad sätt och under hvilka förhållanden de olika standen uppkommo

2 Sedan den stora rörelse,
III man kallat folkvandringarne,
saktat sig,
började de olika folk,
IV som genom densamma satt sig i besittning af nya områden,
att så småningom utbilda sin författning och införa ordning och stadga i de
sålunda bildade rikena.

3 Det är från denna tid,
man räknar uppkomsten av de särskilda stånd,
som sedermera på de olika ländernas utveckling hade ett så afgörande inflytande.

4 Vi finna då
huru af anförarnes följe feodaladeln utvecklade sig,
och huru densamma sedermera kom i besittning af en makt,
som för de öfriga ständen var särdeles tryckande.

5 Vid sidan af detta stånd uppträdde presterna,
af hvilka åtminstone de högre voro feodalherrar, och sålunda äfven
mäktige samt med gemensamma intressen fästade vid feodaladeln.

6 Dessa voro under medeltiden de förherrskande standen,
och af dem hölls det öfriga folket i strängt beroende.

H b1 b2 b3

1 För att afgöra denna fraga torde det vara af nöden att först omtala tiden för och orsaken till bondeståndets uppkomst.

2 Det är under medeltiden,
som man först tydligen märker denna sönderdelning i stånd och klasser,
som man kallar adel, presterskap, borgare och bönder.

3 Det var nämligen då,
som en stark konungamakt uppstod genom uppkomsten af feodaladeln,
och som stormännen i följd af de privilegier,
III som de på bekostnad af de öfriga ständen erhöllo,
skarpt skilde sig från den öfriga massan af folket.

4 I det öfriga Europa finna vi snart,
hurusom folket, det vill säga bondeståndet, prisgifvet åt adelns tyranni och godtycke, mer och mer nedsjönk och beröfvades allt inflytande på statens angelägenheter.

5 Deremot var det borgerskapet,
som här bildade en motvigt till stormännen.

6 Icke alldeles så var förhållandet i Sverige.

H b1 b2 b3

1 Under det att gamla historiens skådeplats är länderna omkring medelhafvet,
och medeltidens företrädesvis är Europa och en del af Asien,
uppläts nu deremot genom de stora geografiska upptäckterna hela jorden till ett fält för den menskliga verksamheten;
och nu först kan historien kallas en verldshistoria,
då hon omfattar ej menniskorna på en enda fläck af jordklotet utan det öfver hela jorden spridda menniskoslägtet.

2 Till följd af de nya upptäckterna spredos människorna,
IV såsom sagdt är,
öfver hela jorden;
och det uppstod en storartad vexelverkan mellan gamla och nya verlden;
det gamla Europa verkade på de nyupptäckta länderna,
och dessa återverkade kanske ännu mera på Europa.

3 En stark liflighet och rörlighet uppkommo,
och menniskoslägtet gick derigenom i alla afseenden, såväl i andligt som materielt och politiskt, med stora steg framåt på utvecklingens bana.

4 I andligt afseende utbredde sig för menniskoanden och forskningsbegäret ett nytt, större fält;
de fingo mera plats att röra sig, flere ämnen och nya företeelser att sysselsätta sig med.

5 Konster och vetenskaper leddes in på nya banor,
der de sköto nya skott och med otrolig hastighet än vidare utvecklade sig.

6 Såväl genom denna konsters och vetenskapers uppblomstring som genom sjelfva upptäcktsresorna såsom i och för sig sjelfva bildande och lifgifvande för skarpsinnet och uppfinningsförmågan försvunno medeltidens okunnighet och råhet,
under det att den menskliga intelligensen ökades,
och den sålunda ökade upplysningen började göra de grundsatser gällande,
som skulle grunda en ny tid.

H b1 b2 b3

1 Så var ock förhållandet.

2 Under nyare tiden erhöllo de s.k. sjömakterna, Spanien och Portugal samt senare äfven England och Holland, allt större anseende bland de öfriga europeiska staterna och inflytande på de allmänna statsförhållandena.

3 Men det är ej blott i afseende på mensklighetens materiella utveckling,
som de geografiska upptäckterna varit af så stor vigt;
de hafva ock, liksom öfriga stora verldshändelser, verksamt bidragit att föra menniskorna framåt på den andliga utvecklingens bana.

4 I de nya verldsdelarne erbjödo sig rika fält för menniskoandens forskningar,
och den kunskap,
III som genom den närmare bekantskapen med dessa land uppstod,
måste i ej ringa mon bidraga att höja den allmänna bildningen och intelligensen hos såväl den enskilde som folken.

5 Vetenskaperna blomstrade allmänt upp,
och i synnerhet i naturvetenskaperna fick man vida djupare insigter genom den fullständigare kännedom,
man förvärfvade sig om jordens beskaffenhet.

6 Vi hafva nu sökt redogöra för det inflytande,
som de stora geografiska upptäckterna vid nyare tidens början haft på mensklighetens utveckling,
och vid närmare betraktande af såväl denna som andra stora händelser kan man ej undgå att inse,
huru Försynen alltid förer menskligheten framåt i utveckling,
och att,
I om än denna utveckling stundom synes hafva afstannat,
hon likväl vid vissa tidpunkter framstår så mycket tydligare och bär så mycket rikare frukter.

H b1 b2 b3

1 Konungen satt ej säker på tronen,
ty kyrkans mäktige styresmän egde förmaga att fördriva honom derifrån,
när hälst det så behagade dem.

2 Ett bland de medel,
III de använde för att uppnå sina planer och injaga förskräckelse,
bestod deruti,
att de uttalade kyrkans bann öfver den,
som fann för godt att ej rätta sig efter deras önskningar.

3 Då någon bannlystes,
egde folket i allmänhet ej förmåga att inse,
att bannlysningen endast var en list af presterne,
och de få
III som möjligen voro utrustade med en blick, nog skarp för att djupare se in
i saken,
vågade ej höja sin stämma och söka upplysa de okunnige om de villfarelser,
för hvilka de voro utsatte.

4 Sådan var den katolska kyrkans ställning och inflytande i Sverige under unionstiden.

5 Denna kyrkas mäktige tjänare insågo säkerligen ej,
att tiden för dess fall var så nära för handen,
som den sedan verkligen visade sig vara.

6 I känslan af sin makt anade de säkerligen ej,
att den dag skulle randas,
då en svensk konung djerfdes rikta mot denna kyrka ett slag, så kraftigt
att dess förra välstånd upphörde,
och den sedan aldrig mera förmådde höja sig till sitt forna
inflytande.

H b1 b2 b3

1 Följderna af detta stormannavälde och detta sjelfsvald framträda i synnerhet vid konungaombyten.

2 Emedan Polen var ett valrike,
så uppstodo vid hvarje nytt val flere partier,
hvilka stredo om tillsättandet af konung.

3 Häraf inses lätt,
att denne konung ej kunde hafva någon makt i sitt rike,
utan han måste styras af det parti,
som valt honom till konung.

4 Anledningen till
II att detta stormannavälde fortfor att herrska i Polen ända till dess undergång
finna vi lätt,
om vi tänka efter,
hvad det är,
som befordrar en stark konungamakt gentemot adelsväldet.

5 Detta inse vi lätt vara de ofrälse ständen, nämligen borgare och bönder.

6 Men ett sådant stöd för konungamakten fans ej i Polen.

H b1 b2 b3

1 "Långt upp i högan nord" bland Atlantiska oceanens oroliga böljor, ligger ensam, som en mås på vågen, den ö,
som genom sitt nordliga läge och sitt kyliga klimat, redan länge burit namnet Island.

2 Lydande under Danmarks spira, bebos den till största delen af danskar och norrmän.

3 Den första anblicken af Island måste, enligt flere resandens berättelse, vara i högsta grad dyster och frånstötande.

4 Höga klippor med af is och snö hvitskimrande toppar, det eldsprutande Heklas mörka rökpelare, strandens rödbruna färgton, bränningarnes dån och sjöfoglarnes skrän, allt förorsakar här hos den besökande en viss beklämning,
och han känner sig helt hjelplös i denna is-och snööken.

5 Dock lemnar denna beklämning snart rum för undran och nyfikenhet öfver naturens alla märkvärdigheter,
som på Island förefinnas i så stor mängd.

6 Under den kalla isiga ytan sjuder den glödande lavan,
som genom sitt frambrytande ur jordens innandömen mången gång förtager den idoge bebyggaren frukten af flere års arbete,
och som ofta nog slukar hela hjordar af hästar och nötkreatur,
utan hvilka senare det ej skulle vara lätt att derstädes draga sig fram.

H b1 b2 b3

1 Isländningen ströfvade länge omkring på hafven;
innevånare från Island upptäckte Grönland och Amerika,
och
då vikingatågen ej mer kunde fortfara,
begåfvo de sig till de nordiska konungarnes hof såsom deras förnämste krigare.

2 Men de voro ej blott krigare;
de gjorde sig ännu mera bekanta såsom skalder.

3 Skaldekonsten,
III som stod i så högt anseende hos de gamle,
fann på Island ifriga idkare,
och de gamla sångerna och sagorna gingo från mun till mun, från slägte till slägte,
tills de ändtligen upptecknades af presten Sämund uti "Eddan",
som innehåller våra förfäders hela gudalära och verldsåskådning
samt af lagmannen Snorre Sturleson uti Heimskringla,
som innehåller nordens gamla sagor och historia.

4 Det är Islands stora förtjenst att hafva åt oss bevarat dessa skatter af fornnordiskt språk och fornnordisk litteratur.

5 Måtte vi blott tillfullo förstå att begagna oss af dessa skatter,
som vi äga,
men som vi nu beklagligtvis till största delen förspilla.

6 Spraket och litteraturen äro de förnämsta medlen till nationalitetskänslans höjande och stärkande.

H b1 b2 b3

1 Sedan Rom med det andra puniska krigets slut blifvit tryggad
för hvarje farlig medtäflare bland de närmaste grannarne,
bortvek så småningom den forna renheten i tänkesätt och handlingar,
pråi och slöseri trädde i stället för den gammaldags anspråkslösheten i
drägt och lefnadssätt;
öfverflödets skatter,
III som nu från alla verldens delar strömmade till Roms hamn,
alstrade hos de rike yppighet, veklighet och sedesförderf,
under det att i motsats dertill fattigdom och armmod desto
hjertare framträdde hos de lägre och obemedlade ståndeu.

2 Romarne,
III hvilka förut kämpat för sin sjelfständighet och maktställning under
svåra mödor och sjelfförsakelse,
kastade sig nu, hänförde af den hastiga förändringen i sitt läge, i oupphör-
liga nöjen och njutningar,
liksom om de hade velat återvinna i lustbarheter och yppiga tids-
fördrif den tid,
som de egnat statens värf på slagfältet, vid rådsbordet eller i
folkförsamlingen.

3 Snart visade sig dock de bedröfliga följderna af denna förändring i folkets
lefnadssätt.

4 Under det att romarne i följd af de kringboende nationernas svaghet,
upplösning och inbördes fiendtlighet under ständiga segrar utbredde
sitt välde i norr, söder, öster och vester,
angreps det romerska samhället i sitt eget inre af en långt fruktansvärdare
fiende än dem,
hvilka dess härar på stridsfälten öfvervunno.

5 En tilltagande njutningslystnad förvandlade det romerska folket, förut prisadt
för alla manliga dygder, till en hop af trälar under egna sinnliga begär och
lustar samt undergräfde alltmer samhällets grundvalar,
i det den gjorde medborgarne till tjenare af den person, det parti eller
den främmande stat,
hvilkens hand var den frikostigaste att slösa med penningar,
gunstbevis och äreställen.

6 Medvetandet om denna olyckliga och för statens bestånd hotande falhet,
III som insmugit sig hos alla klasser i det romerska samfundet,
alstrade hos många af dess statsmän den tanken, att i den romerska stats-
kroppens adror inmänga nytt, oförderfvadt blod för att dermed uppblanda
det förskämda,
som icke tycktes hafva tillräcklig kraft bevarad för att förekomma
aftyning och död.

H b1 b2 b3

1 Ännu i sista ögonblicket före bataljen studerar generalen sin krigshärs sinnesstämning.

2 Han ger sig i samspråk med de gamle vapenbröderne och veteranerne sedan flydda dagar, mildt förebrående en, och muntert skämtande med en annan,
tills han slutligen i vredesmod stannar framför en blek yngling,
som nyligen blifvit instucken i ledet.

3 Med en blandning af djupt förakt och vrede frågar Döbeln honom
om han är poltron.

4 Till svar på tal visar yngligen honom sitt sönderskjutna bröst,
och nu kan Döbeln ej återhålla sin oförställda beundran för detta tappra folk,
som han så högt älskade.

5 Sedan han gifvit de skönaste bevis på sin höga aktning för härен och det finska folket,
så kommenderar han med glädjen i sitt hjerta till anfall.

6 Då slaget blifvit utkämpat till finska härens fördel,
och då de segerjublande skarorna försvunnit från valplatsen,
ser man en man stå qvar bland spilror och lik.

H b1 b2 b3

1 Det gifves tvenne olika sätt att leda menniskorna efter vår vilja:
det ena är våldets, det andra det stilla öfvertalandets.

2 Det förra representeras af svärdet, det senare af tungan eller pennan.

3 Genom svärdet kan man väl för en tid skaffa sig gehör,
men det gagnar icke i längden.

4 Detta ligger i sakens natur:
genom svärdet blott uppretar man sin motståndare,
i fall denne eljest har någon sjelfständighetskänsla,
och
måste han för våldet gifva vika,
reser han sig dock sedan med förnyad kraft.

5 Härpå framter ock historien flera bevis.

6 Betrakta vi t.ex. kristna lärans utveckling,
så finna vi,
att hon strålade herrligast just midt ibland hedningarnes förföljelser:
med svärdet förmådde desse intet.

Tryckeri AB Allehanda Trelleborg